๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ปทรูปสิทฺธิ

คนฺถารมฺภ

[ก]

วิสุทฺธสทฺธมฺมสหสฺสทีธิติํ ,
สุพุทฺธสโมฺพธิยุคนฺธโรทิตํ;
ติพุทฺธเขเตฺตกทิวากรํ ชินํ,
สธมฺมสงฺฆํ สิรสา’ภิวนฺทิย๚

[ข]

กจฺจายนญฺจาจริยํ นมิตฺวา,
นิสฺสาย กจฺจายนวณฺณนาทิํ;
พาลปฺปโพธตฺถมุชุํ กริสฺสํ,
พฺยตฺตํ สุกณฺฑํ **ปทรูปสิทฺธิํ**๚

๑. สนฺธิกณฺฑ

ตตฺถ ชินสาสนาธิคมสฺส อกฺขรโกสลฺลมูลกตฺตา ตํ สมฺปาเทตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ อภิเธยฺยปฺปโยชนวากฺยมิทมุจฺจเต๚

๑. อโตฺถ อกฺขรสญฺญาโต๚

โย โกจิ โลกิยโลกุตฺตราทิเภโท วจนโตฺถ, โส สโพฺพ อกฺขเรเหว สญฺญายเต๚ สิถิลธนิตาทิอกฺขรวิปตฺติยญฺหิ อตฺถสฺส ทุนฺนยตา โหติ, ตสฺมา อกฺขรโกสลฺลํ พหูปการํ พุทฺธวจเนสุ, เอตฺถ ปทานิปิ อกฺขรสนฺนิปาตรูปตฺตา อกฺขเรเสฺวว สงฺคยฺหนฺติ๚

ตสฺมา อกฺขรโกสลฺลํ, สมฺปาเทยฺย หิตตฺถิโก;
อุปฏฺฐหํ ครุํ สมฺมา, อุฏฺฐานาทีหิ ปญฺจหิ๚

สญฺญาวิธาน

ตตฺถาโท ตาว สทฺทลกฺขเณ โวหารวิญฺญาปนตฺถํ สญฺญาวิธานมารภียเต๚

๒. อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาลีสํ๚

อกฺขรา อปิ อาทโย เอกจตฺตาลีสํ, เต จ โข ชินวจนานุรูปา อการาทโย นิคฺคหีตนฺตา เอกจตฺตาลีสมตฺตา วณฺณา ปเจฺจกํ อกฺขรา นาม โหนฺติ๚ ตํ ยถา – อา อิ อี อุ อู เอ โอ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ลว ส ห ฬ อํ-อิติ อกฺขรา๚

นกฺขรนฺตีติ **อกฺขรา,** อ อาทิ เยสํ เต **อาทโย**ฯ อการาทีนมนุกฺกโม ปเนส ฐานาทิกฺกม สนฺนิสฺสิโต, ตถา หิ ฐานกรณปฺปยตเนหิ วณฺณา ชายเนฺต, ตตฺถ **ฉ ฐานานิ** กณฺฐตาลุมุทฺธ ทนฺตโอฏฺฐนาสิกาวเสนฯ

ตตฺถ – **อ**วณฺณ **ก**วคฺค **ห**การา **กณฺฐชา**ฯ

อิวณฺณ **จ**วคฺค **ย**การา **ตาลุชา**ฯ **ฏ**วคฺค **ร**การ **ฬ**การา **มุทฺธชา**ฯ **ต**วคฺค **ล**การ **ส**การา **ทนฺตชา**ฯ **อุ**วณฺณ **ป**วคฺคา **โอฏฺฐชา**ฯ **เอ**กาโร **กณฺฐตาลุโช**ฯ **โอ**กาโร **กโณฺฐฏฺฐโช**ฯ

วกาโร **ทโนฺตฏฺฐโช**ฯ

นิคฺคหีตํ **นาสิกฏฺฐานชํ**ฯ

ง ญ ณ น มา **สกฏฺฐานชา, นาสิกฏฺฐานชา** จาติฯ

หการํ ปญฺจเมเหว, อนฺตฏฺฐาหิ จ สํยุตํ;
โอรสนฺติ วทเนฺตตฺถ, กณฺฐชํ ตทสํยุตํฯ

กรณํ ชิวฺหามชฺฌํ ตาลุชานํ, ชิโวฺหปคฺคํ มุทฺธชานํ, ชิวฺหาคฺคํ ทนฺตชานํ, เสสา สกฏฺฐานกรณาฯ

ปยตนํ สํวุตาทิกรณวิเสโสฯ สํวุตตฺต**ม**การสฺส, วิวฏตฺตํ เสสสรานํ **ส**การ**ห**การานญฺจ, ผุฏฺฐํ วคฺคานํ, อีสํผุฏฺฐํ ยรลวานนฺติฯ

เอวํ ฐานกรณปฺปยตนสุติกาลภิเนฺนสุ อกฺขเรสุ สรา นิสฺสยา, อิตเร นิสฺสิตาฯ ตตฺถ –

นิสฺสยาโท สรา วุตฺตา, พฺยญฺชนา นิสฺสิตา ตโต;
วเคฺคกชา พหุตฺตาโท, ตโต ฐานลหุกฺกมาฯ

วุตฺตญฺจ –

‘‘ปญฺจนฺนํ ปน ฐานานํ, ปฏิปาฏิวสาปิ จ;
นิสฺสยาทิปฺปเภเทหิ, วุโตฺต เตสมนุกฺกโม’’ติฯ

เอเกนาธิกา จตฺตาลีสํ **เอกจตฺตาลีสํ,** เอเตน คณนปริเจฺฉเทน –

อธิกกฺขรวนฺตานิ, เอกตาลีสโต อิโต;
น พุทฺธวจนานีติ, ทีเปตาจริยาสโภฯ

อปิคฺคหณํ เหฏฺฐา วุตฺตานํ อเปกฺขากรณตฺถํฯ

๓. ตโตฺถทนฺตา สรา อฏฺฐฯ

ตตฺถ เตสุ อกฺขเรสุ **อ**การาทีสุ **โอ**การนฺตา อฏฺฐ อกฺขรา สรา นาม โหนฺติฯ ตํ ยถา – อ อา อิ อี อุ อู **เอ** โอ-อิติ สราฯ

โอ อโนฺต เยสํ เต **โอทนฺตา, ท**กาโร สนฺธิโช, สรนฺติ คจฺฉนฺตีติ **สรา,** พฺยญฺชเน สาเรนฺตีติปิ **สรา**ฯ

‘‘ตตฺถา’’ติ วตฺตเตฯ

๔. ลหุมตฺตา ตโย รสฺสาฯ

ตตฺถ อฏฺฐสุ สเรสุ ลหุมตฺตา ตโย สรา รสฺสา นาม โหนฺติฯ ตํ ยถา – อ อิ อุ-อิติ รสฺสาฯ

ลหุกา มตฺตา ปมาณํ เยสํ เต **ลหุมตฺตา, มตฺตา**สโทฺท เจตฺถ อจฺฉราสงฺฆาตอกฺขินิมีลนสงฺขาตํ กาลํ วทติ, ตาย มตฺตาย **เอก**มตฺตา **รสฺสา,** ทฺวิมตฺตา **ทีฆา,** อฑฺฒมตฺตา **พฺยญฺชนา**ฯ **ลหุ**คฺคหณเญฺจตฺถ ฉนฺทสิ ทิยฑฺฒมตฺตสฺสาปิ คหณตฺถํฯ รสฺสกาลโยคโต **รสฺสา,** รสฺสกาลวโนฺต วา **รสฺสา**ฯ

สรรสฺสคฺคหณานิ จ วตฺตเนฺตฯ

๕. อเญฺญ ทีฆาฯ

ตตฺถ อฏฺฐสุ สเรสุ รเสฺสหิ อเญฺญ ทฺวิมตฺตา ปญฺจ สรา ทีฆา นาม โหนฺติฯ ตํ ยถา – อา อี อู เอ โอ-อิติ ทีฆาฯ

อญฺญคฺคหณํ ทิยฑฺฒมตฺติกานมฺปิ สงฺคหณตฺถํฯ ทีฆกาเล นิยุตฺตา, ตพฺพโนฺต วา **ทีฆา**ฯ กฺวจิ สํโยคปุพฺพา เอกาโรการา รสฺสา อิว วุจฺจเนฺตฯ ยถา – เอตฺถ, เสยฺย, โอโฏฺฐ, โสตฺถิฯ **กฺวจี**ติ กึ? มํ เจ ตฺวํ นิขณํ วเนฯ ปุโตฺต ตฺยาหํ มหาราชฯ

๖. ทุมฺหิ ครุฯ

ทฺวินฺนํ สมูโห **ทุ,** ตสฺมึ ทุมฺหิฯ สํโยคภูเต อกฺขเร ปเร โย ปุโพฺพ รสฺสกฺขโร, โส ครุสโญฺญ โหติฯ ยถา – ทตฺวา, หิตฺวา, ภุตฺวาฯ

‘‘ครู’’ติ วตฺตเตฯ

๗. ทีโฆ จฯ

ทีโฆ จ สโร ครุสโญฺญ โหติฯ ยถา – นาวา, นที, วธู, เทฺว, ตโยฯ ครุกโต อโญฺญ ‘‘ลหุโก’’ติ เวทิตโพฺพฯ

๘. เสสา พฺยญฺชนาฯ

ฐเปตฺวา อฏฺฐ สเร เสสา อฑฺฒมตฺตา อกฺขรา **ก**การาทโย นิคฺคหีตนฺตา เตตฺติํส พฺยญฺชนา นาม โหนฺติฯ วุเตฺตหิ อเญฺญ **เสสา**ฯ พฺยญฺชียติ เอเตหิ อโตฺถติ **พฺยญฺชนา**ฯ ตํ ยถา – ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ลว ส ห ฬ อํ-อิติ พฺยญฺชนาฯ **ก**การาทีสฺวกาโร อุจฺจารณโตฺถฯ

‘‘พฺยญฺชนา’’ติ วตฺตเตฯ

๙. วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตาฯ

เตสํ โข พฺยญฺชนานํ **ก**การาทโย **ม**การนฺตา ปญฺจวีสติ พฺยญฺชนา ปญฺจปญฺจวิภาเคน วคฺคา นาม โหนฺติฯ ตํ ยถา – ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม-อิติ วคฺคาฯ

เต ปน ปฐมกฺขรวเสน **ก**วคฺค**จ**วคฺคาทิโวหารํ คตา, **วโคฺค**ติ สมูโห, ตตฺถ ปญฺจปญฺจวิภาเคนาติ วา ปญฺจ ปญฺจ เอเตสมตฺถีติ วา **ปญฺจปญฺจโส,** โม อโนฺต เยสํ เต **มนฺตา**ฯ

๑๐. อํอิติ นิคฺคหีตํฯ

อกาโร อุจฺจารณโตฺถ, **อิติ**สโทฺท ปนานนฺตรวุตฺตนิทสฺสนโตฺถ, อํอิติ ยํ **อ**การโต ปรํ วุตฺตํ พินฺทุ, ตํ นิคฺคหีตํ นาม โหติฯ รสฺสสฺสรํ นิสฺสาย คยฺหติ, กรณํ นิคฺคเหตฺวา คยฺหตีติ วา **นิคฺคหีตํ**ฯ

> กรณํ นิคฺคเหตฺวาน, มุเขนาวิวเฏน ยํ;
> วุจฺจเต นิคฺคหีตนฺติ, วุตฺตํ พินฺทุ สรานุคํฯ

อิธ อวุตฺตานํ ปรสมญฺญานมฺปิ ปโยชเน สติ คหณตฺถํ ปริภาสมาหฯ

๑๑. ปรสมญฺญา ปโยเคฯ

ยา จ ปน ปรสฺมิํ สกฺกตคเนฺถ, ปเรสํ วา เวยฺยากรณานํ สมญฺญา โฆสา โฆสโลปสวณฺณสํโยคลิงฺคาทิกา, ตา ปโยเค สติ เอตฺถาปิ ยุชฺชเนฺตฯ

ปรสฺมิํ, ปเรสํ วา สมญฺญา **ปรสมญฺญา,** เวยฺยากรเณ, เวยฺยากรณมธีตานํ วา สมญฺญาตฺยโตฺถฯ ปยุชฺชนํ **ปโยโค,** วินิโยโคฯ

ตตฺถ วคฺคานํ ปฐมทุติยา, **ส**กาโร จ **อโฆสา**ฯ วคฺคานํ ตติยจตุตฺถปญฺจมา, ย ร ลว ห ฬา จาติ เอกวีสติ **โฆสา** นามฯ

เอตฺถ จ วคฺคานํ ทุติยจตุตฺถา **ธนิตา**ติปิ วุจฺจนฺติ, อิตเร **สิถิลา**ติฯ วินาโส **โลโป**ฯ รสฺสสฺสรา สกทีเฆหิ อญฺญมญฺญํ **สวณฺณา** นาม, เย **สรูปา**ติปิ วุจฺจนฺติฯ สรานนฺตริตานิ พฺยญฺชนานิ **สํโยโค**ฯ ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ **ลิงฺคํ**ฯ วิภตฺยนฺตํ **ปทํ**ฯ อิเจฺจวมาทิฯ

อิติ สญฺญาวิธานํฯ

สรสนฺธิวิธาน

อถ สรสนฺธิ วุจฺจเตฯ

โลก อคฺคปุคฺคโล, ปญฺญา อินฺทฺริยํ, ตีณิ อิมานิ, โน หิ เอตํ, ภิกฺขุนี โอวาโท, มาตุ อุปฏฺฐานํ, สเมตุ อายสฺมา, อภิภู อายตนํ, ธนา เม อตฺถิ, สเพฺพ เอว, ตโย อสฺสุ ธมฺมา, อสโนฺต เอตฺถ น ทิสฺสนฺติ อิตีธ สราทิสญฺญายํ สพฺพสนฺธิกรณฏฺฐาเน พฺยญฺชนวิโยชนตฺถํ ปริภาสมาหฯ

๑๒. ปุพฺพมโธฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเยฯ

สเรนาติ นิสฺสเกฺก กรณวจนํ, สหโยเค วา, สนฺธิตพฺพ สรสหิตํ ปุพฺพพฺยญฺชนํ อนติกฺกม โนฺต อโธฐิตมสฺสรญฺจ กตฺวา สรโต วิโยชเยติ สรโต พฺยญฺชนํ วิโยเชตพฺพํฯ เอตฺถ จ **อสฺสร**คฺคหณสามตฺถิเยน ''พฺยญฺชน''นฺติ ลทฺธํฯ

๑๓. สรา สเร โลปํฯ

สรา โข สเพฺพปิ สเร ปเร ฐิเต โลปํ ปโปฺปนฺติฯ **โลโป**ติ อทสฺสนํ อนุจฺจารณํฯ เอตฺถ **สรา**ติ การิยีนิเทฺทโสฯ **พหุวจนํ** ปเนตฺถ เอเกกสฺมิํ สเร ปเร พหูนํ โลปญาปนตฺถํฯ **สเร**ติ นิมิตฺตนิเทฺทโส, นิมิตฺตสตฺตมี จายํ, นิมิโตฺตปาทานสามตฺถิยโต วณฺณกาลพฺยวธาเน สนฺธิการิยํ น โหติฯ **โลป**นฺติ การิยนิเทฺทโส, อิทํ ปน สุตฺตํ อุปริ ปรโลปวิธานโต ปุพฺพโลปวิธานนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เอวํ สพฺพตฺถ สตฺตมีนิเทฺทเส ปุพฺพเสฺสว วิธิ, น ปรสฺส วิธานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

''อสฺสรํ, อโธฐิต''นฺติ จ วตฺตเต, สิลิฏฺฐกถเน ปริภาสมาหฯ

๑๔. นเย ปรํ ยุเตฺตฯ

สรรหิตํ โข พฺยญฺชนํ อโธฐิตํ ปรกฺขรํ นเย ยุเตฺต ฐาเนติ ปรนยนํ กาตพฺพํฯ เอตฺถ **ยุตฺต**คฺคหณํ นิคฺคหีตนิเสธนตฺถํ, เตน ''อโกฺกจฺฉิ มํ อวธิ ม''นฺติอาทีสุ ปรนยนสเนฺทโห น โหติฯ

โลกคฺคปุคฺคโล, ปญฺญินฺทฺริยํ, ตีณิมานิ, โนเหตํ, ภิกฺขุโนวาโท, มาตุปฏฺฐานํ, สเมตายสฺมา, อภิภายตนํ, ธนา มตฺถิ, สเพฺพว, ตยสฺสุ ธมฺมา, อสเนฺตตฺถ น ทิสฺสนฺติฯ

ยสฺส อิทานิ, สญฺญา อิติ, ฉายา อิว, กถา เอว กา, อิติ อปิ, อสฺสมณี อสิ, จกฺขุ อินฺทฺริยํ, อกตญฺญู อสิ, อากาเส อิว, เต อปิ, วเนฺท อหํ, โส อหํ, จตฺตาโร อิเม, วสโล อิติ, โมคฺคลฺลาโน อาสิ พีชโก, ปาโต เอวาตีธ ปุพฺพโลเป สมฺปเตฺต ''สเร''ติ อธิกาโร, อิธ ปน ''อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม''ติ กตฺวา ''สโร, สรมฺหา, โลป''นฺติ จ วตฺตมาเน –

๑๕. วา ปโร อสรูปาฯ

อสมานรูปมฺหา สรมฺหา ปโร สโร โลปํ ปโปฺปติ วาฯ สมานํ รูปํ อสฺสาติ สรูโป, น สรูโป **อสรูโป,** อสวโณฺณ ฯ ยสฺมา ปน มริยาทายํ, อภิวิธิมฺหิ จ วตฺตมาโน **อา**อุปสโคฺค วิย **วา**สโทฺท ทฺวิธา วตฺตเต, กตฺถจิ วิกเปฺป, กตฺถจิ ยถาววตฺถิตรูปปริคฺคเห, อิธ ปน ปจฺฉิเม, ตโต นิจฺจมนิจฺจมสนฺตญฺจ วิธิเมตฺถ **วา**สโทฺท ทีเปติฯ ''นเย ปรํ ยุเตฺต''ติ ปรํ เนตพฺพํฯ

ยสฺสทานิ ยสฺส อิทานิ, สญฺญาติ สญฺญา อิติ, ฉายาว ฉายา อิว, กถาว กา กถา เอว กา, อิตีปิ อิติ อปิ, อสฺสมณีสิ อสฺสมณี อสิฯ จกฺขุนฺทฺริย มิติ นิจฺจํฯ อกตญฺญูสิ อกตญฺญู อสิ, อากาเสว อากาเส อิว, เตปิ เต อปิ, วเนฺทหํ วเนฺท อหํ, โสหํ โส อหํ, จตฺตาโรเม จตฺตาโร อิเม, วสโลติ วสโล อิติ, โมคฺคลฺลาโนสิ พีชโก โมคฺคลฺลาโน อาสิ พีชโก, ปาโตว ปาโต เอวฯ

อิธ น ภวติ – ปญฺจินฺทฺริยานิ, สทฺธินฺทฺริยํ, สตฺตุตฺตโม, เอกูนวีสติ, ยเสฺสเต, สุคโตวาโท, ทิฏฺฐาสโว, ทิโฏฺฐโฆ, จกฺขายตนํ, ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา อิจฺจาทิฯ

ภวติ จ ววตฺถิตวิภาสายฯ

อวณฺณโต สโรทานี-ตีเววาทึ วินา ปโร;
น ลุปฺปตญฺญโต ทีโฆ, อาเสวาทิวิวชฺชิโตฯ

พนฺธุสฺส อิว, อุป อิกฺขติ, อุป อิโต, อว อิจฺจ, ชิน อีริตํ, น อุเปติ, จนฺท อุทโย, ยถา อุทเก อิตีธ ปุพฺพาวณฺณสฺสรานํ โลเป กเต ‘‘ปโร, อสรูเป’’ติ จ วตฺตเต, ตถา ‘‘อิวโณฺณ ยํ นวา’’ติ อิโต **อิวณฺณ**คฺคหณญฺจ, ‘‘วโมทุทนฺตาน’’นฺติ อิโต **อุ**คฺคหณญฺจ สีหคติยา อิธานุว เตฺตตพฺพํฯ

๑๖. **กฺวจาสวณฺณํ ลุเตฺต**ฯ

อิวณฺณภูโต, **อุ**การภูโต จ ปโร สโร อสรูเป ปุพฺพสฺสเร ลุเตฺต กฺวจิ อสวณฺณํ ปโปฺปติฯ นตฺถิ สวณฺณา เอเตสนฺติ **อสวณฺณา,** เอกาโรการา, ตตฺถ ฐานาสนฺนวเสน อิวณฺณุการานเม กาโรการา โหนฺติฯ

พนฺธุเสฺสว, อุเปกฺขติ, อุเปโต, อเวจฺจ, ชิเนริตํ, โนเปติ, จโนฺททโย, ยโถทเกฯ **กฺวจี**ติ กึ? ตตฺริเม, ยสฺสินฺทฺริยานิ, มหิทฺธิโก, สพฺพีติโย, เตนุปสงฺกมิ, โลกุตฺตโรฯ **ลุเตฺต**ติ กึ? ฉ อิเม ธมฺมา, ยถา อิทํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทาฯ **อสรูเป**ติ กึ? จตฺตาริมานิ, มาตุปฎฺฐานํฯ

เอตฺถ จ สติปิ เหฎฺฐา **วา**คฺคหเณ **กฺวจิ**กรณโต อวเณฺณ เอว ลุเตฺต อิธ วุตฺตวิธิ โหตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตโต อิธ น ภวติ – ทิฎฺฐุปาทานํ, ปญฺจหุปาลิ, มุทินฺทฺริยํ, โย มิสฺสโรติฯ

ตตฺร อยํ, พุทฺธ อนุสฺสติ, ส อตฺถิกา, ปญฺญวา อสฺส, ตทา อหํ, ยานิ อิธ ภูตานิ, คจฺฉามิ อิติ, อติ อิโต, กิกี อิว, พหุ อุปการํ, มธุ อุทกํ, สุ อุปธาริตํ, โยปิ อยํ , อิทานิ อหํ, สเจ อยํ, อปฺปสฺสุโต อยํ, อิตร อิตเรน, สทฺธา อิธ วิตฺตํ, กมฺม อุปนิสฺสโย, ตถา อุปมํ, รตฺติ อุปรโต, วิ อุปสโม อิจฺจตฺร ปุพฺพสฺสรานํ โลเป กเต –

‘‘กฺวจี’’ติ อธิกาโร, ‘‘ปโร, ลุเตฺต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๗. **ทีฆํ**ฯ

สโร โข ปโร ปุพฺพสฺสเร ลุเตฺต กฺวจิ ทีฆภาวํ ปโปฺปตีติ ฐานาสนฺนวเสน รสฺสสฺสรานํ สวณฺณทีโฆฯ

ตตฺรายํ, พุทฺธานุสฺสติ, สาตฺถิกา, ปญฺญวาสฺส, ตทาหํ, ยานีธ ภูตานิ, คจฺฉามีติ, อตีโต, กิกีว, **พ**หูปการํ, มธูทกํ, สูปธาริตํ, โยปายํ, อิทานาหํ, สจายํ, อปฺปสฺสุตายํ, อิตรีตเรน, สทฺธีธ วิตฺตํ, กมฺมูปนิสฺสโย, ตถูปมํ, รตฺตูปรโต, วูปสโมฯ

กฺวจีติ กึ? อจิรํ วต'ยํ กาโย, กิมฺปิมาย, ตีณิมานิ, ปญฺจสุปาทานกฺขเนฺธสุ, ตสฺสโตฺถ, ปญฺจงฺคิโก, มุนิโนฺท, สตินฺทฺริยํ, ลหุฎฺฐานํ, คจฺฉามหํ, ตตฺริทํ, ปญฺจหุปาลิ, นตฺถญฺญํฯ **ลุเตฺต**ติ กึ? ยถา อยํ, นิมิ อิว ราชา, กิกี อิว, สุ อุปธาริตํฯ

โลกสฺส อิติ, เทว อิติ, วิ อติ ปตนฺติ, วิ อติ นาเมนฺติ, สงฺฆาฎิ อปิ, ชีวิตเหตุ อปิ, วิชฺชุ อิว, กึสุ อิธ วิตฺตํ, สาธุ อิติ อิตีธ ปรสฺสรานํ โลเป กเต –

‘‘ลุเตฺต, ทีฆ’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๑๘. ปุโพฺพ จฯ

ปุโพฺพ สโร ปรสฺสเร ลุเตฺต กฺวจิทีฆํ ปโปฺปติฯ **จ**คฺคหณํ ลุตฺตทีฆคฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ, ตํ “**จา**นุกฑฺฒิตมุตฺตรตฺร นานุวตฺตเต’’ติ ญาปนตฺถํฯ

โลกสฺสาติ, เทวาติ, วีติปตนฺติ, วีตินาเมนฺติ, สงฺฆาฏีปิ, ชีวิตเหตูปิ, วิชฺชูว, กึสูธ วิตฺตํ, สาธูติฯ

กฺวจีติ กึ? ยสฺสทานิ, อิติสฺส, อิทานิปิ, เตสุปิ, จกฺขุนฺทฺริยํ, กินฺนุมาวฯ

อธิคโต โข เม อยํ ธโมฺม, ปุโตฺต เต อหํ, เต อสฺส ปหีนา, ปพฺพเต อหํ, เย อสฺส อิตีธ ปุพฺพโลเป สมฺปเตฺต –

๑๙. ยเมทนฺตสฺสาเทโสฯ

เอการสฺส ปทนฺตภูตสฺส ฐาเน สเร ปเร กฺวจิ **ย**การาเทโส โหติฯ **อ**กาเรเมเตเยสทฺทาทิเสฺสวายํ วิธิ, **ย**นฺติ ยํ รูปํ, เอ เอว อโนฺต **เอทโนฺต,** อาเทสิฏฺฐาเน อาทิสฺสตีติ **อาเทโส**ฯ ‘‘พฺยญฺชเน’’ติ อธิกิจฺจ ‘‘ทีฆ’’นฺติ ทีโฆฯ

อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม, ปุโตฺต ตฺยาหํ, ตฺยาสฺส ปหีนา, ปพฺพตฺยาหํ, ยฺยาสฺสฯ

กฺวจีติ กึ? เต นาคตา, ปุตฺตา มตฺถิฯ **อนฺต**คฺคหณํ กึ? ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตโนฺต, ทเมโนฺต จิตฺตํฯ

ยาวตโก อสฺส กาโย, ตาวตโก อสฺส พฺยาโม, โก อโตฺถ, อถ โข อสฺส, อหํ โข อชฺช, โย อยํ, โส อสฺส, โส เอว, ยโต อธิกรณํ, อนุ อทฺธมาสํ, อนุ เอติ, สุ อาคตํ, สุ อากาโร, ทุ อากาโร, จกฺขุ อาปาถํ, พหุ อาพาโธ, ปาตุ อกาสิ, น ตุ เอวาตีธ –

๒๐. วโมทุทนฺตานํฯ

โอการุการานํ อนฺตภูตานํ สเร ปเร กฺวจิ **ว**การาเทโส โหติฯ **ก ข ย ต**สทฺทาทิ**โอ**การเสฺสทํ คหณํฯ

ยาวตกฺวสฺส กาโย, ตาวตกฺวสฺส พฺยาโม, กฺวโตฺถ, อถ ขฺวสฺส, อหํ ขฺวชฺช, ยฺวายํ, สฺวสฺส, เสฺวว, ยตฺวาธิกรณํ, อนฺวทฺธมาสํ, อเนฺวติ, สฺวาคตํ, สฺวากาโร, ทฺวากาโร, จกฺขฺวาปาถํ, พหฺวาพาโธ, ปาตฺวากาสิ, น เตฺววฯ

กฺวจีติ กึ? โก อโตฺถ, อถ โข อญฺญตรา, โยหํ, โสหํ, จตฺตาโรเม, สาคตํ, สาธาวุโส, โหตูติฯ **อนฺต**คฺคหณํ กึ? สวนียํ, วิรวนฺติฯ

ปฏิสนฺถารวุตฺติ อสฺส, สพฺพา วิตฺติ อนุภุยฺยเต, วิ อญฺชนํ, วิ อากโต, นที อาสโนฺน อิตีธ มณฺฑูกคติยา ‘‘อสรูเป’’ติ วตฺตเตฯ

๒๑. อิวโณฺณ ยํ นวาฯ

ปุโพฺพ อิวโณฺณ อสรูเป สเร ปเร **ย**การํ ปโปฺปติ นวาฯ อิ เอว วโณฺณ **อิวโณฺณ, นวา**สโทฺท **กฺวจิ**สทฺทปริยาโยฯ

ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส, สพฺพา วิตฺยานุภุยฺยเต, พฺยญฺชนํ, พฺยากโต, นทฺยาสโนฺนฯ

นวาติ กึ? ปญฺจหงฺคหิ, ตานิ อตฺตนิ, คจฺฉามหํ, มุตฺตจาคี อนุทฺธโตฯ **อสรูเป**ติ กึ? อิติ หิทํ, อคฺคีว, อตฺถีติฯ

อติ อนฺตํ, อติ โอทาตา, ปติ อโย, ปติ อาหรติ, ปติ เอติ, อิติ อสฺส, อิติ เอตํ, อิติอาทิ อิตีธ ‘‘อิวโณฺณ ยํ นวา’’ติ **ย**การาเทเส สมฺปเตฺต –

๒๒. สโพฺพ จนฺติฯ

อติปติอิตีนํ **ติ**สทฺทเสฺสทํ คหณํฯ

สโพฺพ **ติ**อิเจฺจโส สโทฺท สเร ปเร กฺวจิ **จ**การํ ปโปฺปติฯ **ตี**ติ นิเทฺทสโต อกต**ย**การเสฺสวายํ วิธิ, อิตรถา **กฺวจิ**คฺคหณสฺส จ ‘‘อติสฺส จนฺตสฺสา’’ติสุตฺตสฺส จ นิรตฺถกตา สิยาฯ ‘‘ปรเทฺวภาโว ฐาเน’’ติ ทฺวิตฺตํฯ

อจฺจนฺตํ , อโจฺจทาตา, ปจฺจโย, ปจฺจาหรติ, ปเจฺจติ, อิจฺจสฺส, อิเจฺจตํ, อิจฺจาทิฯ

กฺวจีติ กึ? อิติสฺส, อิติ อากงฺขมาเนนฯ

‘‘เต น วาอิวเณฺณ’’ติ อิโต ‘‘น อิวเณฺณ’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๓. อติสฺส จนฺตสฺสฯ

อติอิเจฺจตสฺส อนฺตภูตสฺส **ติ**สทฺทสฺส อิวเณฺณ ปเร ‘‘สโพฺพ จํ ตี’’ติ วุตฺตรูปํ น โหติฯ **อติสฺสา**ติ **อติ**อุปสคฺคานุกรณเมตํฯ เตเนเวตฺถ วิภตฺติโลปาภาโวฯ เอตฺถ จ **อนฺต**สโทฺท สทฺทวิธินิเสธปฺปกรณโต **อติ**สทฺทนฺตภูตํ **ติ**สทฺทเมว วทติ, น อิวณฺณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, อิตรถา อิทํ สุตฺตเมว นิรตฺถกํ สิยาฯ

> ‘‘**อิ**วโณฺณ ยํ นวา’’ตีธ, อสรูปาธิการโต;
> อิวณฺณสฺส สรูปสฺมึ, **ยา**เทโส จ น สมฺภเวฯ

จกาโร อนุตฺตสมุจฺจยโตฺถ, เตน **อิติปตี**นมนฺตสฺส จ น โหติฯ อติ อิสิคโณ อตีสิคโณ, เอวํ อตีโต, อตีริตํ, อิตีติ, อิตีทํ, ปตีโตฯ

อภิ อกฺขานํ, อภิ อุคฺคโต, อภิ โอกาโส อิตีธ **ย**กาเร สมฺปเตฺต –

‘‘สเร’’ติ วตฺตเตฯ

๒๔. อโพฺภ อภิฯ

อภิอิเจฺจตสฺส สพฺพสฺส สเร ปเร **อพฺภา**เทโส โหติฯ

“อภี”ติ ปฐมนฺตสฺส, วุตฺติยํ ฉฎฺฐิโยชนํ;
อาเทสาเปกฺขโต วุตฺตํ, “อํโม”ติอาทิเก วิยฯ

ปุพฺพสฺสรโลโป , อพฺภกฺขานํ, อพฺภุคฺคโต, อโพฺภกาโสฯ

อธิ อคมา, อธิ อุปคโต, อธิ โอคาเหตฺวา อิตีธ

๒๕. **อโชฺฌ อธิ**ฯ

อธิอิเจฺจตสฺส สพฺพสฺส สเร ปเร **อชฺฌา**เทโส โหติฯ อชฺฌคมา, อชฺฌุปคโต, อโชฺฌคาเหตฺวาฯ

อภิ อิจฺฉิตํ, อธิ อีริตํ อิตีธ

“อโพฺภ อภิ, อโชฺฌ อธี”ติ จ วตฺตเตฯ

๒๖. **เต น วา อิวเณฺณ**ฯ

เต จ โข **อภิอธิ**อิเจฺจเต อุปสคฺคา **อิ**วเณฺณ ปเร อโพฺภ อโชฺฌอิติ วุตฺตรูปา น โหนฺติ วาฯ สรโลปปรนยนานิฯ อภิจฺฉิตํ, อธีริตํฯ **วา**ติ กึ? อพฺภีริตํ, อชฺฌิณมุโตฺต, อชฺฌิโฎฺฐฯ

เอกมิธ อหนฺตีธ

๒๗. **โท ธสฺส จ**ฯ

ธอิเจฺจตสฺส สเร ปเร กฺวจิ **ท**กาโร โหติฯ **เอก**สทฺทโต ปรสฺส **อิธ**สฺส **ธ**การเสฺสวายํ, สรโลปทีฆาฯ เอกมิทาหํฯ **กฺวจี**ติ กึ? อิเธวฯ

จสเทฺทน กฺวจิ **สาธุ**สฺส **ธ**สฺส **ห**กาโร, ยถา – สาหุ ทสฺสนํฯ

ยถา เอว ตถา เอวาตีธ

“นวา”ติ วตฺตเต, “สรมฺหา”ติ จฯ

๒๘. **เอวาทิสฺส ริ ปุโพฺพ จ รโสฺส**ฯ

ยถาตถาทฺวยปรเสฺสทํ คหณํฯ ทีฆสรมฺหา ปรสฺส **เอว**สทฺทาทิภูตสฺส **เอ**การสฺส **ริ**กาโร โหติ, ปุโพฺพ จ สโร รโสฺส โหติ นวาฯ ยถริว, ตถริวฯ **นวา**ติ กึ? ยเถว, ตเถวฯ

ติ อนฺตํ,ติ อทฺธํ, อคฺคิ อคาเร, สตฺตมี อเตฺถ, ปญฺจมี อนฺตํ, ทุ องฺคิกํ, ภิกฺขุ อาสเน, ปุถุ อาสเน, สยมฺภู อาสเน อิตีธ **ยวา**เทเสสุ สมฺปเตฺตสุ –

“สญฺญา”ติ วตฺตเตฯ

๒๙. **อิวณฺณุวณฺณา ฌลา**ฯ

อิวณฺณอุวณฺณอิเจฺจเต ยถากฺกมํ **ฌล**สญฺญา โหนฺติฯ **วณฺณ**คฺคหณํ สวณฺณคฺคหณตฺถํฯ

ฌลสญฺญา ปสญฺญาว, น ลิงฺคนฺตํว นิสฺสิตา;
อาขฺยาเต ลิงฺคมเชฺฌ จ, ทฺวิลิงฺคเนฺต จ ทสฺสนาฯ

๓๐. ฌลานมิยุวา สเร วาฯ

ฌลอิเจฺจเตสํ **อิยอุว**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วา สเร ปเร, สรโลโปฯ

ติยนฺตํ, ติยทฺธํ, อคฺคิยาคาเร, สตฺตมิยเตฺถ, ปญฺจมิยนฺตํ, ทฺวงฺคิกํ, ภิกฺขุวาสเน, ปุถุวาสเน, สยมฺภุวาสเนฯ **วา**ติ กึ? อคฺยาคาเร, สตฺตมีอเตฺถ, ภิกฺขุอาสเน นิสีทติฯ

โค อชินํ, โค เอฬกํ อิตีธ

‘‘โค, อโว, สมาเส’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๑. โอ สเร จฯ

โคอิเจฺจตสฺส **โอ**การสฺส สเร ปเร **อวา**เทโส โหติ สมาเสฯ ควาชินํ, คเวฬกํฯ **จ**สทฺทคฺคหเณน อุวณฺณสฺส **อุวอวา**เทสาฯ ยถา – ภุวิ, ปสโวฯ

ปุถ เอวาตีธ

๓๒. โค สเร ปุถสฺสาคโม กฺวจิฯ

ปุถอิเจฺจตสฺส นิปาตสฺส อเนฺต กฺวจิ **ค**การาคโม โหติ สเร ปเรฯ อาคจฺฉตีติ **อาคโม,** อสนฺตุปฺปตฺติ อาคโมฯ เอตฺถ จ ‘‘สเร’’ติ นิมิตฺตาสนฺนวเสน ปุถสฺส อเนฺตติ ลพฺภติฯ ปุถเคว, ปุถ เอวฯ

ปา เอวาตีธ

‘‘สเร, โค, อาคโม, กฺวจี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๓. ปาสฺส จโนฺต รโสฺสฯ

ปาอิเจฺจตสฺส อเนฺต สเร ปเร กฺวจิ **ค**การาคโม โหติ, **ปา**สฺส อโนฺต จ สโร รโสฺส โหติฯ ปเคว วุตฺยสฺส, ปา เอวฯ

‘‘วา, สเร’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๔. ยว ม ท น ต ร ลา จาคมาฯ

สเร ปเร **ย**การาทโย อฏฺฐ อาคมา โหนฺติ วาฯ **จ**สเทฺทน **ค**การาคโม จ, ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ

ตตฺถ **ยการาคโม ยถา**ทิโภ อิกาเรการาทีสุฯ ยถา อิทํ ยถยิทํ, พฺยญฺชเนติ อธิกิจฺจ “รสฺส”นฺติ รสฺสตฺตํ, ยถา อิทํ วา, ยถา เอว, ยถาเยว, ยเถว, เอวํ มายิทํ, มาเยวํ, ตํยิทํ, ตํเยว, นยิทํ, นยิมสฺส, นยิมานิ, นวยิเม ธมฺมา, พุทฺธานํเยว, สนฺติเยว, โพธิยาเยว, สติเยว, ปถวีเยว, ธาตุเยว, เตสฺเยว, โสเยว, ปาฏิเยกฺกํฯ

ตถา สเร **วิปริ**ยาทิโต จฯ วิ อญฺชนา วิยญฺชนา, พฺยญฺชนา วา, เอวํ วิยากาสิ, พฺยากาสิฯ ปริอนฺตํ ปริยนฺตํ, เอวํ ปริยาทานํ, ปริยุฏฺฐานํ, ปริเยสติ, ปริโยสานมิติ นิจฺจํฯ นิ อาโยโค นิยาโยโคฯ อิธ น ภวติ, ปริกฺขโต, อุปปริกฺขติฯ

วกาโร ติสทฺทาทิโต อวณฺณุกาเรสุฯ ติ องฺคุลํ ติวงฺคุลํ, เอวํ ติวงฺคิกํ, ภูวาทโย, มิคี ภนฺตา วุทิกฺขติ, ปวุจฺจติ, ปาคุญฺญวุชุตาฯ

มกาโร ลหุปฺปภุติโต สเร ฉนฺทานุรกฺขณาทิมฺหิฯ ลหุ เอสฺสติ ลหุเมสฺสติ, เอวํ ครุเมสฺสติ, อิธมาหุ, เกน เต อิธ มิชฺฌติ, ภโทฺร กสามิว, อากาเส มภิปูชยิ, เอกเมกสฺส, เยน มิเธกเจฺจ, อาสติเมวฯ

ทกาโร อุอุปสคฺค สกิ เกนจิ กิญฺจิ กิสฺมิญฺจิ โกจิ สมฺมา ยาว ตาว ปุน ย เต’ตฺตสาทีหิฯ **อุ**อุปสคฺคโต นิจฺจํ, อุ อโคฺค อุทโคฺค, เอวํ อุทโย, อุทปาทิ, อุทาหฏํ, อุทิโต, อุทีริตํ, อุเทติฯ

นิปาตโต จ, สกิ เอว สกิเทว, เอวํ สกทาคามิ, มหาวุตฺติสุเตฺตน **อิ**การสฺส **อ**กาโรฯ ตถา เกนจิเทว, กิญฺจิเทว, กิสฺมิญฺจิเทว, โกจิเทว, สมฺมา อโตฺถ สมฺมทโตฺถ, รสฺสตฺตํฯ เอวํ สมฺมทกฺขาโต, สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานํ, สมฺมเทว, ยาวทตฺถํ, ยาวเทว, ตาวเทว, ปุนเทวฯ

นามโต, ยทตฺถํ, ตทตฺถํ, ยทนุตรา, ตทนุตรา, ตทงฺควิมุตฺติ, เอตทตฺถํ, อตฺตทตฺถํ, สทตฺถปสุโต สิยาฯ ยเตฺตตฺตเสหิ สมาเสเยวฯ

อาทิสเทฺทน อญฺญทตฺถํ, มนสาทญฺญา วิมุตฺตานํ, พหุเทว รตฺตึ, อหุเทว ภยํฯ

วาติ กึ? เกนจิ อตฺถกาเมน, สมฺมา อญฺญาย, ยาวาหํ, ตาวาหํ, ปุนาปรํ, อตฺตตฺถํฯ

นกาโร อายตาทิมฺหิฯ อิโต อายติ อิโต นายติ, จิรํ นายติฯ

ตกาโร ยสฺมา ตสฺมา อชฺชาทิโต อิหคฺคาทิมฺหิฯ ยสฺมาติห, ตสฺมาติห, อชฺชตเคฺคฯ

รกาโร นิ ทุปาตุ ปุน ธี ปาต จตุราทิโตฯ นิ อนฺตรํ นิรนฺตรํ, เอวํ นิราลโย, นิรินฺธโน, นิรีหกํ, นิรุตฺตโร, นิโรชํฯ ทุ อติกฺกโม ทุรติกฺกโม, ทุราคตํ, ทุรุตฺตํฯ ปาตุรโหสิ, ปาตุรเหสุํฯ ปุนราคเจฺฉยฺย, ปุนรุตฺตํ, ปุนเรว, ปุนเรติฯ ธิรตฺถุฯ ปาตราโสฯ

จตุสทฺทาทิโต, จตุรงฺคิกํ, จตุรารกฺขา, จตุริทฺธิปาทปฏิลาโภ, จตุโรฆนิตฺถรณตฺถํฯ ภตฺตุรเตฺถ, วุตฺติเรสา, ปถวีธาตุเรวสาฯ

ตถา สรโต อิเวเวสุ ฉนฺทานุรกฺขเณฯ นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ, วิชฺชุริวพฺภกูเฏ, อารเคฺคริว สาสโป, สาสโปริว อารเคฺค, อุสโภริว, สพฺภิเรว สมาเสถฯ

วาติ กึ? ทฺวาธิฏฺฐิตํ, ปาตฺวากาสิ, ปุนปิฯ

ลกาโร ฉสงฺขฺยาหิฯ ลฬานมวิเสโสฯ ฉ อภิญฺญา ฉฬภิญฺญา, ฉฬงฺคํ, ฉฬาสีติ, ฉฬํสา, สฬายตนํฯ

วาติ กึ? ฉ อภิญฺญาฯ

อิติ สรสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํฯ

อิตฺถิลิงฺค

อถ อิตฺถิลิงฺคานิ วุจฺจเนฺตฯ

อการโนฺต อิตฺถิลิงฺคสโทฺท อปฺปสิโทฺธฯ

อาการโนฺต อิตฺถิลิโงฺค **กญฺญา**สโทฺทฯ ‘‘กญฺญ’’อิติ ฐิเต –

๑๗๖. อิตฺถิยมโต อาปฺปจฺจโยฯ

อิตฺถิยํ วตฺตมานา **อ**การนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปโร **อา**ปฺปจฺจโย โหติฯ

ปกตฺยตฺถโชตกา อิตฺถิ-ปฺปจฺจยา สฺยาทโย วิย;
ณาทโย ปจฺจยตฺถสฺส, สกตฺถสฺสาปิ วาจกาฯ

‘‘สรโลโป’’ติอาทินา ปุพฺพสฺสเร ลุเตฺต, ปรนยเน จ กเต ‘‘ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺค’’นฺติ วุตฺตตฺตาว ปจฺจยนฺตสฺสาปิ อลิงฺคตฺตา วิภตฺตุปฺปตฺติยมสมฺปตฺตายํ ‘‘ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํ วา’ตเวตฺนาทีสุ จา’’ติ เอตฺถ **ว**คฺคหเณน อิตฺถิปฺปจฺจยนฺตสฺสาปิ นามพฺยปเทโสฯ ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, ‘‘เสสโต โลปํ คสิปี’’ติ **สิ**โลโปฯ สา กญฺญาฯ

พหุวจเน ‘‘อาลปเน สิ คสโญฺญ’’ติ อิโต ‘‘สโญฺญ’’, ‘‘เต อิตฺถิขฺยา โป’’ติ อิโต ‘‘อิตฺถิขฺยา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๗๗. อา โฆฯ

ลิงฺคสฺสโนฺต **อา**กาโร ยทา อิตฺถิโขฺย, ตทา **ฆ**สโญฺญ โหตีติ **ฆ**สญฺญายํ ‘‘ฆปโต จ โยนํ โลโป’’ติ วิกเปฺปน **โย**โลโปฯ ตา กญฺญา กญฺญาโยฯ

อาลปเน ‘‘สขโต คเสฺส วา’’ติ อิโต ‘‘คสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๗๘. ฆเต จฯ

ฆโต ปรสฺส **ค**สฺส **เอ**กาโร โหติ, สรโลปาทิฯ โภติ กเญฺญ, โภติโย กญฺญา กญฺญาโยฯ

อมฺหิ สรโลปปกติภาวา กญฺญํ, กญฺญา กญฺญาโยฯ

ตติยาทีสุ ‘‘อาย จตุเตฺถกวจนสฺส ตู’’ติ อิโต ‘‘อาโย, เอกวจนาน’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๑๗๙. ฆโต นาทีนํฯ

ฆสญฺญโต ลิงฺคสฺสาการา ปเรสํ **นา**ทีนํ **สฺมิํ**ปริยนฺตานํ เอกวจนานํ วิภตฺติคณานํ **อายา** เทโส โหติฯ สรโลปปรนยนานิฯ กญฺญาย, กญฺญาหิ กญฺญาภิ, กญฺญาย, กญฺญานํ, กญฺญาย, กญฺญาหิ กญฺญาภิ, กญฺญาย, กญฺญานํฯ

สฺมิํมฺหิ –

๑๘๐. ฆปโต สฺมิํ ยํ วาฯ

ฆปโต ปรสฺส **สฺมิํ**วจนสฺส **ยํ** โหติ วา, อญฺญตฺถายาเทโสฯ กญฺญายํ กญฺญาย, กญฺญาสุฯ

เอวมเญฺญปิ –

สทฺธา เมธา ปญฺญา วิชฺชา, จินฺตา มนฺตา วีณา ตณฺหา;
อิจฺฉา มุจฺฉา เอชา มายา, เมตฺตา มตฺตา สิกฺขา ภิกฺขาฯ

ชงฺฆา คีวา ชิวฺหา วาจา,
ฉายา อาสา คงฺคา นาวา;
คาถา เสนา เลขา สาลา,
มาลา เวลา ปูชา ขิฑฺฑาฯ

ปิปาสา เวทนา สญฺญา, เจตนา ตสิณา ปชา;
เทวตา วฏฺฏกา โคธา, พลากา ปริสา สภาฯ

อูกาเสผาลิกา ลงฺกา, สลากา วาลิกา สิขา;
วิสาขา วิสิขา สาขา, วจา วญฺฌา ชฏา ฆฏาฯ

เชฏฺฐา โสณฺฑา วิตณฺฑา จ, กรุณา วนิตา ลตา;
กถา นิทฺทา สุธา ราธา, วาสนา สิํสปา ปปาฯ

ปภา สีมา ขมา ชายา,
ขตฺติยา สกฺขรา สุรา;
โทลา ตุลา สิลา ลีลา,
ลาเล’ลา เมขลา กลาฯ

วฬวา’ลมฺพุสา มูสา, มญฺชูสา สุลสา ทิสา;
นาสา ชุณฺหา คุหา อีหา, ลสิกา วสุธาทโยฯ

อมฺมาทีนํ อาลปเนว รูปเภโทฯ อมฺมา, อมฺมา อมฺมาโยฯ

คสฺส ‘‘ฆเต จา’’ติ **เอ**กาเร สมฺปตฺเต –

๑๘๑. น อมฺมาทิโตฯ

อมฺมา อนฺนาอิเจฺจวมาทิโต ปรสฺส คสฺส อาลปเนกวจนสฺส น เอการตฺตํ โหติฯ ‘‘อาการ วา’’ติ รสฺสตฺตํฯ

> โภติ อมฺม โภติ อมฺมา, โภติโย อมฺมา อมฺมาโยฯ เอวํ อนฺนา, อนฺนา อนฺนาโย, โภติ อนฺน โภติ อนฺนา, โภติโย อนฺนา อนฺนาโยฯ อมฺพา , อมฺพา อมฺพาโย, โภติ อมฺพ โภติ อมฺพา, โภติโย อมฺพา อมฺพาโย อิจฺจาทิฯ

อาการนฺตํฯ

อิการโนฺต อิตฺถิลิโงฺค **รตฺติ**สโทฺท;
ตเถว **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป, รตฺติฯ

พหฺวจเน ‘‘สญฺญา, อิวณฺณุวณฺณา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๘๒. เต อิตฺถิขฺยา โปฯ

อิตฺถิยา อาขฺยา สญฺญา **อิตฺถิขฺยา,** ลิงฺคสฺสนฺตา เต อิวณฺณุวณฺณา ยทา อิตฺถิขฺยา, ตทา **ป**สญฺญา โหนฺตีติ **ป**สญฺญายํ ‘‘ฌปโต จา’’ติอาทินา **โย**โลโป, ‘‘โยสุ กต’’อิจฺจาทินา ทีโฆฯ รตฺตี รตฺติโย รโตฺย วา, เห รตฺติ, เห รตฺตี เห รตฺติโยฯ

‘‘อํโม’’ติอาทินา นิคฺคหีตํ, รตฺตึ, รตฺตี รตฺติโย;
ตติยาทีสุ ‘‘เอกวจนานํ, นาทีน’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๑๘๓. ปโต ยาฯ

ปสญฺญโต อิวณฺณุวเณฺณหิ ปเรสํ **นา**ทีนเมกวจนานํ วิภตฺติคณานํ **ยา**อาเทโส โหติฯ รตฺติยา, รตฺตีหิ รตฺตีภิ รตฺติหิ รตฺติภิ, รตฺติยา, รตฺตีนํ รตฺตินํฯ

ปญฺจมิยํ –

๑๘๔. อมา ปโต สฺมึสฺมานํ วาฯ

ปอิเจฺจตสฺมา ปเรสํ **สฺมึ สฺมา**อิเจฺจเตสํ ยถากฺกมํ **อํ อา**อาเทสา โหนฺติ วาฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท , เตน **อุ**วณฺณนฺตโต น โหนฺติ, **อิ**วณฺณนฺตโตปิ ยถาปโยคํฯ

‘‘สเร, ยกาโร’’ติ จ วตฺตเต, สีหมณฺฑูกคตีหิ **โยวจเนกวจน**คฺคหณญฺจฯ

๑๘๕. ปสญฺญสฺส จฯ

ปสญฺญสฺส **อิ**วณฺณสฺส **โย**วจเนกวจนวิภตฺตีนมาเทเส สเร ปเร **ย**กาโร โหติฯ เอตฺถ จ **ย**การเสฺสวาธิการโต **ปสญฺญ**คฺคหเณน **อิ**วโณฺณว คยฺหติ, **จ**คฺคหณํ ‘‘รโตฺต’’ติอาทีสุ นิวตฺตนตฺถํฯ รตฺยา รตฺติยา, รตฺตีหิ รตฺตีภิ รตฺติหิ รตฺติภิ, รตฺติยา, รตฺตีนํ รตฺตินํฯ **สฺมึ**วจเน **อ**มาเทสย**ย**การาเทสา, รตฺยํฯ ‘‘ฌปโต สฺมึ ยํ วา’’ติ **ยํ**อาเทโส, รตฺติยํฯ

อญฺญตฺถ ‘‘อํ, สฺมึ, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๘๖. อาทิโต โอ จ॥

อาทิอิเจฺจตสฺมา **สฺมึ**วจนสฺส **อํ** โออาเทสา โหนฺติ วา॥ **จ**สเทฺทน อญฺญสฺมาปิ **อา อํ** โอ อาเทสา॥ รตฺยา รตฺตึ รโตฺต รตฺติยา, รตฺตีสุ รตฺติสุ॥

เอวมญฺญานิปิ –

ปตฺติ ยุตฺติ วุตฺติ กิตฺติ, มุตฺติ ติตฺติ ขนฺติ กนฺติ;
สนฺติ ตนฺติ สิทฺธิ สุทฺธิ, อิทฺธิ วุทฺธิ พุทฺธิ โพธิ॥

ภูมิ ชาติ ปีติ สูติ, นนฺทิ สนฺธิ สาณิ โกฏฺิ;
ทิฏฺฐิ วุฑฺฒิ ตุฏฺฐิ ยฏฺฐิ, ปาฬิ อาฬิ นาฬิ เกฬิ;
สติ มติ คติ จุติ, ธิติ ยุวติ วิกติ॥

รติ รุจิ รสฺมิ อสนิ วสนิ โอสธิ องฺคุลิ ธูลิ **ทุ**นฺทุภิ โทณิ อฏวิ ฉวิ อาทีนิ **อิ**การนฺตนามานิ॥

อิการนฺตํ॥

อีการโนฺต อิตฺถิลิโงฺค **อิตฺถี**สโทฺท;
''อิตฺถ''อิตีธ ''อิตฺถิยํ, ปจฺจโย''ติ จ วตฺตเต॥

๑๘๗. นทาทิโต วา อี॥

นทาทิโต วา **อนทา**ทิโต วา อิตฺถิยํ วตฺตมานา ลิงฺคมฺหา อีปฺปจฺจโย โหติ॥ **วา**คฺคหณมนทาทิสมฺปิณฺฑนตฺถํ, เตน **ปุถุควา**ทิโต จ อี॥

สรโลเป ''กฺวจาสวณฺณํ ลุเตฺต''ติ อสวเณฺณ สมฺปเตฺต ปกติภาโว นามพฺยปเทโส, **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ॥ อิตฺถี, อิตฺถี ''อโฆ รสฺส''นฺติอาทินา รสฺสตฺตํ, อิตฺถิโย॥ สโมฺพธเน ''ฌลปา รสฺส''นฺติ รสฺสตฺตํ॥ โภติ อิตฺถิ, โภติโย อิตฺถี อิตฺถิโย॥

ทฺติเยกวจเน ''ฆปโต สฺมึ ยํ วา''ติ อิโต ''วา''ติ วตฺตเต॥

๑๘๘. อํ ยมีโต ปสญฺญโต॥

ปสญฺญโต **อี**การโต ปรสฺส **อํ**วจนสฺส **ยํ** โหติ วา॥ อิตฺถิยํ อิตฺถึ, อิตฺถี อิตฺถิโย, อิตฺถิยา, อิตฺถีหิ อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา, อิตฺถีนํ, อิตฺถิยา, อิตฺถีหิ อิตฺถีภิ, อิตฺถิยา, อิตฺถีนํ, อิตฺถิยํ อิตฺถิยา, อิตฺถีสุ॥

เอวํ นที, นที॥ **โย**โลปาภาเว ''ตโต โยนโม ตู''ติ เอตฺถ **ตุ**สเทฺทน โยนโมกาโร จ, ''ปสญฺญสฺส จา''ติ อีการสฺส **ย**กาโร, ''ยวตํ ตลน''อิจฺจาทินา ทฺยสฺส **ช**กาโร, ทฺวิตฺตํ॥ นโชฺช สนฺทนฺติ, นทิโย॥

เอตฺถ เจวํ สิชฺฌนฺตานํ **นโชฺช**อาทีนํ วุตฺติยํ อานตฺตคฺคหณาทินา นิปฺผาทนํ **อตฺรช สุคตา**ทีนํ วิย นิปฺผาทนูปายนฺตรทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํ॥

เห นทิ, เห นที เห นโชฺช เห นทิโย, นทิยํ นทึ, นที นโชฺช นทิโยฯ

อมาทิสุเตฺต **อา ปโต**ติ โยควิภาเคน กฺวจิ นาสานญฺจาตฺตํ, เตน น ชจฺจา วสโล โหติ, ปถพฺยา เอกรเชฺชนาติ อาทิ จ สิชฺฌติ, ปุเร วิย **ย**การ**ช**การาเทสทฺวิตฺตานิฯ

นชฺชา กตํ นทิยา, นทีหิ นทีภิ, นชฺชา นทิยา, นทีนํ, นชฺชา นทิยา, นทีหิ นทีภิ, นชฺชา นทิยา, นทีนํ, นชฺชํ นทิยํ นทิยา, นทีสุฯ

อเญฺญปิ –

มหี เวตรณี วาปี, ปาฏลี กทลี ฆฏี;
นารี กุมารี ตรุณี, วารุณี พฺราหฺมณี สขีฯ

คนฺธพฺพี กินฺนรี นาคี, เทวี ยกฺขี อชี มิคี;
วานรี สูกรี สีหี, หํสี กากี จ กุกฺกุฏี –

อิจฺจาทโย **อิตฺถี**สทฺทสมาฯ

ตเถว **มาตุล**สทฺทโต อีปฺปจฺจเย กเต –

๑๘๙. มาตุลาทีนมานตฺตมีกาเรฯ

มาตุล อยฺยกวรุณอิเจฺจวมาทีนมนฺต **อาน**ตฺตมาปชฺชเต อีกาเร ปจฺจเย ปเร, อนฺตา เปกฺขายํ ฉฏฺฐี, สรโลปาทิฯ มาตุลานี, เอวํ อยฺยกานี, วรุณานี, เสสํ **อิตฺถี**สทฺทสมํฯ

อ**นทา**ทีสุ **ปุถุ**สทฺทโต อีปฺปจฺจโยฯ ‘‘โอ สเร จา’’ติ เอตฺถ **จ**สเทฺทน **อุ**การสฺส **อวา**เทโสฯ ปุถวี, ปุถวิโยฯ **สสฺมา สฺมึ**สุ ปุถพฺยา ปุถวิยา, ปุถพฺยา ปุถวิยา, ปุถพฺยํ ปุถวิยํ ปุถวิยา อิจฺจาทิฯ

โคสทฺทโต ‘‘นทาทิโต วา อี’’ติ อีปฺปจฺจโยฯ มหาวุตฺตินา วา ‘‘คาว เส’’ติ เอตฺถ **คาว**อิติ โยควิภาเคน วา **โอ**การสฺส **อาวา**เทโสฯ คาวี, คาวี คาวิโย อิจฺจาทิ **อิตฺถี**สทฺทสมํฯ

‘‘มานว’’อิตีธ ‘‘อิตฺถิยํ, วา, อี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๙๐. ณว ณิก เณยฺย ณนฺตุหิฯ

ณว ณิก เณยฺย ณนฺตุปฺปจฺจยเนฺตหิ อิตฺถิยํ วตฺตมาเนหิ ลิเงฺคหิ อีปฺปจฺจโย โหติฯ **วา**ธิกาโร กตฺถจิ นิวตฺตนโตฺถ, สรโลปาทิฯ มานวี, เอวํ นาวิกี, เวนเตยฺยี, โคตมีฯ

‘‘คุณวนฺตุ อี’’อิตีธ ‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๙๑. นฺตุสฺส ตมีกาเรฯ

สพฺพเสฺสว **นฺตุ**ปฺปจฺจยสฺส **ต**กาโร โหติ วา **อี**การปฺปจฺจเย ปเร, อญฺญตฺถ สรโลปาทิฯ คุณวตี, คุณวตี คุณวติโย, คุณวนฺตี, คุณวนฺตี คุณวนฺติโย อิจฺจาทิ **อิตฺถี**สทฺทสมํฯ

เอวํ กุลวตี, สีลวตี, ยสวตี, รูปวตี, สติมตี, โคตฺตมตีฯ

มหนฺตสทฺทโต ‘‘นทาทิโต วา อี’’ติ **อี**ปฺปจฺจโย, **นฺตุ**พฺยปเทโส วิกปฺเปน **ต**การาเทโสฯ มหตี มหนฺตีฯ

‘‘ภวนฺต อี’’อิตีธ ‘‘อีกาเร’’ติ วตฺตเตฯ

๑๙๒. ภวโต โภโตฯ

สพฺพเสฺสว **ภวนฺต**สทฺทสฺส **โภตา**เทโส โหติ อีกาเร อิตฺถิคเต ปเรฯ สา โภตี, โภตี โภติโย, เห โภติ, เห โภตี โภติโย อิจฺจาทิฯ

‘‘ภิกฺขุ’’ อิตีธ ‘‘อิตฺถิย’’นฺติ วตฺตเต ‘‘วา’’ติ จฯ

๑๙๓. ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินีฯ

ปติ ภิกฺขุ ราช อิเจฺจเตหิ **อี**การนฺเตหิ จ อิตฺถิยํ วตฺตมาเนหิ ลิงฺเคหิ **อินี**ปฺปจฺจโย โหติฯ

‘‘สรโลโป’มาเทส’’อิจฺจาทิสุตฺเต **ตุ**คฺคหเณน กฺวจิ ปุพฺพโลปสฺส นิเสธนโต ‘‘วา ปโร อสรูปา’’ติ สรโลโปฯ ภิกฺขุนี, ภิกฺขุนี ภิกฺขุนิโย อิจฺจาทิฯ

คหปติสทฺทโต อินี, ‘‘อตฺต’’มิติ วตฺตเตฯ

๑๙๔. ปติสฺสินีมฺหิฯ

ปติสทฺทสฺส อโนฺต **อ**ตฺตมาปชฺชเต **อินี**ปฺปจฺจเย ปเรฯ ตเถว ปรสเร ลุเตฺต ‘‘ปุโพฺพ จา’’ติ ทีโฆ, คหปตานีฯ

ตเถว **ราช**สทฺทโต **อินี,** สรโลปปกติภาวา, ราชินีฯ **อี**การนฺเตสุ **ทณฺฑี**สทฺทโต อินี, สรโลปาทิ, ทณฺฑินี, ทณฺฑินี ทณฺฑินิโย, เอวํ หตฺถินี, เมธาวินี, ตปสฺสินี, ปิยภาณินี อิจฺจาทิฯ

‘‘โปกฺขรินี’’ อิตีธ ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **อิ**การ**น**การานํ **อ**การ**ณ**การาเทสา, โปกฺขรณี, โปกฺขรณีฯ ‘‘ตโต โยนโม ตู’’ติ สุเตฺต **ตุ**คฺคหเณน โยนโมกาโร จ, **อี**การสฺส **ย**กาโร, ‘‘ยวต’’มิจฺจาทิสุเตฺต **การ**คฺคหเณน **ณฺย**สฺส **ญ**กาโร, ทฺวิตฺตํฯ โปกฺขรโญฺญ โปกฺขรณิโย วา อิจฺจาทิฯ

วาธิกาโร อนุตฺตสมุจฺจยโตฺถ, เตน **วิทู ยกฺขา**ทิโตปิ **อินี,** ปรจิตฺตวิทุนี, สรโลปรสฺสตฺตานิ, ปรจิตฺตวิทุนี ปรจิตฺตวิทุนิโย, ยกฺขินี ยกฺขินิโย, สีหินี สีหินิโย อิจฺจาทิฯ

อีการนฺตํฯ

อุการโนฺต อิตฺถิลิงฺโค **ยาคุ**สโทฺทฯ

ตสฺส **รตฺติ**สทฺทเสฺสว รูปนโยฯ อมาเทสาทิอภาโวว วิเสโสฯ

ยาคุ, ยาคู ยาคุโย, เห ยาคุ, เห ยาคู ยาคุโย, ยาคุํ, ยาคู ยาคุโย, ยาคุยา, ยาคูหิ ยาคูภิ ยาคุหิ ยาคุภิ, ยาคุยา, ยาคูนํ ยาคุนํ, ยาคุยา, ยาคูหิ ยาคูภิ ยาคุหิ ยาคุภิ, ยาคุยา, ยาคูนํ ยาคุนํ, ยาคุยํ ยาคุยา, ยาคูสุ ยาคุสุฯ

เอวํ ธาตุ เธนุ กาสุ ททฺทุ กจฺฉุ กณฺฑุ รชฺชุ กเรณุ ปิยงฺคุ สสฺสุอาทีนิฯ

มาตุสทฺทสฺส เภโทฯ ตสฺส **ปิตุ**สทฺทเสฺสว รูปนโยฯ ‘‘อารตฺต’’มิติ ภาวนิเทฺทเสน **อารา** เทสาภาเว ‘‘ปโต ยา’’ติ **ยา**เทโสว วิเสโสฯ

มาตา, มาตโร, โภติ มาต, โภติ มาตา โภติโย มาตโร, มาตรํ, มาตเร มาตโร, มาตรา มาตุยา มตฺยา, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **อุ**การโลโป , รสฺสตฺตญฺจฯ มาตเรหิ มาตเรภิ มาตูหิ มาตูภิ มาตุหิ มาตุภิ, มาตุ มาตุสฺส มาตุยา, มาตรานํ มาตานํ มาตูนํ มาตุนํ, มาตรา มาตุยา, มาตเรหิ มาตเรภิ มาตูหิ มาตูภิ, มาตุ มาตุสฺส มาตุยา, มาตรานํ มาตานํ มาตูนํ มาตุนํ, มาตริ, มาตเรสุ มาตูสุ มาตุสุฯ

เอวํ ธีตา, ธีตโร, ทุหิตา, ทุหิตโร อิจฺจาทิฯ

อุการนฺตํฯ

อูการโนฺต อิตฺถิลิโงฺค **ชมฺพู**สโทฺทฯ

ชมฺพู, ชมฺพู ชมฺพุโย, เห ชมฺพุ, เห ชมฺพู ชมฺพุโย, ชมฺพุํ, ชมฺพู ชมฺพุโย อิจฺจาทิ **อิตฺถี**สทฺทสมํฯ

เอวํ วธู จ สรภู, สรพู สุตนู จมู;
วามูรู นาคนาสูรู, สมานิ ขลุ ชมฺพุยาฯ

อูการนฺตํฯ

โอการโนฺต อิตฺถิลิโงฺค **โค**สโทฺทฯ

ตสฺส ปุลฺลิงฺค**โค**สทฺทเสฺสว รูปนโยฯ

กญฺญา รตฺติ นที อิตฺถี, มาตุลานี จ ภิกฺขุนี;
ทณฺฑินี ยาคุ มาตา จ, ชมฺพู โคติตฺถิสงฺคโหฯ

อิตฺถิลิงฺคํ นิฎฺฐิตํฯ

นปุํสกลิงฺค

อถ นปุํสกลิงฺคานิ วุจฺจเนฺตฯ

อการโนฺต นปุํสกลิโงฺค **จิตฺต**สโทฺทฯ

ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, ‘‘จิตฺต สิ’’ อิตีธ –

‘‘นปุํสเกหิ, อโต นิจฺจ’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๑๙๕. สิํฯ

สิ, อํอิติ ทฺวิปทมิทํฯ **อ**การเนฺตหิ นปุํสกลิเงฺคหิ ปรสฺส **สิ**วจนสฺส **อํ** โหติ นิจฺจํฯ สรโลป ปกติภาวาทิ, จิตฺตํฯ

พหุวจเน ‘‘โยนํ นิ นปุํสเกหี’’ติ วตฺตเตฯ

๑๙๖. อโต นิจฺจํฯ

อการเนฺตหิ นปุํสกลิเงฺคหิ **โยนํ** นิจฺจํ **นิ** โหติฯ ‘‘สพฺพโยนีนมาเอ’’ติ **นิ**สฺส วา **อา**กาโรฯ อญฺญตฺถ ‘‘โยสุ กต’’อิจฺจาทินา ทีโฆฯ จิตฺตา จิตฺตานิฯ

> โยนํ นิภาเว จาเอเตฺต, สิเทฺธปิ อวิเสสโต;
> ‘‘อโต นิจฺจ’’นฺติ อารมฺภา, อาเอตฺตํ กฺวจิเทวิธฯ

อาลปเน **ค**โลโปฯ เห จิตฺต, เห จิตฺตา จิตฺตานิ, ทุติยายํ **นิ**สฺส วิกเปฺปเนกาโรฯ จิตฺตํ, จิเตฺต จิตฺตานิฯ เสสํ **ปุริส**สเทฺทน สมํฯ

เอวมญฺญานิปิ –

> ปุญฺญ ปาป ผล รูป สาธนํ,
> โสต ฆาน สุข ทุกฺข การณํ;
> ทาน สีล ธน ฌาน โลจนํ,
> มูล กูล พล ชาลมงฺคลํฯ
>
> นฬิน ลิงฺค มุข’งฺค ชล’มฺพุชํ,
> ปุลิน ธญฺญ หิรญฺญ ปทา’มตํ;
> ปทุม วณฺณ สุสาน วนา’ยุธํ,
> หทย จีวร วตฺถ กุลิ’นฺทฺริยํฯ
>
> นยน วทน ยาโน’ทาน โสปาน ปานํ,
> ภวน ภุวน โลหา’ลาต ตุณฺฑ’ณฺฑ ปีฐํ;
> กรณ มรณ ญาณา’รมฺมณา’รญฺญ ตาณํ,
> จรณ นคร ตีรจฺฉตฺต ฉิทฺท’ทกานิ –

อิจฺจาทีนิฯ

กมฺมสทฺทสฺส ตติเยกวจนาทีสุ รูปเภโทฯ

กมฺมํ, กมฺมา กมฺมานิ, เห กมฺม, เห กมฺมา กมฺมานิ, กมฺมํ, กเมฺม กมฺมานิฯ

‘‘วา, อุ, นามฺหิ, จา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๙๗. อ กมฺมนฺตสฺส จฯ

กมฺมสทฺทนฺตสฺส **อุ**การ **อ**การาเทสา โหนฺติ วา **นา**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ **อนฺต**คฺคหเณน **ถามทฺธา**ทีนมนฺตสฺสปิ **อุ**ตฺตํฯ **จ**สทฺทคฺคหเณน **ยุว มฆวา**นมนฺตสฺส **อา** โหติ กฺวจิ **นา สฺ**อิเจฺจเตสุฯ กมฺมุนา กมฺมนา กเมฺมน วา, กเมฺมหิ กเมฺมภิฯ

สสฺมาสุ ''อุ นามฺหิ จา''ติ เอตฺถ **จ**สเทฺทน **ปุม กมฺมถาม**นฺตสฺส จุกาโร วา **สสฺมา**สูติ **อุ**ตฺตํฯ กมฺมุโน กมฺมสฺส, กมฺมานํ, กมฺมุนา กมฺมา กมฺมมฺหา กมฺมสฺมา, กเมฺมหิ กเมฺมภิ, กมฺมุโน กมฺมสฺส, กมฺมานํฯ

สฺมิํวจเน ''พฺรหฺมโต ตุ สฺมิํนี''ติ เอตฺถ **ตุ**สเทฺทน กฺวจิ **นิ** โหติฯ กมฺมนิ กเมฺม กมฺมมฺหิ กมฺมสฺมิํ, กเมฺมสุฯ

เอวํ ถามุนา ถาเมน ถามสา วา, ถามุโน ถามสฺส, ถามุนา ถามาฯ อทฺธุนา, อทฺธุโน อิจฺจาทิ ปุริมสมํฯ

คุณวนฺตุ สิ, ''สวิภตฺติสฺส, นฺตุสฺส, สิมฺหี''ติ จ วตฺตเตฯ

๑๙๘. อํ นปุํสเกฯ

นปุํสเก วตฺตมานสฺส ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธิโน **นฺตุ**ปฺปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **อํ** โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ คุณวํ จิตฺตํฯ

โยมฺหิ ''นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จา''ติ **อ**ตฺตํ, **อิ**กาโร จฯ คุณวนฺติ, คุณวนฺตานิ, เสสํ เญยฺยํฯ

คจฺฉนฺต สิ, ''สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสโทฺท อ''มิติ **อํ**ฯ คจฺฉํ คจฺฉนฺตํ, คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตานิฯ

อการนฺตํฯ

อาการโนฺต นปุํสกลิโงฺค **อสฺสทฺธา**สโทฺทฯ

''อสฺสทฺธา''อิติ ฐิเต –

''สมาสสฺสา''ติ อธิกิจฺจ ''สโร รโสฺส นปุํสเก''ติ สมาสนฺตสฺส รสฺสตฺตํ, สมาสตฺตา นามพฺยปเทโส, **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ เสสํ **จิตฺต**สมํฯ

อสฺสทฺธํ กุลํ, อสฺสทฺธา อสฺสทฺธานิ กุลานิ อิจฺจาทิฯ

ตถา **มุขนาสิกา**สโทฺทฯ ตสฺส ทฺวเนฺทกตฺตา สพฺพเตฺถกวจนเมวฯ มุขนาสิกํ, เห มุขนาสิก, มุขนาสิกํ, มุขนาสิเกน อิจฺจาทิฯ

อาการนฺตํฯ

อิการโนฺต นปุํสกลิโงฺค **อฏฺฐิ**สโทฺทฯ

สฺยาทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป, อฏฺฐิฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๙๙. **โยนํ นิ นปุํสเกหิ**ฯ

นปุํสกลิงฺเคหิ ปเรสํ สเพฺพสํ **โยนํ นิ** โหติ วาฯ

อฏฺฐีนิ, อณฺณุตฺถ นิจฺจํ **โย**โลโป, ทีโฆ จ, อฏฺฐี, ตถา เห อฏฺฐิ, เห อฏฺฐี อฏฺฐีนิ, อฏฺฐึ, อฏฺฐี อฏฺฐีนิ, อฏฺฐินา อิจฺจาทิ **อคฺคิ**สทฺทสมํฯ

เอวํ สตฺถิ ทธิ วาริ อกฺขิ อจฺฉิ อจฺจิ อิจฺจาทีนิฯ

อิการนฺตํฯ

อีการโนฺต นปุํสกลิโงฺค **สุขการี**สโทฺทฯ

‘‘สุขภารี สิ’’ อิตีธ อนปุํสกตฺตาภาวา **สิ**สฺมิมฺปิ ‘‘อโฆ รสฺส’’มิจฺจาทินา รสฺสตฺตํ, **สิ**โลโปฯ สุขการิ ทานํ, สุขการี สุขการีนิ, เห สุขการิ, เห สุขการี เห สุขการีนิ, สุขการินํ สุขการึ, สุขการี สุขการีนิฯ

เสสํ **ทณฺฑี**สทฺทสมํฯ เอวํ **สีฆยายี**อาทีนิฯ

อีการนฺตํฯ

อุการโนฺต นปุํสกลิโงฺค **อายุ**สโทฺทฯ ตสฺส **อฏฺฐิ**สทฺทเสฺสว รูปนโยฯ

อายุ, อายู อายูนิ, เห อายุ, เห อายู เห อายูนิ, อายุํ, อายู อายูนิ, อายุนา อายุสาติ มโนคณาทิตฺตา สิทฺธํฯ อายูหิ อายูภิ, อายุโน อายุสฺส, อายูนมิจฺจาทิฯ

เอวํ จกฺขุ วสุ ธนุ ทารุ ติปุ มธุ หิงฺคุ สิคฺคุ วตฺถุ มตฺถุ ชตุ อมฺพุ อสฺสุอาทีนิฯ

อุการนฺตํฯ

อูการโนฺต **น**ปุํสกลิโงฺค **โคตฺรภู**สโทฺทฯ

โคตฺรภู สิ, นปุํสกตฺตา รสฺสตฺตํ, **สิ**โลโปฯ โคตฺรภุ จิตฺตํ, โคตฺรภู โคตฺรภูนิ, เห โคตฺรภุ, เห โคตฺรภู เห โคตฺรภูนิ, โคตฺรภุํ, โคตฺรภู โคตฺรภูนิ, โคตฺรภุนา อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺเค **อภิภู**สทฺทสมํฯ

เอวํ อภิภู สยมฺภู ธมฺมญฺญูอาทีนิฯ

อูการนฺตํฯ

โอการโนฺต นปุํสกลิโงฺค **จิตฺตโคส**โทฺทฯ

‘‘จิตฺตา คาโว อสฺส กุลสฺสา’’ติ อเตฺถ พหุพฺพีหิสมาเส กเต ‘‘สโร รโสฺส นปุํสเก’’ติ โอการสฺส ฐานปฺปยตนาสนฺนตฺตา รสฺสตฺตมฺกาโร, **สฺยา**ทุยฺปฺปตฺติ, **สิ**โลโปฯ จิตฺตคุ กุลํ, จิตฺตคู จิตฺตคูนิ อิจฺจาทิ **อายุ**สทฺทสมํฯ

โอการนฺตํฯ

จิตฺตํ กมฺมญฺจ อสฺสทฺธ-มฏฺฐิ สุขการิ จ;
อายุ โคตฺรภู ธมฺมญฺญู, จิตฺตคูติ นปุํสเกฯ

นปุํสกลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

สพฺพนาม

อถ สพฺพนามานิ วุจฺจเนฺตฯ

สพฺพ, กตร, กตม, อุภย, อิตร, อญฺญ, อญฺญตร, อญฺญตม, ปุพฺพ, ปร, อปร, ทกฺขิณ, อุตฺตร, อธร, ย, ต, เอต, อิม, อมุ, กึ, เอก, อุภ, ทฺวิ, ติ, จตุ, ตุมฺห, อมฺห อิติ สตฺตวีสติ สพฺพนามานิ, ตานิ สพฺพนามตฺตา ติลิงฺคานิฯ

ตตฺถ **สพฺพ**สโทฺท นิรวเสสโตฺถ, โส ยทา ปุลฺลิงฺควิสิฏฺฐตฺถาภิธายี, ตทา รูปนโยฯ ปุเรวิย **สฺยา**ทุยฺปฺปตฺติ, ‘‘โส’’ติ **สิ**สฺส **โอ**กาโร, สรโลปปรนยนานิฯ สโพฺพ ชโนฯ

พหุวจเน ‘‘สพฺพ โย’’ อิตีธ ‘‘ปรสมญฺญา ปโยเค’’ติ สพฺพาทีนํ สพฺพนามสญฺญาฯ

‘‘โย’’ติ วตฺตเตฯ

๒๐๐. สพฺพนามการเต ปฐโมฯ

สเพฺพสํ อิตฺถิปุมนปุํสกานํ นามานิ **สพฺพนามานิ,** เตสํ สเพฺพสํ สพฺพนามสญฺญานํ ลิงฺคานํ **อ**การโต ปโร ปฐโม **โย เอ**ตฺตมาปชฺชเตฯ สเพฺพ ปุริสาฯ

อการโตติ กึ? สพฺพา อมูฯ

เห สพฺพ สพฺพา, เห สเพฺพ, สพฺพํ, สเพฺพ, สเพฺพน, สเพฺพหิ สเพฺพภิฯ

จตุเตฺถกวจเน **อายา**เทเส สมฺปเตฺต –

‘‘อโต, อา เอ, สฺมาสฺมึนํ, อาย จตุเตฺถกวจนสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๐๑. ตโย เนว จ สพฺพนาเมหิฯ

อการเนฺตหิ สพฺพนาเมหิ ปเรสํ **สฺมา สฺมึ** อิเจฺจเตสํ, จตุเตฺถกวจนสฺส จ **อา เอ อาย**อิเจฺจเต อาเทสา เนว โหนฺตีติ **อายา**เทสาภาโวฯ **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ ปฏิเสธนิวตฺตนตฺถํ, เตน ปุพฺพาทีหิ **สฺมา สฺมินํ อา เอ** จ โหนฺติฯ สพฺพสฺสฯ

‘‘อกาโร, เอ’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๐๒. สพฺพนามานํ นํมฺหิ จฯ

สเพฺพสํ สพฺพนามานํ **อ**กาโร **เอ**ตฺตมาปชฺชเต **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ

‘‘สพฺพนามโต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๐๓. สพฺพโต นํ สํสานํฯ

สพฺพโต สพฺพนามโต ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **สํ สานํ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติฯ

สเพฺพสํ สเพฺพสานํ, สพฺพสฺมา สพฺพมฺหา, สเพฺพหิ สเพฺพภิ, สพฺพสฺส, สเพฺพสํ สเพฺพสานํ, สพฺพสฺมิํ สพฺพมฺหิ, สเพฺพสุฯ

อิตฺถิยํ ‘‘อิตฺถิยมโต อาปฺปจฺจโย’’ติ **อา**ปฺปจฺจโยฯ อญฺญํ **กญฺญา**สทฺทสมํ อญฺญตฺร **ส นํ สฺมิํ**วจเนหิฯ สพฺพา ปชา, สพฺพา สพฺพาโย, เห สเพฺพ, เห สพฺพา สพฺพาโย, สพฺพํ, สพฺพา สพฺพาโย, สพฺพาย, สพฺพาหิ สพฺพาภิฯ

จตุตฺถกวจเน ‘‘สพฺพนามโต วา’’, **สพฺพโต โก**ติ อิโต ‘‘สพฺพโต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๐๔. ฆปโต สฺมิํสานํ สํสาฯ

สพฺพโต สพฺพนามโต **ฆป**สญฺญโต **สฺมิํ ส**อิเจฺจเตสํ ยถากฺกมํ **สํสา**อาเทสา โหนฺติ วาฯ

‘‘สํสาเสฺวกวจเนสุ จา’’ติ วตฺตเตฯ

๒๐๕. โฆ รสฺสํฯ

ฆสโญฺญ **อา**กาโร รสฺสมาปชฺชเต **สํสา**เสฺวกวจเนสุ วิภตฺตาเทเสสุ ปเรสุฯ

‘‘สาคโม’’ติ วตฺตเตฯ

๒๐๖. สํสาเสฺวกวจเนสุ จฯ

สํ สาอิเจฺจเตสุ เอกวจนฎฺฐานสมฺภูเตสุ วิภตฺตาเทเสสุ ปเรสุ ลิงฺคมฺหา **ส**การาคโม โหติฯ

สพฺพสฺสา สพฺพาย, สพฺพาสํ สพฺพาสานํ, สพฺพาย, สพฺพาหิ สพฺพาภิ, สพฺพสฺสา สพฺพาย, สพฺพาสํ สพฺพาสานํฯ

สฺมิํมฺหิ ‘‘สพฺพนามโต, ฆปโต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๐๗. เนตาหิ สฺมิมายยาฯ

เอเตหิ สพฺพนาเมหิ **ฆป**สเญฺญหิ ปรสฺส **สฺมิํ**วจนสฺส เนว **อาย ยา**เทสา โหนฺตีติ **อายา**ภาโวฯ **วา**ธิการโต กฺวจิ โหติ ทกฺขิณาย อุตฺตรายาติ อาทิฯ

สํยมาเทสา, สพฺพสฺสํ สพฺพายํ, สพฺพาสุฯ

นปุํสเก สพฺพํ จิตฺตํ, สพฺพานิ, เห สพฺพ, เห สพฺพานิ, สพฺพํ, สพฺพานิฯ เสสํ ปุลฺลิเงฺค วิย เญยฺยํฯ

เอวํ **กตรา**ทีนํ **อญฺญตม**สทฺทปริยนฺตานํ ตีสุปิ ลิเงฺคสุ รูปนโยฯ

ตตฺถ **กตรกตม**สทฺทา ปุจฺฉนตฺถาฯ

อุภยสโทฺท ทฺวิอวยวสมุทายวจโนฯ

อิตรสโทฺท วุตฺตปฺปฏิโยควจโนฯ

อญฺญสโทฺท อธิกตาปรวจโนฯ

อญฺญตร อญฺญตมสทฺทา อนิยมตฺถาฯ

‘‘โย, สพฺพนามการเต ปฐโม’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๐๘. ทฺวนฺทฏฺฐา วาฯ

ทฺวนฺทสมาสฏฺฐา สพฺพนามการโต ปโร ปฐโม **โย เอ**ตฺตมาปชฺชเต วาฯ กตโร จ กตโม จาติ กตรกตเม, กตรกตมา วา อิจฺจาทิฯ

ปุพฺพาทโย ทิสาทิววตฺถานวจนาฯ

ปุโพฺพ กาโลฯ พหุวจเน ‘‘ธาตุลิเงฺคหิ ปรา ปจฺจยา’’ติ เอตฺถ **ปรา**ติ นิเทฺทสโต ปุพฺพาทีหิ **โย**วจนสฺส วิกปฺเปเนกาโรฯ

> ปุเพฺพ ปุพฺพา, เห ปุพฺพ, เห ปุเพฺพ เห ปุพฺพา, ปุพฺพํ, ปุเพฺพ, ปุเพฺพน, ปุเพฺพหิ ปุเพฺพภิ, ปุพฺพสฺส, ปุเพฺพสํ ปุเพฺพสานํฯ ‘‘สฺมาสฺมินํ วา’’ติ วิกปฺปนากาเรการาฯ ปุพฺพา ปุพฺพสฺมา ปุพฺพมฺหา, ปุเพฺพหิ ปุเพฺพภิ, ปุพฺพสฺส, ปุเพฺพสํ ปุเพฺพสานํ, ปุเพฺพ ปุพฺพสฺมิํ ปุพฺพมฺหิ, ปุเพฺพสุฯ

อิตฺถิยํ ปุพฺพา ทิสา, ปุพฺพา ปุพฺพาโย อิจฺจาทิ **สพฺพา**สทฺทสมํฯ

นปุํสเก ปุพฺพํ ฐานํ, ปุพฺพานิ, เห ปุพฺพ, เห ปุพฺพานิ, ปุพฺพํ, ปุพฺพานิ, เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ เอวํ **ปราปรทกฺขิณุตฺตราธร**สทฺทาฯ

‘‘สพฺพนามโต, ทฺวนฺทฏฺฐา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๐๙. นาญฺญํ สพฺพนามิกํฯ

ทฺวนฺทฏฺฐา สพฺพนามโต ปรสฺส **โย**วจนสฺส ฐเปตฺวา **เอ**ตฺตํ อญฺญํ สพฺพนามิกํ การิยํ น โหตีติ **สํสาน**มาเทสาภาโวฯ ปุพฺพาปรานํ, ปุพฺพุตฺตรานํ อธรุตฺตรานํ, ‘‘นาญฺญํ สพฺพนามิก’’นฺติ วินาธิกาเรน โยเคน ตติยาสมาเสปิฯ มาสปุพฺพาย, มาสปุพฺพานํฯ

‘‘นาญฺญํ สพฺพนามิก’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๒๑๐. พหุพฺพีหิมฺหิ จฯ

พหุพฺพีหิมฺหิ จ สมาเส สพฺพนามิกวิธานํ นาญฺญํ โหติฯ ปิยปุพฺพาย, ปิยปุพฺพานํ, ปิยปุเพฺพฯ

จสทฺทคฺคหเณน ทิสตฺถสพฺพนามานํ พหุพฺพีหิมฺหิ สพฺพนามิกวิธานํว โหติฯ

ทกฺขิณสฺสา จ ปุพฺพสฺสา จ ยทนฺตราฬนฺติ อเตฺถ พหุพฺพีหิ, ทกฺขิณปุพฺพสฺสํ, ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, เอวํ อุตฺตรปุพฺพสฺสํ, อุตฺตรปุพฺพสฺสา อิจฺจาทิฯ

ยเตตสทฺทาทีนมาลปเน รูปํ น สมฺภวติฯ **ย**สโทฺท อนิยมโตฺถฯ

โย ปุริโส, เย ปุริสา, ยํ, เยฯ ยา กญฺญา, ยา ยาโย, ยํ, ยา ยาโยฯ ยํ จิตฺตํ, ยานิ, ยํ, ยานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ **สพฺพ**สทฺทสมํฯ

ต เอต อิม อมุ กึอิเจฺจเต ปรมฺมุข สมีป อจฺจนฺตสมีปทูร ปุจฺฉนตฺถวจนาฯ

ตสทฺทสฺส เภโทฯ ‘‘ต สิ’’ อิตีธ –

‘‘อนปุํสกสฺสายํ สิมฺหีติ, ส’’มิติ จ วตฺตเตฯ

๒๑๑. เอตเตสํ โตฯ

เอต ตอิเจฺจเตสํ อนปุํสกานํ **ต**กาโร **ส**การมาปชฺชเต **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ โส ปุริโสฯ

สพฺพนามคฺคหณญฺจ, อิโต **ต**คฺคหณญฺจ วตฺตเตฯ

๒๑๒. ตสฺส วา นตฺตํ สพฺพตฺถฯ

ตอิจฺจตสฺส สพฺพนามสฺส **ต**การสฺส **น**ตฺตํ โหติ วา สพฺพตฺถ ลิเงฺคสุฯ เน เต, นํ ตํ, เน เต, เนน เตน, เนหิ เนภิ เตหิ เตภิฯ

‘‘สพฺพสฺส, ตสฺส วา สพฺพตฺถา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๑๓. สสฺมาสฺมึสํสาสฺวตฺตํฯ

ตอิจฺจตสฺส สพฺพนามสฺส สพฺพเสฺสว **อ**ตฺตํ โหติ วา **ส สฺมา สฺมึ สํ สา**อิเจฺจเตสุ วจเนสุ สพฺพตฺถ ลิเงฺคสุฯ อสฺส นสฺส ตสฺส, เนสํ เตสํ เนสานํ เตสานํฯ

‘‘สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา’’ติ อิโต ‘‘สฺมาสฺมึนํ, มฺหามฺหี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๑๔. น ติเมหิ กตากาเรหิฯ

ต อิมอิเจฺจเตหิ กตากาเรหิ ปเรสํ **สฺมาสฺมึนํ มฺหา มฺหิ**อิเจฺจเต อาเทสา น โหนฺติฯ

ปกติสนฺธิวิธาน

อถ สรานเมว สนฺธิการิเย สมฺปตฺเต ปกติภาโว วุจฺจเตฯ

‘‘สรา, ปกตี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๕. สเร กฺวจิฯ

สรา โข สเร ปเร กฺวจิ ฉนฺทเภทาสุขุจฺจารณฏฺฐาเน, สนฺธิจฺฉารหิตฏฺฐาเน จ ปกติรูปานิ โหนฺติ, น โลปาเทสวิการมาปชฺชเนฺตติ อโตฺถฯ

ตตฺถ **ปกติฏฺฐานํ** นาม อาลปนนฺตา อนิติสฺมึ อจฺฉนฺทานุรกฺขเณ อสมาเส ปทนฺตทีฆา จ อิการุการา จ นามปทนฺตาตีตกฺริยาทิมฺหีติ เอวมาทิฯ

อาลปนเนฺตสุ ตาว – กตมา จานนฺท อนิจฺจสญฺญา, กตมา จานนฺท อาทีนวสญฺญา, สาริปุตฺต อิเธกโจฺจ, เอหิ สิวิก อุเฏฺฐหิ, อุปาสกา อิเธกโจฺจ, โภติ อเยฺย, ภิกฺขุ อโรคํ ตว สีลํ, สิญฺจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ, ภิกฺขเว เอวํ วทามิ, ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา อิเจฺจวมาทีสุ ปกติภาโว, ปุพฺพสฺสรโลป**ยวา**เทสาทโย น โหนฺติฯ

กฺวจิคฺคหเณน **อิติ**สฺมึ ฉนฺทานุรกฺขเณ สนฺธิ โหติ, ยถา – สกฺกา เทวีติ, นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุฯ

สเรติ กึ? สาธุ มหาราชาติ, เอวํ กิร ภิกฺขูติฯ

อสมาเส ปทนฺตทีเฆสุ – อายสฺมา อานโนฺท คาถา อชฺฌภาสิ, เทวา อาภสฺสรา ยถา, เตวิชฺชา อิทฺธิปฺปตฺตา จ, ภควา อุฏฺฐายาสนา, ภควา เอตทโวจ, อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ, คนฺตฺวา โอโลเกโนฺต, ภูตวาที อตฺถวาที, ยํ อิตฺถี อรหา อสฺส, สามาวตี อาห, ปาปการี อุภยตฺถ ตปฺปติ, นที โอตฺถรติ, เย เต ภิกฺขู อปฺปิจฺฉา, ภิกฺขู อามเนฺตสิ, ภิกฺขูอุชฺฌายึสุ, ภิกฺขู เอวมาหํสุ, อิมสฺมึ คาเม อารกฺขกา, สเพฺพ อิเม, กตเม เอกาทส, คมฺภีเร โอทกนฺติเก, อปฺปมาโท อมตปทํ, สโงฺฆ อาคจฺฉตุ, โก อิมํ ปถวึ วิเจฺจสฺสติ, อาโลโก อุทปาทิ, เอโก เอกาย, จตฺตาโร โอฆาฯ

นิปาเตสุปิ – อเร อหมฺปิ, สเจ อิมสฺส กายสฺส, โน อภิกฺกโม, อโห อจฺฉริโย, อโถ อโนฺต จ, อถ โข อายสฺมา, อโถ โอฏฺฐวจิตฺตกา, ตโต อามนฺตยี สตฺถาฯ

กฺวจิคฺคหเณน **อ**การ อิตีเวเวตฺถาทีสุ สนฺธิปิฯ ยถา – อาคตตฺถ, อาคตมฺหา, กตมาสฺสุ จตฺตาโร, อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส, อิตฺถีติ, จ มรีว, สเพฺพว, เสฺวว, เอเสว นโย, ปริสุเทฺธตฺถายสฺมโนฺต, เนตฺถ, ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา, สเจส พฺราหฺมณ, ตถูปมํ, ยถาหฯ

อสมาเสติ กึ? ชิวฺหายตนํ, อวิโชฺชโฆ, อิตฺถินฺทฺริยํ, อภิภายตนํ, ภยตฺุปฏฺฐานํฯ **อจฺฉนฺทานุรกฺขเณ**ติ กึ? สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ, โย มิสฺสโรฯ

นามปทนฺตอิการุกาเรสุ – คาถาหิ อชฺฌภาสิ, ปุปฺผานิ อาหรึสุ, สตฺถุ อทาสิฯ

กฺวจีติ กึ? มนสากาสิฯ

๓๖. สรา ปกติ พฺยญฺชเนฯ

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร ปกติรูปา โหนฺตีติ เยภุเยฺยน ทีฆรสฺสโลเปหิ วิการาภาโวฯ ยถา – อจฺจโย, ปจฺจโย, ภาสติ วา กโรติ วา, เวทนากฺขนฺโธ, ภาคฺยวา, ภโทฺร กสามิว, ทียติ, ตุณฺหีภูโต, โส ธมฺมํ เทเสติฯ

อิติ ปกติสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํฯ

พฺยญฺชนสนฺธิวิธาน

อถ พฺยญฺชนสนฺธิ วุจฺจเตฯ

‘‘พฺยญฺชเน’’ติ อธิกาโร, ‘‘สรา, กฺวจี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๗. ทีฆํฯ

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ ทีฆํ ปโปฺปนฺตีติ สุตฺตสฺสุขุจฺจารณฉนฺทานุรกฺขณฏฺฐาเนสุ ทีโฆฯ

ตฺยสฺส ปหีนา ตฺยาสฺส ปหีนา, สฺวสฺส สฺวาสฺส, มธฺว มญฺญติ พาโล มธฺวา มญฺญตี พาโล, ตถา เอวํ คาเม มุนี จเร, ขนฺตี ปรมํ ตโป ติติกฺขา, น มงฺคู ภวิสฺสามิ, สฺวากฺขาโต, ยฺวาหํ, กามโต ชายตี โสโก, กามโต ชายตี ภยํ, สโกฺก อุชู จ สุหุชู จ, อนูปฆาโต, ทูรกฺขํ, ทูรมํ, สูรกฺขํ, ทูหรตาฯ

กฺวจีติ กึ? ตฺยชฺช, สฺวสฺส, ปติลิยฺยติฯ

ยิฏฺฐํ วา หุตํ วา โลเก, ยทิ วา สาวเก, ปุคฺคลา ธมฺมทสา เต, โภวาที นาม โส โหติ, ยถาภาวี คุเณน โส อิตีธ –

ปุพฺพสฺมึเยวาธิกาเร –

๓๘. รสฺสํฯ

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ รสฺสํ ปโปฺปนฺตีติ ฉนฺทานุรกฺขเณ, อาคเม, สํโยเค จ รสฺสตฺตํฯ

ฉนฺทานุรกฺขเณ ตาว ยิฏฺฐํว หุตํว โลเก, ยทิว สาวเก, ปุคฺคล ธมฺมทสา เต, โภวาทิ นาม โส โหติ, ยถาภาวิ คุเณน โสฯ

อาคเม ยถยิทํ, สมฺมทกฺขาโตฯ

สํโยเค ปรากโม ปรกฺกโม, อาสาโท อสฺสาโท, เอวํ ตณฺหกฺขโย, ฌานสฺส ลาภิมฺหิ, วสิมฺหิ, ถุลฺลจฺจโยฯ

กฺวจีติ กึ? มายิทํ, มนสา ทญฺญา วิมุตฺตานํ, ยถากฺกมํ, อาขฺยาติกํ, ทียฺยติ, สูยฺยติฯ

เอโส โข พฺยนฺตึ กาหิติ, โส คจฺฉํ น นิวตฺตติ อิจฺจตฺร –

ตสฺมิํเยวาธิกาเร –

๓๙. โลปญฺจ ตตฺรากาโรฯ

สรา โข พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ โลปํ ปปฺโปนฺติ, ตตฺร ลุเตฺต ฐาเน **อ**การาคโม จ โหติฯ **เอตต**สทฺทโนฺตการเสฺสวายํ โลโปฯ

เอส โข พฺยนฺตึ กาหิติ, ส คจฺฉํ น นิวตฺตติ, เอวํ เอส ธโมฺม, เอส ปโตฺตสิ, ส มุนิ, ส สีลวาฯ

กฺวจีติ กึ? เอโส ธโมฺม, โส มุนิ, โส สีลวาฯ

จสเทฺทน **เอต**สทฺทนฺตสฺส สเรปิ กฺวจิ โลโปฯ ยถา – เอส อโตฺถ, เอส อาโภโค, เอส อิทานิฯ

วิปริณาเมน ‘‘สรมฺหา, พฺยญฺชนสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๐. ปรเทฺวภาโว ฐาเนฯ

สรมฺหา ปรสฺส พฺยญฺชนสฺส เทฺวภาโว โหติ ฐาเนฯ ทฺวินฺนํ ภาโว ทฺวิภาโว, โส เอว เทฺวภาโวฯ

เอตฺถ จ **ฐานํ** นาม รสฺสาการโต ปรํ ป ปติ ปฏิกมุกฺส กุธ กี คห ชุต ญาสิ สุ สมฺภู สร สสาทีนมาทิพฺยญฺชนานํ เทฺวภาวํ, ติก ตย ติํส วตาทีนมาทิ จ, วตุ วฎฺฒิสาทีนมนฺตญฺจ, อุ ทุ นิ-อุปสคฺค ต จตุ ฉ สนฺตสทฺทาเทสาทิปรญฺจ, อปทนฺตา นาการทีฆโต **ย**การาทิ จ,

> ยวตํ ตลนาทีน-มาเทโส จ สยาทินํ;
> สห ธาตฺวนฺตสฺสาเทโส, สีสกาโร ตปาทิโตฯ

ฉนฺทานุรกฺขเณ จ – ฆร เฌ ธํสุ ภมาทีนมาทิ จ, รสฺสาการโต วคฺคานํ จตุตฺถทุติยา จ อิเจฺจวมาทิฯ

ตตฺถ **ป ปติ ปฏีสุ** ตาว – อิธ ปมาโท อิธปฺปมาโท, เอวํ อปฺปมาโท, วิปฺปยุโตฺต, สุปฺปสโนฺน, สมฺมา ปธานํ สมฺมปฺปธานํ, รสฺสตฺตํ, อปฺปติวตฺติโย, อธิปติปฺปจฺจโย, สุปฺปติฎฺฐิโต, อปฺปฏิปุคฺคโล, วิปฺปฏิสาโร, สุปฺปฏิปโนฺน, สุปฺปฏิปตฺติฯ

กมาทิธาตูสุ – ปกฺกโม, ปฏิกฺกโม, เหตุกฺกโม, อากมติ อกฺกมติ, เอวํ ปรกฺกมติ, ยถากฺกมํฯ

ปโกฺกสติ, ปฏิโกฺกสติ, อนุโกฺกสติ, อาโกสติ, อโกฺกสติฯ

อกฺกุโทฺธ, อติโกฺกโธฯ

ธนกฺกีโต, วิกฺกโย, อนุกฺกโยฯ

ปคฺคโห, วิคฺคโห, อนุคฺคโห, นิคฺคโห, จนฺทคฺคโห, ทิฏฺฐิคฺคาโหฯ

ปโชฺชโต, วิโชฺชตติ, อุโชฺชโตฯ

กตญฺญู, วิญฺญู, ปญฺญาณํ, วิญฺญาณํ, อนุญฺญา, มนุญฺญา, สมญฺญาฯ

อวสฺสโย, นิสฺสโย, สมุสฺสโยฯ

อปฺปสฺสุโต, วิสฺสุโต, พหุสฺสุโต, อาสวา อสฺสวาฯ

ปสฺสมฺภโนฺต, วิสฺสมฺภติฯ

อฏฺฏสฺสโร, วิสฺสรติ, อนุสฺสรติฯ

ปสฺสสโนฺต, วิสฺสสโนฺต, มหุสฺสสโนฺต, อาสาโส อสฺสาโสฯ

อวิสฺสเชฺชโนฺต, วิสฺสเชฺชโนฺต, ปริจฺจชโนฺต, อุปทฺทโว, อุปกฺกิลิโฏฺฐ, มิตฺตทฺทุ, อายพฺพโย, อุทพฺพหิ อิจฺจาทิฯ

สรมฺหาติ กึ? สมฺปยุโตฺต, สมฺปติชาโต, สมฺปฏิจฺฉนฺนํ, สงฺกมโนฺต, สงฺคโหฯ

ฐาเนติ กึ? มา จ ปมาโท, ปติคยฺหติ, วจีปโกปํ รเกฺขยฺย, เย ปมตฺตา ยถา มตา, มโนปโกปํ รเกฺขยฺย, อิธ โมทติ, เปจฺจ โมทติฯ

ติกาทีสุ – กุสลตฺติกํ, ปีติตฺติกํ, เหตุตฺติกํ, เวทนาตฺติกํ, โลกตฺตยํ, โพธิตฺตยํ, วตฺถุตฺตยํฯ เอกตฺตึส, ทฺวตฺตึส, จตุตฺตึสฯ สีลพฺพตํ, สุพฺพโต, สปฺปีติโก, สมนฺนาคโต, ปุนปฺปุนํ อิจฺจาทิฯ

วตฺ วฏฺ ทิสาทีนมเนฺต ยถา – วตฺตติ, วฏฺฏติ, ทสฺสนํ, ผโสฺส อิจฺจาทิฯ

อุ ทุ นิ อุปสคฺคาทิปเรสุ – อุกํโส อุกฺกํโสฯ ทุกรํ ทุกฺกรํ, นิกโงฺข นิกฺกเงฺขฯ

เอวํ อุคฺคตํ, ทุจฺจริตํ, นิชฺชฏํ, อุญฺญาตํ, อุนฺนติ, อุตฺตโร, ทุกฺกโร, นิทฺทโร, อุนฺนโต, ทุปฺปโญฺญ, ทุพฺพโล, นิมฺมโล, อุยฺยุโตฺต, ทุลฺลโภ, นิพฺพโตฺต, อุสฺสาโห, ทุสฺสโห, นิสฺสาโรฯ

ตถา ตกฺกโร, ตโชฺช, ตนฺนิโนฺน, ตปฺปภโว, ตมฺมโยฯ

จตุกฺกํ, จตุทฺทิสํ, จตุปฺปาโท, จตุพฺพิธํ, จตุสฺสาลํฯ

ฉกฺกํ, ฉนฺนวุติ, ฉปฺปทิกา, ฉพฺพสฺสานิฯ

สกฺกาโร, สกฺกโต, สทฺทิฏฺฐิ, สปฺปุริโส, มหพฺพโลฯ

ฐาเนติ กึ? นิกาโย, นิทานํ, นิวาโส, นิวาโต, ตโต, จตุวีสติ, ฉสฏฺฐิฯ

ยการาทิมฺหิ – นียฺยติ, สูยฺยติ, อภิภูยฺย, วิเจยฺย, วิเนยฺย, เธยฺยํ, เนยฺยํ, เสโยฺย, เชโยฺย, เวยฺยากรโณฯ

อาทิสเทฺทน เอโตฺต, เอตฺตาวตาฯ

อนาการคฺคหณํ กึ? มาลาย, โทลาย, สมาทายฯ

ฐาเนติ กึ? อุปนียติ, สูยติ, โตยํฯ

ยวตมาเทเส – ชาติ อโนฺธ, วิปลิ อาโส, อนิ อาโย, ยทิ เอวํ, อปิ เอกเจฺจ, อปิ เอกทา อิจฺจตฺร, **อิ**การสฺส ''อิวโณฺณ ยํ นวา''ติ **ย**กาเร กเต –

''สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วา''ติ อิโต มณฺฑูกคติยา **วา**ติ วตฺตเตฯ

๔๑. ยวตํ ตลนทการานํ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺตํฯ

ยการวนฺตานํ **ตลนท**การานํ สํโยคพฺยญฺชนานิ ยถากฺกมํ **จลญช**การตฺตมาปชฺชเนฺต วาฯ

การคฺคหณํ **ยวตํ สการ ก จ ฎ ป**วคฺคานํ **สการกจฎป**วคฺคาเทสตฺถํ, ตถา **ยวตํ ต ธ ณ** การานํ **ฉ ฌญ**การาเทสตฺถญฺจ, ตโต ยวตมาเทสสฺส อเนน ทฺวิภาโวฯ

ชจฺจโนฺธ, วิปลฺลาโส, อญฺญาโย, ยเชฺชวํ, อเปฺปกเจฺจ อเปฺปกทาฯ

วาติ กึ? ปฏิสนฺถารวุตฺยสฺส, พาลฺยํ, อาลสฺยํฯ

สรมฺหาติ กึ? อญฺาโย, อากาสานญฺจายตนํฯ

ตปาทิโต **สิ**มฺหิ – ตปสฺสี, ยสสฺสีฯ

ฉนฺทานุรกฺขเณ – นปฺปชฺชเห วณฺณพลํ ปุราณํ, อุชฺชุคเตสุ เสโยฺย, คจฺฉนฺติ สุคฺคตินฺติฯ

วคฺคจตุตฺถทุติเยสุ ปน ตสฺมึเยวาธิกาเร ''ปรเทฺวภาโว ฐาเน''ติ จ วตฺตเตฯ

วคฺคจตุตฺถทุติยานํ สทิสวเสน ทฺวิภาเว สมฺปเตฺต นิยมตฺถมาหฯ

๔๒. วเคฺค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมาฯ

สรมฺหา ปรภูตานํ วเคฺค โฆสาโฆสานํ พฺยญฺชนานํ ยถากฺกมํ วคฺคตติย ปฐมกฺขรา ทฺวิภาวํ คจฺฉนฺติ ฐาเนติ ฐานาสนฺนวเสน ตพฺพเคฺค ตติยปฐมาว โหนฺติฯ

เอตฺถ จ สมฺปเตฺต นิยมตฺตา **โฆสาโฆส**คฺคหเณน จตุตฺถทุติยาว อธิเปฺปตา, อิตรถา อนิฏฺฐปฺปสโงฺคสิยาฯ เตน ''กตญฺญู, ตนฺนโย, ตมฺมโย''ติอาทีสุ วคฺคปญฺจมานํ สติปิ โฆสเตฺต ตติยปฺปสโงฺคน โหติ, ฐานาธิการโต วาฯ

ฆราทีสุ ป อุ ทุ นิอาทิปรจตุเตฺถสุ ตาว – ปฆรติ ปคฺฆรติ, เอวํ อุคฺฆรติ, อุคฺฆาเฏติ, ทุโคฺฆโส, นิโคฺฆโส, เอเสว จชฺฌานผโล, ปฐมชฺฌานํ, อภิชฺฌายติ, อุชฺฌายติ, วิทฺธํเสติ, อุทฺธํสิโต, อุทฺธาโร, นิทฺธาโร, นิทฺธโน, นิทฺธุโต, วิพฺภนฺต, อุพฺภโต, ทุพฺภิกฺขํ, นิพฺภยํ, ตพฺภาโว, จตุทฺธา, จภุพฺภิ, ฉทฺธา, สทฺธมฺม, สพฺภูโต, มหทฺธโน, มหพฺภยํฯ

ยวต มาเทสาทีสุ – โพชฺฌงฺคา, อาสพฺภํ, พุชฺฌิตพฺพํ, พุชฺฌติฯ

ฐาเนติ กึ? สีลวนฺตสฺส ฌายิโน, เย ฌานปฺปสุตา ธีรา, นิธานํ, มหาธนํฯ

รสฺสาการโตปรํ วคฺคทุติเยสุ – ปญฺจ ขนฺธา ปญฺจกฺขนฺธา, เอวํรูปกฺขนฺธ, อกฺขโม, อภิกฺขณํ, อวิเกฺขโป, ชาติเกฺขตฺตํ, ธาตุโกฺขภ, อายุกฺขโยฯ เสตฉตฺตํ เสตจฺฉตฺตํ, เอวํ สพฺพจฺฉนฺนํ, วิจฺฉินฺนํ, โพธิจฺฉายา, ชมฺพุจฺฉายา, สมุเจฺฉโทฯ ตตฺร ฐิโต ตตฺรฏฺฐิโต, เอวํ ถลฏฺฐํ, ชลฏฺฐํ, อธิฏฺฐิตํ, นิฏฺฐิตํ, จตฺตาริฏฺฐานานิ, ครุฏฺฐานิโย, สมุฏฺฐิโต, สุปฺปฏฺฐาโนฯ ยส เตฺถโร, ยตฺถ, ตตฺถ, ปตฺถรติ, วิตฺถาโร, อภิตฺถุโต, วิตฺถมฺภิโต, อนุตฺถุนํ, จตุโตฺถ, กุตฺถฯ ป โปฺผเฏติ, มหปฺผลํ, นิปฺผลํ, วิปฺผาโร, ปริปฺผุเสยฺย, มธุปฺผาณิตํฯ

อาการโต – อาขาโต อากฺขาโต, เอวํ ตณฺหากฺขโย, อาณาเกฺขตฺตํ, สญฺญากฺขนฺธ, อาฉาทยติ, อาจฺฉาทยติ, เอวํ อาจฺฉินฺทติ, นาวาฏฺฐํ, อาตฺถรติ, อาโปฺผเฏติฯ

สรมฺหาติ กึ? สงฺขาโร, ตงฺขเณ, สญฺฉนฺนํ, ตณฺฐานํ, สนฺถุโต, ตมฺผลํฯ

ฐาเนติ กึ? ปูวขชฺชกํ, ตสฺส ฉวิยาทีนิ ฉินฺทิตฺวา, ยถา ฐิตํ, กถํ, กมฺมผลํฯ

นิกมติ, นิปตฺติ, นิจโย, นิจรติ, นิตรณํ อิจฺจตฺร – ‘‘โท ธสฺส จา’’ติ เอตฺถ จคฺคหณสฺส พหุลตฺถตฺตา เตน **จ**คฺคหเณน ยถาปโยคํ พหุธา อาเทโส สิยาฯ

ยถา – **นิ อุปสคฺคโต** กมฺ ปท จิ จร ตรานํ ปฐมสฺส วคฺคทุติโย อิมินา ทฺวิตฺตํ, นิกฺขมติ, นิปฺผตฺติ, นิจฺฉโย, นิจฺฉรติ, นิตฺถรณํฯ

ตถา **โพ วสฺส** กุว ทิว สิว วชาทีนํ ทฺวิรูปสฺสาติ **ว**การทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ, ยถา – กุพฺพนฺต, เอวํ กุพฺพาโน, กุพฺพนฺติ, สธาตฺวนฺตยาเทสสฺส ทฺวิตฺตํฯ ทิวติ ทิพฺพติ, เอวํ ทิพฺพนฺต, สิพฺพติ, สิพฺพนฺต, ปวชติ ปพฺพชติ, ปพฺพชนฺต, นิวานํ นิพฺพานํ, นิพฺพุโต, นิพฺพินฺทติ, อุทพฺพยํ อิจฺจาทิฯ

โล รสฺส ปริ ตรุณาทีนํ กฺวจิฯ ปริปโนฺน ปลิปโนฺน, เอวํ ปลิโพโธ, ปลฺลงฺกํ, ตรุโณ ตลุโน, มหาสาโล, มาลุโต, สุขุมาโลฯ

โฎ ตสฺส ทุกฺกตาทีนํ กฺวจิฯ ยถา – ทุกฺกตํ ทุกฺกฎํ, เอวํ สุกฎํ, ปหโฎ, ปตฺถโฎ, อุทฺธโฎ, วิสโฎ อิจฺจาทิฯ

โก ตสฺส นิยตาทีนํ กฺวจิฯ นิยโต นิยโกฯ

โย ชสฺส นิชาทิสฺส วา, นิชํปุตฺตํ นิยํปุตฺตํฯ

โก คสฺส กุลูปคาทีนํ, กุลูปโค กุลูปโกฯ

ตถา **โณ นสฺส ป ปริอาทิโต**ฯ ปนิธานํ ปณิธานํ, เอวํ ปณิปาโต, ปณาโม, ปณีตํ, ปริณโต, ปริณาโม, นินฺนโย นิณฺณโย, เอวํ อุณฺณโต, โอณโต อิจฺจาทิฯ

ปติอคฺคิ, ปติหญฺญติ อิตีธ –

๔๓. กฺวจิ ปฏิ ปติสฺสฯ

ปติอิเจฺจตสฺส อุปสคฺคสฺส สเร วา พฺยญฺชเน วา ปเร กฺวจิ **ปฏิ**อาเทโส โหติ ปุพฺพสฺสรโลโปฯ ปฏคฺคิ, ปฏิหญฺญติฯ

กฺวจีติ กึ? ปจฺจตฺตํ, ปติลียติฯ

ปุถชโน ปุถภูตํ อิตีธ ‘‘อโนฺต’’ติ วตฺตเตฯ

๔๔. ปุถสฺสุ พฺยญฺชเนฯ

ปุถอิเจฺจตสฺส อโนฺต สโร **อุ**กาโร โหติ พฺยญฺชเน ปเร, ทฺวิตฺตํฯ ปุถุชฺชโน, ปุถุภูตํฯ

พฺยญฺชเนติ กึ? ปุถ อยํฯ ‘‘ปุถสฺส อ ปุถ’’อิติ สมาเสเนว สิเทฺธ ปุน **อนฺต**คฺคหณาธิกาเรน กฺวจิ อปุถนฺตสฺสาปิ อุตฺตํ สเรฯ

มโน อญฺญํ มนุญฺญํ, เอวํ อิมํ เอวุมํ, ปรโลโป, อิติ เอวํ อิเตฺววํ, **อุ**การสฺส **ว**กาโรฯ

อวกาโส, อวนเทฺธ, อววทติ, อวสานมิตีธ –

‘‘กฺวจิ พฺยญฺชเน’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๕. โอ อวสฺสฯ

อวอิเจฺจตสฺส อุปสคฺคสฺส **โอ**กาโร โหติ กฺวจิ พฺยญฺชเน ปเรฯ โอกาโส, โอนเทฺธ, โอวทติ, โอสานํฯ

กฺวจีติ กึ? อวสานํ, อวสฺสุสตุฯ

พฺยญฺชเนติ กึ? อวยาคมนํ, อเวกฺขติฯ

อวคเต สุริเย, อวคจฺฉติ, อวคเหตฺวา อิตีธ –

‘‘อวเสฺส’’ติ วตฺตเต โอคฺคหณญฺจฯ

๔๖. ตพฺพิปรีตูปปเท พฺยญฺชเน จฯ

อวสทฺทสฺส อุปปเท ติฏฺฐมานสฺส ตโสฺสการสฺส วิปรีโต จ โหติ พฺยญฺชเน ปเรฯ

ตสฺส วิปรีโต ตพฺพิปรีโต, อุโปจฺจาริตํ ปทํ อุปปทํ, **โอการวิปรีโต**ติ อุการเสฺสตํ อธิวจนํฯ **จ**สเทฺท **ก**ตฺถจิ นิวตฺตนโตฺถ, ทฺวิตฺตํฯ อุคฺคเต สุริเย, อุคฺคจฺฉติ, **อุ**คฺคเหตฺวาฯ

อติปฺปโข ตาว, ปรสตํ, ปรสหสฺสํ อิตีธ –

‘‘อาคโม’’ติ วตฺตเตฯ

๔๗. กฺวจิ โอ พฺยญฺชเนฯ

พฺยญฺชเน ปเร กฺวจิ โอการาคโม โหตีติ **อติปฺป ปร**สเทฺทหิ โอการาคโม ‘‘ยวมท’’อิจฺจาทิสุเตฺต **จ**สเทฺทน **อติปฺป**โต **ค**การาคโม จฯ

อติปฺปโค โข ตาว, ปโรสตํ, ปโรสหสฺสํ, เอตฺถ ‘‘สรา สเร โลป’’นฺติ ปุพฺพสฺสรโลโปฯ

มนมยํ, อยมยํ อิตีธ ‘‘มโนคณาทีน’’นฺติ วตฺตเตฯ

๔๘. เอเตสโม โลเปฯ

เอเตสํ มโนคณาทีนมนฺต โอตฺตมาปชฺชเต วิภตฺติโลเป กเตฯ

มโนมยํ, อโยมยํ, เอวํ มโนเสฏฺฐา, อโยปโตฺต, ตโปธโน, ตโมนุโท, สิโรรุโห, เตโชกสิณํ, รโชชลฺลํ, อโหรตฺตํ, รโหคโตฯ

อาทิสเทฺทน อาโปธาตุ, วาโยธาตุฯ

สีหคติยา **วา**ธิการโต อิธ น ภวติ, มนมเตฺตน มนจฺฉฏฺฐานํ, อยกปลฺลํ, ตมวิโนทโน, มนอายตนํฯ

อิติ พฺยญฺชนสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํฯ

นิคฺคหีตสนฺธิวิธาน

อถ นิคฺคหีตสนฺธิ วุจฺจเตฯ

ตณฺหํ กโร, รณํ ชโห, สํ ฐิโต, ชุตึ ธโร, สํ มโต อิตีธ ‘‘นิคฺคหีต’’นฺติ อธิกาโร, ‘‘พฺยญฺชเน’’ติ วตฺตเตฯ

๔๙. วคฺคนฺตํ วา วเคฺคฯ

วคฺคภูเต พฺยญฺชเน ปเร นิคฺคหีตํ โข วคฺคนฺตํ วา ปโปฺปตีติ นิมิตฺตานุสฺวรานํ ฐานาสนฺนวเสน ตพฺพคฺคปญฺจโม โหติฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ เตน ‘‘ตณฺหงฺกโร, รณญฺชโห, สณฺฐิโต, ชุตินฺธโร, สมฺมโต’’ติอาทีสุ นิจฺจํฯ

ตงฺกโรติ ตํ กโรติ, ตงฺขณํ ตํขณํ, สงฺคโห สํคโห, ตงฆตํ ตํ ฆตํฯ ธมฺมญฺจเร ธมฺมํ จเร, ตญฺฉนฺนํ ตํ ฉนฺนํ, ตญฺชาตํ ตํ ชาตํ, ตญฺญาณํ ตํ ญาณํฯ ตณฺฐานํ ตํ ฐานํ, ตณฺฑหติ **ภํ** ฑหติฯ ตนฺตโนติ ตํ ตโนติ, ตนฺถิรํ ตํ ถิรํ, ตนฺทานํ ตํ ทานํ, ตนฺธนํ ตํ ธนํ, ตนฺนิจฺจุตํ ตํ นิจฺจุตํฯ ตมฺปโตฺต ตํ ปโตฺต, ตมฺผลํ ตํ ผลํ, เตสโมฺพโธ เตสํ โพโธ, สมฺภูโต สํภูโต, ตมฺมิตฺตํ ตํ มิตฺตํฯ กิงฺกโต กึ กโต, ทาตุงฺคโต ทาตุํ คโตติ เอวมาทีสุ วิกเปฺปนฯ

อิธ น ภวติ, น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ, สรณํ คจฺฉามิฯ

สติ โจปริ **วา**คฺคหเณ วิชฺฌนฺตเร วา อิธ **วา**คฺคหณกรณมตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ, เตน นิคฺคหีตสฺส **สํ**อุปสคฺคปุมนฺตสฺส **เล ล**กาโรฯ ยถา – ปฏิสํลีโน ปฏิสลฺลีโน, เอวํ ปฏิสลฺลาโณ, สลฺลกฺขณา, สเลฺลโข, สลฺลาโป, ปุํลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํฯ

ปจฺจตฺตํ เอว, ตํ เอว, ตญฺหิ ตสฺส, เอวญฺหิ โว อิตีธ ‘‘วา’’ติ อธิกาโรฯ

๕๐. เอเห ญํฯ

เอการ**ห**กาเร ปเร นิคฺคหีตํ โข **ญ**การํ ปโปฺปติ วา, **เอ**กาเร **ญา**เทสสฺส ทฺวิภาโวฯ

ปจฺจตฺตเญฺญวปจฺจตฺตํ เอว, ตเญฺญว ตํ เอว, ตญฺหิ ตสฺส ตญฺหิ ตสฺส, เอวญฺหิ โว เอวญฺหิ โวฯ

ววตฺถิตวิภาสตฺตา **วา**สทฺทสฺส **เอวหิ**นิปาตโต อญฺญตฺถ น โหติ, ยถา – เอวเมตํ, เอวํ โหติฯ

สํโยโค, สํโยชนํ, สํยโต, สํยาจิกาย, ยํ ยเทว, อานนฺตริกํ ยมาหุ อิตีธ ‘‘ญ’’มิติ วตฺตเตฯ

๕๑. ส เย จฯ

นิคฺคหีตํ โข **ย**กาเร ปเร สห **ย**กาเรน **ญ**การํ ปโปฺปติ วา, **ญา**เทสสฺส ทฺวิตฺตํฯ

สโญฺญโค สํโยโค, สโญฺญชนํ สํโยชนํ, สญฺญโต สํยโต, สญฺญาจิกาย สํยาจิกาย, ยญฺญเทว ยํ ยเทว, อานนฺตริกญฺญมาหุ อานนฺตริกํ ยมาหุฯ

วาสทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตาว **สํ**ปทนฺตโต จ สพฺพนาม**ย**การปรโต จ นิคฺคหีตา อญฺญตฺถ น โหติฯ ยถา – เอตํ โยชนํ, ตํ ยานํ, สรณํ ยนฺติฯ

เอตฺถ จ ‘‘สห เย จา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ส เย จา’’ติ วจนโต สุตฺตเนฺตสุ สุขุจฺจารณตฺถมกฺขรโลโปปีติ ทฎฺฐพฺพํ, เตน ปฏิสงฺขาย โยนิโส ปฏิสงฺขา โยนิโส, สยํ อภิญฺญาย สจฺฉิกตฺวา สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา, ปริเยสนาย ปริเยสนาติอาทิ สิชฺฌติฯ

ตํ อหํ พฺรูมิ, ยํ อาหุ, ธนํ เอว, กึ เอตํ, นินฺทิตุํ อรหติ, ยํ อนิจฺจํ, ตํ อนตฺตา, เอตํ อโวจ, เอตํ เอว อิจฺจตฺร –

๕๒. มทา สเรฯ

นิคฺคหีตสฺส โข สเร ปเร **ม**การ**ท**การาเทสา โหนฺติ วาฯ เอตฺถ จ **วา**สทฺทาธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา **ท**กาโร **ยเตต**สทฺทโต ปรเสฺสวฯ

ตมหํ พฺรูมิ, ยมาหุ, ธนเมว, กิเมตํ, นินฺทิตุมรหติ, ยทนิจฺจํ, ตทนตฺตา, เอตทโวจ, เอตเทวฯ

วาติ กึ? ตํ อหํ, เอตํ เอว, อโกฺกจฺฉิ มํ อวธิ มํฯ

เอตฺถ จ **มทา**ติ โยควิภาเคน พฺยญฺชเนปิ วา **ม**กาโรฯ เตน ‘‘พุทฺธม สรณม คจฺฉามี’’ติ อาทิ สิชฺฌติฯ

ตาสํ อหํ สนฺติเก, วิทูนํ อคฺคํ, ตสฺส อทาสึ อหํ อิตีธ ‘‘สเร’’ติ วตฺตเตฯ

๕๓. **กฺวจิ โลปํ**ฯ

นิคฺคหีตํ โข สเร ปเร โลปํ ปโปฺปติ กฺวจิ ฉนฺทานุรกฺขเณ สุขุจฺจารณฏฺฐาเนฯ ปุพฺพสฺสรโลโป, ปรสฺส อสํโยคนฺตสฺส ทีโฆฯ

ตาสาหํ สนฺติเก, วิทูนคฺคํ, ตสฺส อทาสาหํ, ตถาคตาหํ, เอวาหํ, กฺยาหํฯ

กฺวจีติ กึ? เอวมสฺส, กิมหํฯ

อริยสจฺจานํ ทสฺสนํ, เอตํ พุทฺธานํ สาสนํ, สํรโตฺต, สํราโค, สํรโมฺภ, อวิสํหาโร, จิรํ ปวาสึ, คนฺตุํ กาโม, คนฺตุํ มโน อิตีธ ‘‘กฺวจิ โลป’’นฺติ วตฺตเตฯ

๕๔. **พฺยญฺชเน จ**ฯ

นิคฺคหีตํ โข พฺยญฺชเน จ ปเร โลปํ ปโปฺปติ กฺวจิ ฉนฺทานุรกฺขณาทิมฺหิฯ **ร**การ**ห**กาเรสุ อุปสคฺคนฺตสฺส ทีโฆฯ

อริยสจฺจาน ทสฺสนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสนํ, สารโตฺต, สาราโค, สารโมฺภ, อวิสาหาโร, จิร ปฺปวาสึ, ทฺวิตฺตํ, คนฺตุกาโม, คนฺตุมโนฯ

กฺวจีติ กึ? เอตํ มงฺคลมุตฺตมํฯ

กตํ อิติ, กึ อิติ, อภินนฺทุํ อิติ, อุตฺตตฺตํ อิว, จกฺกํ อิว, กลึ อิทานิ, กึ อิทานิ, ตฺวํ อสิ, อิทํ อปิ, อุตฺตรึ อปิ, ทาตุํ อปิ, สทิสํ เอว อิตีธ ‘‘นิคฺคหีตมฺหา, โลป’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๕๕. **ปโร วา สโร**ฯ

นิคฺคหีตมฺหา ปโร สโร โลปํ ปโปฺปติ วาฯ นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํฯ

กตนฺติ, กินฺติ, อภินนฺทุนฺติ, อุตฺตตฺตํว, จกฺกํว, กลินฺทานิ, กินฺทานิ, ตฺวํสิ, อิทมฺปิ, อุตฺตริมฺปิ, ทาตุมฺปิ, สทิสํวฯ

วาติ กึ? กตํ อิติ, กิมิติ, ทาตุมปิ, สามํ เอวฯ

อยมฺปิ **วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา อิตีวีทานิสีเปวาทิโต อญฺญตฺถ น โหติฯ ยถา – อหํ เอตฺถ, เอตํ อโหสิฯ

เอวํ อสฺส เต อาสวา, ปุปฺผํ อสฺสา อุปฺปชฺชติ อิตีธ สเร ปเร ลุเตฺต วิปริณาเมน ‘‘ปรสฺมึ, สเร, ลุเตฺต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๖. พฺยญฺชโน จ วิสโญฺญโคฯ

นิคฺคหีตมฺหา ปรสฺมึ สเร ลุเตฺต พฺยญฺชโน สโญฺญโค เจ, วิสโญฺญโคว โหตีติ สํโยเคกเทสสฺส ปุริมพฺยญฺชนสฺส โลโปฯ

ทฺวินฺนํ พฺยญฺชนานเมกตฺร ฐิติ สโญฺญโค, อิธ ปน สํยุชฺชตีติ สโญฺญโค, ปุริโม วโณฺณ, วิคโต สโญฺญโค อสฺสาติ **วิสโญฺญโค,** ปโรฯ

เอวํ ส เต อาสวา, ปุปฺผํสา อุปฺปชฺชติฯ

ลุเตฺตติ กึ? เอวมสฺสฯ

จสเทฺทน ติณฺณํ พฺยญฺชนานํ สรูปสํโยโคปิ วิสโญฺญโค โหติฯ ยถา – อคฺยาคารํ, วุตฺยสฺสฯ

จกฺขุ อุทปาทิ, อว สิโร, ยาวจิธ ภิกฺขเว, อณุถูลานิ, ต สมฺปยุตฺตา อิภีธ ''สเร, อาคโม, กฺวจิ, พฺยญฺชเน''ติ จ วตฺตเตฯ

๕๗. นิคฺคหิตญฺจฯ

นิคฺคหีตญฺจ อาคโม โหติ สเร วา พฺยญฺชเน วา กฺวจิ สุขุจฺจารณฏฺฐาเนฯ นิคฺคหีตสฺส รสฺสานุคตตฺตา รสฺสโตเยวายํฯ

จกฺขุํ อุทปาทิ, อวํสิโร, ยาวญฺจิธ ภิกฺขเว, อณุํถูลานิ, ตํสมฺปยุตฺตา, เอวํ ตงฺขเณ, ตํสภาโวฯ

กฺวจีติ กึ? น หิ เอเตหิ, อิธ เจวฯ

เอวํ วุเตฺต, ตํ สาธุ, เอกํ สมยํ ภควา, อคฺคึว สนมํ อิตีธ โลปาเทสการิเย สมฺปเตฺต เยภุเยฺยน ตทปวาทตฺถมาหฯ

๕๘. อํ พฺยญฺชเน นิคฺคหีตํฯ

นิคฺคหีตํ โข พฺยญฺชเน ปเร อํอิติ โหติฯ

อกาโร อุจฺจารณโตฺถ, ''สรโลโป''ติอาทินา ปุพฺพสฺสรโลโป วาฯ

เอวํ วุเตฺต, ตํ สาธุ, เอกํ สมยํ ภควา, อคฺคึว สนฺธมํฯ

อิธ อวุตฺตวิเสสานมฺปิ วุตฺตนยาติเทสตฺถมติเทสมาหฯ

๕๙. อนุปทิฏฺฐานํ วุตฺตโยคโตฯ

เย อิธ อเมฺหหิ วิเสสโต น อุปทิฏฺฐา อุปสคฺคนิปาตาทโย, เตสํ วุตฺตโยคโต วุตฺตนเยน สรสนฺธาทีสุ วุตฺตนยานุสาเรน รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

เตน ‘‘โท ธสฺส จา’’ติ สุเตฺต **จ**สเทฺทน ปริยาทีนํ รหนาทิวณฺณสฺส วิปริยโย ยวาทีหิ, ยถา – ปริยุทาหาสิ ปยิรุทาหาสิ, อริยสฺส อยิรสฺส, พหฺวาพาโธ พวฺหาพาโธ, น อภิเนยฺย อนภิเนยฺยฯ

‘‘ตํ อิมินาปิ ชานาถา’’ติ เอตฺถ ‘‘ปโร วา สโร’’ติ สเร ลุเตฺต ‘‘ตตฺรากาโร’’ติ โยควิภาเคน **อ**กาโร นิคฺคหีตสฺส **ท**กาโร, ตทมินาปิ ชานาถ อิจฺจาทิฯ

อิติ นิคฺคหีตสนฺธิวิธานํ นิฏฺฐิตํฯ

สญฺญาวิธานํ สรสนฺธิ สนฺธิ,
นิเสธนํ พฺยญฺชนสนฺธิ สนฺธิ;
โย นิคฺคหีตสฺส จ สนฺธิกเปฺป,
สุนิจฺฉโย โสปิ มเยตฺถ วุโตฺตฯ

อิติ รูปสิทฺธิยํ สนฺธิกโณฺฑ

ปฐโมฯ

๒. นามกณฺฑ

อถ นามิกวิภตฺยาวตาโร วุจฺจเตฯ

อตฺถาภิมุขํ นมนโต, อตฺตนิ จตฺถสฺส นามนโต **นามํ,** ทพฺพาภิธานํฯ

ตํ ปน ทุวิธํ อนฺวตฺถรุฬฺหีวเสน, ติวิธํ ปุมิตฺถินปุํสกลิงฺควเสนฯ ยถา – รุกฺโข, มาลา, ธนํฯ

จตุพฺพิธํ สามญฺญคุณกฺริยายทิจฺฉาวเสน, ยถา – รุกฺโข, นีโล, ปาจโก, สิริวฑฺฒาติ อาทิฯ

อฏฺฐวิธํ อวณฺณิวณฺณุวโณฺณการนิคฺคหีตนฺตปกติเภเทนฯ

ปุลฺลิงฺค

ตตฺถ ปฐมํ **อ**การนฺตมฺหา ปุลฺลิงฺคา ชาตินิมิตฺตา **ปุริส**สทฺทา **สฺยา**ทิวิภตฺติโย ปรา โย ชียเนฺตฯ

๖๐. **ชินวจนยุตฺตญฺหิ**ฯ

อธิกาโรยํฯ ตตฺถ ปญฺจ มาเร ชิตวาติ ชิโน, พุทฺโธฯ ชินสฺส วจนํ ชินวจนํ, ตสฺส ชินวจนสฺส ยุตฺตํ **ชินวจนยุตฺตํ,** เตปิฏกสฺส พุทฺธวจนสฺส มาคธิกาย สภาวนิรุตฺติยา ยุตฺตํ อนุรูปเมวาติ อิทํ อธิการตฺถํ เวทิตพฺพํฯ

สา มาคธี มูลภาสา, นรา ยายาทิกปฺปิกา;
พฺรหฺมาโน จ'สฺสุตาลาปา, สมฺพุทฺธา จาปิ ภาสเรฯ

อธิกาโร ปน ติวิโธ สีหคติกมณฺฑูกคติกยถานุปุพฺพิกวเสน, อยํ ปน สีหคติโก ปุพฺพาปรวิโลกนโต, ยถานุปุพฺพิโกเยว วาฯ

สกฺกตวิสทิสํ กตฺวา ชินวจนานุรูปวเสน ปกติฏฺฐปนตฺถํ ปริภาสมาหฯ

๖๑. **ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต**ฯ

ลิงฺคํปาฏิปทิกํ, ยถา ยถา ชินวจนยุตฺตญฺหิ ลิงฺคํ, ตถา ตถา อิธ ลิงฺคํ นิปจฺจเต ฐปียติฯ **จ**สทฺเทน ธาตโว จาติ ชินวจนานุรูปโต ''ปุริส''อิติ ลิเงฺค ฐปิเต ตโต ตสฺส ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตสฺส อตฺถวโต สทฺทสฺส ''ปรสมญฺญา ปโยเค''ติ ปริภาสโต ลิงฺคสญฺญายํ –

อิโต ปรํ วิภตฺติปฺปจฺจยาทิวิธาเน สพฺพตฺถ **ลิงฺค**คฺคหณมนุวตฺตเตฯ

๖๒. **ตโต จ วิภตฺติโย**ฯ

ตโต ชินวจนยุเตฺตหิ ลิเงฺคหิ ปรา วิภตฺติโย โหนฺติฯ **จ**สทฺทคฺคหเณน ตเวตุนาทิปจฺจยนฺตนิปาตโตปิฯ กมฺมาทิวเสน, เอกตฺตาทิวเสน จ ลิงฺคตฺถํ วิภชนฺตีติ วิภตฺติโยฯ

กา จ ปน ตา วิภตฺติโย? ‘‘วิภตฺติโย’’ติ อธิกาโรฯ

๖๓. สิโย, อํโย, นาหิ, สนํ, สฺมาหิ, สนํ, สฺมิํสุฯ

สฺยาทโย ทฺวิสตฺต วิภตฺติโย นาม โหนฺติฯ ตตฺถ สิ, โย อิติ ปฐมา, อํ, โย อิติ ทุติยา, นา, หิ อิติ ตติยา, ส, นํ อิติ จตุตฺถี, สฺมา, หิ อิติ ปญฺจมี, ส, นํ อิติ ฉฏฺฐี, สฺมิํ, สุ อิติ สตฺตมีฯ

อิทํ ปน สญฺญาธิการปริภาสาวิธิสุตฺเตสุ **สญฺญาสุตฺต**นฺติ ทฏฺฐพฺพํ, วุตฺตญฺหิ วุตฺติยํ ‘‘วิภตฺติอิจฺจเนน กฺวตฺโถ, อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส’’ติ, อิตรถา ปุริมสุตฺเตน เอกโยโค กตฺตพฺโพติฯ เอตฺถ จ ปฐมาทิโวหาโร, เอกวจนาทิโวหาโร จ อนฺวตฺถวเสน, ปรสมญฺญาวเสน วา สิโทฺธติ เวทิตพฺพฯ

เอกสฺส วจนํ เอกวจนํ, พหูนํ วจนํ พหุวจนํ, ทฺวินฺนํ ปูรณี ทุติยาติอาทิ, อิตรถา ปุริมสุตฺเต **จ**สเทฺทน สญฺญากรเณ อปฺปกตนิรตฺถกวิธิปฺปสโงฺค สิยาฯ

‘‘ชินวจนยุตฺตญฺหิ, ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต’’ติ จ วตฺตเตฯ อิธ ปน ปทนิปฺผาทนมฺปิ ชินวจนสฺสาวิโรเธนาติ ญาเปตุํ ปริภาสนฺตรมาหฯ

๖๔. ตทนุปโรเธนฯ

ยถา ยถา เตสํ ชินวจนานํ อุปโรโธ น โหติ, ตถา ตถา อิธ ลิงฺคํ, **จ**สเทฺทนาขฺยาตญฺจ นิปจฺจเต, นิปฺผาทียตีติ อโตฺถฯ เตเนว อิธ จ อาขฺยาเต จ ทฺวิวจนาคฺคหณํ, สกฺกตวิสทิสโต วิภตฺติปฺปจฺจยาทิวิธานญฺจ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ตตฺถ อวิเสเสน สพฺพสฺยาทิวิภตฺติปฺปสงฺเค ‘‘วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปวตฺตี’’ติ วตฺติจฺฉาวสา –

๖๕. ลิงฺคเตฺถ ปฐมาฯ

ลิงฺคตฺถาภิธานมเตฺต ปฐมาวิภตฺติ โหตีติ ปฐมาฯ ตตฺถาปิ อนิยเมเนกวจนพหุวจนปฺปสงฺเค ‘‘เอกมฺหิ วตฺตพฺเพ เอกวจน’’นฺติ ปริภาสโต ลิงฺคตฺถเสฺสกตฺตวจนิจฺฉายํ ปฐเมกวจนํ **สิ**ฯ

‘‘อโต เนนา’’ติ อิโต ‘‘อโต’’ติ วตฺตเต, **ลิงฺค**คฺคหณญฺจฯ

๖๖. โส ฯ

สิ, โออิติ ทฺวิปทมิทํฯ ลิงฺคสฺส **อ**การโต ปรสฺส **สิ**วจนสฺส **โอ**กาโร โหติฯ

สุตฺตสุ หิ ปฐมานิทฺทิฏฺฐสฺส การิยิโน ฉฏฺฐีวิปริณาเมน วิวรณํ อาเทสาเปกฺขนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ จ **สี**ติ วิภตฺติ คยฺหเต วิภตฺติการิยวิธิปฺปกรณโต, ‘‘ตโต จ วิภตฺติโย’’ติ อิโต **วิภตฺติ**คฺคหณานุวตฺตนโต วา, เอวํ สพฺพตฺถ **สฺยา**ทีนํ การิยวิธาเน วิภตฺติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

“วา ปโร อสรูปา”ติ ปรโลเป สมฺปเตฺต ตทปวาเทน ปุพฺพโลปมาหฯ

๖๗. สรโลโป’มาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติฯ

ปุพฺพสฺสรสฺส โลโป โหติ **อํ**วจเน, อาเทสปฺปจฺจยาทิภูเต จ สเร ปเร, สรโลเป กเต ตุ ปรสรสฺส ปกติภาโว โหติฯ เอตฺถ จ “สรโลเป”ติ ปุนคฺคหณํ อิมินาว กตสรโลปนิมิตฺตเยว ปรสฺส วิกาเร สมฺปเตฺต ปกติภาวตฺถํฯ ปรสรสฺส ปกติภาววิธานสามตฺถิยโต อมาเทสปฺปจฺจยาทิภูเต สเร ปเรติปิ สิทฺธํฯ

ตฺยาทิวิภตฺติโย เจตฺถ, ปจฺจยเตฺตน คยฺหเร;
อาทิคฺคหณมาขฺยาต-กิตเกสฺวาคมตฺถิทํฯ

ปจฺจยสาหจริยา, จาเทโส ปกตีปโร;
ปทนฺตสฺสรโลโป น, เตน’พฺภาหาทิเก ปเรฯ

ตุคฺคหณํ ***ภิกฺขุนี***อาทีสุ สรโลปนิวตฺตนตฺถํ, “นเย ปรํ ยุเตฺต”ติ ปรํ เนตพฺพํฯ ปุริโส ติฏฺฐติฯ

ปุริโส จ ปุริโส จาติ ปุริส ปุริสอิติ วตฺตเพฺพ –

๖๘. สรูปานเมกเสสฺวสกิํฯ

สรูปานํ สมานรูปานํ ปทพฺยญฺชนานํ มเชฺฌ เอโกว สิสฺสเต, อเญฺญ โลปมาปชฺชเนฺต อสกินฺติ เอกเสโสฯ เอตฺถ จ “สรูปาน”นฺติ วุตฺตตฺตาว สิเทฺธ อสกิมฺปโยเค ปุน**าสกิํ**คหณํ **เอก**วิภตฺติวิสยานเมวาสกิมฺปโยเค เอวายนฺติ ทสฺสนตฺถํ, น จ วิจฺฉาปโยเค’ติปฺปสโงฺคฯ “วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา”ติ เอตฺถ “ปญฺจปญฺจโส”ติ นิเทฺทเสเนว วิจฺฉาปโยคสิทฺธิยา ญาปิตตฺตา, อถ วา สหวจนิจฺฉาย’มย’เมกเสโสฯ

โยควิภาคโต เจตฺถ, เอกเสสฺวสกิํ อิติ;
วิรูเปกเสโส โหติ, วา “ปิตูน”นฺติอาทิสุฯ

ตเตฺถว ลิงฺคตฺถสฺส **พ**หุตฺตวจนิจฺฉายํ “พหุมฺหิ วตฺตเพฺพ พหุวจน”นฺติ ปฐมาพหุวจนํ **โย,** ปุริส โย อิตีธ “อโต, วา”ติ จ วตฺตเตฯ

๖๙. สพฺพโยนีนมาเอฯ

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปเรสํ สเพฺพสํ ปฐมาโยนีนํ, ทุติยาโยนีนญฺจ ยยากฺกมํ อากาเรการาเทสา โหนฺติ วาติ **อา**กาโร, **สพฺพ**คฺคหณํ สพฺพาเทสตฺถํ, สรโลปาทิ ปุริมสทิสเมว, ปุริสา ติฏฺฐนฺติฯ

วา อิเจฺจว รูปา รูปานิ, อคฺคโย, มุนโยฯ

วาสโทฺทยํ ววตฺถิตปิภาสโตฺถ, เตน เจตฺถ –

นิจฺจเมว จ ปุลฺลิเงฺค, อนิจฺจญฺจ นปุํสเก;

อสนฺตํ **เฌ** กตเตฺต ตุ, วิธึ ทีเปติ **วา**สุติฯ

ตเตฺถวาลปนวจนิจฺฉายํ ‘‘ลิงฺคเตฺถ ปฐมา’’ติ วตฺตเตฯ

๗๐. อาลปเน จฯ

อภิมุขํ กตฺวา ลปนํ **อาลปนํ,** สโมฺพธนํฯ ตสฺมึ อาลปนตฺถาธิเก ลิงฺคตฺถาภิธานมเตฺต จ ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ ปุเร วิย เอกวจนาทิฯ

ปุริส สิ อิจฺจตฺร –

๗๑. อาลปเน สิ คสโญฺญฯ

อาลปนเตฺถ วิหิโต **สิ ค**สโญฺญ โหตีติ **ค**สญฺญายํ ‘‘โภ เค ตู’’ติ อิโต ‘‘เค’’ติ วตฺตเตฯ

๗๒. อการปิตาทฺยนฺตานมาฯ

ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธี **อ**กาโร จ **ปิตุสตฺถุ**อิเจฺจวมาทีนมโนฺต จ **อา**การตฺตมาปชฺชเต **เค** ปเรฯ

‘‘เค, รสฺส’’มิติ จ วตฺตเตฯ

๗๓. อากาโร วาฯ

ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธี **อา**กาโร รสฺสมาปชฺชเต **เค ปเร** วิกเปฺปน, อทูรฏฺฐสฺสาลปเนวายํฯ

๗๔. เสสโต โลปํ คสิปิฯ

‘‘สึ, โส, สฺยา จ, สขโต คเสฺส วา, ฆเต จา’’ติ เอวมาทีหิ นิทฺทิเฏฺฐหิ อโญฺญ เสโส นาม, ตโต เสสโต ลิงฺคมฺหา **คสิ**อิเจฺจเต โลปมาปชฺชเนฺตฯ **อปิ**คฺคหณํ ทุติยตฺถสมฺปิณฺฑนตฺถํ, เอตฺถ จ สติปิ **สิ**คฺคหเณ **ว**อิติ วจนเมว ญาปกมญฺญตฺถาปิ **สิ**คฺคหเณ อาลปนาคฺคหณสฺสฯ เกจิ อาลปนาภิพฺยตฺติยา **ภวนฺต**สทฺทํ วา **เห**สทฺทํ วา ปยุชฺชเนฺตฯ โภ ปุริส ติฏฺฐ, เห ปุริสา วาฯ

พหุวจเน **น** วิเสโส, ภวโนฺต ปุริสา ติฏฺฐถฯ

ตเตฺถว กมฺมตฺถวจนิจฺฉายํ ‘‘ว,’’ติ วตฺตเตฯ

๗๕. ยํ กโรติ ตํ กมฺมํฯ

ยํ วา กโรติ, ยํ วา วิกโรติ, ยํ วา ปาปุณาติ, ตํ การกํ กฺริยานิมิตฺตํ กมฺมสญฺญํ โหติฯ

๗๖. กมฺมเตฺถ ทุติยาฯ

กมฺมเตฺถ ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ ปุเร วิย ทุติเยกวจนํ อํ, ‘‘สรโลโป’’ติอาทินา สเร ลุเตฺต ‘‘ทีฆ’’นฺติ ทีเฆ สมฺปเตฺต ปกติภาโว จ, ปุริสํ ปสฺสฯ

พหุวจเน ‘‘สพฺพโยนีนมาเอ’’ติ **โยว**จน**เสฺส**กาโร, ปุริเส ปสฺส ฯ

ตเตฺถว กตฺตุวจนิจฺฉายํ –

๗๗. โย กโรติ ส กตฺตา ฯ

โย อตฺตปฺปธาโน กฺริยํ กโรติ, โส กตฺตุสโญฺญ โหติ ฯ

‘‘ตติยา’’ติ วตฺตเต ฯ

๗๘. กตฺตริ จ ฯ

กตฺตริ จ การเก ตติยาวิภตฺติ โหตีติ ตติเยกวจนํ **นา** ฯ

๗๙. อโต เนน ฯ

เอนาติ อวิภตฺติกนิเทฺทโส ฯ **อ**การนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปรสฺส **นา**วจนสฺส **เอนา**เทโส โหติ, สรโลปาทิ, ปุริเสน กตํ ฯ

พหุวจนมฺหิ –

๘๐. สุหิสฺวกาโร เอ ฯ

สุ, หิอิเจฺจเตสุ วิภตฺติรูเปสุ ปเรสุ ลิงฺคสฺส สมฺพนฺธี **อ**กาโร **เอ**ตฺตมาปชฺชเต ฯ

๘๑. สฺมาหิสฺมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา ฯ

สพฺพโต ลิงฺคมฺหา **สฺมา หิ สฺมึ**อิเจฺจเตสํ ยถากฺกมํ **มฺหา, ภิ, มฺหิ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ปุริเสหิ, ปุริเสภิ กตํ ฯ

ตเตฺถว กรณวจนิจฺฉายํ –

๘๒. เยน วา กยิรเต ตํ กรณํ ฯ

เยน วา กยิรเต, เยน วา ปสฺสติ, เยน วา สุณาติ, ตํ การกํ กรณสญฺญํ โหติ ฯ

๘๓. กรเณ ตติยา ฯ

กรณการเก ตติยาวิภตฺติ โหติ, เสสํ กตฺตุสมํ, อาวิเฎฺฐน ปุริเสน โส ปุญฺญํ กโรติ, ปุริเสหิ, ปุริเสภิ ฯ

ตเตฺถว สมฺปทานวจนิจฺฉายํ –

๘๔. ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทานํ ฯ

ยสฺส วา ทาตุกาโม, ยสฺส วา โรจเต, ยสฺส วา ธารยเต, ตํ การกํ สมฺปทานสญฺญํ โหติ ฯ

๘๕. สมฺปทาเน จตุตฺถีฯ

สมฺปทานการเก จตุตฺถีวิภตฺติ โหตีติ จตุตฺถิยา เอกวจนํ **ส**ฯ

๘๖. สาคโม เสฯ

สพฺพโต ลิงฺคมฺหา **ส**การาคโม โหติ **เส** วิภตฺติมฺหิ ปเรฯ ปุริสสฺส ธนํ ททาติฯ

พหุวจนมฺหิ ‘‘ทีฆ’’นฺติ วตฺตเตฯ

๘๗. สุนํหิสุ จฯ

สุ นํ หิอิเจฺจเตสุ ปเรสุ ลิงฺคสฺส อนฺตภูตา สเพฺพ รสฺสสรา ทีฆมาปชฺชเนฺต, **จ**คฺคหณมิการุการานํ กฺวจิ นิวตฺตนตฺถํฯ ปุริสานํฯ

ตเตฺถวาปาทานวจนิจฺฉายํ –

๘๘. ยสฺมา ทเปติ ภยมาทเตฺต วา ตทปาทานํฯ

ยสฺมา วา อวธิภูตา อเปติ, ยสฺมา วา ภยํ, ยสฺมา วา อาทเตฺต, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติฯ

๘๙. อปาทาเน ปญฺจมีฯ

อปาทานการเก ปญฺจมีวิภตฺติ โหตีติ ปญฺจมิยา เอกวจนํ **สฺมา**ฯ

‘‘อโต, สเพฺพสํ, อา เอ’’ติ จ วตฺตเตฯ

๙๐. สฺมาสฺมิํน วาฯ

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา สเพฺพสํ **สฺมา สฺมิํ**อิเจฺจเตสํ ยถากฺกมํ อากาเรการาเทสา โหนฺติ วา, อญฺญตฺถ **มฺหา**เทโสฯ ปุริสา อเปติ, ปุริสมฺหา, ปุริสสฺมาฯ

พหุวจเน สพฺพตฺถ ตติยาสมํ, **หิสฺส ภิ**อาเทโส โหติฯ ปุริเสหิ, ปุริเสภิ อเปติฯ

ตเตฺถว สามิวจนิจฺฉายํ –

๙๑. ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามิฯ

ยสฺส วา ปริคฺคโห, ตํ สามิสญฺญํ โหติฯ

๙๒. สามิสฺมิํ ฉฏฺฐีฯ

สามิสฺมิํ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติฯ ฐเปตฺวา **อายา**เทสํ สพฺพตฺถ จตุตฺถีฉฏฺฐีนํ สมานํ รูปํฯ ปุริสสฺส เอตํ ธนํ, ปุริสานํฯ

ตเตฺถว โอกาสวจนิจฺฉายํ –

๙๓. โยธาโร ตโมกาสํฯ

โย กตฺตุกมฺมานํ กฺริยาย อาธาโร, ตํ การกํ โอกาสสญฺญํ โหติฯ

๙๔. โอกาเส สตฺตมีฯ

โอกาสการเก สตฺตมีวิภตฺติ โหตีติ สตฺตมิยา เอกวจนํ สฺมึ, ตสฺส ‘‘สฺมาสฺมินํ วา’’ติ **เอ**กาโร, **มฺหิ**อาเทโส จ, ปุริเส ปติฏฺฐิตํ, ปุริสมฺหิ, ปุริสสฺมึฯ

พหุวจเน ‘‘สุหิสฺวกาโร เอ’’ติ **เอ**กาโร, ปุริเสสุฯ

ปุริโส, ปุริสา, โภ ปุริส โภ ปุริสา วา, ภวโนฺต ปุริสา, ปุริสํ, ปุริเส, ปุริเสน, ปุริเสหิ ปุริเสภิ, ปุริสสฺส, ปุริสานํ, ปุริสา ปุริสสฺมา ปุริสมฺหา, ปุริเสหิ ปุริเสภิ, ปุริสสฺส, ปุริสานํ, ปุริเส ปุริสสฺมึ ปุริสมฺหิ, ปุริเสสุฯ

ตถา สุคโต, สุคตา, โภ สุคต โภ สุคตา วา, ภวโนฺต สุคตา, สุคตํ, สุคเต, สุคเตน, สุคเตหิ สุคเตภิ, สุคตสฺส, สุคตานํ, สุคตา สุคตสฺมา สุคตมฺหา, สุคเตหิ สุคเตภิ, สุคตสฺส, สุคตานํ, สุคเต สุคตสฺมึ สุคตมฺหิ, สุคเตสุฯ

เอวํ สุรา’สุร นโร’รค นาค ยกฺขา,
คนฺธพฺพ กินฺนร มนุสฺส ปิสาจ เปตา;
มาตงฺค ชงฺคม ตุรงฺค วราห สีหา,
พฺยคฺฆ’จฺฉ กจฺฉป ตรจฺฉ มิค’สฺส โสณาฯ

อาโลก โลก นิลยา’นิล จาค โยคา, วายาม คาม
นิคมา’คม ธมฺม กามา;
สโงฺฆ’ฆ โฆส ปฏิฆา’สว โกธ โลภา,
สารมฺภ ถมฺภ มท มาน ปมาท มกฺขาฯ

ปุนฺนาค ปูค ปนสา’สน จมฺปก’มฺพา,
หินฺตาล ตาล พกุล’ชฺชุน กึสุกา จ;
มนฺทาร กุนฺท ปุจิมนฺท กรญฺช รุกฺขา,
เญยฺยา มยูร สกุนณฺฑช โกญฺจ หํสา –

อิจฺจาทโยปิฯ

มโนคณาทิสฺส ตุ นาสสฺมาสฺมึสุ วิเสโสฯ อญฺญตฺถ ปุริสสมํฯ

มโน, มนา, เห มน เห มนา วา, ภวโนฺต มนา, มนํ, มเนฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๙๕. มโนคณาทิโต สฺมินานมิอาฯ

มโนปภุติ คโณ มโนคโณ, มโนคณาทิโต **สฺมิํ, นา**อิเจฺจเตสํ ยถากฺกมํ อิการาการาเทสา โหนฺติ วาฯ **อาทิ**คฺคหเณน **พิลปทา**ทิโตปิฯ

‘‘มโนคณาทิโต’’ติ วตฺตเตฯ

๙๖. ส สเร วาคโมฯ

เอเตเหว มโนคณาทีหิ สเร ปเร **สา**คโม โหติ วาฯ มนสา, มเนนฯ

ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท, เตน ‘‘มโน มนา มนํ มเน มนอายตน’’นฺติอาทีสุ น โหติฯ ‘‘มานสิกํ, เจตสิก’’นฺติอาทีสุ นิจฺจํฯ มเนหิ, มเนภิฯ

‘‘มโนคณาทิโต, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๙๗. สสฺส โจฯ

มโนคณาทิโต ปรสฺส **ส**สฺส วิภตฺติสฺส **โอ**กาโร โหติ วาฯ **สา**คโมฯ

มนโส มนสฺส, มนานํ, มนา มนสฺมา มนมฺหา, มเนหิ มเนภิ, มนโส มนสฺส, มนานํ, มนสิ มเน มนสฺมิํ มนมฺหิ, มเนสุฯ

เอวํ วโจ วโย เตโช,
ตโป เจโต ตโม ยโส;
อโย ปโย สิโร ฉโนฺท,
สโร อุโร รโห อโห –

อิจฺจาทิ **มโนคโณ**ฯ

คุณวนฺตุสทฺทสฺส เภโทฯ คุณวนฺตุ สิ อิตีธ –

‘‘สวิภตฺติสฺส, นฺตุสฺสา’’ติ จ อธิกาโรฯ

๙๘. อา สิมฺหิฯ

สพฺพเสฺสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **อา**อาเทโส โหติ สิมฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ คุณวาฯ

‘‘โยมฺหิ, ปฐเม’’สีหคติยา ‘‘วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๙๙. นฺตุสฺส โนฺตฯ

สพฺพเสฺสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **โนฺต**อาเทโส โหติ วา **โย**มฺหิ ปฐเม, คุณวโนฺต ติฎฺฐนฺติฯ

‘‘สฺนํหิสุ, อตฺต’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๑๐๐. นฺตุสฺสโนฺต โยสุ จฯ

นฺตุปจฺจยสฺส อโนฺต **อุ**กาโร **อ**ตฺตมาปชฺชเต **สุนํหิ โย**อิเจฺจเตสุ, **จ**คฺคหเณน อเญฺญสุ อํ**นา สฺมาสฺมึ**สุ จฯ คุณวนฺตา, ฉฏฺฐิยา สิเทฺธปิ **อนฺตา**เทเส ปุน **อนฺต**คฺคหณกรณโต **โย**นํ **อิก**าโร จ กฺวจิฯ คุณวนฺติฯ

‘‘อ’’มิติ วตฺตเตฯ

๑๐๑. **อวณฺณา จ เค**ฯ

สพฺพเสฺสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **อํ อ**วณฺณอิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ **เค** ปเรฯ

โภ คุณวํ โภ คุณว โภ คุณวา, ภวโนฺต คุณวโนฺต คุณวนฺตา, คุณวนฺตํ, คุณวเนฺตฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๐๒. **โตติตา สสฺมึนาสุ**ฯ

สพฺพเสฺสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **โตติ ตา**อาเทสา โหนฺติ วา **สสฺมึนา**อิเจฺจเตสุ ยถาสงฺขฺยํฯ คุณวตา คุณวเนฺตน, คุณวเนฺตหิ คุณวเนฺตภิฯ

๑๐๓. **นฺตสฺส เส วา**ฯ

สพฺพเสฺสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส นฺต**สฺส**อิจฺจยมาเทโส โหติ วา **เส** วิภตฺติมฺหิฯ คุณวนฺตสฺส คุณวโตฯ

๑๐๔. **นํมฺหิ ตํ วา**ฯ

สพฺพเสฺสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส สวิภตฺติสฺส **ตํ**อาเทโส โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ คุณวตํ คุณวนฺตานํฯ

‘‘อมฺห ตุมฺห นฺตุ’’อิจฺจาทินา **สฺมา**วจนสฺส นาพฺยปเทโสฯ

คุณวตา คุณวนฺตา คุณวนฺตสฺมา คุณวนฺตมฺหา, คุณวเนฺตหิ คุณวเนฺตภิ, คุณวนฺตสฺส คุณวโต, คุณวตํ คุณวนฺตานํ, คุณวติ คุณวเนฺต คุณวนฺตสฺมึ คุณวนฺตมฺหี, คุณวเนฺตสุฯ

เอวํ คณวา กุลวา พลวา ยสวา ธนวา สุตวา ภควา หิมวา ผลวา สีลวา ปญฺญวา อิจฺจาทโยฯ

หิมวนฺตุสทฺทโต **สิ**มฺหิ กเต –

‘‘อตฺตํ, นฺตุสฺส’โนฺต’’ติ จ วตฺตมาเน –

๑๐๕. **สิมฺหี วา**ฯ

นฺตุปจฺจยสฺส อโนฺต **อ**ตฺตํ โหติ วา **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ หิมวโนฺต, หิมวา, เสสํ สมํฯ

ปุน **วา**คฺคหณกรณํ **หิมวนฺตุ**สทฺทโต อญฺญตฺร อตฺตนิเสธนตฺถํ, ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา** สโทฺทฯ เตน คุณวนฺตาทีสุ นาติปฺปสโงฺคฯ

เอวํ สติมา ธิติมา คติมา มติมา มุติมา มุตฺติมา ชุติมา สิริมา หิริมา ถุติมา รติมา ยติมา สุจิมา กลิมา พลิมา กสิมา รุจิมา พุทฺธิมา จกฺขุมา พนฺธุมา เหตุมา เสตุมา เกตุมา ราหุมา ภาณุมา ขาณุมา วิชฺชุมา อิจฺจาทโยฯ

ตตฺถ **สติมนฺตุ พนฺธุมนฺตุ**สทฺทานํ **อํเส**สุ รูปเภโทฯ ‘‘อตฺตํ, นฺตุสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๐๖. สพฺพสฺส วา อํเสสุฯ

สพฺพเสฺสว **นฺตุ**ปจฺจยสฺส **อ**ตฺตํ โหติ วา **อํส**อิเจฺจเตสุฯ อิธาปิ **วา**สทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา นาติปฺปสโงฺค ฯ สติมํ สติมนฺตํ, พนฺธุมํ พนฺธุมนฺตํ, สติมสฺส สติมโต สติมนฺตสฺส, พนฺธุมสฺส พนฺธุมโต พนฺธุมนฺตสฺส, เสสํ สมํฯ

คจฺฉนฺตสทฺทสฺส เภโท, คจฺฉนฺต สิ,

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๐๗. สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสโทฺท อํฯ

คจฺฉนฺติเจฺจวมาทีนํ **อนฺต**ปฺปจฺจยนฺตานํ **นฺต**สโทฺท อํรูปํ อาปชฺชเต วา **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ สรโลป**สิ**โลปา, โส คจฺฉํ, คจฺฉโนฺต วา คณฺหาติฯ

‘‘คจฺฉนฺตาทีนํ, นฺตสโทฺท’’ติ จ วตฺตมาเน –

๑๐๘. เสเสสุ นฺตุวฯ

คจฺฉนฺตาทีนํ **นฺต**สโทฺท **นฺตุ**ปจฺจโยว ทฎฺฐโพฺพ เสเสสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ, อ**สฺมิ**มฺหิ การิยาติเทโสยํฯ เสสํ **คุณวนฺตุ**สมํฯ

เต คจฺฉโนฺต คจฺฉนฺตา, โภ คจฺฉํ โภ คจฺฉ โภ คจฺฉา, ภวโนฺต คจฺฉโนฺต คจฺฉนฺตา, [คจฺฉํ] คจฺฉนฺตํ, คจฺฉเนฺต, คจฺฉตา คจฺฉเนฺตน, คจฺฉเนฺตหิ คจฺฉเนฺตภิ, คจฺฉโต คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉตํ คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉตา คจฺฉนฺตสฺมา คจฺฉนฺตมฺหา, คจฺฉเนฺตหิ คจฺฉเนฺตภิ, คจฺฉโต คจฺฉนฺตสฺส, คจฺฉตํ คจฺฉนฺตานํ, คจฺฉติ คจฺฉเนฺต คจฺฉนฺตสฺมิํ คจฺฉนฺตมฺหี, คจฺฉเนฺตสุฯ

เอวํ มหํ จรํ ติฎฺฐํ, ททํ ภุญฺชํ สุณํ ปจํ;
ชยํ ชีรํ จวํ มียํ, สรํ กุพฺพํ ชปํ วชํ –

อิจฺจาทโยฯ

ภวนฺตสทฺทสฺส **ค โย นา ส**วจเนสุ วิเสโสฯ โส ภวํฯ

‘‘ภวโต’’ติ วตฺตเตฯ

๑๐๙. โอภาโว กฺวจิ โยสุ วการสฺสฯ

ภวนฺตอิเจฺจตสฺส **ว**การสฺส **โอ**ภาโว โหติ กฺวจิ **โย**อิเจฺจเตสุฯ เต โภโนฺต ภวโนฺต ภวนฺตาฯ

‘‘ภวโต’’ติ วตฺตเตฯ

๑๑๐. โภ เค ตุฯ

สพฺพเสฺสว **ภวนฺต**สทฺทสฺส **โภ** โหติ **เค** ปเรฯ **ตุ**สเทฺทน ภเนฺต, โภนฺตาทิ จ, **ค**โลโป, โภ ภเนฺต โภนฺต โภนฺตา, โภโนฺต ภวโนฺต ภวนฺตา, ภวนฺตํ, โภเนฺต ภวเนฺตฯ

นาเสสุ ‘‘โอภาโว กฺวจี’’ติ โยควิภาเคน **โอ**ภาโวฯ

โภตา ภวตา ภวเนฺตน, โภโต ภวโต ภวนฺตสฺส อิจฺจาทิฯ

๑๑๑. ภทนฺตสฺส ภทฺทนฺต ภเนฺตฯ

สพฺพเสฺสว **ภทนฺต**สทฺทสฺส **ภทฺทนฺต ภเนฺต**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ กฺวจิ **เค** ปเร **โย**สุ จฯ โภ ภทฺทนฺต ภเนฺต, ภทนฺต ภทนฺตา วา อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํฯ

๑๑๒. สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จเนฺตฯ

สพฺพเสฺสว **สนฺต**สทฺทสฺส **ส**สทฺทาเทโส โหติ **ภ**กาเร ปเร, อเนฺต จ **พ**การาคโม โหติฯ

จสทฺทคฺคหเณน อ**ภ**กาเรปิ สมาเส กฺวจิ **ส**การาเทโสฯ สพฺภิฯ

เภติ กึ? สเนฺตหิ, เสสํ **คจฺฉนฺต**สทฺทสมํฯ

อตฺถิ **ราช พฺรหฺม อตฺต สข**สทฺทาทีนํ เภโท, ตเถว **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, ‘‘ราช สิ’’อิติ ฐิเต –

‘‘พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต’’ติ อธิกาโรฯ

๑๑๓. สฺยา จฯ

พฺรหฺม อตฺต สข ราชอิเจฺจวมาทิโต **สิ**วจนสฺส **อา**กาโร โหติฯ **อาทิ**สเทฺทน **อาตุมา**ทิสทฺทโต จฯ สรโลปาทิฯ ราชา ติฎฺฐติฯ

๑๑๔. โยนมาโนฯ

พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต **โย**นํ **อาโน**อาเทโส โหติฯ ราชาโน ติฎฺฐนฺติ, โภ ราช โภ ราชา, ภวโนฺต ราชาโนฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๑๕. พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต อมานํฯ

พฺรหฺมาทีหิ ปรสฺส อํวจนสฺส **อานํ** โหติ วาฯ ราชานํ ปสฺส ราชํ วา, ราชาโนฯ

‘‘สวิภตฺติสฺส, ราชสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๑๖. นามฺหิ รญฺญา วาฯ

สพฺพเสฺสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺญา**อาเทโส โหติ วา **นาม**ฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ รญฺญา กตํ ราเชน วาฯ

๑๑๗. ราชสฺส ราชุ สุนํหิสุ จฯ

สพฺพสฺส **ราช**สทฺทสฺส **ราชุ**อาเทโส โหติ **สุ นํ หิ**อิเจฺจเตสุ วจเนสุฯ **จ**สโทฺท วิกปฺปนโตฺถ, ‘‘สุนํหิสุ จา’’ติ ทีโฆ, ราชูหิ ราชูภิ, ราเชหิ ราเชภิ วาฯ

‘‘สวิภตฺติสฺสา’’ติ อธิกาโรฯ

๑๑๘. ราชสฺส รโญฺญราชิโน เสฯ

สพฺพเสฺสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รโญฺญ ราชิโน**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ **เส** วิภตฺติมฺหิฯ รโญฺญ, ราชิโน เทติฯ

‘‘ราชสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๑๙. รญฺญํ นํ มฺหี วาฯ

สพฺพเสฺสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รญฺญํ**อาเทโส โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ รญฺญํ ราชูนํ ราชานํฯ

ปญฺจมิยํ –

๑๒๐. อมฺหตุมฺหนฺตุราชพฺรหฺมตฺตสขสตฺถุปิตาทีหิ สฺมา นาวฯ

อมฺหตุมฺหนฺตุราชพฺรหฺมตฺตสขสตฺถุปิตุอิเจฺจวมาทีหิ **สฺมา**วจนํ **นาว** ทฏฺฐพฺพนฺติ **สฺมาว**จนสฺส นาภาวาติเทโสฯ **อติเทโส** ปน ฉพฺพิโธฯ

วุตฺตญฺจ –

‘‘พฺยปเทโส นิมิตฺตญฺจ, ตํรูปํ ตํสภาวตา;
สุตฺตเญฺจว ตถา การิ-ยาติเทโสติ ฉพฺพิโธ’’ติฯ

ตตฺรายํ **พฺรหฺมตฺตสขา**ทีสุ ปาฐสามตฺถิยโต **รูปาติเทโส**ฯ เสสํ ตติยาสมํฯ

รญฺญา อเปติ, ราชูหิ ราชูภิ, ราเชหิ ราเชภิ, รโญฺญ, ราชิโน สนฺตกํ, รญฺญํ ราชูนํ ราชานํฯ

‘‘ราชสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๒๑. **สฺมึมฺหิ รเณฺญ ราชินิ**ฯ

สพฺพเสฺสว **ราช**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **รเณฺญราชินิ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ **สฺมึ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ รเณฺญ, ราชินิ ปติฏฺฐิตํ, ราชูสุ ราเชสุฯ

พฺรหฺมสทฺทสฺส จ **ค นา ส สฺมึ**สุ วิเสโสฯ พฺรหฺมา, พฺรหฺมาโนฯ

อาลปเน จ ‘‘เอ’’ติ วตฺตเตฯ

๑๒๒. **พฺรหฺมโต คสฺส จ**ฯ

พฺรหฺมสทฺทโต **ค**สฺส จ **เอ**กาโร โหติ, **จ**คฺคหณํ **เอ**คฺคหณานุกฑฺฒนตฺถํ, โภ พฺรเหฺม, ภวโนฺต พฺรหฺมาโน, พฺรหฺมานํ พฺรหฺมํ, พฺรหฺมาโนฯ

วิปริณาเมน ‘‘พฺรหฺมสฺส, อโนฺต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๒๓. **อุตฺตํ สนาสุ**ฯ

พฺรหฺมสทฺทสฺส อโนฺต **อุ**ตฺตมาปชฺชเต **ส นา**อิเจฺจเตสุ วจเนสุฯ **อุตฺต**มิติ ภาวนิเทฺทโส กตฺถจิ อภาวทสฺสนโตฺถฯ พฺรหฺมุนา, พฺรเหฺมหิ พฺรเหฺมภิฯ

สสฺมึ **อุ**เตฺต กเต ‘‘อิวณฺณุวณฺณา ฌลา’’ติ **ล**สญฺญายํ –

๑๒๔. **ฌลโต สสฺส โน วา**ฯ

ฌลสเญฺญหิ อิวณฺณุวเณฺณหิ ปรสฺส **ส**อิเจฺจตสฺส วจนสฺส **โน**อิจฺจาเทโส โหติ วาฯ พฺรหฺมุโน พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมานํ พฺรหฺมูนํ วา, **อุตฺต**มิติ โยควิภาเคน อญฺญตฺถาปิ อุตฺตํฯ

ปญฺจมิยํ นาภาวาติเทโสฯ พฺรหฺมุนา, พฺรเหฺมหิ พฺรเหฺมภิ, พฺรหฺมุโน พฺรหฺมสฺส, พฺรหฺมานํ พฺรหฺมูนํ วาฯ

๑๒๕. **พฺรหฺมโต ตุ สฺมึ นิ**ฯ

พฺรหฺมสทฺทโต **สฺมึ**วจนสฺส **นิ** โหติฯ **ตุ**สเทฺทน **กมฺมจมฺมมุทฺธา**ทิโต จ กฺวจิฯ พฺรหฺมนิ, พฺรเหฺมสุฯ

อตฺตสทฺทสฺส ตติยาทีเสฺวว วิเสโสฯ

อตฺตา, อตฺตาโน, โภ อตฺต โภ อตฺตา, ภวโนฺต อตฺตาโน, อตฺตานํ อตฺตํ, อตฺตาโนฯ

นามฺหิ ‘‘อกมฺมนฺตสฺส จา’’ติ เอตฺถ **จ**สเทฺทน **อตฺต**นฺตสฺส อตฺตํ วาฯ อตฺตนา อเตฺตน วาฯ

๑๒๖. **อตฺตโนฺต หิสฺมิมนตฺตํ**ฯ

อตฺตสทฺทสฺส อโนฺต **อน**ตฺตมาปชฺชเต **หิ**สฺมึ ปเรฯ อตฺตเนหิ อตฺตเนภิฯ

‘‘ตโต, อตฺตโต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๒๗. สสฺส โนฯ

ตโต **อตฺต**สทฺทโต **ส**สฺส วิภตฺติสฺส **โน** โหติฯ อตฺตโน, อตฺตานํฯ

๑๒๘. สฺมา นาฯ

ตโต **อตฺต**สทฺทโต **สฺมา**วจนสฺส **นา** โหติฯ อตฺตนา อเปติฯ

นาภาวาติเทเสเนว สิเทฺธปิ อุตฺตรสุเตฺตน เอกโยคมกตฺวา ภินฺนโยคกรณํ อตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ, เตน **อตฺตนฺตต**การสฺส **ร**กาโร **ช**กาเร กฺวจิฯ อตฺรโช อตฺตโช วาฯ อตฺตเนหิ อตฺตเนภิ, อตฺตโน, อตฺตานํฯ

‘‘อตฺตโต’’ติ วตฺตเตฯ

๑๒๙. ตโต สฺมึ นิฯ

ตโต **อตฺต**สทฺทโต **สฺมึ**วจนสฺส **นิ** โหติฯ อตฺตนิ, อเตฺตสุฯ

สขสทฺทสฺส เภโทฯ สขา, สขาโนฯ

‘‘โยน’’มิติ วตฺตเตฯ

๑๓๐. สขโต จาโยโนฯ

สขสทฺทโต **โยนํ** **อาโย โน**อาเทสา จ โหนฺติฯ สขาโยฯ

๑๓๑. สขนฺตสฺสิ โนนานํเสสุฯ

สขสทฺทนฺตสฺส **อิ**การาเทโส โหติ **โนนานํส**อิเจฺจเตสุ ปเรสุฯ สขิโน ติฎฺฐนฺติฯ

อาลปเน **ค**สญฺญายํ –

๑๓๒. สขโต คเสฺส วาฯ

สขโต **ค**สฺส **อ**การ **อา**การ **อิ**การ อีการ**เอ**การาเทสา โหนฺติฯ **วา**สเทฺทน อญฺญสฺมาปิ กฺวจิ **เอ**กาโรฯ ยถา – ภทฺทเนฺต อิเส อิติฯ

อ จ อา จ อิ จ อี จ เอ จาติปิ เอ, ปุพฺพสฺสรานํ กเมน โลโปฯ

โภ สข โภ สขา โภ สขิ โภ สขี โภ สเข, ภวโนฺต สขาโน สขาโย สขิโนฯ

‘‘สขนฺตสฺส, อาโร จา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๓๓. **สุนมํสุ วา**ฯ

สขนฺตสฺส **อาโร** โภติ วา **สุนํ อํ**อิเจฺจเตสุ ปเรสุฯ สขารํ สขานํ สขํ, สขาโน สขาโย สขิโน, สขินาฯ

‘‘สขนฺตสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๓๔. **อาโร หิมฺหิ วา**ฯ

สขนฺตสฺส **อาโร** โหติ วา **หิมฺหิ** วิภตฺติมฺหิฯ สขาเรหิ สขาเรภิ, สเขหิ สเขภิฯ

อิการาเทเส ‘‘ฌลโต สสฺส โน วา’’ติ **โน**ฯ สขิโน สขิสฺส, สขารานํ สขีนํฯ

สฺมาวจนสฺส **นา**ภาโวฯ สขินา, สขาเรหิ สขาเรภิ สเขหิ สเขภิ, สขิโน สขิสฺส, สขารานํ สขีนํฯ

‘‘สขโต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๓๕. **สฺมิเม** ฯ

สขโต **สฺมิํ**วจนสฺส **เอ**กาโร โหติฯ นิจฺจโตฺถยมารโมฺภฯ สเข, สขาเรสุ สเขสุฯ

อาตุมสทฺทสฺส ปฐมาทุติยาสุ **อตฺต**สทฺทเสฺสว รูปนโยฯ อาตุมา, อาตุมาโน, โภ อาตุม โภ อาตุมา, ภวโนฺต อาตุมาโน, อาตุมานํ อาตุมํ, อาตุมาโน, อาตุเมน อิจฺจาทิ **ปุริส**สมํฯ

ปุมสทฺทสฺส เภโทฯ ปุม สิ,

‘‘สวิภตฺติสฺสา’’ติ อธิกาโรฯ

๑๓๖. **ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ**ฯ

ปุมสทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **อา**การาเทโส โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ **อนฺต**คฺคหเณน **มฆวยุวา**ทีนมนฺตสฺส จฯ ปุมาฯ

‘‘ปุมนฺตสฺสา’’ติ อธิกาโรฯ

๑๓๗. **โยสฺวาโน**ฯ

ปุมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อาโน**อาเทโส โหติ **โย**สุ วิภตฺตีสุฯ ปุมาโนฯ

๑๓๘. **อมาลปเนกวจเน**ฯ

ปุมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อํ** โหติ อาลปเนกวจเน ปเรฯ เห ปุมํ, เห ปุมาโน, ปุมํ, ปุมาโนฯ

‘‘อา, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๓๙. **อุ นามฺหิ จ**ฯ

ปุมนฺตสฺส **อาอุ**อาเทสา โหนฺติ วา **นาม**ฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ **จ**สเทฺทน ปุมกมฺมถามนฺตสฺส จุ’กาโร วา **สสฺมา**สุฯ ปุมานา ปุมุนา ปุเมน วาฯ

‘‘อาเน’’ติ วตฺตเตฯ

๑๔๐. **หิวิภตฺติมฺหิ จ**ฯ

ปุมนฺตสฺส **หิวิภตฺติมฺหี** จ **อาเน**อาเทโส โหติฯ **วิภตฺติ**คฺคหณํ สวิภตฺติคฺคหณนิวตฺตนตฺถํฯ ปุมาเนหิ ปุมาเนภิฯ

จสเทฺทน **ยุวมฆวา**ทีนมนฺตสฺส วา **อานา**เทโส โหติ สพฺพวิภตฺตีสุฯ ‘‘อุ นามฺหิ จา’’ติ เอตฺถ **จ**สเทฺทน ปุมนฺตสฺสุกาโร วา **สสฺมา**สุ วิภตฺตีสุฯ ‘‘ฌลโต สสฺส โน วา’’ติ **โน**ฯ ปุมุโน ปุมสฺส, ปุมานํฯ

‘‘สฺมา, นา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๔๑. **ฌลโต จ**ฯ

ฌลอิเจฺจเตหิ **สฺมา**วจนสฺส **นา** โหติฯ **จ**คฺคหณํ กฺวจิ นิวตฺตนตฺถํฯ ปุมานา ปุมุนา ปุมา ปุมสฺมา ปุมมฺหา, ปุมาเนหิ ปุมาเนภิ ปุเมหิ ปุเมภิ, ปุมุโน ปุมสฺส, ปุมานํฯ

๑๔๒. **อาเน สฺมิํมฺหิ วา**ฯ

ปุมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อาเน**อาเทโส โหติ วา สฺมิํมฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ ปุมาเน ปุเม ปุมสฺมิํ ปุมมฺหิฯ

๑๔๓. **สุสฺมิมา วา**ฯ

ปุมนฺตสฺส **สุ**อิเจฺจตสฺมิํ ปเร **อา**อาเทโส โหติ วาฯ ปุมาสุ ปุเมสุฯ

ยุวาทีสุ ‘‘ยุว สิ’’ อิตีธ –

‘‘ปุมนฺตสฺสา สิมฺหี’’ติ เอตฺถ **อนฺต**คฺคหเณน อากาโร, ‘‘หิวิภตฺติมฺหิ จา’’ติ สุเตฺต **จ**สเทฺทน **อานา**เทโส จฯ

> ยุวา ยุวาโน, ยุวานา ยุวา, เห ยุว เห ยุวา เห ยุวาน เห ยุวานา, ภวโนฺต ยุวานา, ยุวานํ ยุวํ, ยุวาเน ยุเวฯ

‘‘อกมฺมนฺตสฺส จา’’ติ เอตฺถ **จ**สเทฺทน **ยุวมฆวา**ทีนมนฺตสฺส **อา** โหติ วา **นาสฺ**อิเจฺจเตสูติ **อา**ตฺตํฯ

> ยุวานา ยุเวน ยุวาเนน วา, ยุวาเนหิ ยุวาเนภิ ยุเวหิ ยุเวภิ, ยุวานสฺส ยุวสฺส, ยุวานานํ ยุวานํ, ยุวานา ยุวานสฺมา ยุวานมฺหา, ยุวาเนหิ ยุวาเนภิ ยุเวหิ ยุเวภิ, ยุวานสฺส

ยุวสฺส, ยุวานานํ ยุวานํ, ยุวาเน ยุวานสฺมึ ยุวานมฺหิ ยุเว ยุวมฺหิ ยุวสฺมึ, ยุวาเนสุ ยุวาสุ ยุเวสุฯ

เอวํ มฆวา มฆวาโน, มฆวานา อิจฺจาทิ **ยุว**สทฺทสมํฯ

อการนฺตํฯ

อาการโนฺต ปุลฺลิโงฺค **สา**สโทฺทฯ

สา สิ, สิโลโป, สา สุนโขฯ

พหุวจเน –

๑๔๔. อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จฯ

ฆสญฺญก**อา**การวชฺชิโต ลิงฺคสฺสโนฺต สโร รสฺสมาปชฺชเต เอกวจเนสุ **โย**สุ จ ปเรสูติ รสฺสตฺตํฯ **อปิ**คฺคหณํ **สิ**มฺหิ นิวตฺตนตฺถํฯ เสสํ เนยฺยํฯ

สา ติฏฺฐนฺติ, เห ส เห สา, เห สา, สํ, เส, เสน, สาหิ สาภิ, สสฺส สาย, สานํ, สา สสฺมา สมฺหา, สาหิ สาภิ, สสฺส, สานํ, เส สสฺมึ สมฺหิ, สาสุฯ

เอวํ ปจฺจกฺขธมฺมา คาณฺฑีวธนฺวาปภุตโยฯ

อาการนฺตํฯ

อิการโนฺต ปุลฺลิโงฺค **อคฺคิ**สโทฺทฯ **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, อคฺคิ สิ,

''อโนฺต, สิมฺหิ, วา''ติ จ วตฺตเตฯ

๑๔๕. อคฺคิสฺสินิฯ

อคฺคิสฺส อโนฺต **อินิ** โหติ วา **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ ''เสสโต โลปํ คสิปี''ติ **สิ**โลโปฯ อคฺคินิ อคฺคิฯ

พหุวจเน ''อิวณฺณุวณฺณา ฌลา''ติ **ฌล**สญฺญายํ –

''ฌลโต, วา''ติ จ วตฺตเตฯ

๑๔๖. ฆปโต จ โยนํ โลโปฯ

ฆปสเญฺญหิ อิตฺถิวาจเกหิ อาการิวณฺณุวเณฺณหิ, **ฌล**สเญฺญหิ จ ปเรสํ **โย**วจนานํ โลโป โหติ วาฯ ววตฺถิตวิภาสายํฯ

๑๔๗. โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆํฯ

ลิงฺคสฺสนฺตภูตา สเพฺพ รสฺสสรา **โยสุ** กตนิการโลเปสุ ทีฆมาปชฺชเนฺตฯ กตา **นิ**การโลปา เยสํ เต **กตนิการโลปา**ฯ อคฺคีฯ

‘‘ปญฺจาทีนมตฺต’’นฺติ อิโต ‘‘อตฺต’’มิติ วตฺตเตฯ

๑๔๘. โยสฺวกตรโสฺส โฌฯ

โยสุ ปเรสุ อกตรโสฺส **โฌ อ**ตฺตมาปชฺชเตฯ อคฺคโยฯ

โฌติ กึ? รตฺติโยฯ

อาลปเนเปวํฯ เห อคฺคิ, เห อคฺคี เห อคฺคโยฯ

ทุติเยกวจเน ปุพฺพสฺสรโลเป สมฺปเตฺต –

๑๔๙. อํ โม นิคฺคหีตํ ฌลเปหิฯ

ฌลปอิเจฺจเตหิ ปรสฺส **อํ**วจนสฺส, **ม**การสฺส จ นิคฺคหีตํ อาเทโส โหติฯ อคฺคิํฯ

อคฺคี อคฺคโย, อคฺคินา, อคฺคีหิ อคฺคีภิ, ‘‘สุนํหิสุ จา’’ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน กตฺถจิ ทีฆาภาโวฯ อคฺคิหิ อคฺคิภิฯ

‘‘ฌลโต สสฺส โน วา’’ติ **โน**ฯ อคฺคิโน อคฺคิสฺส, อคฺคีนํฯ

‘‘สฺมา นา’’ติ วตฺตมาเน ‘‘ฌลโต จา’’ติ วิกเปฺปน **นา**ฯ อคฺคินา อคฺคิสฺมา อคฺคิมฺหา, อคฺคีหิ อคฺคีภิ อคฺคิหิ อคฺคิภิ, อคฺคิโน อคฺคิสฺส, อคฺคีนํ อคฺคินํ, อคฺคิมฺหิ อคฺคิสฺมิํ, อคฺคีสุ อคฺคิสุฯ

เอวมเญฺญปิ –

> โชติ ปาณิ คณฺฐิ มุฎฺฐิ, กุจฺฉิ วตฺถิ สาลิ วีหิ;
> พฺยาธิ โอธิ โพธิ สนฺธิ, ราสิ เกสิ สาติ ทีปิฯ
>
> อิสิ มุนิ มณิ ธนิ ยติ คิริ รวิ กวิ,
> กปิ อสิ มสิ นิธิ วิธิ อหิ กิมิ ปติ;
> หริ อริ ติมิ กลิ พลิ ชลธิ คหปติ,
> อุรุธิติ วรมติ นิรุปธิ อธิปติฯ

อญฺชลิ สารถิ อติถิ สมาธิ อุทธิปฺปภุตโยฯ

อิการนฺตํฯ

อีการโนฺต ปุลฺลิโงฺค **ทณฺฑี**สโทฺทฯ

‘‘ทณฺฑี สิ’’ อิตีธ –

‘‘อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิ จา’’ติ รสฺสเตฺต สมฺปเตฺต เอเตฺถวา**ปิ**คฺคหเณน **สิ**สฺมึ ตท ภาเว สิเทฺธ นิยมตฺถมาหฯ

‘‘รสฺส’’นฺติ วตฺตมาเน –

๑๕๐. น สิสฺมิมนปุํสกานิฯ

สิสฺมึ นปุํสกวชฺชิตานิ ลิงฺคานิ น รสฺสมาปชฺชเนฺตติ รสฺสตฺตาภาโว, **สิ**โลโปฯ ทณฺฑี ติฏฺฐติฯ

อนปุํสกานีติ กึ? สุขการิ ทานํฯ

เอตฺถ จ –

วิสทาวิสทาการ-โวหาโรภยมุตฺตกา;
ปุมาทิชานเน เหตุ-ภาวโต ลิงฺคมีริตาฯ

โยโลเป ทณฺฑี ติฏฺฐนฺติฯ

อิตรตฺร ‘‘อโฆ รสฺส’’มิจฺจาทินา รสฺสเตฺต กเต –

‘‘ฌโต, กตรสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๕๑. โยนํ โนฯ

สเพฺพสํ **โย**นํ สาลปนานํ **ฌ**โต กตรสฺสา ปเรสํ **โน**อิจฺจาเทโส โหติฯ ทณฺฑิโน ติฏฺฐนฺติฯ

กตรสฺสาติ กึ? อคฺคโยฯ

อธิการํ วินา ‘‘โยนํ,
โน’’ติ โยควิภาคโต;
กฺวจิ อกตรสฺสาปิ,
โน สารมติโน ยถาฯ

อาลปเน ‘‘เค’’ติ วตฺตเตฯ

๑๕๒. ฌลปา รสฺสํฯ

ฌลปอิเจฺจเต รสฺสมาปชฺชเนฺต **เค** ปเรฯ โภ ทณฺฑิฯ

‘‘อโฆ รสฺส’’นฺติอาทินาว สิเทฺธปิ รสฺสเตฺต ปุนารโมฺภ นิยมโตฺถ, เตน ‘‘โภ โค’’ติอาทีสุ น ภวติฯ ทณฺฑี ทณฺฑิโนฯ

ทุติยายํ รสฺสเตฺต กเต ‘‘อ’’มิติ วตฺตเต, ‘‘ฆปโต สฺมึ ยํ วา’’ติ อิโต มณฺฑูกคติยา ‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๕๓. นํ ฌโต กตรสฺสาฯ

ฌโต กตรสฺสา ปรสฺส **อํ**วจนสฺส **นํ** โหติ วาฯ ทณฺฑินํ ทณฺฑึ, ทณฺฑี ทณฺฑิโน, ทณฺฑินา, ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิโน ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑีนํฯ

‘‘ฌลโต จา’’ติ **นา**ฯ ทณฺฑินา ทณฺฑิสฺมา ทณฺฑิมฺหา, ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ, ทณฺฑิโน ทณฺฑิสฺส, ทณฺฑีนํฯ

‘‘ฌโต, กตรสฺสา’’ติ จ วตฺตเต, ปุเร วิย ‘‘วา’’ติ จฯ

๑๕๔. สฺมึ นิฯ

ฌโต กตรสฺสา ปรสฺส **สฺมึ**วจนสฺส **นิ**อิจฺจาเทโส โหติ วาฯ ทณฺฑินิ ทณฺฑิสฺมึ ทณฺฑิมฺหิ, ทณฺฑีสุฯ

เอวมญฺญานิปิ –

ธมฺมี สงฺฆี ญาณี หตฺถี, จกฺกี ปกฺขี ทาฐี รฏฺฐี;
ฉตฺตี มาลี วมฺมี โยคี, ภาคี โภคี กามี สามีฯ

ธชี คณี สสี กุฏฺฐี, ชฏี ยานี สุขี สิขี;
ทนฺตี มนฺตี กรี จาคี, กุสลี มุสลี พลีฯ

ปาปการี สตฺตุฆาตี, มาลฺยการี ทีฆชีวี;
ธมฺมจารี สีฆยายี, สีหนาที ภูมิสายี –

อิจฺจาทีนิ **อี**การนฺตนามานิฯ

คามณีสทฺทสฺส ตุ สตฺตมิยํ เภโทฯ

คามณี, คามณี คามณิโน, โภ คามณิ, โภนฺโต คามณี โภนฺโต คามณิโน, คามณินํ คามณึ, คามณี คามณิโนฯ

เสสํ **ทณฺฑี**สมํฯ **นิ**อาเทสาภาโวว วิเสโสฯ เอวํ **เสนานี สุธี**ปฺปภุตโยฯ

อีการนฺตํฯ

อุการโนฺต ปุลฺลิโงฺค **ภิกฺขุ**สโทฺทฯ

ตเถว **ภิกฺขุ**สทฺทโต **สิ, สิ**โลโปฯ โส ภิกฺขุฯ

พหุวจเน ‘‘ฆปโต จ โยนํ โลโป’’ติ **โย**โลโป, ‘‘โยสุ กต’’อิจฺจาทินา ทีโฆฯ เต ภิกฺขูฯ

โลปาภาเว ‘‘วา, โยน’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๑๕๕. ลโต โวกาโร จฯ

ลสญฺญโต ปเรสํ **โย**วจนานํ **โว**การาเทโส โหติ วาฯ **การ**คฺคหเณน **โยนํ โน** จ โหติฯ **จ**สทฺทคฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํฯ อถ วา **จ**คฺคหณํ โนคฺคหณานุวตฺตนตฺถํ, เตน **ชนฺตุ สพฺพญฺญู**อาทิโต **โยนํ โน** จ โหติฯ **วา**สโทฺท ววตฺถิตวิภาสโตฺถฯ เตน –

ภิกฺขุปฺปภุติโต นิจฺจํ, โว โยนํ เหตุอาทิโต;
วิภาสา น จ โว โน จ, อมุปฺปภุติโต ภเวฯ

‘‘อตฺตํ, อกตรโสฺส’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๕๖. เวโวสุ โล จฯ

เว โวอิเจฺจเตสุ จ ปเรสุ อกตรโสฺส **โล** อตฺตมาปชฺชเตฯ ภิกฺขโว, โภ ภิกฺขุ, ภวโนฺต ภิกฺขูฯ

โลปาภาเว –

๑๕๗. อกตรสฺสา ลโต ยฺวาลปนสฺส เวโวฯ

อกตรสฺสา **ล**โต ปรสฺส อาลปเน วิหิตสฺส **โย**อิเจฺจตสฺส **เว โว**อาเทสา โหนฺติฯ **อ**ตฺตํฯ ภวโนฺต ภิกฺขเว ภิกฺขโวฯ ‘‘อํ โม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี’’ติ นิคฺคหีตํฯ

ภิกฺขุํ, ภิกฺขู ภิกฺขโว, ภิกฺขุนา, ภิกฺขูหิ ภิกฺขูภิ ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ, ภิกฺขุโน ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนํ, ภิกฺขุนา ภิกฺขุสฺมา ภิกฺขุมฺหา, ภิกฺขูหิ ภิกฺขูภิ ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ, ภิกฺขุโน ภิกฺขุสฺส, ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนํ, ภิกฺขุมฺหิ ภิกฺขุสฺมึ, ภิกฺขูสุ ภิกฺขุสุฯ

เอวํ เสตุ เกตุ ราหุ ภานุ ปงฺคุ อุจฺฉุ เวฬุ มจฺจุ สินฺธุ พนฺธุ เนรุ เมรุ สตฺตุ การุ เหตุ ชนฺตุ รุรุ ปฏุ อิจฺจาทโยฯ

เหตุชนฺตุสทฺทานํ ปฐมาทุติยาสุ วิเสโสฯ

เหตุ, เหตู เหตโว เหตุโย, โภ เหตุ, โภโนฺต เหตู เหตเว เหตโว, เหตุํ, เหตู เหตโว เหตุโยฯ เสสํ **ภิกฺขุ**สมํฯ

ชนฺตุ, ชนฺตู ชนฺตโวฯ **การ**คฺคหเณน โยนํ โน จ โหติฯ ชนฺตุโน ชนฺตุโย, โภ ชนฺตุ, ชนฺตู ชนฺตเว ชนฺตโว, ชนฺตุํ, ชนฺตู ชนฺตโว ชนฺตุโน ชนฺตุโย อิจฺจาทิฯ

สตฺถุสทฺทสฺส เภโทฯ ‘‘สตฺถุ สิ’’อิตีธ –

‘‘อโนฺต’’ติ วตฺตเตฯ

๑๕๘. สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จฯ

สตฺถุ ปิตุ มาตุ ภาตุ ธีตุ กตฺตุอิจฺจวมาทีนมโนฺต **อา**ตฺตมาปชฺชเต **สิ**สฺมึ, **สิ**โลโป จ โหติฯ สตฺถาฯ

‘‘สตฺถุ ปิตาทีน’’นฺติ อธิกาโรฯ

๑๕๙. **อเญฺญสฺวารตฺตํ** ฯ

สตฺถุ ปิตาทีนมโนฺต **สิ**วจนโต อเญฺญสุ วจเนสุ **อาร**ตฺตมาปชฺชเตฯ **อารตฺต**มิติภาวนิเทฺทเสน กตฺถจิ อนิยมํ ทเสฺสติฯ

อารคฺคหณมนุวตฺตเตฯ

๑๖๐. **ตโต โยนโม ตุ**ฯ

ตโต **อารา**เทสโต สเพฺพสํ **โยนํ โอ**การาเทโส โหติฯ

ตุคฺคหเณน อเญฺญหิปิ **จตุอุภนทีควา**ทีหิ **โยนโม**กาโร โหติ, สรโลปาทิฯ สตฺถาโรฯ

อาลปเน ‘‘อการปิตาทฺยนฺตานมา’’ติ **อาตฺตํ**ฯ ‘‘เค รสฺส’’นฺติ อธิกิจฺจ ‘‘อากาโร วา’’ติ วิกเปฺปน รสฺสตฺตํ, **ว**โลโปฯ โภ สตฺถ โภ สตฺถา, ภวโนฺต สตฺถาโร, สตฺถารํ, สตฺถาเร สตฺถาโรฯ

‘‘ตโต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๖๑. **นา อา**ฯ

ตโต **อารา**เทสโต **นา**วจนสฺส **อา**การาเทโส โหติฯ สตฺถารา, สตฺถุนาติ **อารตฺต**มิติภาวนิเทฺทเสน สิทฺธํฯ สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิฯ

‘‘วา นํมฺหี’’ติ อิโต ‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๖๒. **อุ สสฺมิํ สโลโป จ**ฯ

สตฺถุ ปิตุอิเจฺจวมาทีนมนฺตสฺส **อุ**ตฺตํ โหติ วา **ส**สฺมิํ, **ส**โลโป จ โหติฯ **อารา**เทสาปวาโทยํฯ สตฺถุ, อญฺญตฺถ ภาวนิเทฺทเสนาราภาโวฯ สตฺถุสฺส สตฺถุโนฯ

‘‘อารตฺต’’นฺติ วตฺตเตฯ

๑๖๓. **วา นํมฺหิ**ฯ

สตฺถุ ปิตุอาทีนมโนฺต **อาร**ตฺตมาปชฺชเต วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ สตฺถารานํฯ

อาราภาเว ‘‘วา นํมฺหี’’ติ วตฺตเตฯ

๑๖๔. **สตฺถุนตฺตญฺจ**ฯ

สตฺถุสทฺทนฺตสฺส, **ปิตา**ทีนมนฺตสฺส จ **อ**ตฺตํ โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ, ปุน **สตฺถุ**คฺคหณํ สตฺถุโน นิจฺจวิธานตฺถํฯ สตฺถานํฯ

‘‘อมฺหตฺมฺหนฺตฺราชพฺรหฺมตฺตสขสตฺถุปิตาทีหิ สฺมา นาวา’’ติ **สฺมาว**จนสฺส**นา**ภาโวฯ สตฺถารา, สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ, สตฺถุ สตฺถุโน สตฺถุสฺส, สตฺถารานํ สตฺถานํฯ

‘‘อารโต’’ติ วตฺตเตฯ

๑๖๕. **ตโต สฺมิมิ**ฯ

ตโต **อารา**เทสโต **สฺมิํ**วจนสฺส **อิ**การาเทโส โหติฯ ปุน **ตโต**คฺคหเณน อญฺญสฺมาปิ **สฺมิํ**วจนสฺส **อิ**กาโรฯ ยถา – ภุวิ, ทิวิฯ

๑๖๖. **อาโร รสฺสมิกาเร**ฯ

อาราเทโส รสฺสมาปชฺชเต อิกาเร ปเร, สตฺถริ, สตฺถาเรสุฯ

> เอวํ กตฺตา, กตฺตาโร, โภ กตฺต โภ กตฺตา, ภวโนฺต กตฺตาโร, กตฺตารํ, กตฺตาเร กตฺตาโร, กตฺตารา, กตฺตาเรหิ กตฺตาเรภิฯ ‘‘อุ สสฺมึ สโลโป จา’’ติ **อุ**ตฺตํ, สโลโป จฯ กตฺตุ กตฺตุโน กตฺตุสฺส, กตฺตารานํ กตฺตานํ กตฺตูนํ กตฺตุนํ, กตฺตารา, กตฺตาเรหิ กตฺตาเรภิ, กตฺตุ กตฺตุโน กตฺตุสฺส, กตฺตารานํ กตฺตานํ กตฺตูนํ กตฺตุนํ, กตฺตริ, กตฺตาเรสุ, **อารา**ภาเว กตฺตูสุ กตฺตุสุฯ

เอวํ –

ภตฺตุ วตฺตุ เนตุ โสตุ, ญาตุ เชตุ เฉตฺตุ เภตฺตุฯ ทาตุ ธาตุ นตฺตุ โพทฺธุ, วิญฺญาเปตุ อาทโยปิฯ

‘‘อุ สสฺมึ สโลโป จา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๖๗. **สกมนฺธาตาทีนญฺจ**ฯ

สกมนฺธาตุอิเจฺจวมาทีนมโนฺต จ **อุ**ตฺตมาปชฺชเต **ส**สฺมึ, **ส**โลโป จ, นิจฺจํ ปุนพฺพิธานาฯ สกมนฺธาตุ วิย อสฺส ราชิโน วิภโว, เสสํ สมํฯ เอวํ มหามนฺธาตุปฺปภุตโยฯ

ปิตุสทฺทสฺส เภโทฯ **สิ**มฺหิ **อา**ตฺตํ, **สิ**โลโป, ปิตาฯ

โยมฺหิ ‘‘อาโร, รสฺส’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๑๖๘. **ปิตาทีนมสิมฺหิ** ฯ

ปิตาทีน**มารา**เทโส รสฺสมาปชฺชเต อ**สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ **สิ**สฺมึ **อารา**เทสาภาเวปิ **อสิมฺหี**ติ อธิกวจนมตฺถนฺตรวิญฺญาปนตฺถํ, เตน **โต**อาทิมฺหิ **ปิตา**ทีนมิกาโร จฯ ยถา – ปิติโต, มาติโต, ภาติโต, ธีติโต, ปิติปโกฺข, มาติปโกฺขติฯ

> ปิตโร, เสสํ **กตฺตุ**สมํฯ โภ ปิต โภ ปิตา, ภวโนฺต ปิตโร, ปิตรํ, ปิตเร ปิตโร, ปิตรา ปิตุนา, ปิตเรหิ ปิตเรภิฯ ภาวนิเทฺทเสน **อารา**เทสาภาเว ปิตูหิ ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตุภิ, ปิตุ ปิตุโน ปิตุสฺส, ปิตรานํ ปิตานํ ปิตูนํ, ทีฆาภาเว ปิตุนํ วา, ปิตรา, ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ

ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตุภิ, ปิตุ ปิตุโน ปิตุสฺส, ปิตรานํ ปิตานํ ปิตูนํ ปิตุนํ, ปิตริ, ปิตเรสุ ปิตูสุ ปิตุสุฯ

เอวํ ภาตา, ภาตโร อิจฺจาทิฯ

อุการนฺตํฯ

อูการโนฺต ปุลฺลิโงฺค **อภิภู**สโทฺทฯ

ตเถว **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโปฯ โส อภิภู, **โย**โลเป กเต เต อภิภูฯ

‘‘อโฆ รสฺส’’นฺติอาทินา รสฺสตฺตํ, **โว**กาโรฯ กตรสฺสตฺตา **อ**ตฺตาภาโวฯ อภิภุโว, โภ อภิภุ, ภวโนฺต อภิภู อภิภุโวฯ

กตรสฺสตฺตา **เว**อาเทโส น โหติฯ เสสํ **ภิกฺขุ**สทฺทสมํ, รสฺสตฺตเมว วิเสโสฯ อภิภุํ, อภิภู อภิภุโว , อภิภุนา, อภิภูหิ อภิภูภิ, อภิภุโน อภิภุสฺส, อภิภูนํ อิจฺจาทิฯ

เอวํ สยมฺภู, เวสฺสภู, ปราภิภู, สหภูอาทโยฯ **สหภู**สทฺทสฺส **โย**นํ **โน**อาเทโสว วิเสโสฯ สหภู, สหภู สหภุโว สหภุโน อิจฺจาทิฯ

ตถา **สพฺพญฺญู**สทฺทสฺส **โย**เสฺวว วิเสโสฯ โส สพฺพญฺญู เต สพฺพญฺญู, **โย**โลปาภาเว รสฺสตฺตํ, ‘‘ลโต โวกาโร จา’’ติ เอตฺถ **การ**คฺคหเณน **โย**นํ **โน**อาเทโสฯ **วา**ธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา น จ **โว**กาโรฯ สพฺพญฺญุโน, โภ สพฺพญฺญุ, โภโนฺต สพฺพญฺญู สพฺพญฺญุโน, สพฺพญฺญุํ, สพฺพญฺญู สพฺพญฺญุโน อิจฺจาทิฯ

เอวํ มคฺคญฺญู ธมฺมญฺญู อตฺถญฺญู กาลญฺญู รตฺตญฺญู มตฺตญฺญู กตญฺญู ตถญฺญู วิญฺญู วิทู เวทคู ปารคู อิจฺจาทโยฯ

อูการนฺตํฯ

เอการโนฺต อปฺปสิโทฺธฯ

โอการโนฺต ปุลฺลิโงฺค **โค**สโทฺทฯ

ตโต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป, โค คจฺฉติฯ

‘‘คาว เส’’ติ อิโต ‘‘โค’’ติ อธิกาโร, ‘‘อาวา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๖๙. โยสุ จฯ

โคอิเจฺจตสฺส **โอ**การสฺส **อาวา**เทโส โหติ **โย**สุฯ **จ**สเทฺทน **นา สฺมา สฺมิํสุ**อิเจฺจเตสุ จฯ ‘‘ตโต โยนโม ตู’’ติ เอตฺถ **ตุ**คฺคหเณน โยนโมกาโร, สรโลปาทิฯ คาโว ติฏฺฐนฺติฯ

๑๗๐. อวํมฺหิ จฯ

โคอิเจฺจตสฺส **โอ**การสฺส **อาว อว**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ **อํมฺหิ** วิภตฺติมฺหิฯ เสเทฺทน **โย นา ส สฺมาสฺมึสุ**อิเจฺจเตสุ จ **อวา**เทโส โหติฯ คโว คจฺฉนฺติ, เห โค, เห คาโว เห คโวฯ

ทุติยายํ **“อํมฺหี”**ติ วตฺตเตฯ

๑๗๑. **อาวสฺสุ วา**ฯ

อาวอิเจฺจตสฺส **คาวา**เทสสฺส อนฺตสรสฺส **อุ**การาเทโส โหติ วา **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ อาว สฺส อ อาว, ตสฺส **อาว**สทฺทนฺตสฺสฯ ‘‘อํโม’’ติอาทินา นิคฺคหีตํฯ คาวุํ คาวํ ควํ, คาโว คโวฯ

‘‘โคณ, วา’’ติ วตฺตเตฯ

๑๗๒. **สุหินาสุ จ**ฯ

สุ หิ นาอิเจฺจเตสุ สพฺพสฺส **โค**สทฺทสฺส **โคณา**เทโส โหติ วาฯ **จ**สเทฺทน เสเสสุ จฯ โคโณ, โคณา, เห โคณ เห โคณา, โคณํ, โคเณ, โคเณน, โคเณหิ โคเณภิ, โคณสฺสฯ

๑๗๓. **โคณ นํมฺหิ วา**ฯ

สพฺพสฺส **โค**สทฺทสฺส **โคณา**เทโส โหติ วา **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ โคณานํ, โคณา โคณสฺมา โคณมฺหา, โคเณหิ โคเณภิ, โคณสฺส, โคณานํ, โคเณ โคณสฺมึ โคณมฺหิ, โคเณสุฯ

โคณาเทสาภาเว คาเวน คเวน, โคหิ โคภิฯ

๑๗๔. **คาว เส**ฯ

‘‘โค อาว เส’’อิติ ติปทมิทํฯ โคสฺส โอ โค, **โค**สโทฺทการสฺส **อาวา**เทโส โหติ **เส** วิภตฺติมฺหิฯ คาวสฺส ควสฺสฯ

นํมฺหิ ‘‘โค, อวา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๑๗๕. **ตโต นมํ ปติมฺหาลุเตฺต จ สมาเส**ฯ

ตโต **โค**สทฺทโต ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **อํ**อาเทโส โหติ, **โค**สโทฺทการสฺส **อวา**เทโส จ **ปติ**มฺหิ ปเร อลุเตฺต จ สมาเสฯ **จ**สเทฺทน อสมาเสปิ **อํ อวา**เทสาฯ ควํปติสฺส เถรสฺส, ควํฯ

‘‘สุหินาสุ จา’’ติ เอตฺถ **จ**สเทฺทน นํมฺหิ **คุ**อาเทโสฯ ‘‘โน จ ทฺวาทิโต นํมฺหี’’ติ สุเตฺต **จ**สเทฺทน **น**การาคโม จฯ คุนฺนํโคนํ วาฯ

> คาวา คาวมฺหา คาวสฺมา ควา ควมฺหา ควสฺมา, โคหิ โคภิ, คาวสฺส ควสฺส, ควํ คุนฺนํ โคนํ, คาเว คาวมฺหิ คาวสฺมึ คเว ควมฺหิ ควสฺมึ, คาเวสุ คเวสุ โคสุฯ

โอการนฺตํฯ

ปุริโส คุณวา ราชา, สา’คฺคิ ทณฺฑี จ ภิกฺขุ จ;
สตฺถา’ภิภู จ สพฺพญฺญู, โคติ ปุลฺลิงฺคสงฺคโหฯ

ปุลฺลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อสฺมา นสฺมา ตสฺมา นมฺหา ตมฺหา, เนหิ เนภิ เตหิ เตภิ, อสฺส นสฺส ตสฺส, เนสํ เตสํ เนสานํ เตสานํ, อสฺมึ นสฺมึ ตสฺมึ นมฺหิ ตมฺหิ, เนสุ เตสุฯ

อิตฺถิยํ ''ตา สิ'' อิตีธ **สา**เทส**สิ**โลปาฯ สา กญฺญา, นตฺตํฯ นา ตา นาโย ตาโย, นํ ตํ, นา ตา นาโย ตาโย, นาย ตาย, นาหิ ตาหิ นาภิ ตาภิฯ

''เอติมาสมี''ติ อิโต **เอติมา**คฺคหณญฺจ ''ตสฺสา วา''ติ อิโต **ต**คฺคหณญฺจ ปญฺจมิยนฺตวเสน วตฺตเต ''วา''ติ จฯ

๒๑๕. ตโต สสฺส สฺสายฯ

ตโต **ตา เอตา อิมา**โต ปรสฺส **ส**สฺส วิภตฺติสฺส **สฺสายา**เทโส โหติ วาฯ

''สํสาเสฺวกวจเนสุ จ, อิ''อิติ จ วตฺตเตฯ

๒๑๖. ตสฺสา วาฯ

ตาอิเจฺจตสฺส อิตฺถิยํ วตฺตมานสฺส อนฺตสฺส **อิ**กาโร โหติ วา **สํ สา**เสฺวกวจเนสุ วิภตฺตาเทเสสุฯ ติสฺสาย ตสฺสาย อสฺสาย นสฺสาย อสฺสา นสฺสา ติสฺสา ตสฺสา นาย ตาย, นาสํ ตาสํฯ

ปญฺจมีฉฏฺฐีสุ ตติยาจตุตฺถีสมํฯ สตฺตมิยํ อสฺสํ นสฺสํ ติสฺสํ ตสฺสํ นายํ ตายํ, นาสุ ตาสุฯ

นปุํสเก **สิ**มฺหิ**สา**เทสาภาวา นตฺตํฯ นํ ตํ, นานิ ตานิ, นํ ตํ, นานิ ตานิ, เนน เตน อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

เอต สิ, ''เอตเตสํ โต''ติ **ส**การาเทโสฯ เอโส ปุริโส, เอเต, เอตํ, เอเต อิจฺจาทิ **สพฺพ**สทฺทสมํฯ

อิตฺถิยํ **เอตา สิ, สา**เทโสฯ เอสา กญฺญา, เอตา เอตาโย, เอตํ, เอตา เอตาโย, เอตาย, เอตาหิ เอตาภิฯ

ส สฺมิํสุ ปน ''สํสาเสฺวกวจเนสุ จา''ติ วตฺตเตฯ

๒๑๗. เอติมาสมิฯ

อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี, **เอตา อิมา**อิเจฺจเตสมนฺต สโร **อิ**กาโร โหติ **สํสา**เสฺวกวจเนสุ วิภตฺตาเทเสสุฯ **สา**เทสคติกตฺตา **สฺสายา**เทเสปิฯ **จ**สทฺทาธิการโต **อเณฺณกา**สทฺทาทีนมนฺตสฺส จฯ

เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย, เอตาสํ เอตาสานํ, เอตาย, เอตาหิ เอตาภิ, เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย, เอตาสํ เอตาสานํ, เอติสฺสํ เอตายํ, เอตาสุฯ

จสทฺทโต อญฺญิสฺสา อญฺญาย, อญฺญิสฺสํ อญฺญายํฯ เอกิสฺสา เอกาย, เอกิสฺสํ เอกายํฯ อิตริสฺสา อิตราย, อิตริสฺสํ อิตรายํ อิจฺจาทิฯ

นปุํสเก เอตํ, เอตานิ, เอตํ, เอตานิ, เสสํ เญยฺยํฯ

อิมสทฺทสฺส เภโทฯ **อิม สิ** –

''สพฺพสฺสิมสฺสา''ติ วตฺตเตฯ

๒๑๘. อนปุํสกสฺสายํ สิมฺหิฯ

อิมสทฺทสฺส สพฺพเสฺสว อนปุํสกสฺส **อยํ**อาเทโส โหติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ, **สิ**โลโปฯ อยํ ปุริโส, อิเม, อิมํ, อิเมฯ

๒๑๙. อนิมิ นามฺหิ จฯ

อิมสทฺทสฺส สพฺพเสฺสว **อน อิมิ**อาเทสา โหนฺติ **นา**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ อนิตฺถิลิงฺคเสฺสเวตํ คหณํฯ อเนน อิมินาฯ

''สฺนํหิสู''ติ วตฺตเตฯ

๒๒๐. สพฺพสฺสิมเสฺส วาฯ

สพฺพสฺส **อิม**สทฺทสฺส **เอ**กาโร โหติ วา **สุ นํ หิ**อิจฺจเตสุ วจเนสุฯ

> อาปฺปจฺจยนฺตานิเทฺทสา, สพฺพตฺถาติ อวุตฺตโต;
> อนิตฺถิลิงฺคเสฺสวตฺถ, คหณญฺหิ อิมสฺสิติฯ

เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิฯ

''สพฺพสฺส, วา, สพฺพตฺถ, สสฺมาสฺมึสํสาสฺวตฺต''นฺติ จ วตฺตเตฯ

๒๒๑. อิมสทฺทสฺส จฯ

อิมสทฺทสฺส จ สพฺพเสฺสว **อ**ตฺตํ โหติ วา **ส สฺมา สฺมึสํ สา**อิจฺจเตสุ วจเนสุ สพฺพตฺถ ลิงฺเคสุฯ

> อสฺส อิมสฺส, เอสํ เอสานํ อิเมสํ อิเมสานํ, อสฺมา อิมสฺมา อิมมฺหา, เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ, อสฺส อิมสฺส, เอสํ เอสานํ อิเมสํ อิเมสานํ, อสฺมึ อิมสฺมึ อิมมฺหิ, เอสุ อิเมสุฯ

อิตฺถิยํ **อิมา สิ, อย**มาเทสสิโลปาฯ

> อยํ กญฺญา, อิมา อิมาโย, อิมํ, อิมา อิมาโย, อิมาย, อิมาหิ อิมาภิฯ จตุตฺถิยํ **อ**ตฺตํ, **อิ**การ- **สฺสายา**เทสา จ, อสฺสาย อิมิสฺสาย อสฺสา อิมิสฺสา อิมาย, อิมาสํ อิมา

สานํฯ สตฺตมิยํ อสฺสํ อิมิสฺสํ อิมิสฺสา วา, ‘‘เตสุ วุทฺธิโลปา’’ทินา **สฺมึ**วจนสฺส วา **สา**เทโสฯ อิมายํ, อิมาสุฯ เสสํ เญยฺยํฯ

นปุํสเก **อิม สิ,** ‘‘สวิภตฺติสฺส, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๒๒. **อิมสฺสิทมํสิสุ น ปุํสเก**ฯ

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สพฺพเสฺสว **อิม**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **อิทํ** โหติ วา **อํ สิ**สุ ปเรสุฯ

อิทํ จิตฺตํ วิโรจติ, อิมํ, อิมานิ, อิทํ ปุปฺผํ ปสฺสสิ, อิมํ, อิมานิ, อเนน อิมินา, เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ อิจฺจาทิ ปุลฺลิเงฺค วิย เญยฺยํฯ

อมุสทฺทสฺส เภโทฯ **อมุ สิ** –

‘‘วา, อนปุํสกสฺส, สิมฺหี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๒๓. **อมุสฺส โม สํ**ฯ

อนปุํสกสฺส **อมุ**สทฺทสฺส **ม**กาโร **ส**การมาปชฺชเต วา **สิ**มฺหิ ปเรฯ อสุ ราชาฯ

‘‘สพฺพนามโต, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๒๔. **สพฺพโต โก**ฯ

สพฺพโต สพฺพนามโต ปโร **ก**อิจฺจยมาคโม โหติ วาฯ ปุน **สพฺพโต**คฺคหเณน **หีนา**ทิโตปิ **โก**ฯ ‘‘อมุสฺส โม ส’’นฺติ วินาธิกาเรน โยเคน **ก**กาเรปิ **สา**เทโสฯ

อสุโก , อสุกา, อสุกํฯ **สา**เทสาภาเว อมุโก, อมุกา, อมุกํ อิจฺจาทิฯ

พหุวจเน ‘‘ลโต โวกาโร จา’’ติ สุเตฺต อนุวตฺตมาน**วา**คฺคหเณน **โว**กาโร น โหติ, นิจฺจํ **โย**โลโป, ทีโฆ จฯ

อมู ปุริสา, อมุํ, อมู, อมุนา, อมูหิ อมูภิ อมุหิ อมุภิ, อมุสฺสฯ ‘‘อมุสฺสาทุ’’นฺติ วินาธิกาเรน โยเคน **อทุํ**อาเทโส, อทุสฺส, อมูสํ อมูสานํ อมุสํ อมุสานํ, อมุสฺมา อมุมฺหา, อมูหิ อมูภิ อมุหิ อมุภิ, อมุสฺส อทุสฺส, อมูสํ อมูสานํ อมุสํ อมุสานํ, อมุสฺมึ อมุมฺหิ, อมูสุ อมุสุฯ

อิตฺถิยํ **สิ**มฺหิ **สา**เทสาทิฯ

อสุ กญฺญา อสุกา อมุกา วา, อมู อมุโย, อมุํ, อมู อมุโย, อมุยา, อมูหิ อมูภิ, อมุสฺสา อมุยา, อมูสํ อมูสานํ, อมุยา, อมูหิ อมูภิ, อมุสฺสา อมุยา, อมูสํ อมูสานํ, อมุสฺสํ อมุยํ อมุยา, อมูสุฯ

นปุํสเก **อมุ สิ**ฯ ‘‘สวิภตฺติสฺส’’, **อิมสฺสิท**มิจฺจาทิโต ‘‘อํสิสุ นปุํสเก’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๒๕. **อมุสฺสาทุํ**ฯ

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สพฺพเสฺสว **อมุ**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **อทุํ** โหติ **อํสิ**สุ ปเรสุฯ อทุํ ปุปฺผํ, อมู อมูนิ, อทุํ, อมู อมูนิ, อมุนา อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

กิํสทฺทสฺส เภโทฯ ‘‘กิํ สิ’’ อิตีธ –

‘‘กิสฺส ก เว จา’’ติ อิโต ‘‘กิสฺส, ก’’อิติ จ วตฺตเตฯ

๒๒๖. เสเสสุ จฯ

กิมิเจฺจตสฺส **ก**สโทฺท อาเทโส โหติ **ว**ปฺปจฺจยโต เสเสสุ วิภตฺติเภเทสุฯ เอตฺถ จ ‘‘กิสฺส ก เว จา’’ติ สุเตฺต **จ**สเทฺทน **ว**ปฺปจฺจยาวสิฏฺฐ **ถ**มาทิปฺปจฺจยานํ คหิตตฺตา **เสส**คฺคหเณน วิภตฺติโยว คยฺหเนฺตฯ **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํ, เตน ‘‘กิสฺส, กิสฺมิ’’นฺติอาทิ จ สิชฺฌติฯ ‘‘โส’’ติ **สิ**สฺส **โอ,** สรโลปาทิฯ

โก เอโส, เก, กํ, เก, เกน, เกหิ เกภิ, กสฺส กิสฺส, นิคฺคหีตโลปาทิ, เกสํ เกสานํ, กสฺมา กมฺหา, เกหิ เกภิ, กสฺส กิสฺส, เกสํ เกสานํ, กสฺมิํ กิสฺมิํ กมฺหิ กิมฺหิ, เกสุฯ

อิตฺถิยํ ‘‘กิํ สิ’’อิตีธ ‘‘เสเสสุ จา’’ติ วิภตฺติยํ ปรายํ **กา**เทเส กเต ‘‘อิตฺถิยมโต อาปฺปจฺจโย’’ติ มเชฺฌ **อา**ปฺปจฺจโย, **สิ**โลโปฯ

กา เอสา กญฺญา, กา กาโย, กํ, กา กาโย อิจฺจาทิ **สพฺพา**สทฺทสมํฯ

นปุํสเก **กิํ สิ,** โลปวิธิสฺส พลวตรตฺตา ปฐมํ **สิ**โลเป กเต ปุน วิภตฺติปรตฺตาภาวา, ‘‘ตทนุปโรเธนา’’ติ ปริภาสโต วา **กา**เทสาภาโวฯ กิํ เอตํ, กานิฯ

ทุติเยกวจเน ‘‘กฺวจิ โลป’’นฺติ นิคฺคหีตโลเป กเต ‘‘อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี’’ติ นิคฺคหีตํฯ กิํ, กานิ อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

เอกสโทฺท สงฺขฺยาตุลฺยาสหายญฺญวจโนฯ ยทา สงฺขฺยาวจโน, ตทา สพฺพเตฺถกวจนโนฺตว, อญฺญตฺถ พหุวจนโนฺตปิฯ เอโก, เอกา, เอกํ อิจฺจาทิ สพฺพตฺถ **สพฺพ**สทฺทสมํฯ **สํสา** เสฺวว วิเสโสฯ

อุภสโทฺท **ทฺวิ**สทฺทปริยาโย, สทา พหุวจนโนฺตวฯ

‘‘อุภ โย’’ อิตีธ ‘‘ตโต โยนโม ตู’’ติ เอตฺถ **ตุ**คฺคหเณน กฺวจิ **โย**นโมกาโรฯ อุโภ ปุริสา อุเภ วา, อุโภ ปุริเส อุเภฯ **สุ หิ**สุ ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา กฺวจิ เอการโสฺสกาโรฯ อุโภหิ อุโภภิ อุเภหิ อุเภภิฯ

๒๒๗. อุภาทิโต นมินฺนํฯ

อุภอิจฺจวมาทิโต นํวจนสฺส **อินฺนํ** โหติฯ

อุภินฺนํ, อุโภหิ อุโภภิ อุเภหิ อุเภภิ, อุภินฺนํ, อุโภสุ อุเภสุฯ

ทฺวิอาทโย สงฺขฺยาสเงฺขฺยยฺยวจนา, พหูนํ วาจิตตฺตา สทา พหุวจนนฺตาวฯ

‘‘ทฺวิ โย’’อิตีธ ‘‘สวิภตฺติสฺส, อิตฺถิปุมนปุํสกสงฺขฺย’’นฺติ จ อธิกาโรฯ

๒๒๘. โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จฯ

ทฺวิอิเจฺจตสฺส สงฺขฺยาสทฺทสฺส อิตฺถิปุมนปุํสเก วตฺตมานสฺส สวิภตฺติสฺส **เทฺว**อิจฺจาเทโส โหติ **โย**สุ ปเรสุฯ **จ**สเทฺทน ทฺเว จ, กฺวจิ ทฺวิ จ **นํมฺหิ**ฯ **พหุวจนุ**จฺจารณํ **ทฺวิ**สทฺทโต พหุวจน เมว โหตีติ ญาปนตฺถํฯ เทฺว ธมฺมา, เทฺว อิตฺถิโย, เทฺว รูปานิ, ทฺเว วา, เอวํ ทุติยายมฺปิ, ทฺวีหิ ทฺวีภิฯ

นํมฺหิ ทีเฆ สมฺปเตฺต –

๒๒๙. โน จ ทฺวาทิโต นํมฺหิฯ

ทฺวิอิเจฺจวมาทิโต สงฺขฺยาโต **น**การาคโม โหติ **นํมฺหิ** วิภตฺติมฺหิฯ **จ**สทฺทคฺคหเณน อิตฺถิยํ **ติ จ ตุ**สทฺทโต **สฺส**ญฺจาคโม **นํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ ทฺวินฺนํ ทุวินฺนํ วา, ทฺวีหิ ทฺวีภิ, ทฺวินฺนํ ทุวินฺนํ, ทฺวีสุฯ

ติสทฺทสฺส เภโทฯ ‘‘ติ โย’’อิตีธ

โยโลเป สมฺปเตฺต

‘‘โยสู’’ติ วตฺตเตฯ

๒๓๐. ติ จตุนฺนํ ติโสฺส จตโสฺส ตโยจตฺตาโรตีณิ จตฺตาริฯ

ติ จตุนฺนํ สงฺขฺยานํ อิตฺถิปุมนปุํสเก วตฺตมานานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ติโสฺส จตโสฺส ตโย จตฺตาโรตีณิ จตฺตาริ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ **โย**สุ ปเรสุฯ ตโย ปุริสา, ตโย ปุริเส ปสฺส, ตีหิ ตีภิฯ

‘‘น’’มิติ วตฺตเตฯ

๒๓๑. อิณฺณมิณฺณนฺนํ ตีหิ สงฺขฺยาหิฯ

ติอิเจฺจตสฺมา สงฺขฺยาสทฺทา ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **อิณฺณํ อิณฺณนฺนํ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ, สรโลปาทิฯ ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ, ตีหิ ตีภิ, ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ, ตีสุฯ

อิตฺถิยํ ติโสฺส อิตฺถิโย, ติโสฺส, ตีหิ ตีภิ, **นํ**มฺหิ **สฺส**ญฺจาคโม, ติสฺสนฺนํ, **สฺสํ**พฺยวธานโต **อิณฺณา**ภาโว, เสสํ สมํฯ

นปุํสเก ตีณิ, ตีณิฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

ตถา **จตุ**สทฺทสฺสปิ โยสุ ‘‘ติจตุนฺน’’นฺติอาทินา ยถาวุตฺตาเทโส, ‘‘ตโต โยนโม ตู’’ติ เอตฺถ **ตุ**สเทฺทน กฺวจิ **โอ**กาโร จฯ จตฺตาโร จตุโร วา, จตฺตาโร จตุโร, จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ, จตุนฺนํ, **น**การาคโมฯ จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ, จตุนฺนํ, จตูสุฯ

อิตฺถิยํ จตโสฺส, จตโสฺส, **นํมฺหิ** **สฺส**ญฺจาคโม, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา จตุรฺการสฺส **อ**กาโรฯ จตสฺสนฺนํฯ เสสํ สมํฯ

นปุํสเก จตฺตาริ, จตฺตาริฯ เสสํ ปุลฺลิงฺคสมํฯ

ตถา –

นีลาทิคุณนามญฺจ, พหฺพฺพีหิ จ ตทฺธิตํ;
สามญฺญวุตฺยตีตาทิ-กิตนฺตํ วาจฺจลิงฺคิกํฯ

เอเตฺถทํ วุจฺจเต –

เอเส’โส เอตมิติ จ,
ปสิทฺธิ อเตฺถสุ เยสุ โลกสฺส;
ถีปุนฺนปุํสกานิติ,
วุจฺจเนฺต ตานิ นามานิฯ

ติลิงฺคํ นิฏฺฐิตํฯ

อลิงฺคนาม

อถาลิเงฺคสุ นาเมสุ **ตุมฺหมฺห**สทฺทา วุจฺจเนฺตฯ

เตสํ ปนาลิงฺคตฺตา ตีสุ ลิเงฺคสุ สมานรูปํฯ **‘‘ตุมฺหมฺห’’**อิติ ฐิเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ

‘‘สวิภตฺตีนํ, ตุมฺหมฺหาก’’นฺติ อธิกาโรฯ

๒๓๒. **ตฺวมหํ สิมฺหิ จ**ฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺหอมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ตฺวํอหํ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ **สิ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ **จ**สเทฺทน **ตุมฺห**สฺส **ตฺว**ญฺจ โหติฯ ตฺวํ ปุมา, ตฺวํ อิตฺถี, ตฺวํ นปุํสกํ, ตฺวํ สตฺถา วาฯ อหํ ปุมา, อหํ อิตฺถี, อหํ นปุํสกํฯ

พหุวจเน ‘‘สพฺพนามการเต ปฐโม’’ติ **เอ**กาโรฯ ตุเมฺห ติฏฺฐถ, ภิโยฺย อเมฺห มเหมเสฯ

‘‘อมฺหสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๒๓๓. **มยํ โยมฺหิ ปฐเม**ฯ

สพฺพสฺส **อมฺห**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **มยํ**อาเทโส โหติ **โย**มฺหิ ปฐเมฯ มยํ คจฺฉามฯ

เอตฺถ จ เอกสฺมิมฺปิ คารวพหุมาเนน พหุตฺตสมาโรปา พหุวจนํ โหติฯ

‘‘อํมฺหี’’ติ วตฺตเตฯ

๒๓๔. **ตวํ มมญฺจ นวา**ฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตวํ มมํ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ นวา ยถากฺกมํ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ ตวํ, มมํ ปสฺสฯ

๒๓๕. ตํ มมํมฺหิฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตํ มํ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ ตํ, มํฯ

๒๓๖. ตุมฺหสฺส ตุวํ ตฺวมํมฺหิฯ

สพฺพสฺส **ตุมฺห**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **ตุวํตฺวํ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ ตุวํ ตฺวํฯ

พหุวจเน ‘‘ตุมฺหเมฺหหิ, อาก’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๒๓๗. วา ยฺวปฺปฐโมฯ

ตุมฺหเมฺหหิ ปโร อปฺปฐโม **โย อากํ** โหติ วาฯ ตุมฺหากํ ปสฺสามิ, ตุเมฺห ปสฺสามิ, อมฺหากํ ปสฺสสิ, อเมฺห ปสฺสสิฯ

๒๓๘. นามฺหิ ตยา มยาฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตยา มยา**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **นา**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ

๒๓๙. ตยาตยีนํ ตกาโร ตฺวตฺตํ วาฯ

ตยา ตยิอิเจฺจเตสํ **ต**กาโร **ตฺว**ตฺตมาปชฺชเต วาฯ ตฺวยา ตยา, มยา, ตุเมฺหหิ ตุเมฺหภิ, อเมฺหหิ อเมฺหภิฯ

‘‘สสฺมิํ, วา’’ติ วตฺตเตฯ

๒๔๐. สสฺสํฯ

ตุมฺหเมฺหหิ สสฺส วิภตฺติสฺส **อมา**เทโส โหติ วาฯ ตุมฺหํ, อมฺหํ ทียเตฯ

๒๔๑. ตว มม เสฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ตวมม**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ **เส** วิภตฺติมฺหิ, วิกเปฺปนายํ วิชฺฌนฺตรสฺส วิชฺชมานตฺตาฯ

‘‘เส’’ติ วตฺตเตฯ

๒๔๒. ตุยฺหํ มยฺหญฺจฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ยถากฺกมํ **ตุยฺหํมยฺหํ**อิเจฺจเต อาเทสา จ โหนฺติ **เส** วิภตฺติมฺหิฯ ตว, มม ตุยฺหํ, มยฺหํ วา ทียเตฯ

๒๔๓. **อมฺหสฺส มมํ สวิภตฺติสฺส เส**ฯ

สพฺพเสฺสว **อมฺห**สทฺทสฺส สวิภตฺติสฺส **มมํ**อาเทโส โหติ **เส** วิภตฺติมฺหิฯ มมํ ทียเตฯ

''สสฺส''นฺติ อิโต สีหคติยา ''อ''มิติ วตฺตเตฯ

๒๔๔. **ตุมฺหเมฺหหิ นมากํ**ฯ

ตุมฺหเมฺหหิ ปรสฺส **นํ**วจนสฺส **อาก**มิจฺจาเทโส โหติ, **อ**ญฺจฯ ''เตสุ วุทฺธี''ติอาทินา **อมฺห**สฺส กฺวจิ **อสฺมา**เทโสฯ ตุมฺหํ ตุมฺหากํ, อมฺหํ อมฺหากํ อสฺมากํ วาฯ

ปญฺจมิยํ ''อมฺหตุมฺหนฺตุราช''อิจฺจาทินา **สฺมาว**จนสฺส **นา**ภาวาติเทโสฯ ตยา, มยา อเปติ, ตุเมฺหหิ, อเมฺหหิ ตุเมฺหภิ อเมฺหภิ, ตุมฺหํ อมฺหํ ตว มม, ตุยฺหํ, มยฺหํ มมํ ปริคฺคโห, ตุมฺหํ ตุมฺหากํ, อมฺหํ อมฺหากํ อสฺมากํ ธมฺมตาฯ

''สฺมิํมฺหี''ติ วตฺตเตฯ

๒๔๕. **ตุมฺหมฺหากํ ตยิ มยิ**ฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ **ตยิ มยิ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **สฺมิํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ **ต**การสฺส **ตฺว**ตฺตํฯ ตฺวยิ ตยิ มยิ, ตุเมฺหสุ อเมฺหสุฯ

เตสํ เอว **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ ปทโต ปเรสํ กฺวจิ อาเทสนฺตรวิธาเน รูปเภโทฯ

''นวา''ติ อธิกาโรฯ

๒๔๖. **ปทโต ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสุ โว โน**ฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **โว โน**อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสุ พหุวจเนสุ นวาฯ เอตฺถ จ ''เอกวจเนสู''ติ วกฺขมานตฺตา ''พหุวจเนสู''ติ ลทฺธํฯ ปหาย โว คมิสฺสามิ, มา โน อชฺช วิกนฺติํสุ, ธมฺมํ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ, สํวิภเชถ โน รเชฺชน, ตุโฎฺฐสฺมิ โว ปกติยา, สตฺถา โน ภควา อนุปฺปโตฺตฯ

นวาติ กิํ? ภยํ ตุมฺหาก โน สิยา, เอโส อมฺหากํ สตฺถาฯ

''ปทโต, จตุตฺถีฉฏฺฐีสู''ติ วตฺตเตฯ

๒๔๗. **เตเมกวจเนสุ จ**ฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **เต เม**อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ จตุตฺถีฉฏฺฐีสุ เอกวจเนสุ นวาฯ ททามิ เต คามวรานิ ปญฺจ, ททาหิ เม คามวรํ, อิทํ เต รฎฺฐํ, อยํ เม ปุโตฺตฯ

นวาติ กึ? อิทํ จีวรํ ตุยฺหํ วิกปฺปนตฺถาย ทมฺมิ, สุณาถ วจนํ มมฯ

> **นวา**ธิการโต เจตฺถ,
> โว โน เต เมติ เย อิเม;
> ปาทาโท จ จ วา เอวา-
> ทิโยเค จ น โหนฺติ เตฯ

ยถา –

> น โสจามิ น โรทามิ, ตว สุตฺวาน มาณว;
> ตุยฺหญฺจาปิ มหาราช, มยฺหญฺจ รฏฺฐวฑฺฒนฯ

เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ มมเญฺจว ตุมฺหากญฺจาติฯ

ปทโตติ กึ? ตว ญาติ, มม ญาติฯ

‘‘เต เม’’ติ วตฺตเตฯ

๒๔๘. น อํมฺหิฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **เต เม**อาเทสา น โหนฺติ **อํ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ ปเสฺสยฺย ตํ วสฺสสตํ อาโรคฺยํฯ โส มมพฺรวีติฯ

‘‘เตเมกวจเน’’ติ วตฺตเตฯ

๒๔๙. วา ตติเย จฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **เต เม** อาเทสา โหนฺติ วา ยถากฺกมํ ตติเยกวจเน ปเร ฯ กตํ เต ปาปํ, กตํ ตยา ปาปํ, กตํ เม ปุญฺญํ, กตํ มยา ปุญฺญํฯ

‘‘วา, ตติเย’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๕๐. พหุวจเนสุ โว โนฯ

สเพฺพสํ **ตุมฺห อมฺห**สทฺทานํ สวิภตฺตีนํ ปทสฺมา ปเรสํ **โว โน**อาเทสา โหนฺติ วา ยถากฺกมํ ตติยาพหุวจเน ปเรฯ กตํ โว กมฺมํ, กตํ โน กมฺมํฯ

พหุวจนนิเทฺทเสน กฺวจิ **โย**มฺหิ ปฐเม จ **โว โน** โหนฺติฯ คามํ โว คเจฺฉยฺยาถ, คามํ โน คเจฺฉยฺยามฯ

ตถา **ปญฺจา**ทีน**มฏฺฐารส**นฺตานํ, **กติ**สทฺทสฺส จาลิงฺคตฺตา ติลิเงฺคปิ สมานรูปํ, อลิงฺคตฺตา เอว **ปญฺจา**ทิโต อิตฺถิปฺปจฺจยาภาโวฯ

‘‘ปญฺจ โย’’อิตีธ –

‘‘โยสุ ทฺวินฺนํ เทฺว จา’’ติ อิโต ‘‘โยสู’’ติ วตฺตเต, ‘‘อิตฺถิปุมนปุํสกสงฺขฺย’’นฺติ จฯ

๒๕๑. ปญฺจาทีนมกาโรฯ

อนฺตาเปกฺขายํ ฉฏฺฐี, **ปญฺจา**ทีนํ **อฏฺฐารส**นฺตานํ สงฺขฺยานํ อิตฺถิปุมนปุํสเก วตฺตมานา นมนฺตสฺส สวิภตฺติสฺส **อ**กาโร โหติ **โย**สุ ปเรสุ฿ **อา เอ**อาเทสาปวาโทยํ, ปญฺจกฺขนฺธา, ปญฺจ คติโย, ปญฺจ อินฺทฺริยานิ฿ เอวํ ทุติยายญฺจ฿

‘‘สุนํหิสู’’ติ วตฺตเต฿

๒๕๒. ปญฺจาทีนมตฺตํ฿

ปญฺจาทีนม**ฏฺฐารส**นฺตานํ สงฺขฺยานมโนฺต **อ**ตฺตมาปชฺชเต **สุ นํ หิ**อิเจฺจเตสุ ปเรสุ฿ **เอ**ตฺตทีฆาปวาโทยํ฿ ปญฺจหิ ปญฺจภิ , ปญฺจนฺนํ, ปญฺจหิ ปญฺจภิ, ปญฺจนฺนํ, ปญฺจสุ฿ เอวํ **ฉ สตฺต อฏฺฐนว ทส**สทฺทา฿

‘‘เอกญฺจ ทส จา’’ติ อเตฺถ ทฺวนฺทสมาเส, ‘‘เอเกน อธิกา ทสา’’ติ อเตฺถ ตปฺปุริเส วากเต

‘‘สงฺขฺยาเน’’ติ วตฺตเต฿

๒๕๓. เทฺวกฏฺฐานมากาโร วา฿

ทฺวิเอกอฏฺฐอิเจฺจเตสมโนฺต **อา**กาโร โหติ วา สงฺขฺยาเน อุตฺตรปเท ปเร฿ ววตฺถิตวิภาสายํ฿ **เอ**กาทส, ทฺวาทส, อฏฺฐารส฿

สงฺขฺยาเนติ กิมตฺถํ? เอกทโนฺต, ทฺวิทโนฺต, อฏฺฐตฺถโมฺภ฿

‘‘วา’’ติ วตฺตเต฿

๒๕๔. เอกาทิโต ทสฺส ร สงฺขฺยาเน฿

เอกาทิโต สงฺขฺยาโต ปรสฺส ทสสฺส อาทิสฺส **ทสฺส ร**กาโร โหติ วา สงฺขฺยาเน฿ เสสํ สมํ฿ เอการส, เอกาทส฿

เทฺว จ ทส จ, ทฺวีหิ วา อธิกา ทสาติ ทฺวิทส อิตีธ –

‘‘วา’’ติ วตฺตเต฿

๒๕๕. วีสติทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตุ฿

วีสติ ทสอิเจฺจเตสุ ปเรสุ **ทฺวิ**สทฺทสฺส **พา** โหติ วา฿ **ตุ**สเทฺทน **ตึสาย**มฺปิ฿ **ร**กาโร, **อา**ตฺตญฺจ฿ พารส, ทฺวาทส฿

ตโย จ ทส จ, ตีหิ วา อธิกา ทสาติ เตรส฿ เอตฺถ ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **ติ**สทฺทสฺส **เต** อาเทโส อานวุติยา฿

จตฺตาโร จ ทส จ, จตูหิ วา อธิกา ทสาติ จตุทฺทส อิจฺจตฺร –

‘‘คณเน, ทสสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๕๖ . **จตูปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิ จสฺส จุ โจปิ นวา**ฯ

คณเน **ทส**สฺสาทิมฺหิ ฐิตสฺส **จตุ**อิเจฺจตสฺส อุปปทสฺส **ตุ**สโทฺท โลโป โหติ, อุตฺตรปทาทิมฺหิ ฐิตสฺส **จตู**ปปทสฺส **จ**การสฺส **จุ โจ**อาเทสา โหนฺติ นวาฯ จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทสฯ

อปิคฺคหเณน อนุปปทสฺสาปิ คณเน ปทาทิ**จ**การสฺส โลโป, **จุ โจ** โหนฺติ นวาฯ ยถา – ตาลีสํ, จุตฺตาลีสํ, โจตฺตาลีสํ, จตฺตาลีสํฯ

ปญฺจ จ ทส จ, ปญฺจหิ วา อธิกา ทสาติ อเตฺถ ปญฺจทสฯ ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **ปญฺจ**สทฺทสฺส **ทส วีสตีสุ** กฺวจิ **ปนฺนปณฺณ**อาเทสาฯ ปนฺนรส, ปณฺณรสฯ

ฉ จ ทส จ, ฉหิ วา อธิกา ทสาติ อเตฺถ ฉทส อิตีธ –

‘‘ฉสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๒๕๗. **ทเส โส นิจฺจญฺจ**ฯ

ฉอิเจฺจตสฺส สงฺขฺยาสทฺทสฺส นิจฺจํ **โส** โหติ **ทเส** ปเรฯ

‘‘สงฺขฺยานํ, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๕๘. **ล ทรานํ**ฯ

สงฺขฺยานํ **ท**การ**ร**การานํ **ล**การาเทโส โหติ วาฯ

ลฬานมวิเสโส ฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท, เตน ‘‘โสฬส’’ อิติ นิจฺจํ, ‘‘เตฬส, เตรส, จตฺตาลีสํ, จตฺตารีส’’มิติ วิภาสา, ทส ปนฺนรสาทีสุ น จ โหติฯ

สตฺต จ ทส จ, สตฺตหิ วา อธิกา ทสาติ อเตฺถ สตฺตรส, สตฺตทสฯ

อฏฺฐ จ ทส จ, อฏฺฐหิ วา อธิกา ทสาติ อเตฺถ อฏฺฐทส อิตีธ **อา**เตฺต กเต –

‘‘วา, ทสฺส, ร, สงฺขฺยาเน’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๕๙. **อฏฺฐาทิโต จ**ฯ

อฏฺฐาทิโต จ **ทส**สทฺทสฺส **ท**การสฺส **ร**กาโร โหติ วา สงฺขฺยาเนฯ อฏฺฐารส, อฏฺฐาทสฯ

อฏฺฐาทิโตติ กึ? จตุทฺทสฯ

กติสโทฺท พหุวจนโนฺตว, ‘‘กติ โย’’ อิตีธ

นิจฺจํ **โย**โลปาทิ, รสฺสตฺตํ, กติ ติฏฺฐนฺติ, กติ ปสฺสสิ, กติหิ กติภิ, กตินํ, กติหิ กติภิ, กตินํ, กติสุฯ

วิภตฺติปฺปจฺจยวิธาน

อถ วิภตฺติปฺปจฺจยนฺตา วุจฺจเนฺตฯ

เตสํ ปนาลิงฺคตฺตา, นิปาตตฺตา จ ติลิเงฺค, วจนทฺวเย จ สมานํ รูปํฯ

ปุริสสฺมา, ปุริเสหิ วาติ อเตฺถ –

๒๖๐. กฺวจิ โต ปญฺจมฺยเตฺถฯ

สพฺพสฺมา สุทฺธนามโต, สพฺพนามโต จ ลิงฺคมฺหา กฺวจิ **โต**ปจฺจโย โหติ ปญฺจมฺยเตฺถฯ

๒๖๑. ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญาฯ

โตอาทิ เยสํ **ทานิ**ปริยนฺตานํ ปจฺจยานํ เต โหนฺติ ปจฺจยา **ตฺวาทโย,** เต ปจฺจยา วิภตฺติสญฺญา โหนฺติฯ เตน ตทนฺตานมฺปิ วิภตฺยนฺตปทตฺตํ สิทฺธํ โหติฯ

ปุริสโต, เอวํ ราชโต วา, โจรโต วา, อคฺคิโต วา, คหปติโต วา, หตฺถิโต, เหตุโต, สพฺพญฺญุโต, กญฺญโต, ยุตฺติโต, อิตฺถิโต, ภิกฺขุนิโต, เอตฺถ จ ‘‘กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ ทีฆรสฺสาปจฺจเยสุ จา’’ติ **โต**ปจฺจเย รสฺสตฺตํฯ ยาคุโต, ชมฺพุโต, จิตฺตโต, อายุโต อิจฺจาทิฯ

สพฺพนามโต สพฺพสฺมา, สเพฺพหีติ วา อเตฺถ สพฺพโต, เอวํ ยโต, ตโต, กตรโต, กตมโต, อิตรโต, อญฺญโต, เอกโต, อุภยโต, ปุพฺพโต, ปรโต, อปรโต, ทกฺขิณโต, อุตฺตรโต, อมุโตฯ

‘‘กิสฺส, กุ’’อิติ จ วตฺตเตฯ

๒๖๒. ตฺรโตเถสุ จฯ

กิมิเจฺจตสฺส **กุ** โหติ **ตฺรโต ถ**อิเจฺจเตสุ จ ปเรสุฯ กสฺมา, เกหีติ วา กุโตฯ

‘‘โตเถสู’’ติ วตฺตเตฯ

๒๖๓. สพฺพเสฺสตสฺสากาโร วาฯ

สพฺพสฺส **เอต**สทฺทสฺส **อ**กาโร โหติ วา **โตถ**อิเจฺจเตสุฯ เอตสฺมา, เอเตหีติ วา อโตฯ

‘‘สพฺพเสฺสตสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๖๔. เอ โตเถสุ จฯ

สพฺพสฺส **เอต**สทฺทสฺส **เอ**กาโร โหติ วา **โตถ**อิเจฺจเตสุฯ ทฺวิตฺตํ, เอโตฺตฯ

‘‘สพฺพสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๒๖๕. อิมสฺสิ ถํทานิหโตเธสุ จฯ

อิมสทฺทสฺส สพฺพเสฺสว **อิ**กาโร โหติ **ถํทานิหโตธ**อิเจฺจเตสุ จฯ อิมสฺมาติ อิโตฯ

‘‘กฺวจิ โต’’ติ โยควิภาเคน **อาทิ**ปฺปภุตีหิ **โต** สตฺตมิยเตฺถฯ **อนิจฺจาที**หิ ตติยเตฺถ จฯ ยถา – อาทิมฺหีติ อเตฺถ อาทิโตฯ เอวํ มชฺฌโต, เอกโต, ปุรโต, ปจฺฉโต, ปสฺสโต, ปิฏฺฐิโต, ปาทโต, สีสโต, อคฺคโต, มูลโต, ปรโต อิจฺจาทโยฯ

ตติยเตฺถ อนิเจฺจนาติ อนิจฺจโต, อนิจฺจโต สมฺมสติฯ เอวํ ทุกฺขโต, โรคโต, คณฺฑโต อิจฺจาทโยฯ

‘‘อเตฺถ, กฺวจี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๖๖. ตฺรถ สตฺตมิยา สพฺพนาเมหิฯ

สพฺพนาเมหิ ปรา **ตฺร ถ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยเตฺถฯ สพฺพสฺมึ, สเพฺพสุ จาติ สพฺพตฺร สพฺพตฺถฯ เอวํ ยตฺร ยตฺถ, ตตฺร ตตฺถ, อิตรตฺร อิตรตฺถ, อญฺญตฺร อญฺญตฺถ, อุภยตฺร อุภยตฺถ, ปรตฺร ปรตฺถ, กุตฺร กุตฺถ, ‘‘ตฺรโตเถสุ จา’’ติ **กุ**ตฺตํฯ ‘‘กิสฺส ก เว จา’’ติ สุเตฺต **จ**สเทฺทน **กา**เทโสฯ กตฺถ, อมุตฺร อมุตฺถฯ

‘‘สพฺพเสฺสตสฺสากาโร’’ติ วตฺตเตฯ

๒๖๗. เตฺร นิจฺจํฯ

สพฺพเสฺสว **เอต**สทฺทสฺส **อ**กาโร โหติ นิจฺจํ **เตฺร** ปเรฯ อตฺรฯ ‘‘สพฺพเสฺสตสฺสากาโร วา’’ติ **อ**ตฺตํ, **‘‘เอ** โตเถสุ จา’’ติ **เอ**กาโร, อตฺถ, เอตฺถฯ

‘‘กฺวจิ, อเตฺถ, สตฺตมิยา’’ติ จ อธิกาโร, สพฺพสฺมินฺติ อเตฺถ –

๒๖๘. สพฺพโต ธิฯ

สพฺพอิเจฺจตสฺมา **ธิ**ปฺปจฺจโย โหติ กฺวจิ สตฺตมฺยเตฺถฯ สพฺพธิฯ

๒๖๙. กิสฺมา โวฯ

กิมิเจฺจตสฺมา **ว**ปฺปจฺจโย โหติ กฺวจิ สตฺตมฺยเตฺถฯ

๒๗๐. กิสฺส ก เว จฯ

กิมิเจฺจตสฺส **ก**สโทฺท อาเทโส โหติ **ว**ปฺปจฺจเยปเรฯ **จ**คฺคหเณน **ถห**มาทิอวปฺปจฺจเยปิฯ ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **ก**กาเร **อ**การสฺส โลโป จ **ว**มฺหิฯ กฺว คโตสิ ตฺวํฯ

‘‘กิสฺมา’’ติ วตฺตเตฯ

๒๗๑. หิํหํหิญฺจนํ ฯ

กิมิเจฺจตสฺมา **หึ หํ หิญฺจนํ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยเตฺถฯ

‘‘กิสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๒๗๒. **กุ หึหํสุ จ**ฯ

กิมิเจฺจตสฺส **กุ** โหติ **หึ หํ** อิเจฺจเตสุฯ **จ**คฺคหเณน **หิญฺจนํทาจน**มิจฺจาทีสุปิฯ กิสฺมินฺติ กุหึ, กุหํ, กุหิญฺจนํ, กหํ **กา**เทโสฯ

‘‘หึ ห’’นฺติ วตฺตเตฯ

๒๗๓. **ตมฺหา จ**ฯ

ตอิเจฺจตสฺมา จ สพฺพนามโต **หึหํ**ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยเตฺถฯ ตสฺมินฺติ ตหึ, ตหํฯ

๒๗๔. **อิมสฺมา หธา จ**ฯ

อิมสทฺทโต **หธ**ปฺปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ สตฺตมฺยเตฺถฯ ‘‘อิมสฺสิ ถ’’นฺติอาทินา **อิ**กาโรฯ อิมสฺมินฺติ อิห, อิธฯ

๒๗๕. **ยโต หึ**ฯ

ยอิเจฺจตสฺมา สพฺพนามโต **หึ**ปจฺจโย โหติ กฺวจิ สตฺตมฺยเตฺถฯ ยสฺมินฺติ ยหึฯ

‘‘กาเล’’ติ อธิกาโรยํฯ

กสฺมึ กาเลติ อเตฺถ

๒๗๖. **กึสพฺพเญฺญกยกุหิ ทา ทาจนํ**ฯ

กึ สพฺพอญฺญเอกยอิเจฺจเตหิ สพฺพนาเมหิ **ทา**ปจฺจโย โหติฯ **กุ**อิเจฺจตสฺมา **ทาจน**ญฺจ กาเล กฺวจิ สตฺตมฺยเตฺถฯ

‘‘กิสฺส ก เว จา’’ติ สุเตฺต **จ**สเทฺทน กาเทโส, กทาฯ

๒๗๗. **สพฺพสฺส โส ทามฺหิ วา**ฯ

สพฺพอิเจฺจตสฺส สทฺทสฺส **ส**สทฺทาเทโส โหติ วา **ทา**ปจฺจเย ปเรฯ สพฺพสฺมึ กาเลติ สทา, สพฺพทาฯ

เอวํ อญฺญทา, เอกทา, ยทา, กสฺมึ กาเลติ กุทาจนํ, ‘‘กุ หึหํสุ จา’’ติ สุเตฺต **จ**สเทฺทน **กุ**ตฺตํ, **‘‘กุ’’**อิติ นิปาตเนน วาฯ

‘‘ทา’’ติ วตฺตเตฯ

๒๗๘. **ตมฺหา ทานิ จ**ฯ

ตอิเจฺจตสฺมา สพฺพนามโต **ทานิทา**ปจฺจยา โหนฺติ กาเล กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถฯ ตสฺมึ กาเลติ ตทานิ, ตทาฯ

๒๗๙. อิมสฺมา รหิธุนาทานิ จฯ

อิมสทฺทโต **รหิ ธุนา ทานิ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ กาเล กฺวจิ สตฺตมฺยตฺเถฯ

‘‘สพฺพสฺส, อิมสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๘๐. เอต รหิมฺหิฯ

สพฺพสฺส **อิม**สทฺทสฺส **เอตา**เทโส โหติ **รหิ**มฺหิ ปจฺจเย ปเรฯ อิมสฺมึ กาเลติ เอตรหิฯ

๒๘๑. อ ธุนามฺหิ จฯ

สพฺพเสฺสว **อิม**สทฺทสฺส **อ**กาโร โหติ **ธุนา**ปจฺจเย ปเรฯ อธุนา, **อิม**สทฺทสฺส **อิ**กาโรฯ อิมสฺมึ กาเลติ อิทานิฯ

วิภตฺติปฺปจฺจยวิธานํ นิฏฺฐิตํฯ

โอปสคฺคิกปท

อถาลิงฺคสงฺขฺยาวิภตฺติเภทา อุปสคฺคนิปาตา วุจฺจเนฺตฯ

ป ปรา นิ นี อุ ทุ สํ วิ อว อนุ ปริ อธิ อภิ ปติ สุ อา อติ อปิ อป อุป อิติ **ปีสติ อุปสคฺคา**ฯ

ตตฺถ **ป**สโทฺท ปการา’ทิกมฺม ปธานิ’สฺสริย’โนฺตภาววิโยค ตปฺปร ภุสตฺถ สมฺภวติตฺติ อนาวิล ปตฺถนาทีสุฯ **ป**อิติ อยมุปสโคฺค เอเตสุ ปการาทีสุ อเตฺถสุ วตฺตติ, ยถา – **ปกาเร** ปญฺญา, **อาทิกเมฺม** วิปฺปกตํ, **ปธาเน** ปณีตํ, ปธานํ ปธานตฺตํ, **อิสฺสริเย** ปภู อยํ เทสสฺส, **อโนฺตภาเว** ปกฺขิตฺตํ, **วิโยเค** ปวาสี, **ตปฺปเร** ปาจริโย, **ภุสเตฺถ** ปวุทฺธกาโย, **สมฺภเว** หิมวตา คงฺคา ปภวติ, **ติตฺติยํ** ปหูตมนฺนํ, **อนาวิเล** ปสนฺนมุทกํ, **ปตฺถเน** ปณิหิตํฯ

ปราอิติ ปริหานิ ปราชย คติวิกฺกมา’มสนาทีสุฯ ยถา – **ปริหานิยํ** ปราภโว, **ปราชเย** ปราชิโต, **คติยํ** ปรายนํฯ **วิกฺกเม** ปรกฺกมติ, **อามสเน** องฺคสฺส ปรามสนํฯ

นิอิติ นิเสฺสส นิคฺคต นีหรณ’โนฺตปเวสนา’ภาวนิเสธ นิกฺขนฺต ปาตุภาวา’วธารณ วิภชน อุปมู’ปธารณา’วสานเฉกาทีสุฯ **นิเสฺสเส** นิรุตฺติ, นิรวเสสํ เทติ, **นิคฺคเต** นิกฺกิเลโส, นิยฺยาติ, **นีหรเณ** นิทฺธารณํ, **อโนฺตปเวสเน** นิขาโต, **อภาเว** นิมฺมกฺขิกํ, **นิเสเธ** นิวาเรติ, **นิกฺขเนฺต** นิพฺพาโน, นิพฺพานํ, **ปาตุภาเว** นิมฺมิตํ, **อวธารเณ** นิจฺฉโย, **วิภชเน** นิเทฺทโส, **อุปมายํ** นิทสฺสนํ, **อุปธารเณ** นิสามนํ, **อวสาเน** นิฏฺฐิตํ, **เฉเก** นิปุโณฯ

นีอิติ นีหรณา’วรณาทีสุฯ **นีหรเณ** นีหรติ, **อาวรเณ** นีวรณํฯ

อุอิติ อุคฺคตุ’ทฺธกมฺม ปธาน วิโยค สมฺภว อตฺถลาภสตฺติ สรูปกถนาทีสุฯ **อุคฺคเต** อุคฺคจฺฉติ, **อุทฺธกเมฺม** อาสนา อุฏฺฐิโต, อุเกฺขโป, **ปธาเน** อุตฺตโม, โลกุตฺตโร, **วิโยเค** อุพฺพาสิ

โต, **สมฺภเว** อุพฺภูโต, **อตฺถลาเภ** อุปฺปนฺนํ ญาณํ, **สตฺติยํ** อุสฺสหติ คนฺตุํ, **สรูปกถเน** อุทฺทิสติ สุตฺตํฯ

ทุอิติ อโสภนา'ภาวกุจฺฉิตา'สมิทฺธิ กิจฺฉ วิรูปตาทีสุฯ **อโสภเน** ทุคฺคนฺโธ, **อภาเว** ทุพฺภิกฺขํ, **กุจฺฉิเต** ทุกฺกฏํ, **อสมิทฺธิยํ** ทุสฺสสฺสํ, **กิเจฺฉ** ทุกฺกรํ, **วิรูปตายํ** ทุพฺพโณฺณ, ทุมฺมุโขฯ

สํอิติ สโมธาน สมฺมาสม สมนฺตภาวสงฺคต สเงฺขปภุสตฺถ สหตฺถ อปฺปตฺถ ปภวา'ภิมุข ภาว สงฺคห ปิธาน ปุนปฺปุนกรณ สมิทฺธาทีสุฯ **สโมธาเน** สนฺธิ, **สมฺมาสเมสุ** สมาธิ , สมฺปยุโตฺต, **สมนฺตภาเว** สํกิณฺณา สมุลฺลปนา, **สงฺคเต** สงฺคโม, **สเงฺขเป** สมาโส, **ภุสเตฺถ** สารโตฺต, **สหเตฺถ** สํวาโส, **อปฺปเตฺถ** สมโคฺฆฯ **ปภเว** สมฺภโว, **อภิมุขภาเว** สมฺมุขํ, **สงฺคเห** สงฺคณฺหาติ, **ปิธาเน** สํวุตํ, **ปุนปฺปุนกรเณ** สนฺธาวติ, **สมิทฺธิยํ** สมฺปโนฺนฯ

วิอิติ วิเสส วิวิธ วิรุทฺธ วิคต วิโยค วิรูปตาทีสุฯ **วิเสเส** วิมุตฺติ วิสิโฏฺฐ, **วิวิเธ** วิมติ วิจิตฺรํ, **วิรุเทฺธ** วิวาโท, **วิคเต** วิมลํ, **วิโยเค** วิปฺปยุโตฺต, **วิรูปตายํ** วิรูโปฯ

อวอิติ อโธภาค วิโยค ปริภว ชานน สุทฺธิ นิจฺฉยเทส เถยฺยาทีสุฯ **อโธภาเค** อวกฺขิตฺตจกฺขุ, **วิโยเค** โอมุกฺกอุปาหโน อวโกกิลํ วนํ, **ปริภเว** อวชานนํ อวมญฺญติ, **ชานเน** อวคจฺฉติ, **สุทฺธิยํ** โวทานํ, **นิจฺฉเย** อวธารณํ, **เทเส** อวกาโส, **เถเยฺย** อวหาโรฯ

อนุอิติ อนุคตา'นุปจฺฉินฺน ปจฺฉตฺถ ภุสตฺถ สาทิสฺส หีนตติยตฺถ ลกฺขณิ'ตฺถมฺภูตกฺขาน ภาค วิจฺฉาทีสุฯ **อนุคเต** อเนฺวติ, **อนุปจฺฉิเนฺน** อนุสโย, **ปจฺฉาสทฺทเตฺถ** อนุรถํ, **ภุสเตฺถ** อนุรโตฺต, **สาทิเสฺส** อนุรูปํฯ **หีเน** อนุสาริปุตฺตํ ปญฺญวโนฺต, **ตติยเตฺถ** นทิมนฺววสิตา เสนา, **ลกฺขเณ** รุกฺขํ อนุ วิโชฺชตเต วิชฺชุ, **อิตฺถมฺภูตกฺขาเน** สาธุ เทวทโตฺต มาตรํ อนุ, **ภาเค** ยเทตฺถ มํ อนุสิยา ตํ ทียตุ, **วิจฺฉายํ** รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ วิโชฺชตเต จโนฺทฯ

ปริอิติ สมนฺตโตภาว ปริเจฺฉท วชฺชนา'ลิงฺคน นิวาสนปูชาโภชนา'วชานน โทสกฺขาน ลกฺขณาทีสุฯ **สมนฺตโตภาเว** ปริวุโต, **ปริเจฺฉเท** ปริเณฺญยฺยํ, **วชฺชเน** ปริหรติ , **อาลิงฺคเน** ปริสฺสชติ, **นิวาสเน** วตฺถํ ปริธสฺสติ, **ปูชายํ** ปาริจริยา, **โภชเน** ภิกฺขุํ ปริวิสติฯ **อวชานเน** ปริภวติ, **โทสกฺขาเน** ปริภาสติ, **ลกฺขณาทีสุ** รุกฺขํ ปริ วิโชฺชตเต วิชฺชุอิจฺจาทิฯ

อธิอิติ อธิกิ'สฺส'รูปริภาววา'ธิภวนชฺฌายนา'ธิฏฺฐานนิจฺฉยปาปุณนาทีสุฯ **อธิเก** อธิสีลํ, **อิสฺสเร** อธิปติ, อธิ พฺรหฺมทเตฺต ปญฺจาลา, **อุปริภาเว** อธิโรหติ, ปถวึ อธิเสสฺสติ, **อธิภวเน** อธิภวติ, **อชฺฌายเน** พฺยากรณมธีเต, **อธิฏฺฐาเน** ภูมิกมฺปาทึ อธิฏฺฐาติ, **นิจฺฉเย** อธิโมโกฺข, **ปาปุณเน** โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติฯ

อภิอิติ อภิมุขภาว วิสิฏฺฐา'ธิ กุ'ทฺธกมฺม กุล สารุปฺปวนฺทน ลกฺขณิ'ตฺถมฺภูตกฺขาน วิจฺฉาทีสุฯ **อภิมุขภาเว** อภิมุโข อภิกฺกมติ, **วิสิเฏฺฐ** อภิธโมฺม, **อธิเก** อภิวสฺสติ, **อุทฺธกเมฺม** อภิรุหติ, **กุเล** อภิชาโต, **สารุเปฺป** อภิรูโป, **วนฺทเน** อภิวาเทติ, **ลกฺขณาทีสุ** ปุริมสมํฯ

ปติอิติ ปติคต ปฏิโลมปตินิธิ ปติทาน นิเสธนิวตฺตน สาทิสฺส ปติกรณา'ทาน ปติโพธ ปฏิจฺจ ลกฺขณิ'ตฺถมฺภูตกฺขาน ภาควิจฺฉาทีสุฯ **ปติคเต** ปจฺจกฺขํ, **ปฏิโลเม** ปติโสตํ, **ปตินิธิมฺหิ** อาจริยโต ปติ สิโสฺส, **ปติทาเน** เตลตฺถิกสฺส ฆตํ ปติ ททาติ, **นิเสเธ** ปฏิเสธนํ, **นิวตฺตเน**

ปฏิกฺกมติ, **สาทิเสฺส** ปติรูปกํ, **ปติกรเณ** ปติกาโร, **อาทาเน** ปติคฺคณฺหาติ, **ปติโพเธ** ปฏิเวโธ, **ปฏิเจฺจ** ปจฺจโย, **ลกฺขณาทีสุ** ปฺริมสมํฯ

สุอิติ โสภน สุฏฺฐุสมฺมา สมิทฺธิ สุขตฺถาทีสุฯ **โสภเน** สุคโนฺธ, **สุฏฺฐุสมฺมาทเตฺถสุ** สุฏฺฐุ คโต สุคโต, สมฺมา คโตติปิ สุคโต, **สมิทฺธิยํ** สุภิกฺขํ, **สุขเตฺถ** สุกโรฯ

อาอิติ อภิมุขภาวุ'ทฺธกมฺม มริยาทา'ภิวิธิ ปตฺติ'จฺฉาปริสฺสชน อาทิกมฺมคฺคหณ นิวาส สมีป'วฺหานาทีสุฯ **อภิมุขภาเว** อาคจฺฉติ, **อุทฺธกเมฺม** อาโรหติ, **มริยาทายํ** อาปพฺพตา เขตฺตํ, **อภิวิธิมฺหิ** อากุมารํ ยโส กจฺจายนสฺส, **ปตฺติยํ** อาปตฺติมาปโนฺน, **อิจฺฉายํ** อากงฺขา, **ปริสฺสชเน** อาลิงฺคนํ, **อาทิกเมฺม** อารโมฺภ, **คหเณ** อาทียติ อาลมฺพติ, **นิวาเส** อาวสโถ, **สมีเป** อาสนฺนํ, **อวฺหาเน** อามเนฺตสิฯ

อติอิติ อภิกฺกมนา'ติกฺกนฺตา'ติสย ภุสตฺถาทีสุฯ **อติกฺกมเน** อติโรจติ อเมฺหหิ, อตีโต, **อติกฺกเนฺต** อจฺจนฺตํ, **อติสเย** อติกุสโล, **ภุสเตฺถ** อติโกฺกโธ อติวุทฺธิฯ

อปิอิติ สมฺภาวนา'เปกฺขา สมุจฺจย ครห ปณฺหาทีสุฯ **สมฺภาวนายํ** อปิ ทิเพฺพสุ กาเมสุ, เมรุมฺปิ วินิวิชฺฌิตฺวา คเจฺฉยฺย, **อเปกฺขายํ** อยมฺปิ ธโมฺม อนิยโต, **สมุจฺจเย** อิติปิ อรหํ, อนฺตมฺปิ อนฺตคุณมฺปิ อาทาย, **ครเห** อปิ อมฺหากํ ปณฺฑิตก, **ปเณฺห** อปิ ภเนฺต ภิกฺขํ ลภิตฺถฯ

อปอิติ อปคต ครห วชฺชน ปูชา ปทุสฺสนาทีสุฯ **อปคเต** อปมาโน อเปโต, **ครเห** อปคโพฺภ, **วชฺชเน** อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, **ปูชายํ** วุทฺธาปจายี, **ปทุสฺสเน** อปรชฺฌติฯ

อุปอิติ อุปคมน สมีปู'ปปตฺติ สาทิสฺสา'ธิกู'ปริภาววา'นสน โทสกฺขาน สญฺญา ปุพฺพกมฺม ปูชา คยฺหาการ ภุสตฺถาทีสุฯ **อุปคมเน** นิสิโนฺน วา อุปนิสีเทยฺย, **สมีเป** อุปนครํ, **อุปปตฺติยํ** สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ, อถ วา **อุปปตฺติ** ยุตฺติ, ยถา – อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา, **สาทิเสฺส** อุปมานํ อุปมา, **อธิเก** อุป ขาริยํ โทโณ, **อุปริภาเว** อุปสมฺปโนฺน, **อนสเน** อุปวาโส, **โทสกฺขาเน** ปรํ อุปปทติ, **สญฺญายํ** อุปธา อุปสโคฺค, **ปุพฺพกเมฺม** อุปกฺกโม อุปกาโร, **ปูชายํ** พุทฺธุปฏฺฐาโก, มาตุปฏฺฐานํ, **คยฺหากาเร** โสเจยฺยปจฺจุปฏฺฐานํ, **ภุสเตฺถ** อุปาทานํ, อุปายาโส, อุปนิสฺสโยติฯ อิติ อเนกตฺถา หิ อุปสคฺคาฯ

วุตฺตญฺจ –

> ''อุปสคฺค นิปาตา จ, ปจฺจยา จ อิเม ตโย;
> เนเกเนกตฺถวิสยา, อิติ เนรุตฺติกาพฺรวุ''นฺติฯ

ตตฺถ อุปสคฺคานํ นามาขฺยาตวิเสสกตฺตา ลิงฺคสญฺญายํ อนิยเมน สฺยาทิมฺหิ สมฺปเตฺต เตสํ สงฺขฺยากมฺมาทิเภทาภาวา เตหิ ปฐเมกวจนเมว ภวติฯ

''โลป''นฺติ วตฺตมาเน

๒๘๒. สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จฯ

อาวุโสสทฺทโต, อุปสคฺคนิปาเตหิ จ สพฺพาสํ ปราสํ วิภตฺตีนํ โลโป โหติฯ **อาทิ**สเทฺทน กฺวจิ **สุตฺตปทา**ทีหิ จฯ เอตฺถ จ **อาวุโส**ติมสฺส วิสุํ คหณํ สสงฺขฺยตฺตทีปนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อุเปจฺจตฺถํ สชฺชนฺตีติ, อุปสคฺคา หิ ปาทโย;
จาที ปทาทิมชฺฌเนฺต, นิปาตา นิปตนฺติติฯ

ปหรณํ ปหาโร, เอวํ ปราภโว, นิวาโส, นีหาโร, อุหาโร, ทุหาโร, สํหาโร, วิหาโร, อวหาโร, อนุหาโร, ปริหาโร, อธิหาโร, อภิหาโร, ปติหาโร, สุหาโร, อาหาโร, อติหาโร, อปิหาโร, อปหาโร , อุปหาโรฯ ปหรติ, ปราภวติ, นิวสติ, นีหรติ, อุทฺธรติ อิจฺจาทิ โยเชตพฺพํฯ

ธาตฺวตฺถํ พาธเต โกจิ, โกจิ ตมนฺวตฺตเต;
ตเมวโญฺญ วิเสเสติ, อุปสคฺคคตี ติธาฯ

โอปสคฺคิกปทํ นิฏฺฐิตํฯ

เนปาติกปท

สมุจฺจยวิกปฺปนปฏิเสธปูรณาทิอตฺถํ อสตฺววาจกํ **เนปาติกํ** ปทํฯ

ตตฺร **จ**อิติ สมุจฺจยา’นฺวาจเย’ตรีตรโยคสมาหารา’วธารณาทีสุฯ

วาอิติ วิกปฺปนู’ปมาน สมุจฺจย ววตฺถิตวิภาสาสุฯ

น โน มา อ อลํ หลํ อิเจฺจเต ปฏิเสธนเตฺถฯ

อลํ ปริยตฺติ ภูสเนสุ จฯ

ปูรณตฺถํ ทุวิธํ อตฺถปูรณํ ปทปูรณญฺจฯ

ตตฺถ อถ ขลุ วต วถ อโถ อสฺสุ ยเคฺฆ หิ จรหิ นํ ตํ วา จ ตุว โว ปน หเว กีว ห ตโต ยถา สุทํ โข เว หํ เอนํ เสยฺยถิทํ อิเจฺจวมาทีนิ ปทปูรณานิฯ

ตตฺถ – **อถ**อิติ ปญฺหา’นนฺตริยา’ธิการาทีสุ จฯ

ขลุอิติ ปฏิเสธา’วธารณ ปสิทฺธีสุ จฯ

วตอิติ เอกํส เขทา’นุกมฺปสงฺกเปฺปสุ จฯ

อโถอิติ อนฺวาเทเส จฯ

หิอิติ เหตุ อวธารเณสุ จฯ

ตุอิติ วิเสส เหตุ นิวตฺตนาทีสุ จฯ

ปนอิติ วิเสเสปิฯ

หเว, เวอิเจฺจเต **เอ**กํสเตฺถปิฯ

หํอิติ วิสาท สมฺภเมสุปิฯ

เสยฺยถิทนฺติ ตํ กตมนฺติ อเตฺถปิฯ

อตฺถปูรณํ ทุวิธํ วิภตฺติยุตฺตํ, อวิภตฺติยุตฺตญฺจฯ

อตฺถิ สกฺกา ลพฺภา อิเจฺจเต ปฐมายํฯ

อาวุโส อโมฺภ หโมฺภ เร อเร หเร เชอิเจฺจเต อามนฺตเนฯ

ทิวา ภิโยฺย นโม อิเจฺจเต ปฐมายํ, ทุติยายญฺจฯ

สยํ สามํ สํ สมฺมา กินฺติ อิเจฺจเต ตติยเตฺถ, **โสโต ธา**ปจฺจยนฺตา จฯ สุตฺตโส ปทโส อนิจฺจโต ทุกฺขโต เอกธา ทฺวิธา อิจฺจาทิฯ

ตเว ตุํปจฺจยนฺตา จตุตฺถิยา, กาตเว ทาตเว กาตุํ กาเรตุํ ทาตุํ ทาเปตุํ อิจฺจาทิฯ

โส โตปจฺจยนฺตา ปญฺจมิยเตฺถ, ทีฆโส โอรโส ราชโต วา โจรโต วา อิจฺจาทิฯ

โต สตฺตมฺยเตฺถปิ, **ตฺรถา**ทิปจฺจยนฺตา จฯ เอกโต ปุรโต ปจฺฉโต ปสฺสโต ปิฏฺฐิโต ปาทโต สีสโต อคฺคโต มูลโต ยตฺร ยตฺถ ยหิํ ตตฺร ตตฺถ ตหิํ ตหํ อิจฺจาทิฯ

สมนฺตา สามนฺตา ปริโต อภิโต สมนฺตโต เอกชฺฌํ เอกมนฺตํ เหฏฺฐา อุปริ อุทฺธํ อโธ ติริยํ สมฺมุขา ปรมฺมุขา อาวิ รโห ติโร อุจฺจํ นีจํ อโนฺต อนฺตรา อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา พาหิรา พาหิรํ พหิ โอรํ ปารํ อารา อารกา ปจฺฉา ปุเร หุรํ เปจฺจ อิเจฺจเต สตฺตมิยาฯ

สมฺปติ อายติ อชฺช อปรชฺชุ ปรชฺช สุเว เสฺว ปรสุเว หิโยฺย ปเร สชฺชุ สายํ ปาโต กาลํ กลฺลํ ทิวา นตฺตํ นิจฺจํ สตตํ อภิณฺหํ อภิกฺขณํ มุหุํ มุหุตฺตํ ภูตปุพฺพํ ปุรา ยทา ตทา กทา อิจฺจาทโย กาลสตฺตมิยาฯ อิติ วิภตฺติยุตฺตานิฯ

อวิภตฺติยุเตฺตสุ จ **อเปฺปว อเปฺปวนาม นุ** อิเจฺจเต สํสยเตฺถฯ

อทฺธา อญฺญทตฺถุ ตคฺฆ ชาตุ กามํ สสกฺกํอิเจฺจเต เอกํสเตฺถฯ

เอวอิติ อวธารเณฯ

กจฺจินฺ’กินฺนุนนุกถํ กิํสุ กิํอิเจฺจเต ปุจฺฉนเตฺถฯ

เอวํ อิติ อิตฺถํ อิเจฺจเต นิทสฺสเนฯ

อิติ เหตุ วากฺยปริสมตฺตีสุ จฯ

ยาว ตาว ยาวตา ตาวตา กิตฺตาวตา เอตฺตาวตา กีว อิเจฺจเต ปริเจฺฉทนเตฺถฯ

เอวํ สาหุ ลหุ โอปายิกํ ปติรูปํ อาม สาธุ อิติ สมฺปฏิจฺฉนเตฺถฯ

ยถา ตถา ยเถว ตเถว เอวํ เอวเมว เอวเมวํ เอวมฺปิ ยถาปิ เสยฺยถาปิ เสยฺยถาปิ นาม วิย อิว ยถริว ตถริว ยถานาม ตถานาม ยถาหิ ตถาหิ ยถาจตถาจ อิเจฺจเต ปฏิ

ยถาอิติ โยคฺคตา วิจฺฉา ปทตฺถานติวตฺตนิทสฺสเนสุ จฯ

เอวํอิติ อุปเทส ปญฺหาทีสุ จฯ

กิญฺจาปิอิติ อนุคฺคหเตฺถฯ

อโหอิติ ครห ปสํสน ปตฺถเนสุ จฯ

นามอิติ ครห ปสํสน สญฺญา ปเณฺหสุ จฯ

สาธุอิติ ปสํสน ยาจเนสุ จฯ

อิงฺฆ หนฺท อิเจฺจเต โจทนเตฺถฯ

สาธุ สุฏฺฐุ เอวเมตนฺติ อนุโมทเนฯ

กิรอิติ อนุสฺสวณ อสฺสเทฺธเยฺยสุฯ

นูนอิติ อนุมานา’นุสฺสรณ ปริวิตกฺกเนสุฯ

กสฺมาอิติ การณปุจฺฉเนฯ

ยสฺมา ตสฺมา ตถาหิ เตน อิเจฺจเต การณเจฺฉทนเตฺถฯ

สห สทฺธิํ สมํ อมาอิติ สมกฺริยายํฯ

วินา ริเตอิติ วิปฺปโยเคฯ

นานา ปุถุ พหุปฺปกาเรฯ

ปุถุ วิสุํ อสงฺฆาเต จฯ

ทุฏฺฐุ กุ ชิคุจฺฉายํฯ

ปุน อปฺปฐเมฯ

กถญฺจิ กิจฺฉเตฺถ จฯ

ธา กฺขตฺตุํ สกิญฺจ สงฺขฺยาวิภาเคฯ

อีสกํ อปฺปเตฺถฯ

สณิกํ มนฺทเตฺถฯ

ขิปฺปํ อรํ ลหุ อาสุํ ตุณฺณํ อจิรํ สีฆเตฺถฯ

จิรํ จิรสฺสํ ทีฆกาเลฯ

เจ ยทิ สงฺกาวฏฺฐาเนฯ

ธุวํ ถิราวธารเณสุฯ

หา วิสาเทฯ

ตุณฺหี อภาสเนฯ

สจฺฉิ ปจฺจเกฺขฯ

มุสา มิจฺฉา อลิกํ อสเจฺจฯ

สุวตฺถิ อาสีสเตฺถ อิจฺจาทิฯ

ตุํ ตฺวาน ตฺวาปจฺจยนฺตา อุสฺสุกฺกนเตฺถ ภวนฺติฯ

ยถา – ปสฺสิตุํ ปสฺสิย ปสฺสิตฺวาน ปสฺสิตฺวา ทิสฺวา ทิสฺวานทเสฺสตฺวา ทาตุํ ทตฺวาน ทตฺวา อุปาทาย ทาเปตฺวา วิญฺญาเปตฺวา วิเจยฺย วิเนยฺย นิหจฺจ สเมจฺจ อเปจฺจ อุเปจฺจ อารพฺภ อาคมฺม อิจฺจาทิฯ

เอวํ นามาขฺยาโตปสคฺควินิมุตฺตํ ยทพฺยยลกฺขณํ, ตํ สพฺพํ นิปาตปทนฺติ เวทิตพฺพํฯ

วุตฺตญฺจ –

‘‘มุตฺตํ ปทตฺตยา ยสฺมา, ตสฺมา นิปตตฺยนฺตรา;
เนปาติกนฺติ ตํ วุตฺตํ, ยํ อพฺยย สลกฺขณ’’นฺติฯ

เนปาติกปทํ นิฏฺฐิตํฯ

ปุลฺลิงฺคํ อิตฺถิลิงฺคญฺจ, นปุํสกมถาปรํ;
ติลิงฺคญฺจ อลิงฺคญฺจ, นามิกํ ปญฺจธา ฐิตํฯ

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ นามกโณฺฑ ทุติโยฯ

๓. การกกณฺฑ

อถ วิภตฺตีนมตฺถเภทา วุจฺจเนฺตฯ

ตตฺถ เอกมฺปิ อตฺถํ กมฺมาทิวเสน, เอกตฺตาทิวเสน จ วิภชนฺตีติ **วิภตฺติโย,** สฺยาทโยฯ ตา ปน ปฐมาทิเภเทน สตฺตวิธาฯ

ตตฺถ กสฺมึ อเตฺถ ปฐมา?

๒๘๓. ลิงฺคเตฺถ ปฐมาฯ

ลิงฺคตฺถาภิธานมเตฺต ปฐมาวิภตฺติ โหติฯ

ลิงฺคสฺส อโตฺถ **ลิงฺคโตฺถ**ฯ เอตฺถ จ ลีนํ องฺคนฺติ ลิงฺคํ, อปากโฏ อวยโว, ปุริโสติอาทีนญฺหิ ปกติปฺปจฺจยาทิวิภาคกปฺปนาย นิปฺผาทิตานํ สทฺทปฺปติรูปกานํ นามิกปทานํ ปฐมํ ฐเปตพฺพํ ปกติรูปํ อปากฏตฺตา, อวยวตฺตา จ ลิงฺคนฺติ วุจฺจติฯ อถ วา วิสทาวิสโทภยรหิตาการโวหารสงฺขาเตน ติวิธลิเงฺคน สหิตตฺถสฺส, ตพฺพินิมุตฺตสฺสุปสคฺคาทีนมตฺถสฺส จ ลีนสฺส คมนโต, ลิงฺคนโต วา ลิงฺคนฺติ อนฺวตฺถนามวเสน วา ‘‘ธาตุปฺปจฺจยวิภตฺติวชฺชิตมตฺถวํ ลิงฺค’’นฺติ วจนโต ปรสมญฺญาวเสน วา ลิงฺคนฺติ อิธ ปาฏิปทิกาปรนามเธยฺยํ **สฺยา**ทิวิภตฺยนฺตปทปกติรูปเมว วุจฺจตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ลิงฺคสฺสโตฺถ นาม ปพนฺธวิเสสากาเรน ปวตฺตมาเน รูปาทโย อุปาทาย ปญฺญาปียมาโน ตทญฺญานญฺญภาเวน อนิพฺพจนีโย สมูหสนฺตานาทิเภโท อุปาทาปญฺญตฺติสงฺขาโต ฆฏปฏาทิโวหารโตฺถ จ ปถวีธาตุผสฺสาทีนํ สภาวธมฺมานํ กาลเทสาทิเภทภินฺนานํ วิชาติยวินิวโตฺต สชาติยสาธารโณ ยถาสเงฺกตมาโรปสิโทฺธ ตชฺชาปญฺญตฺติสงฺขาโต กกฺขฬตฺตผุสนาทิสามญฺญากาโร จฯ

โส ปน กมฺมาทิสํสโฎฺฐ, สุโทฺธ จาติ ทุวิโธฯ ตตฺถ กมฺมาทีสุ ทุติยาทีนํ วิธียมานตฺตา กมฺมาทิสํสคฺครหิโต ลิงฺคสงฺขฺยาปริมาณยุโตฺต, ตพฺพินิมุตฺตุปสคฺคาทิปทตฺถภูโต จ สุโทฺธ สทฺทโตฺถ อิธ **ลิงฺคโตฺถ** นามฯ

โย ปน อาขฺยาตกิตกตทฺธิตสมาเสหิ วุโตฺต กมฺมาทิสํสโฎฺฐ อโตฺถ, โสปิ ทุติยาทีนํ ปุนอตฺตนา วตฺตพฺพสฺส อตฺถวิเสสสฺสาภาเวน อวิสยตฺตา, ลิงฺคตฺถมตฺตสฺส สมฺภวโต จ ปฐมาเยว วิสโยฯ

โหติ เจตฺถ –

> ปฐมาวุปสคฺคเตฺถ, เกสญฺจเตฺถ นิปาตสทฺทานํ;
> ลิงฺคาทิเก จ สุเทฺธ-ภิหิเต กมฺมาทิอเตฺถปิฯ

สลิเงฺค ตาว – เอโส ปุริโส, เอเต ปุริสา, เอสา กญฺญา, เอตา กญฺญาโย, เอตํ จิตฺตํ, เอตานิ จิตฺตานิฯ

สสเงฺขฺย – เอโก เทวฯ

สปริมาเณ – โทโณ ขารี อาฬฺหกํฯ

ลิงฺคาทิวินิมุตฺต สตฺตามตฺต – จ วา ห อหํ อตฺถิ สกฺกาลพฺภา อิจฺจาทิฯ

‘‘ลิงฺคตฺถ ปฐมา’’ติ อธิกิจฺจ ‘‘อาลปเน จา’’ติ อาลปนตฺถ จ ปฐมา, อภิมุขํ กตฺวา ลปนํ อาลปนํ, อามนฺตนํ อวฺหานนฺติ อโตฺถฯ

เอตฺถ จ อามนฺตนํ นาม ปเคว ลทฺธสรูปสฺส สเทฺทน อภิมุขีกรณํ, กตาภิมุโข ปน ‘‘คจฺฉา’’ติอาทินา นเยน กฺริยาย โยชียติ, ตสฺมา อามนฺตนสมเย กฺริยาโยคาภาวโต อิทํ การกโวหารํ น ลภติฯ

วุตฺตญฺจ

‘‘สเทฺทนาภิมุขีกาโร, วิชฺชมานสฺส วตฺถุโน;
อามนฺตนํ วิธาตเพฺพ, นตฺถิ ‘ราชา ภเว’ติท’’นฺติฯ

โภ ปุริส เอหิ, โภ ปุริสา วา, ภวโนฺต ปุริสา เอถฯ

กสฺมิํ อตฺถ ทุติยา?

๒๘๔. กมฺมตฺถ ทุติยาฯ

กมฺมตฺถ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ

อนภิหิเต เอวายํ, ‘‘กมฺมนิ ทุติยายํ โตฺต’’ติ วจนเญฺจตฺถ ญาปกํฯ

กิํ กมฺมํ?

‘‘เยน วา กยิรเต ตํ กรณ’’นฺติ อิโต ‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๒๘๕. ยํ กโรติ ตํ กมฺมํฯ

ยํ วา กโรติ, ยํ วา วิกโรติ, ยํ วา ปาปุณาติ, ตํ การกํ กมฺมสญฺญํ โหติฯ

อิธ ลิงฺคกาลวจนมตนฺตํฯ กรียตีติ **กมฺมํ**ฯ ตตฺถ การกํ, สาธกํ กฺริยานิปฺผตฺติยา การณมุจฺจเต, ตํ ปน **การกํ** ฉพฺพิธํ กมฺมํ กตฺตา กรณํ สมฺปทานมปาทานโมกาโส จาติฯ ตตฺถ สภาวโต, ปริกปฺปโต วา กมฺมาทิมฺหิ สติเยว กฺริยาภาวโต กมฺมาทีนํ ฉนฺนมฺปิ การกโวหาโร สิโทฺธว โหติฯ

ตํ ปน **กมฺมํ** ติวิธํ นิพฺพตฺตนียํ วิกรณียํ ปาปณียญฺจาติฯ ยถา – มาตา ปุตฺตํ วิชายติ, อาหาโร สุขํ ชนยติฯ ฆฏํ กโรติ เทวทโตฺต, กฏฺฐมงฺคารํ กโรติ, สุวณฺณํ เกยูรํ, กฏกํ วา กโรติ, วีหโย ลุนาติฯ เทวทโตฺต นิเวสนํ ปวิสติ, อาทิจฺจํ ปสฺสติ, ธมฺมํ สุณาติ, ปณฺฑิเต ปยิรุปาสติฯ

วุตฺตญฺจ

‘‘นิพฺพตฺติวิกติปฺปตฺติ-เภเทน ติวิธํ มตํ;

กตฺตุ กฺริยาภิคมฺมํ ตํ, สุขงฺคารํ นิเวสน’’นฺติฯ

เอตฺถ จ อิจฺฉิตานิจฺฉิตกถิตากถิตาทิเภทมนเปกฺขิตฺวา สพฺพสงฺคาหกวเสน ‘‘ยํ กโรติ ตํ กมฺม’’นฺติ วุตฺตตฺตา, อตฺถนฺตรวิกปฺปนวาธิการโต จ สพฺพตฺถ อิมินาว กมฺมสญฺญา โหติฯ

ตตฺถ **อนิจฺฉิตกมฺมํ** ยถา – กณฺฏกํ มทฺทติ, วิสํ คิลติ, คามํ คจฺฉนฺโต รุกฺขมูลํ อุปคจฺฉติฯ

อกถิตกมฺมํ ยถา – ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณฯ เอตฺถ หิ ‘‘กมฺพล’’มิติ กถิตกมฺมํ ทฺวิกมฺมิกาย ยาจนกฺริยาย ปตฺตุมิจฺฉิตตรตฺตาฯ ‘‘ยญฺญทตฺต’’มิติ อปฺปธานตฺตา อกถิตกมฺมํฯ ตถา สมิทฺธํ ธนํ ภิกฺขเต, อชํ คามํ นยติ, ปราภวนฺตํ ปุริสํ, มยํ ปุจฺฉาม โคตมํ, ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ อิจฺจาทิฯ

อภิหิตกมฺมํ ปน น โหติ, ยถา – กโฏ กรียเต เทวทตฺเตน, สุคเตน เทสิโต ธมฺโม, ยญฺญทตฺโต กมฺพลํ ยาจียเต พฺราหฺมเณน อิจฺจาทิฯ

‘‘ทุติยา’’ติ อธิกาโรฯ

๒๘๖. คติ พุทฺธิ ภุช ปฐ หร กร สยาทีนํ การิเต วาฯ

คมุ สปฺป คติมฺหิ, **พุธ** โพธเน, **พุธ** อวคมเน วา, **ภุช** ปาลนพฺยวหรเณสุ, **ปฐ** พฺยตฺติยํ วาจายํ, **หร** หรเณ, **กร** กรเณ, **สิ** สเย อิเจฺจวมาทีนํ ธาตูนํ ปโยเค การิเต สติ ปโยชฺชกกตฺตุภูเต กมฺมนิ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติ วาฯ นิจฺจสมฺปตฺเต วิกปฺปโตฺยํ, เตน ตสฺส ปเกฺข ตติยา โหติฯ

โย โกจิ ปุริโส คามํ คจฺฉติ, ตมโญฺญ ปโยชยติฯ ปุริโส ปุริสํ คามํ คมยติ, ปุริเสน วา คามํ คมยติฯ เอวํ สิสฺสํ ธมฺมํ โพเธติ อาจริโย, มาตา ปุตฺตํ โภชนํ โภชยติ, สิสฺสํ ธมฺมํ ปาเฐติ อาจริโย, ปุริโส ปุริสํ ภารํ หาเรติ, ตถา ปุริโส ปุริสํ กมฺมํ การยติ, ปุริเสน วา กมฺมํ การาปยติ, ปุริโส ปุริสํ สยาปยติฯ เอวํ สพฺพตฺถ การิเต กตฺตุกมฺมนิ ทุติยาฯ

การิเตติ กึ? ปุริโส คามํ คจฺฉติฯ

อภิหิเต น ภวติ, ปุริเสน ปุริโส คามํ คมียเต, สิโสฺส ธมฺมํ โพธียเต อิจฺจาทิฯ

๒๘๗. กาลทฺธานมจฺจนฺตสํโยเคฯ

อจฺจนฺตํ นิรนฺตรํ สํโยโค**อจฺจนฺตสํโยโค**ฯ กาลทฺธานํ ทพฺพคุณกฺริยาหิ อจฺจนฺตสํโยเค เตหิ กาลทฺธานวาจีหิ ลิเงฺคหิ ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ

กาเล ตาว – สตฺตาหํ ควปานํ, มาสํ มํโสทนํ, สรทํ รมณียา นที, สพฺพกาลํ รมณียํ นนฺทนํ, มาสํ สชฺฌายติ, ตโย มาเส อภิธมฺมํ เทเสสิฯ

อทฺธาเน – โยชนํ วนราชิ, โยชนํ ทีโฆ ปพฺพโต, โกสํ สชฺฌายติฯ

อจฺจนฺตสํโยเคติ กึ? มาเส มาเส ภุญฺชติ, โยชเน โยชเน วิหารํ ปติฎฺฐาเปสิฯ

๒๘๘. กมฺมปฺปวจนียยุเตฺตฯ

กมฺมปฺปวจนีเยหิ นิปาโตปสเคฺคหิ ยุเตฺต โยเค สติ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ

กมฺมํ ปวจนียํ เยสํ เต **กมฺมปฺปวจนียา,** ปรสมญฺญาวเสน วา อนฺวาทโย กมฺมปฺปวจนียาฯ

ตตฺถ **อนุ**สทฺทสฺส ลกฺขเณ, สหเตฺถ, หีเน จ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตาฯ ยถา – ปพฺพชิตมนุ ปพฺพชึสุ, นทิมนฺววสิตา พาราณสี, นทิยา สห อวพทฺธาติ อโตฺถ, อนุ สาริปุตฺตํ ปญฺญวาฯ

ลกฺขณาทีสุ ‘‘ลกฺขณิ’ตฺถมฺภูตกฺขานภาค วิจฺฉาสุ ปติ ปริ อนโว’’ติ ปติ ปริ อนูนํ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตาฯ

ลกฺขเณ สูริยุคฺคมนํ ปติ ทิพฺพา ภกฺขา ปาตุภเวยฺยุํ, รุกฺขํ ปติ วิโชฺชตเต จโนฺท, รุกฺขํ ปริ, รุกฺขํ อนุฯ

อิตฺถมฺภูตกฺขาเน สาธุ เทวทโตฺต มาตรํ ปติ, มาตรํ ปริ, มาตรํ อนุฯ

ภาเค ยเทตฺถ มํ ปติ สิยา, มํ ปริ, มํ อนุ, ตํ ทียตุฯ

วิจฺฉาโยเค อตฺถมตฺถํ ปติ สโทฺท นิวิสติ, รุกฺขํ รุกฺขํ ปติ วิโชฺชตเต จโนฺท, รุกฺขํ รุกฺขํ ปริ, รุกฺขํ รุกฺขํ อนุฯ

‘‘อภิรภาเค’’ติ อภิสฺส ภาควชฺชิเตสุ ลกฺขณาทีสุ กมฺมปฺปวจนียสญฺญา วุตฺตาฯ ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคโต, สาธุ เทวทโตฺต มาตรํ อภิฯ

นิปาเต ธิ พฺราหฺมณสฺส หนฺตาร มิเจฺจวมาทิฯ

๒๘๙. กฺวจิ ทุติยา ฉฎฺฐีนมเตฺถฯ

ฉฎฺฐีนํ อเตฺถ กฺวจิ ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ อนฺตราอภิโต ปริโต ปติ ปฏิภาติโยเค อยํฯ อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน, ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ มเชฺฌติ อโตฺถฯ อภิโต คามํ วสติ, ปริโต คามํ วสติ, นทึ เนรญฺชรํ ปติ, เนรญฺชราย นทิยา สมีเปติ อโตฺถฯ ปฏิภนฺตุ ตํ จุนฺท โพชฺฌงฺคา, อุปมา มํ ปฏิภาติ, อุปมา มยฺหํ อุปฏฺฐหตีติ อโตฺถฯ

‘‘กฺวจิ ทุติยา, อเตฺถ’’ติ จ วตฺตเตฯ

๒๙๐. ตติยาสตฺตมีนญฺจฯ

ตติยาสตฺตมีนมเตฺถ จ กฺวจิ ลิงฺคมฺหา ทุติยาวิภตฺติ โหติฯ

ตติยเตฺถ สเจ มํ นาลปิสฺสติ, ตฺวญฺจ มํ นาภิภาสสิ, วินา สทฺธมฺมํ กุโต สุขํ, อุปายมนฺตเรน น อตฺถสิทฺธิฯ

สตฺตมิยตฺถ – กาเล, อุปานฺวชฺฌาวสสฺส ปโยเค, อธิสิฏฺฐาวสานํ ปโยเค, ตปฺปานจาเร จ ทุติยาฯ

กาเล ตาว – ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา, เอกํ สมยํ ภควาฯ อิมํ รตฺตึ จตฺตาโร มหาราชาโนฯ

อุปาทิปุพฺพสฺส **วส**ธาตุสฺส ปโยเค – คามํ อุปวสติ, คามํ อนฺวสติ, วิหารํ อธิวสติ, คามํ อาวสติ, อคารํ อชฺฌาวสติฯ ตถา ปถวึ อธิเสสฺสติ, คามํ อธิติฏฺฐติ, คามํ อชฺฌาวสติฯ

ตปฺปานจาเรสุ – นทึ ปิวติ, คามํ จรติ อิจฺจาทิฯ

กสฺมึ อตฺเถ ตติยา?

๒๙๑. กรเณ ตติยาฯ

กรณการเก ตติยาวิภตฺติ โหติฯ

กึ กรณํ?

๒๙๒. เยน วา กยิรเต ตํ กรณํฯ

เยน วา กตฺตา อุปกรณภูเตน วตฺถุนา กฺริยํ อพฺยวธาเนน กโรติ, เยน วา วิกโรติ, เยน วา ปาปุณาติ, ตํ การกํ กรณสญฺญํ โหติฯ

กรียเต อเนนาติ **กรณํ,** เอตฺถ จ สติปิ สพฺพการกานํ กฺริยาสาธกเตฺต ‘‘เยน วา กยิรเต’’ติ วิเสเสตฺวา วจนํ กตฺตูปกรณภูเตสุ การเกสุ สาธกตมเสฺสว คหณตฺถํฯ

วุตฺตญฺจ

‘‘ยสฺส สพฺพวิเสเสน, กฺริยาสํสิทฺธิเหตุตา;
สมฺภาวียติ ตํ วุตฺตํ, กรณํ นาม การก’’นฺติฯ

ตํ ปน ทุวิธํ อชฺฌตฺติก พาหิรวเสนฯ

ยถา – หเตฺถน กมฺมํ กโรติ, จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, มนสา ธมฺมํ วิญฺญายฯ ทเตฺตน วีหโย ลุนาติ, อคฺคินา กุฏึ ฌาเปติฯ

‘‘ตติยา’’ติ อธิกาโรฯ

๒๙๓. กตฺตริ จฯ

กตฺตริ จ การเก ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติฯ จคฺคหเณน อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ, กฺริยาปวเคฺค, ปุพฺพสทิสสมูนตฺถ กลห นิปุณ มิสฺสก สขิลตฺถาทิโยเค, กาลทฺธาเนสุ, ปจฺจตฺตกมฺมตฺถปญฺจมิยตฺถาทีสุ จ ตติยาฯ

โก จ กตฺตา?

๒๙๔. โย กโรติ ส กตฺตาฯ

โย กฺริยํ อตฺตปฺปธาโน หุตฺวา กโรติ, โส กตฺตุสโญฺญ โหติฯ

โส ติวิโธ สุทฺธกตฺตา เหตุกตฺตา กมฺมกตฺตาติฯ ตตฺถ โย สยเมว กฺริยํ กโรติ, โส **สุทฺธกตฺตา**ฯ โย อญฺญํ กาตุํ สมตฺถํ อกโรนฺตํ กมฺมํ นิโยเชติ, โส **เหตุกตฺตา,** ยถา – คนฺตุํ สมตฺถํ เทวทตฺตํ, ตมโญฺญ ปโยเชติ ''คมยติ เทวทตฺต''นฺติฯ

ยํ ปน ตตฺถ ตตฺถ คจฺฉติ เทวทตฺตํ, ตมโญฺญ ปโยชยติ ''คมยติ เทวทตฺต''นฺติ เหตุวตฺถนิทสฺสนํ, ตมฺปิ สามตฺถิยทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ อญฺญถา ยทิ สยเมว คจฺฉติ, กึ ตตฺถ ปโยชกพฺยาปาเรน อกโรนฺตํ พเลน การยติ, ปาสาณํ อุฏฺฐาปยตีติอาทิกญฺจ น สิเชฺฌยฺยฯ

เอตฺถ ปน

''กตฺตา''ติ วตฺตเตฯ

๒๙๓. โย กาเรติ ส เหตุฯ

โย กตฺตารํ กาเรติ, โส เหตุสโญฺญ โหติ, กตฺตา จาติ เหตุกตฺตุสญฺญาฯ

โย ปน ปรสฺส กฺริยํ ปฏิจฺจ กมฺมภูโตปิ สุกรตฺตา สยเมว สิชฺฌโนฺต วิย โหติ, โส **กมฺมกตฺตา** นาม, ยถา – สยํ กรียเต กโฏ, สยเมว ปจฺจเต โอทโนติฯ

วุตฺตญฺจ

''อตฺตปฺปธาโน กิริยํ, โย นิพฺพเตฺตติ การโก;
อปฺปยุโตฺต ปยุโตฺต วา, ส กตฺตาติ ปวุจฺจติฯ

เหตุกตฺตาติ กถิโต,
กตฺตุโน โย ปโยชโก;
กมฺมกตฺตาติ สุกโร,
กมฺมภูโต กถียเต''ติฯ

นนุ จ ''สํโยโค ชายเต''ติอาทีสุ กถํ ปุเร อสโต ชนนกฺริยาย กตฺตุภาโวสิยาติ? วุจฺจเต – โลกสเงฺกตสิโทฺธ หิ สทฺทปฺปโยโค, อวิชฺชมานมฺปิ หิ โลโก สทฺทาภิเธยฺยตาย วิชฺชมานํ วิย คเหตฺวา โวหรติ , วิกปฺปพุทฺธิคหิตาการเยว หิ สเทฺทนาภิธียเต, น ตุ วตฺถุสภาโว, อญฺญถา สุตมยญาเณนปิ ปจฺจเกฺขน วิย วตฺถุสภาวสจฺฉิกรณปฺปสโงฺค จ มุสาวาท กุทิฏฺฐิวาทาทีนม ภาวปฺปสโงฺค จ สิยา, ตสฺมา พุทฺธิปริกปฺปิตปญฺญตฺติวเสนปิ สทฺทปฺปวตฺติ โหตีติ อสโต สํโย คาทิสฺสปิ โหเตว ชนนกฺริยาย กตฺตุการกตาติฯ

ยถาห

''โวหารวิสโย สโทฺท, เนกนฺตปรมตฺถิโก;
พุทฺธิสงฺกปฺปิโต อโตฺถ, ตสฺสโตฺถติ ปวุจฺจติฯ

พุทฺธิยา คหิตตฺตา หิ, สํโยโค ชายเต อิติ;
สํโยโค วิชฺชมาโนว, กตฺตา ภวติ ชาติยา’’ติฯ

ตตฺร **ตติยา** ชิเนน เทสิโต ธมฺโม, พุเทฺธน ชิโต มาโร, อหินา ทโฏฺฐ นโร, พุเทฺธน โพธิโต โลโก, สเทฺธหิ การิโต วิหาโรฯ

อภิหิเต น ภวติฯ กฏํ กโรติ เทวทโตฺต, กาเรติ วาฯ

อิตฺถมฺภูตสฺส ลกฺขเณ – สา ภิเนฺนน สีเสน ปคฺฆรเนฺตน โลหิเตน ปฏิวิสฺสกานํ อุชฺฌาเปสิ, อูนปญฺจพนฺธเนน ปเตฺตน อญฺญํ นวํ ปตฺตํ เจตาเปยฺย, ติทณฺฑเกน ปริพฺพาชกมทฺทกฺขิฯ

อปวเคฺค – เอกาเหเนว พาราณสึ ปายาสิ, นวหิ มาเสหิ วิหารํ นิฏฺฐาเปสิ, โยชเนน อธีตํ พฺยากรณํ, **กฺริยาปวโคฺค**ติ กฺริยาย อาสุํ ปรินิฏฺฐาปนํฯ

ปุพฺพาทิโยเค – มาเสน ปุโพฺพ, ปิตรา สทิโส, มาตรา สโม, กหาปเณน อูโน, ธเนน วิกโล, อสินา กลโห, อาจาเรน นิปุโณ, วาจาย นิปุโณ, คุเฬน มิสฺสกํ, ติเลน มิสฺสกํ, วาจาย สขิโล, มณินา อโตฺถ, ธเนน อโตฺถ, ปิตรา ตุโลฺยฯ

กาลทฺธาเนสุ – มาเสน ภุญฺชติ, โยชเนน คจฺฉติฯ

ปจฺจเตฺต – อตฺตนาว อตฺตานํ สมฺมนฺนติฯ

กมฺมเตฺถ – ติเลหิ เขเตฺต วปติฯ

ปญฺจมิยเตฺถ – สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณนฯ

๒๙๖. สหาทิโยเค จฯ

สห สทฺธึ สมํ นานา วินา อลํ กิมิเจฺจวมาทีหิ โยเค ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ, **จ**สเทฺทน สหเตฺถปิฯ

ตตฺถ **สห**สเทฺทน โยโค กฺริยา คุณ ทพฺพ สมวาเย สมฺภวติฯ ยถา – วิตเกฺกน สห วตฺตติ, ปุเตฺตน สห ถูโล, อเนฺตวาสิกสทฺธิวิหาริเกหิ สห อาจริยุปชฺฌายานํ ลาโภ, นิสีทิ ภควา สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน, สหเสฺสน สมํ มิตา, สเพฺพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว, สโงฺฆ วินาปิ คเณฺคน อุโปสถํ กเรยฺย, อลํ เต อิธ วาเสน, กึ เม เอเกน ติเณฺณน, ปุริเสน ถามทสฺสินา, กึ เต ชฏาหิ ทุเมฺมธ, กึ เต อชินสาฏิยาฯ

สหเตฺถ – เทวทโตฺต ราชคหํ ปาวิสิ โกกาลิเกน ปจฺฉาสมเณน, ทุกฺโข พาเลหิ สํวาโสฯ

๒๙๗. เหตฺวเตฺถ จฯ

โยคคฺคหณมิหานุวตฺตเต, เหตฺวเตฺถ, เหตฺวตฺถปฺปโยเค จ ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติฯ

กิสฺมิญฺจิ ผเล ทิฏฺฐสามตฺถิยํ การณํ เหตุ, โสเยว อโตฺถ, ตสฺมึ เหตฺวเตฺถ, อเนฺนน วสติ, ธเมฺมน วสติ, วิชฺชาย วสติฯ

น ชจฺจาวสโล โหติ,
น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ;
กมฺมุนา วสโล โหติ,
กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณฯ

ทาเนน โภควา, อาจาเรน กุลีฯ

เกน ปาณิ กามทโท, เกน ปาณิ มธุสฺสโว;
เกน เต พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติฯ

เหตฺวตฺถปฺปโยเค – เกน นิมิเตฺตน, เกน ปโยชเนน, เกนเฏฺฐน, เกน เหตุนา วสติฯ

๒๙๘. สตฺตมฺยเตฺถ จฯ

สตฺตมฺยเตฺถ จ ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติฯ

กาลทฺธานทิสาเทสาทีสุ จายํฯ เตน สมเยน, เตน กาเลน, กาเลน ธมฺมสฺสวณํ, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา, มาเสน ภุญฺชติ, โยชเนน ธาวติฯ ปุรตฺถิเมน ธตรโฏฺฐ, ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก, ปจฺฉิเมน วิรูปโกฺข, อุตฺตเรน กสิวโนฺต ชโนฆมปเรน จ, เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ อิจฺจาทิฯ

๒๙๙. เยนงฺควิกาโรฯ

เยน พฺยาธิมตา อเงฺคน องฺคิโน วิกาโร ลกฺขียเต, ตตฺถ ตติยาวิภตฺติ โหติฯ เอตฺถ จ องฺคมสฺส อตฺถีติ **องฺคํ,** สรีรํฯ อกฺขินา กาโณ, หเตฺถน กุณี, ปาเทน ขโญฺช, ปิฏฺฐิยา ขุโชฺชฯ

๓๐๐. วิเสสเน จฯ

วิเสสียติ วิเสสิตพฺพํ อเนนาติ **วิเสสนํ,** โคตฺตาทิฯ ตสฺมึ โคตฺตนามชาติสิปฺปวโยคุณสงฺขาเต วิเสสนเตฺถ ตติยาวิภตฺติ โหติ, **จ**สเทฺทน **ปกติ**อาทีหิ จฯ โคเตฺตน โคตโม นาโถฯ

สาริปุโตฺตติ นาเมน, วิสฺสุโต ปญฺญวา จ โส;
ชาติยา ขตฺติโย พุโทฺธ, โลเก อปฺปฏิปุคฺคโลฯ

ตทหุ ปพฺพชิโต สโนฺต, ชาติยา สตฺตวสฺสิโก;
โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเกฯ

สิเปฺปน นฬกาโร โส, เอกูนตึโส วยสา, วิชฺชาย สาธุ, ปญฺญาย สาธุ, ตปสา อุตฺตโม, สุวเณฺณน อภิรูโปฯ

ปกติอาทีสุ – ปกติยา อภิรูโป, เยภุเยฺยน มตฺติกา, สเมน ธาวติ, วิสเมน ธาวติ, ทฺวิโทเณน ธญฺญํ กิณาติ, สหเสฺสน อสฺสเก กิณาติ อิจฺจาทิฯ

กสฺมึ อเตฺถ จตุตฺถี?

๓๐๑. สมฺปทาเน จตุตฺถีฯ

สมฺปทานการเก ลิงฺคมฺหา จตุตฺถีวิภตฺติ โหติฯ

กิญฺจ สมฺปทานํ?

๓๐๒. ยสฺส ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต วา ตํ สมฺปทานํฯ

ยสฺส วา ทาตุกาโม, ยสฺส วา โรจเต, ยสฺส วา ธารยเต, ตํ การกํ สมฺปทานสญฺญํ โหติฯ สมฺมา ปทียเต อสฺสาติ **สมฺปทานํ,** ปฏิคฺคาหโกฯ

ตํ ปน ติวิธํ ทิยฺยมานสฺสานิวารณเชฺฌสนานุมติวเสนฯ ยถา – พุทฺธสฺส ปุปฺผํ ยชติ, โพธิรุกฺขสฺส ชลํ ททาติฯ **อเชฺฌสเน** – ยาจกานํ ธนํ ททาติฯ **อนุมติยํ** – ภิกฺขูนํ ทานํ เทติฯ

ยถาห

''อนิรากรณาราธ-นาพฺภนุญฺญวเสน หิ;
สมฺปทานํ ติธา วุตฺตํ, รุกฺข ยาจก ภิกฺขโว''ติฯ

ทาตุกาโมติ กึ? รโญฺญ ทณฺฑํ ททาติฯ

โรจนาทีสุ ปน – สมณสฺส โรจเต สจฺจํ, มายสฺมนฺตานมฺปิ สงฺฆเภโท รุจฺจิตฺถ, ยสฺสายสฺมโต ขมติ, เทวทตฺตสฺส สุวณฺณจฺฉตฺตํ ธารยเต ยญฺญทโตฺตฯ

''สมฺปทานํ, วา''ติ จ วตฺตเตฯ

๓๐๓. สิลาฆ หนุ ฐา สป ธาร ปิห กุธ ทุหิ สฺสาสูย ราธิกฺข ปจฺจาสุณ อนุปติคิณ ปุพฺพกตฺตาโรจนตฺถตทตฺถ ตุมตฺถาลมตฺถ มญฺญานาทรปฺปาณินิ คตฺยตฺถกมฺมนิ อาสิสตฺถ สมฺมุติ ภิยฺยสตฺตมฺยเตฺถสุ จฯ

จตุปฺปทมิทํ ฯ **สิลาฆ** กตฺถเน, **หนุ** อปนยเน, **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิ, **สป** อโกฺกเส, **ธร** ธารเณ, **ปิห** อิจฺฉายํ อิเจฺจเตสํ ธาตูนํ ปโยเค, **กุธ** โกเป, **ทุห** ชิฆํสายํ, **อิสฺส** อิสฺสายํ, **อุสูย** โทสาวิกรเณ อิเจฺจเตสํ ตทตฺถวาจีนญฺจ ธาตูนํ ปโยเค จ **ราธ** หิํสาสํราเธสุ, **อิกฺข** ทสฺสนเงฺกสูติ อิเมสํ ปโยเค จ **ปติ อา**ปุพฺพสฺส **สุ** สวเณติ อิมสฺส จ **อนุปติ**ปุพฺพสฺส **เค**สเทฺทติ อิมสฺส จ ปุพฺพกตฺตา จ อาโรจนตฺถปฺปโยเค, ตทเตฺถ, ตุมเตฺถ, อลมตฺถปฺปโยเค จ มญฺญติปฺปโยเค อนาทเร อปฺปาณินิ จ คตฺยตฺถานํ กมฺมนิ จ อาสิสตฺถปฺปโยเค จ สมฺมุติ ภิยฺยปฺปโยเคสุ จ สตฺตมฺยเตฺถ จาติ ตํ กมฺมาทิการกํ สมฺปทานสญฺญํ โหติ, **จ**สทฺทคฺคหเณน ปหิณติกปฺปติ ปโหติอุปมาญฺชลิกรณ ผาสุ อตฺถเสยฺยปฺปภุติโยเค จ ปุเร วิย จตุตฺถีฯ

สิลาฆาทิปฺปโยเค ตาว – พุทฺธสฺส สิลาฆเตฯ อุปชฺฌายสฺส สิลาฆเต, โถเมตีติ อโตฺถฯ

หนุเต มยฺหเมว, หนุเต ตุยฺหเมว, อปลปตีติ อโตฺถฯ

อุปติฏฺฐยฺย สกฺยปุตฺตานํ วฑฺฒกี, เอตฺถ จ อุปฏฺฐานํ นาม อุปคมนํฯ ภิกฺขุสฺส ภุญฺชมานสฺส ปานีเยน วา วิธูปเนน วา อุปติฏฺฐยฺยฯ

ตุยฺหํ สปเต, มยฺหํ สปเต, เอตฺถ จ **สปนํ** นาม สจฺจกรณํฯ

ธารยติปฺปโยเค ธนิโกเยว สมฺปทานํ, สุวณฺณํ เต ธารยเต, อิณํ ธารยตีติ อโตฺถฯ ตสฺส รโญฺญ มยํ นาคํ ธารยามฯ

ปิหปฺปโยเค อิจฺฉิโตเยว, เทวาปิ ตสฺส ปิหยนฺติ ตาทิโน, เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ, สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ, ปเตฺถนฺตีติ อโตฺถฯ

โกธาทิอตฺถานํ ปโยเค ยํ ปติ โกโป, ตสฺส กุชฺฌ มหาวีร, ยทิหํ ตสฺส กุเปฺปยฺยํฯ

ทุหยติ ทิสานํ เมโฆ, โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติฯ

ติตฺถิยา อิสฺสนฺติ สมณานํฯ

ทุชฺชนา คุณวนฺตานํ อุสูยนฺติ, กา อุสูยา วิชานตํฯ

ราธิกฺขปฺปโยเค ยสฺส วิปุจฺฉนํ กมฺมวิขฺยาปนตฺถํ, **วา**ธิการโต ทุติยา จฯ อาราโธ เม รโญฺญ, รโญฺญ อปรชฺฌติ, ราชานํ วา อปรชฺฌติ, กฺยาหํ อยฺยานํ อปรชฺฌามิ, กฺยาหํ อเยฺย อปรชฺฌามิ วาฯ

อายสฺมโต อุปาลิเตฺถรสฺส อุปสมฺปทาเปโกฺข อุปติโสฺส, อายสฺมนฺตํ วาฯ

ปจฺจาสุณ อนุปติคิณานํ ปุพฺพกตฺตา จ สุโณติสฺส ธาตุสฺส ปจฺจาโยเค, คิณสฺส จ อนุปติโยเค ปุพฺพสฺส กมฺมุโน โย กตฺตา, โส สมฺปทานสโญฺญ โหติฯ ยถา – ภควา ภิกฺขู เอตทโวจ, เอตฺถ ‘‘ภิกฺขู’’ติ อกถิตกมฺมํ, ‘‘เอต’’นฺติ กถิตกมฺมํ, ปุพฺพสฺส วจนกมฺมสฺส กตฺตา ภควาฯ ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุํ, อาสุณนฺติ พุทฺธสฺส ภิกฺขู, ตถา ภิกฺขุ ชนํ ธมฺมํ สาเวติ, ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน อนุคิณาติ, ตสฺส ภิกฺขุโน ชโน ปติคิณาติ, สาธุการทานาทินา ตํ อุสฺสาหยตีติ อโตฺถฯ

> โย วเทติ ส กตฺตาติ, วุตฺตํ กมฺมนฺติ วุจฺจติ;
> โย ปฏิคฺคาหโก ตสฺส, สมฺปทานํ วิชานิยาติฯ

อาโรจนตฺถปฺปโยเค ยสฺส อาโรเจติ, ตํ สมฺปทานํฯ อาโรจยามิ โว ภิกฺขเว, ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว, อามนฺตยามิ เต มหาราช, อามนฺต โข ตํ คจฺฉามาติ วาฯ เอตฺถ จ **อาโรจน**สทฺทสฺส กถนปฺปการตฺถตฺตา เทสนตฺถาทิปฺปโยเคปิ จตุตฺถีฯ ธมฺมํ โว เทเสสฺสามิ, เทเสตุ ภเนฺต ภควา ธมฺมํ ภิกฺขูนํ, ยถา โน ภควา พฺยากเรยฺย, นิรุตฺตึ เต ปวกฺขามิ อิจฺจาทิฯ

ตทเตฺถ สมฺปทานสญฺญา, จตุตฺถี จฯ

‘‘อโต, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๐๔. อาย จตุเตฺถกวจนสฺส ตุฯ

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา ปรสฺส จตุตฺถกวจนสฺส **อายา**เทโส โหติ วา, สรโลปาทิฯ

พุทฺธสฺสตฺถาย ธมฺมสฺสตฺถาย สงฺฆสฺสตฺถาย ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, ปิณฺฑปาตํ ปฏิเสวามิ เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย, อูนสฺส ปาริปูริยา, อตฺถาย หิตาย สุขาย สํวตฺตติฯ

ตุมตฺถ – โลกานุกมฺปาย, โลกมนุกมฺปิตุนฺติ อโตฺถฯ ตถา ผาสุวิหารายฯ

อลํสทฺทสฺส อตฺถา อรหปฏิกฺเขปาฯ **อรหตฺถ** – อลํ เม รชฺชํ, อลํ ภิกฺขุ ปตฺตสฺส, อกฺขธุโตฺต ปุริสปุคฺคโล นาลํ ทารภรณาย, อลํ มโลฺล มลฺลสฺส, อรหติ มโลฺล มลฺลสฺสฯ

ปฏิกฺเขป – อลํ เต อิธ วาเสน, อลํ เม หิรญฺญสุวเณฺณน, กึ เม เอเกน ติเณฺณน, กึ เต ชฏาหิ ทุเมฺมธ, กึ เตตฺถ จตุมฏฺฐสฺสฯ

มญฺญติปฺปโยเค อนาทเร อปฺปาณินิ กมฺมนิเยว – กฏฺฐสฺส ตุวํ มเญฺญ, กฬิงฺครสฺส ตุวํ มเญฺญ, ชีวิตํ ติณายปิ น มญฺญมาโนฯ

อนาทเรติ กึ? สุวณฺณํ ตํ มเญฺญฯ **อปฺปาณินี**ติ กึ? คทฺรภํ ตุวํ มเญฺญฯ

คตฺยตฺถกมฺมนิ วาธิการโต ทุติยา จฯ อโปฺป สคฺคาย คจฺฉติ, อโปฺป สคฺคํ คจฺฉติ, นิพฺพานาย วชนฺติยา, มูลาย ปฏิกเสฺสยฺย, มูลํ ปฏิกเสฺสยฺยฯ

อาสีสนตฺถ อายุภทฺทกุสลาทิโยเคเยว, อายสฺมโต ทีฆายุ โหตุ, ‘‘โตติตา สสฺมึนาสู’’ติ **นฺตุ**สฺส สวิภตฺติสฺส **โต** อาเทโสฯ ภทฺทํ ภวโต โหตุ, กุสลํ ภวโต โหตุ, อนามยํ ภวโต โหตุ, สุขํ ภวโต โหตุ, อตฺถํ ภวโต โหตุ, หิตํ ภวโต โหตุ, สฺวาคตํ ภวโต โหตุ, โสตฺถิ โหตุ สพฺพสตฺตานํฯ

สมฺมุติปฺปโยเค – สาธุ สมฺมุติ เม ตสฺส ภควโต ทสฺสนายฯ

ภิยฺยปฺปโยเค ภิโยฺยโส มตฺตายฯ

สตฺตมิยตฺถ อาวิกรณ ปาตุภวนาทิโยเค – ตุยฺหญฺจสฺส อาวิกโรมิ, ตสฺส เม สโกฺก ปาตุรโหสิฯ

จสทฺทคฺคหเณน ปหิณาทิกฺริยาโยเค, ผาสุอาทินามปโยเค จ – ตสฺส ปหิเณยฺย, ภิกฺขูนํ ทูตํ ปาเหสิ, กปฺปติ สมณานํ อาโยโค, เอกสฺส ทินฺนํ ทฺวินฺนํ ติณฺณํ ปโหติ, อุปมํ เต กริสฺสามิ, อญฺชลึ เต ปคฺคณฺหามิฯ ตถา ตสฺส ผาสุ โหติ, โลกสฺสโตฺถ, มณินา เม อโตฺถ, เสโยฺย เม อโตฺถ อิจฺจาทิฯ

‘‘จตุตฺถี’’ติ วตฺตเตฯ

๓๐๕. นโมโยคาทีสฺวปิ จฯ

นโมสทฺทโยเค, **โสตฺถิสฺวาคตาที**หิ จ โยเค ลิงฺคมฺหา จตุตฺถีวิภตฺติ โหติฯ นโม เต พุทฺธ วีรตฺถุ, นโม กโรหิ นาคสฺส, นมตฺถุ พุทฺธานํ, นมตฺถุ โพธิยา, โสตฺถิ ปชานํ, สฺวาคตํ เต มหาราช, อโถ เต อทุราคตํฯ

‘‘กาเล, ภวิสฺสตี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๐๖. *ภาววาจิมฺหิ* จตุตฺถีฯ

ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถีวิภตฺติ โหติ ภวิสฺสติกาเลฯ ภวนํ ***ภาโว***ฯ ปจฺจิสฺสเต, ปจนํ วา ปาโก, ปากาย วชติ, ปจิตุํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ เอวํ โภคาย วชติ อิจฺจาทิฯ

กสฺมิํ อเตฺถ ปญฺจมี?

๓๐๗. อปาทาเน ปญฺจมีฯ

กิมปาทานํ?

๓๐๘. ยสฺมาทเปติ ภยมาทเตฺต วา ตทปาทานํฯ

ยสฺมา วา อวธิโต อเปติ, ยสฺมา วา ภยเหตุโต ภยํ ภวติ, ยสฺมา วา อกฺขาตารา วิชฺชํ อาททาติ, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติฯ อปเนตฺวา อิโต อาททาตีติ **อปาทานํ**ฯ

ตํ ปน ติวิธํ วิสยเภเทน นิทฺทิฎฺฐวิสยํ, อุปาตฺตวิสยํ, อนุเมยฺยวิสยญฺจาติฯ

อปาทานสญฺญาวิสยสฺส กฺริยาวิเสสสฺส นิทฺทิฎฺฐตฺตา **นิทฺทิฎฺฐวิสยํ**ฯ ยถา – คามา อเปนฺติ มุนโย, นครา นิคฺคโต ราชาฯ

เอตฺถ จ ‘‘ปาปา จิตฺตํ นิวารเย, ปาปา นิวาเรนฺตี’’ติอาทีสุ ยทิปิ กายสํโยคปุพฺพกาปคมนํ นตฺถิ, ตถาปิ จิตฺตสํโยคปุพฺพกสฺส อปคมนสฺส สมฺภวโต อิมินา จ อปาทานสญฺญาฯ

ยตฺถ ปน อปคมนกฺริยํ อุปาตฺตํ อชฺฌาหฎํ วิสยํ กตฺวา ปวตฺตติ, ตํ **อุปาตฺตวิสยํ**ฯ ยถา – วลาหกา วิโชฺชตเต วิชฺชุ, กุสูลโต ปจตีติฯ เอตฺถ จ ‘‘วลาหกา นิกฺขมฺม, กุสูลโต อปเนตฺวา’’ติ จ ปุพฺพกฺริยา อชฺฌาหรียติฯ

อนุเมยฺยวิสยํ ยถา – มาถุรา ปาฎลิปุตฺตเกหิ อภิรูปาฯ เอตฺถ หิ เกนจิ คุเณน อุกฺกํสียนฺตีติ อนุเมโยฺยว กฺริยาวิเสโสฯ อิธ ปน **ทูรนฺติกา**ทิสุเตฺต **วิภตฺต**คฺคหเณน อปาทานสญฺญาฯ

วุตฺตญฺจ

‘‘นิทฺทิฎฺฐวิสยํ กิญฺจิ, อุปาตฺตวิสยํ ตถา;
อนุเมยฺยวิสยญฺจาติ, อปาทานํ ติธา มต’’นฺติฯ

ตเทว จลาจลวเสน ทุวิธมฺปิ โหติฯ

จลํ ยถา – ธาวตา หตฺถิมฺหา ปติโต องฺกุสธารีฯ

อจลํ ยถา – ปพฺพตา โอตรนฺติ วนจราฯ

ภยเหตุมฺหิ – โจรา ภยํ ชายติ, ตณฺหาย ชายตี ภยํ, ปาปโต อุตฺตสติ, **อกฺขาตริ** – อุปชฺฌายา สิกฺขํ คณฺหาติ, อาจริยมฺหา อธีเต, อาจริยโต สุณาติฯ

“อปาทาน”นฺติ อธิกาโรฯ

๓๐๙. ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จฯ

ธาตโว จ นามานิ จ **ธาตุนามานิ,** เตสํ อวิหิตลกฺขณานํ ธาตุนามานํ ปโยเค, อุปสคฺคโยเค จ **อาทิ**สทฺเทน นิปาตโยเค จ ตํยุตฺตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติฯ

ธาตุปฺปโยเค ตาว – **ปราชิ**โยเค โย อสโยฺห, ปภูโยเค ปภโว, ชนิโยเค ชายมานสฺส ปกติ จฯ ยถา – พุทฺธสฺมา ปราเชนฺติ อญฺญติตฺถิยาฯ หิมวตา ปภวนฺติ ปญฺจ มหานทิโย, อนวตตฺตมฺหา มหาสรา ปภวนฺติ, อจิรวติยา ปภวนฺติ กุนฺนทิโยฯ กามโต ชายตี โสโก, ยสฺมา โส ชายเต คินิ, อุรสฺมา ชาโต ปุตฺโต, กมฺมโต ชาตํ อินฺทฺริยํฯ

นามปฺปโยเค อญฺญตฺถิตราทีหิ ยุตฺเต – นาญฺญตฺร ทุกฺขา สโมฺภติ, นาญฺญํ ทุกฺขา นิรุชฺฌติ, ตโต อเญฺญน กเมฺมน, ตโต อิตรํ, อุภโต สุชาโต ปุตฺโต อิจฺจาทิฯ

อุปสคฺคยุตฺเตสุ อปปรีหิ วชฺชนตฺเถหิ โยเค, มริยาทาภิวิธิอตฺเถ อาโยเค **ปติ**นา ปตินิธิปติทานตฺเถน โยเค จฯ ยถา – อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา, สาลํ วชฺเชตฺวาติ อโตฺถฯ ตถา ปริปพฺพตา เทโว วสฺสติ, ปพฺพตํ วชฺเชตฺวาติ อโตฺถฯ **มริยาทายํ** – อาปพฺพตา เขตฺตํฯ **อภิวิธิมฺหิ** – อาพฺรหฺมโลกา สโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติ, พฺรหฺมโลกํ อภิพฺยาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ปตินิธิมฺหิ** – พุทฺธสฺมา ปติ สาริปุโตฺต ธมฺมเทสนาย อาลปติ เตมาสํฯ **ปติทาเน** – ฆตมสฺส เตลสฺมา ปติ ททาติ, กนกมสฺส หิรญฺญสฺมา ปติ ททาติฯ

นิปาตยุตฺเตสุ ริเต นานา วินาทีหิ โยเค – ริเต สทฺธมฺมา กุโต สุขํ ลภติฯ เต ภิกฺขู นานากุลา ปพฺพชิตาฯ วินา สทฺธมฺมา นตฺถโญฺญ โกจิ นาโถ โลเก วิชฺชติฯ อริเยหิ ปุถเควายํ ชโน, ยาว พฺรหฺมโลกา สโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติฯ

อปิคฺคหเณน กมฺมาปาทานการกมเชฺฌปิ ปญฺจมี กาลทฺธาเนหิ, ปกฺขสฺมา วิชฺฌติ มิคํ ลุทฺทโก, อิโต ปกฺขสฺมา มิคํ วิชฺฌตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ มาสสฺมา ภุญฺชติ โภชนํ, โกสา วิชฺฌติ กุญฺชรํฯ

จสทฺทคฺคหเณน **ปภุตฺยา**ทิอตฺเถ, ตทตฺถปฺปโยเค จ – ยโตหํ ภคินิ อริยาย ชาติยา ชาโต, ยโต สรามิ อตฺตานํ, ยโต ปโตฺตสฺมิ วิญฺญุตํ, ยตฺวาธิกรณเมนํ, ยโต ปภุติ, ยโต ปฎฺฐาย, ตโต ปฎฺฐาย อิจฺจาทิฯ

๓๑๐. รกฺขณตฺถานมิจฺฉิตํ ฯ

รกฺขณตฺถานํ ธาตูนํ ปโยเค ยํ อิจฺฉิตํ, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ, **จ**การาธิการโต อนิจฺฉิตญฺจฯ รกฺขณเญฺจตฺถ นิวารณํ, ตายนญฺจฯ กาเก รกฺขนฺติ ตณฺฑุลา, ยวา ปฎิเสเธนฺติ คาโวฯ

อนิจฺฉิตํ ยถา – ปาปา จิตฺตํ **นิ**วารเย, ปาปานิวาเรนฺติ, ราชโต วา โจรโต วา อคฺคิโต วา อุทกโต วา นานาภยโต วา นานาโรคโต วา นานาอุปทฺทวโต วา อารกฺขํ คณฺหนฺตุฯ

“อิจฺฉิต”มิติ วตฺตเตฯ

๓๑๑. เยน วา’ทสฺสนํฯ

เยน อทสฺสนมิจฺฉิตํ อนฺตรธายเนฺตน, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ วา, อนฺตรธาเน วายํฯ อุปชฺฌายา อนฺตรธายติ สิโสฺส, นิลียตีติ อโตฺถฯ มาตาปิตูหิ อนฺตรธายติ ปุโตฺตฯ

วาติ กึ? เชตวเน อนฺตรหิโตฯ **เยนา**ติ กึ? ยโกฺข ตเตฺถว อนฺตรธายติฯ

๓๑๒. ทูรนฺติกทฺธกาลนิมฺมานตฺวาโลปทิสาโยควิภตฺตารปฺปโยค สุทฺธปฺปโมจน เหตุ วิวิตฺตปฺปมาณ ปุพฺพโยค พนฺธน คุณวจน ปญฺห กถนโถกากตฺตูสุ จฯ

ทูรเตฺถ, อนฺติกเตฺถ, อทฺธนิมฺมาเน, กาลนิมฺมาเน, ตฺวาโลเป, ทิสาโยเค, วิภเตฺต, อารติปฺปโยเค, สุทฺธตฺถปฺปโยเค, ปโมจนตฺถปฺปโยเค, เหตฺวเตฺถ, วิวิตฺตตฺถปฺปโยเค, ปมาณเตฺถ, ปุพฺพโยเค, พนฺธนตฺถปฺปโยเค, คุณวจเน , ปเญฺห, กถเน, โถกเตฺถ, อกตฺตริ จ ยทาวธิภูตํ, เหตุกมฺมาทิภูตญฺจ, ตํ การกํ อปาทานสญฺญํ โหติ, **จ**สเทฺทน ยถาโยคํ ทุติยา, ตติยา, ฉฎฺฐี จฯ

เอตฺถ จ ทูรนฺติกญฺจ ทูรนฺติกตฺถญฺจาติ **ทูรนฺติก**นฺติ สรูเปกเสสํ กตฺวา วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํ, เตน ทูรนฺติกตฺถปฺปโยเค, ตทเตฺถ จ อปาทานสโญฺญ โหติฯ

ทูรตฺถปฺปโยเค ตาว – กีวทูโร อิโต นฬการคาโม, ตโต หเว ทูรตรํ วทนฺติ, คามโต นาติทูเรฯ อารกา เต โมฆปุริสา อิมสฺมา ธมฺมวินยา, อารกา เตหิ ภควาฯ **ทูรเตฺถ** – ทูรโตว นมสฺสนฺติ, อทฺทส ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํฯ

อนฺติกตฺถปฺปโยเค – อนฺติกํ คามา, อาสนฺนํ คามา, สมีปํ คามา, คามสฺส สมีปนฺติ อโตฺถฯ

ทุติยา, ตติยา จ, ทูรํ คามํ อาคโต, ทูเรน คาเมน อาคโต, ทูรโต คามา อาคโตติ อโตฺถฯ ทูรํ คาเมน วาฯ อนฺติกํ คามํ อาคโต, อนฺติกํ คาเมน วา, อาสนฺนํ คามํ, อาสนฺนํ คาเมน วา อิจฺจาทิฯ

อทฺธกาลนิมฺมาเน นิมฺมานํ นาม ปริมาณํ, ตสฺมึ คมฺยมาเน – อิโต มถุราย จตูสุ โยชเนสุ สงฺกสฺสํ, ราชคหโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชนมตฺถเก สาวตฺถิฯ

กาลนิมฺมาเน – อิโต เอกนวุติกปฺปมตฺถเก วิปสฺสี ภควา โลเก อุทปาทิ, อิโต วสฺสสหสฺสจฺจเยน พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสติฯ

ตฺวาปจฺจยนฺตสฺส โลโป นาม ตทตฺถสมฺภเวปิ อวิชฺชมานตา, ตสฺมึ ตฺวาโลเป กมฺมาธิกรเณสุ – ปาสาทา สงฺกเมยฺย, ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สงฺกเมยฺยาติ อโตฺถ ฯ ตถา หตฺถิกฺขนฺธา สงฺกเมยฺย, อภิธมฺมา ปุจฺฉนฺติ, อภิธมฺมํ สุตฺวา วา, อภิธมฺมา กถยนฺติ, อภิธมฺมํ ปฐิตฺวา วา, อาสนา วุฎฺฐเหยฺย, อาสเน นิสีทิตฺวา วาฯ

ทิสตฺถวาจีหิ โยเค, ทิสเตฺถ จ – อิโต สา ปุริมา ทิสา, อิโต สา ทกฺขิณา ทิสา, อิโต สา ปจฺฉิมา ทิสา, อิโต สา อุตฺตรา ทิสา, อวีจิโต อุปริภวคฺคา, อุทฺธํ ปาทตลา, อโธ เกสมตฺถกา อิจฺจาทิฯ **ทิสเตฺถ** – ปุรตฺถิมโต ทกฺขิณโตติอาทิฯ เอตฺถ ปน สตฺตมิยเตฺถ **โต**ปจฺจโยปิ ภวิสฺสติฯ

วิภตฺตํ นาม สยํ วิภตฺตเสฺสว ตทญฺญโต คุเณน วิภชนํ, ตสฺมึ วิภเตฺต – ยโต ปณีตตโร วา วิสิฏฺฐตโร วา นตฺถิ, อตฺตทโนฺต ตโต วรํฯ กิญฺจาปิ ทานโต สีลเมว วรํ, ตโต มยา สุตา อสฺสุตเมว พหุตรํ, สีลเมว สุตา เสโยฺยฯ ฉฏฺฐี จ, ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํ ปวรํ ยทิทํ สุคตวินโยฯ

อารติปฺปโยโค นาม วิรมณตฺถสทฺทปฺปโยโคฯ ตตฺถ – อสทฺธมฺมา อารติ, วิรติ ปาปา, ปาณาติปาตา เวรมณี, อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต, อปฺปฏิวิรโต มุสาวาทาฯ

สุทฺธตฺถปฺปโยเค – โลภนีเยหิ ธเมฺมหิ สุโทฺธ อสํสโฏฺฐ, มาติโต จ ปิติโต จ สุโทฺธ อนุปกฺกุโฏฺฐ อครหิโตฯ

ปโมจนตฺถปฺปโยเค – ปริมุโตฺต ทุกฺขสฺมาติ วทามิ, มุโตฺต มารพนฺธนา, น เต มุจฺจนฺติ มจฺจุนา, มุโตฺตหํ สพฺพปาเสหิฯ

เหตฺวเตฺถ, สรูเปกเสสสฺส คหิตตฺตา เหตฺวตฺถปฺปโยเค จ สพฺพนามโต – กสฺมา นุ ตุมฺหํ ทหรา น มียเร, กสฺมา อิเธว มรณํ ภวิสฺสติ, กสฺมา เหตุนา, ยสฺมา จ กมฺมานิ กโรนฺติ, ยสฺมา ติห ภิกฺขเว, ตสฺมา ติห ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ, ตสฺมา พุโทฺธสฺมิ พฺราหฺมณ, ยสฺมา การณา, ตสฺมา การณา, กึ การณาฯ ทุติยา, ฉฏฺฐี จ, กึ การณํ, ตํ กิสฺส เหตุ, กิสฺส ตุเมฺห กิลมถฯ

เกน เหตุนา, เกน การเณน, เยน มิเธกเจฺจ สตฺตา, เตน นิมิเตฺตน, เตน วุตฺตมิจฺจาทีสุ ''เหตฺวเตฺถ จา''ติ ตติยาฯ

วิวิตฺตํ นาม วิเวจนํ, ตทตฺถปฺปโยเค – วิวิโตฺต ปาปกา ธมฺมา, วิวิเจฺจว กาเมหิ, วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิฯ

ปมาณเตฺถ ตติยา จ, อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนํ, คมฺภีรโต จ ปุถุลโต จ โยชนํ จนฺทภาคาย ปริมาณํ, ปริเกฺขปโต นวโยชนสตปริมาโณ มชฺฌิมปเทโสฯ

ทีฆโส นว วิทตฺถิโย สุคตวิทตฺถิยา ปมาณิกา กาเรตพฺพาฯ

เอตฺถ จ ''สฺมาหิสฺมึน''มิจฺจาทิโต ''สฺมา''ติ จ ''โส, วา''ติ จ วตฺตมาเน

๓๑๓. ทีโฆเรหิ ฯ

ทีฆ โอรอิเจฺจเตหิ **สฺมา**วจนสฺส **โส**อาเทโส โหติ วาฯ

ทีฆโส, ทีฆมฺหา วา, [โอรโส, โอรมฺหา วา] ตติยา จ, โยชนํ อายาเมน, โยชนํ วิตฺถาเรน, โยชนํ อุเพฺพเธน สาสปราสิฯ

ปฐมตฺถวาจเกน **ปุพฺพ**สเทฺทน โยโค **ปุพฺพโยโค,** เอตฺถ จ **ปุพฺพ**คฺคหณํ อทิสตฺถวุตฺติโน **ปุพฺพา**ทิคฺคหณสฺสุปลกฺขณนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เตน **ปรา**ทิโยเคปิฯ ยถา – ปุเพฺพว เม ภิกฺขเว สโมฺพธา, อิโต ปุเพฺพนาโหสิ, ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา, ธาตุลิเงฺคหิ ปรา ปจฺจยา, ตโต อปเรน สมเยน, ตโต อุตฺตริมฺปิ อิจฺจาทิฯ

พนฺธนตฺถปฺปโยเค พนฺธนเหตุมฺหิ อิเณ ปญฺจมี, ตติยา จ โหติ, สตสฺมา พโทฺธ นโร รญฺญา, สเตน วา พโทฺธ นโรฯ

ผลสาธนเหตุภูตสฺส คุณสฺส วจนํ **คุณวจนํ,** ตสฺมึ คุณวจเน ปญฺจมี, ตติยา จ, อิสฺสริยา ชนํ รกฺขติ ราชา, อิสฺสริเยน วา, สีลโต นํ ปสํสนฺติ, สีเลน วา, ปญฺญาย วิมุตฺติมโน อิจฺจาทิฯ

ปญฺหกถเนสุ – กุโตสิ ตฺวํ, กุโต ภวํ, ปาฏลิปุตฺตโตฯ เอตฺถ จ **กถนํ** นาม วิสฺสชฺชนํฯ

โถกเตฺถ อสตฺววจเน กรเณ ตติยา จ, โถกา มุจฺจติ, โถเกน มุจฺจติ วา, อปฺปมตฺตกา มุจฺจติ, อปฺปมตฺตเกน วา, กิจฺฉา มุจฺจติ, กิเจฺฉน วาฯ

อกตฺตริ อการเก ญาปกเหตุมฺหิ – กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา อุสฺสนฺนตฺตา วิปุลตฺตา อุปฺปนฺนํ โหติ จกฺขุวิญฺญาณํ, **น** ตาวิทํ นามรูปํ อเหตุกํ สพฺพตฺถ สพฺพทา สเพฺพสญฺจ เอกสทิสภาวาปตฺติโตฯ

หุตฺวา อภาวโต นิจฺจา, อุทยพฺพยปีฬนา;
ทุกฺขา อวสวตฺติตฺตา, อนตฺตาติ ติลกฺขณํฯ

‘‘ปญฺจมี’’ติ วตฺตเตฯ

๓๑๔. การณเตฺถ จฯ

กโรติ อตฺตโน ผลนฺติ **การณํ,** การกเหตุ [ชนกเหตุ], ตสฺมึ การณเตฺถ จ ปญฺจมีวิภตฺติ โหติ, วิกเปฺปนายํ, เหตฺวเตฺถ ตติยาย จ วิหิตตฺตา, อนนุโพธา อปฺปฏิเวธา จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อทสฺสนา เอวมิทํ ทีฆมทฺธานํ สนฺธาวิตํ สํสริตํ, อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ, วิญฺญาณนิโรธา อิจฺจาทิฯ

กสฺมึ อเตฺถ ฉฏฺฐี?

๓๑๕. สามิสฺมึ ฉฏฺฐีฯ

โก จ สามี?

๓๑๖. ยสฺส วา ปริคฺคโห ตํ สามีฯ

ปริคฺคยฺหตีติ **ปริคฺคโห,** โย ยสฺส ปริคฺคโห อายโตฺต สมฺพนฺธี, ตํ ปติ โส อโตฺถ สามิสโญฺญ โหติฯ **วา**คฺคหเณน สามิตพฺพ รุชาทิโยเคปิฯ

เอตฺถ จ กฺริยาภิสมฺพนฺธาภาวา น การกตา สมฺภวติฯ สามิภาโว หิ กฺริยาการกภาวสฺส ผลภาเวน คหิโต, ตถา หิ ‘‘รโญฺญ ปุริโส’’ติ วุเตฺต ยสฺมา ราชา ททาติ, ปุริโส จ ปติคฺคณฺหาติ, ตสฺมา ‘‘ราชปุริโส’’ติ วิญฺญายติฯ เอวํ โย ยสฺส อายโตฺต เสวกาทิภาเวน วา ภณฺฑภาเวน วา สมีป สมูหาวยววิการ การิยอวตฺถา ชาติ คุณ กฺริยาทิวเสน วา, ตสฺส สพฺพสฺสาปิ โส สมฺพนฺธาธารภูโต วิเสสนฏฺฐานี อาคมีวเสน ติวิโธปิ อโตฺถ **สามี** นามาติ คเหตโพฺพฯ

วุตฺตญฺจ

‘‘กฺริยาการกสญฺชาโต,

อเสฺสทํ ภาวเหตุโก;
สมฺพโนฺธ นาม โส อโตฺถ,
ตตฺถ ฉฎฺฐี วิธียเตฯ

ปารตนฺตฺยญฺหิ สมฺพโนฺธ,
ตตฺถ ฉฎฺฐี ภเวติโต;
อุปาธิฎฺฐานา คมิโต,
น วิเสสฺยาทิโต ติโต’’ติฯ

วิเสสนโต ตาว – รโญฺญ ปุริโสติ, เอตฺถ จ ราชา ปุริสํ อญฺญสามิโต วิเสเสติ นิวเตฺตตีติ **วิเสสนํ,** ปุริโส เตน วิเสสียตีติ **วิเสสิตโพฺพ,** เอวํ สพฺพตฺถ วิเสสิตพฺพโยเค วิเสสนโตว ฉฎฺฐีฯ

ภเณฺฑน สมฺพเนฺธ – ปหูตํ เม ธนํ สกฺก, เอตสฺส ปฎิวีโส, ภิกฺขุสฺส ปตฺตจีวรํฯ

สมีปสมฺพเนฺธ – อมฺพวนสฺส อวิทูเร, นิพฺพานเสฺสว สนฺติเกฯ

สมูหสมฺพเนฺธ – สุวณฺณสฺส ราสิ, ภิกฺขูนํ สมูโหฯ

อวยวสมฺพเนฺธ – มนุสฺสเสฺสว เต สีสํ, รุกฺขสฺส สาขาฯ

วิการสมฺพเนฺธ – สุวณฺณสฺส วิกติ, ภฎฺฐธญฺญานํ สตฺตุฯ

การิยสมฺพเนฺธ – ยวสฺส องฺกุโร, เมฆสฺส สโทฺท, ปุตฺตาปิ ตสฺส พหโว, กมฺมานํ ผลํ วิปาโกฯ

อวตฺถาสมฺพเนฺธ – ขนฺธานํ ปาตุภาโว, ขนฺธานํ ชรา, ขนฺธานํ เภโทฯ

ชาติสมฺพเนฺธ – มนุสฺสสฺส ภาโว, มนุสฺสานํ ชาติฯ

คุณสมฺพเนฺธ – สุวณฺณสฺส วโณฺณ, วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺส, พุทฺธสฺส คุณโฆโส, ปุปฺผานํ คโนฺธ, ผลานํ รโส, จิตฺตสฺส ผุสนา, สิปฺปิกานํ สตํ นตฺถิ, ติลานํ มุฎฺฐิ, เตสํ สมาโยโค, สนฺธิโน วิโมโกฺข, ตถาคตสฺส ปญฺญาปารมึ อารพฺภ, ปุพฺพจริยํ วา, สุขํ เต, ทุกฺขํ เต, เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ, ปญฺญาย ปฎุภาโว, รูปสฺส ลหุตา, รูปสฺส มุทุตา, รูปสฺส อุปจโยฯ

กฺริยาสมฺพเนฺธ – ปาทสฺส อุกฺขิปนํ, ปาทสฺส อวเกฺขปนํ วา, หตฺถสฺส สมิญฺชนํ, ปาทานํ ปสารณํ, ธาตูนํ คมนํ, ธาตูนํเยว ฐานํ, นิสชฺชา, สยนํ วาฯ ตถา ตสฺส นามโคตฺตาทิ, ตสฺส การณํ, ตสฺส มาตาปิตโร, ตสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิ, ตสฺส ปจฺฉโต, นครสฺส ทกฺขิณโต, วสฺสานํ ตติเย มาเส, น ตสฺส อุปมา, กุเวรสฺส พลิ อิจฺจาทิฯ

ฐานิโต – ยเมทนฺตสฺสาเทโส, โอ อวสฺสฯ

อาคมิโต – ปุถสฺสาคโม อิจฺจาทิฯ

สามิโยเค – เทวานมิโนฺท, มิคานํ ราชาฯ

ตพฺพ รุชาทิโยเค – มหาเสนาปตีนํ อุชฺฌาเปตพฺพํ วิกนฺทิตพฺพํ วิรวิตพฺพํ, เทวทตฺตสฺส รุชติ, ตสฺส โรโค อุปฺปชฺชติ, รชกสฺส วตฺถํ ททาติ, มุสาวาทสฺส โอตฺตปฺปํ อิจฺจาทิฯ

‘‘กฺวจิ, ตติยาสตฺตมีน’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๓๑๗. ฉฏฺฐี จฯ

ตติยาสตฺตมีนมตฺเถ กฺวจิ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติฯ

ยชสฺส กรเณ – ปุปฺผสฺส พุทฺธํ ยชติ, ปุเปฺผน วา, ฆตสฺส อคฺคิํ ชุโหติฯ

สุหิตตฺถโยเค – ปตฺตํ โอทนสฺส ปูเรตฺวา, โอทเนนาติ อโตฺถฯ อิมเมว กายํ ปูรํ นานปฺปการสฺส อสุจิโน ปจฺจเวกฺขติ, ปูรํ หิรญฺญสุวณฺณสฺส, ปูรติ พาโล ปาปสฺสฯ

ตุลฺยตฺถกิมลมาทิโยเค – ปิตุสฺส ตุโลฺย, ปิตรา วา ตุโลฺย, มาตุ สทิโส, มาตรา สทิโส วา, กิํ ตสฺส จ ตุฎฺฐสฺส, กิํ เตน ตุเฎฺฐนาติ อโตฺถฯ อลํ ตสฺส จ ตุฎฺฐสฺสฯ

กตฺตริ กิตปฺปจฺจยโยเค – โสภนา กจฺจายนสฺส กติ, กจฺจายเนน วา, รโญฺญ สมฺมโต, รญฺญา วา, เอวํ รโญฺญ ปูชิโต, รโญฺญ สกฺกโต, รโญฺญ อปจิโต, รโญฺญ มานิโต, อมตํ เตสํ ภิกฺขเว อปริภุตฺตํ, เยสํ กายคตาสติ อปริภุตฺตา อิจฺจาทิฯ

สตฺตมิยเตฺถ กุสลาทิโยเค – กุสลา นจฺจคีตสฺส สิกฺขิตา จาตุริตฺถิโย, กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานํ, กุสโล มคฺคสฺส, กุสโล อมคฺคสฺส, สนฺติ หิ ภเนฺต อุฬารา ยกฺขา ภควโต ปสนฺนา, ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ, ทิวเส ติกฺขตฺตุํ วา, มาสสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ อิจฺจาทิฯ

‘‘กฺวจิ, ฉฏฺฐี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๑๘. ทุติยาปญฺจมีนญฺจฯ

ทุติยาปญฺจมีนมเตฺถ จ กฺวจิ ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติฯ

ทุติยเตฺถ กมฺมนิ กิตกโยเค – ตสฺส ภวนฺติ วตฺตาโร, สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, อมตสฺส ทาตา, ภินฺนานํ สนฺธาตา, สหิตานํ อนุปฺปทาตา, โพเธตา ปชาย, กมฺมสฺส การโก นตฺถิ, วิปากสฺส จ เวทโก, อวิสํวาทโก โลกสฺส, ปาปานํ อกรณํ สุขํ, จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท, อจฺฉริโย อรชเกน วตฺถานํ ราโค, อจฺฉริโย อโคปาลเกน คาวีนํ โทโหฯ

ตถา สริจฺฉาทีนํ กมฺมนิ – มาตุ สรติ, มาตรํ สรติ, น เตสํ โกจิ สรติ, สตฺตานํ กมฺมปฺปจฺจยา, ปุตฺตสฺส อิจฺฉติ, ปุตฺตมิจฺฉติฯ

กโรติสฺส ปติยตเน จ – ปติยตนํ อภิสงฺขาโร, อุทกสฺส ปติกุรุเต, อุทกํ ปติกุรุเต, กณฺฑสฺส ปติกุรุเต, กณฺฑํ ปติกุรุเตฯ

ปญฺจมิยเตฺถ ปริหานิภยตฺถโยเค – อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ, กิํ นุ โข อหํ ตสฺส สุขสฺส ภายามิ, สเพฺพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส, สเพฺพ ภายนฺติ มจฺจุโน, ภีโต จตุนฺนํ อาสิวิสานํ อิจฺจาทิฯ

กฺวจีติ กึ? คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, กาเลน ธมฺมึ กถํ ภาสิตา โหติ, ปเรสํ ปุญฺญานิ อนุโมทิตา, พุชฺฌิตา สจฺจานิ, กฎํ การโก, ปสโว ฆาตโกฯ

ตถา **น นิฎฺฐาทีสุ จ** – สุขกามี วิหารํ กโต, รถํ กตวโนฺต, รถํ กตาวี, กฎํ กตฺวา, กฎํ กโรโนฺต, กฎํ กราโน, กฎํ กุรฺมาโน อิจฺจาทิฯ

กสฺมึ อเตฺถ สตฺตมี?

๓๑๙. โอกาเส สตฺตมีฯ

โอกาสการเก สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ

โก จ โอกาโส?

๓๒๐. โยธาโร ตโมกาสํฯ

อาธารียติ อสฺมินฺติ **อาธาโร,** อธิกรณํฯ กตฺตุกมฺมสมเวตานํ นิสชฺชปจนาทิกฺริยานํ ปติฎฺฐานเฎฺฐน โย อาธาโร, ตํ การกํ โอกาสสญฺญํ โหติฯ

กเฎ นิสีทติ เทวทโตฺต, ถาลิยํ โอทนํ ปจติฯ เอตฺถ หิ เทวทตฺตตณฺฑุลานํ กตฺตุกมฺมานํ ธารณโต ตํสมเวตํ อาสนปจนสงฺขาตํ กฺริยํ ธาเรติ นามฯ

โส ปนายโมกาโส จตุพฺพิโธ พฺยาปิโก โอปสิเลสิโก สามีปิโก เวสยิโกติฯ

ตตฺถ **พฺยาปิโก** นาม ยตฺถ สกโลปิ อาธารภูโต อโตฺถ อาเธเยฺยน ปตฺถโฎ โหติ, ยสฺมิญฺจ อาเธยฺยภูตํ กิญฺจิ พฺยาเปตฺวา ติฎฺฐติ, ตํ ยถา – ติเลสุ เตลํ อตฺถิ, ขีเลสุ ชลํ, ทธิมฺหิ สปฺปีติฯ

โอปสิเลสิโก นาม ปเจฺจกสิทฺธานํ ภาวานํ ยตฺถ อุปสิเลเสน อุปคโม โหติ, ยสฺมิญฺจ อาเธโยฺย อุปสิลิสฺสติ อลฺลียิตฺวา ติฎฺฐติ, ตํ ยถา – อาสเน นิสิโนฺน สโงฺฆ, ถาลิยํ โอทนํ ปจติ, ฆเฎสุ อุทกํ อตฺถิ, ทูเร ฐิโต, สมีเป ฐิโตติฯ

สามีปิโก นาม ยตฺถ สมีเป สมีปิโวหารํ กตฺวา ตทายตฺตวุตฺติตาทีปนตฺถํ อาธารภาโว วิกปฺปียติ, ตํ ยถา – คงฺคายํ โฆโส วสติ, คงฺคาย สมีเป วโช วสตีติ อโตฺถฯ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน, สาวตฺถิยา สมีเปติ อโตฺถฯ

เวสยิโก นาม ยตฺถ อญฺญตฺถาภาววเสน, เทสนฺตราวเจฺฉทวเสน วา อาธารภาโว ปริกโปฺป, ตํ ยถา – อากาเส สกุณา ปกฺขนฺติ, ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ, ชเลสุ มจฺฉา, ปาเทสุ ปติโต, ปาปสฺมึ รมตี มโน, ปสโนฺน พุทฺธสาสเน, ปญฺญาย สาธุ, วินเย นิปุโณ, มาตริ สาธุ, ปิตริ นิปุโณ อิจฺจาทิฯ

สโพฺพปิ จายมาธาโร ปธานวเสน วา ปริกปฺปิตวเสน วา กฺริยาย ปติฎฺฐา ภวตีติ **โอกาโส**เตฺวว วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

วุตฺตเญฺจตํ

“กิริยา กตฺตุกมฺมานํ,
ยตฺถ โหติ ปติฏฺฐิตา;
‘โอกาโส’ติ ปวุโตฺต โส,
จตุธา พฺยาปิกาทิโตฯ

พฺยาปิโก ติลขีราทิ,
กโฏ โอปสิเลสิโก;
สามีปิโก ตุ คงฺคาทิ,
อากาโส วิสโย มโต”ติฯ

“ฉฏฺฐี, สตฺตมี”ติ จ อธิกาโรฯ

๓๒๑. สามิสฺสราธิปติทายาทสกฺขีปติภูปสูตกุสเลหิ จฯ

สามี อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขิปติภู ปสูต กุสลอิเจฺจเตหิ โยเค ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ, สตฺตมี จฯ อุภยตฺถํ วจนํฯ

ควํ สามิ, โคสุ สามิ, ควํ อิสฺสโร, โคสุ อิสฺสโร, ควํ อธิปติ, โคสุ อธิปติ, ควํ ทายาโท, โคสุ ทายาโท, ควํ สกฺขิ, โคสุ สกฺขิ, ควํ ปติภู, โคสุ ปติภู, ควํ ปสูโต, โคสุ ปสูโต, ควํ กุสโล, โคสุ กุสโลฯ

๓๒๒. นิทฺธารเณ จฯ

นีหริตฺวา ธารณํ **นิทฺธารณํ,** ชาติ คุณ กฺริยา นาเมหิ สมุทายโต เอกเทสสฺส ปุถกฺกรณํ, ตสฺมิํ นิทฺธารณเตฺถ คมฺยมาเน ตโต สมุทายวาจิลิงฺคมฺหา ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ, สตฺตมี จฯ

มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม, มนุเสฺสสุ ขตฺติโย สูรตโม, กณฺหา คาวีนํ สมฺปนฺนขีรตมา, กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนขีรตมา, อทฺธิกานํ ธาวโนฺต สีฆตโม, อทฺธิเกสุ ธาวโนฺต สีฆตโม, อายสฺมา อานโนฺท อรหตํ อญฺญตโร อโหสิ, อรหเนฺตสุ วา อิจฺจาทิฯ

๓๒๓. อนาทเร จฯ

อนาทเร คมฺยมาเน ภาววตา ลิงฺคมฺหา ฉฏฺฐีวิภตฺติ โหติ, สตฺตมี จฯ อกามกานํ มาตาปิตูนํ รุทนฺตานํ ปพฺพชิ, มาตาปิตูสุ รุทเนฺตสุ ปพฺพชิฯ

อาโกฏยโนฺต โส เนติ,
สิวิราชสฺส เปกฺขโต;
มจฺจุ คจฺฉติ อาทาย,
เปกฺขมาเน มหาชเนฯ

๓๒๔. กมฺมกรณนิมิตฺตเตฺถสุ สตฺตมีฯ

กมฺมกรณนิมิตฺตอิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ

กมฺมเตฺถ – ภิกฺขูสุ อภิวาเทนฺติ, มุทฺธนิ จุมฺพิตฺวา, ปุริสสฺส พาหาสุ คเหตฺวาฯ

กรณเตฺถ – หเตฺถสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ, ปเตฺตสุ ปิณฺฑาย จรนฺติ, ปเถสุ คจฺฉนฺติ, โสปิ มํ อนุสาเสยฺย, สมฺปฏิจฺฉามิ มตฺถเกฯ

นิมิตฺตเตฺถ – ทีปิ จเมฺมสุ หญฺญเต, กุญฺชโร ทเนฺตสุ หญฺญเต, อณฺมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี, สมฺปชานมุสาวาเท ปาจิตฺติยํ, มุสาวาทนิมิตฺตํ มุสาวาทปฺปจฺจยาติ อโตฺถฯ

''สตฺตมี''ติ อธิกาโรฯ

๓๒๕. **สมฺปทาเน จ**ฯ

สมฺปทานเตฺถ จ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ สเงฺฆ ทินฺนํ มหปฺผลํ, สเงฺฆ โคตมิ เทหิ, สเงฺฆ เต ทิเนฺน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิฯ

ยา ปลาลมยํ มาลํ, นารี ทตฺวาน เจติเย;
อลตฺถ กญฺจนมยํ, มาลํ โพชฺฌงฺคิกญฺจ สาฯ

๓๒๖. **ปญฺจมฺยเตฺถ จ**ฯ

ปญฺจมฺยเตฺถ จ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ กทลีสุ คเช รกฺขนฺติฯ

๓๒๗. **กาลภาเวสุ จ**ฯ

กาโล นาม นิเมส ขณ ลย มุหุตฺต ปุพฺพณฺหาทิโก, **ภาโว** นาม กฺริยา, สา เจตฺถ กฺริยนฺตรูปลกฺขณาว อธิเปฺปตา, ตสฺมึ กาลเตฺถ จ ภาวลกฺขเณ ภาวเตฺถ จ ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ

กาเล – ปุพฺพณฺหสมเย คโต, สายนฺหสมเย อาคโต, อกาเล วสฺสติ ตสฺส, กาเล ตสฺส น วสฺสติ, ผุสฺสมาสมฺหา ตีสุ มาเสสุ เวสาขมาโส, อิโต สตสหสฺสมฺหิ, กเปฺป อุปฺปชฺชิ จกฺขุมาฯ

ภาเวนภาวลกฺขเณ – ภิกฺขุสเงฺฆสุ โภชียมาเนสุ คโต, ภุเตฺตสุ อาคโต, โคสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต, ชายมาเน โข สาริปุตฺต โพธิสเตฺต อยํ ทสสหสฺสิโลกธาตุ สํกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิฯ

ปาสาณา สกฺขรา เจว, กฐลา ขาณุกณฺฏกา;
สเพฺพ มคฺคา วิวเชฺชนฺติ, คจฺฉเนฺต โลกนายเกฯ

อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ อิจฺจาทิฯ

๓๒๘. **อุปาฌาธิกิสฺสรวจเน**ฯ

ทุวิปทมิทํฯ อธิกเตฺถ, อิสฺสรเตฺถ จ วตฺตมาเนหิ **อุปอธิ**อิเจฺจเตหิ โยเค อธิกิสฺสรวจเน คมฺยมาเน ลิงฺคมฺหา สตฺตมีวิภตฺติ โหติฯ

อธิกวจเน – อุป ขาริยํ โทโณ, ขาริยา โทโณ อธิโกติ อโตฺถฯ ตถา อุป นิเกฺข กหาปณํ, อธิ เทเวสุ พุโทฺธ, สมฺมุติอุปปตฺติวิสุทฺธิเทวสงฺขาเตหิ ติวิเธหิปิ เทเวหิ สพฺพญฺญู พุ

โทฺธว อธิโกติ อโตฺถฯ

อิสฺสรวจเน – อธิ พฺรหฺมทเตฺต ปญฺจาลา, พฺรหฺมทตฺติสฺสรา ปญฺจาลาติ อโตฺถฯ

๓๒๙. มณฺฑิตุสฺสุเกฺกสุ ตติยา จฯ

มณฺฑิตอุสฺสุกฺกอิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ คมฺยมาเนสุ ลิงฺคมฺหา ตติยาวิภตฺติ โหติ, สตฺตมี จฯ **มณฺฑิต**สโทฺท ปเนตฺถ ปสนฺนตฺถวาจโก, **อุสฺสุกฺก**สโทฺท สอีหโตฺถฯ ญาเณน ปสโนฺน, ญาณสฺมึ ปสโนฺน, ญาเณน อุสฺสุโกฺก, ญาณสฺมึ อุสฺสุโกฺก สปฺปุริโสฯ

การกํ ฉพฺพิธํ สญฺญา-วสา ฉพฺพีสตีวิธํ;
ปเภทา สตฺตธา กมฺมํ, กตฺตา ปญฺจวิโธ ภเวฯ

กรณํ ทุวิธํ โหติ, สมฺปทานํ ติธา มตํ;
อปาทานํ ปญฺจวิธํ, อาธาโร ตุ จตุพฺพิโธฯ

วิภตฺติโย ปน ปจฺจตฺตวจนาทิวเสน อฎฺฐวิธา ภวนฺติฯ ยถาห

‘‘ปจฺจตฺตมุปโยคญฺจ, กรณํ สมฺปทานิยํ;
นิสฺสกฺกํ สามิวจนํ, ภุมฺมาลปนมฎฺฐม’’นฺติฯ

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ การกกโณฺฑ

ตติโยฯ

๔. สมาสกณฺฑ

อถ นามเมว อญฺญมญฺญสมฺพนฺธีนํ สมาโสติ นามนิสฺสิตตฺตา, สยญฺจ นามิกตฺตา นามานนฺตรํ **สมาโส** วุจฺจเตฯ

โส จ สญฺญาวเสน ฉพฺพิโธ อพฺยยีภาโว กมฺมธารโย ทิคุ ตปฺปุริโส พหุพฺพีหิ ทฺวนฺทจาติฯ

อพฺยยีภาวสมาส

ตตฺร ปฐมํ อพฺยยีภาวสมาโส วุจฺจเต;
โส จ นิจฺจสมาโสติ อสฺสปทวิคฺคโหฯ

‘‘อุปนครํ’’อิตีธ – **อุป**สทฺทโต ปฐเมกวจนํ **สิ,** ตสฺส อุปสคฺคปรตฺตา ‘‘สพฺพาสมาวุโสปสคฺคนิปาตาทีหิ จา’’ติ โลโป, **นคร**สทฺทโต ฉฏฺฐีกวจนํ **ส,** นครสฺส สมีปนฺติ อญฺญปเทน วิคฺคเห –

‘‘นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถ’’ติ สมาสวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเตฯ

๓๓๐. อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโวฯ

อุปสคฺคปุพฺพโก, **นิปาต**ปุพฺพโก จ นามิโก ยุตฺตตฺโถ เตเหว อตฺตปุพฺพเกหิ อุปสคฺคนิปาเตหิ สห นิจฺจํ สมสียเต, โส จ สมาโส **อพฺยยีภาว**สญฺโญ โหติฯ อิธ อพฺยยีภาวาทิสญฺญาวิธายกสุตฺตาเนว วา สญฺญาวิธานมุเขน สมาสวิธายกานีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ

ตตฺถ **อพฺยย**มิติ อุปสคฺคนิปาตานํ สญฺญา, ลิงฺควจนเภเทปิ พฺยยรหิตตฺตา, อพฺยยานํ อตฺถํ วิภาวยตีติ **อพฺยยีภาโว** อพฺยยตฺถปุพฺพงฺคมตฺตา, อนพฺยยํ อพฺยยํ ภวตีติ วา อพฺยยีภาโวฯ ปุพฺพปทตฺถปฺปธาโน หิ อพฺยยีภาโว, เอตฺถ จ ‘‘อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก’’ติ วุตฺตตฺตา อุปสคฺคนิปาตานเมว ปุพฺพนิปาโตฯ

๓๓๑. นามานํ สมาโส ยุตฺตตฺโถฯ

เตสํ นามานํ ปยุชฺชมานปทตฺถานํ โย ยุตฺตตฺโถ, โส สมาสสญฺโญ โหติ, ตทญฺญํ วากฺยมิติ รุฬฺหํฯ

นามานิ **สฺยา**ทิวิภตฺยนฺตานิ, สมสฺสเตติ **สมาโส,** สงฺขิปิยตีติ อโตฺถฯ

วุตฺตญฺหิ

‘‘สมาโส ปทสงฺเขโป, ปทปฺปจฺจยสํหิตํ;
ตทฺธิตํ นาม โหเตวํ, วิเญฺญยฺยํ เตสมนฺตร’’นฺติฯ

ทุวิธญฺจสฺส สมสนํ สทฺทสมสนมตฺถสมสนญฺจ, ตทุภยมฺปิ ลุตฺตสมาเส ปริปุณฺณเมว ลพฺภติฯ อลุตฺตสมาเส ปน อตฺถสมสนเมว วิภตฺติโลปาภาวโต, ตตฺถาปิ วา เอกปทตฺตูปคมน

โต ทฺวิธมฺปิ ลพฺภเตวฯ เทฺว หิ สมาสสฺส ปโยชนานิ เอกปทตฺตเมกวิภตฺติตฺตญฺจาติฯ

ยุโตฺต อโตฺถ **ยุตฺตโตฺต,** อถ วา ยุโตฺต สงฺคโต, สมฺพโนฺธ วา อโตฺถ ยสฺส โสยํ ยุตฺตโตฺถ, เอเตน สงฺคตเตฺถน **ยุตฺตตฺถ**วจเนน ภินฺนตฺถานํ เอกตฺถีภาโว สมาสลกฺขณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ จ ‘‘นามาน’’นฺติ วจเนน ‘‘เทวทโตฺต ปจตี’’ติอาทีสุ อาขฺยาเตน สมาโส น โหตีติ ทเสฺสติฯ สมฺพนฺธเตฺถน ปน **ยุตฺตตฺถ**คฺคหเณน ‘‘ภโฏ รโญฺญ ปุโตฺต เทวทตฺตสฺสา’’ติอาทีสุ อญฺญมญฺญานเปกฺขสุ, ‘‘เทวทตฺตสฺส กณฺหา ทนฺตา’’ติอาทีสุ จ อญฺญสาเปกฺขสุ อยุตฺตตฺถตาย สมาโส น โหตีติ ทีเปติฯ

‘‘อตฺถวสา วิภตฺติวิปริณาโม’’ติ วิปริณาเมน ‘‘ยุตฺตตฺถาน’’นฺติ วตฺตเตฯ

๓๓๒. เตสํ วิภตฺติโย โลปา จฯ

อิธ ปทนฺตเรน วา ตทฺธิตปฺปจฺจเยหิ วา **อายา**ทิปฺปจฺจเยหิ วา เอกตฺถีภูตา ยุตฺตตฺถา นาม, เตน ‘‘เตสํ ยุตฺตตฺถานํ สมาสานํ, ตทฺธิตา**ยา**ทิปฺปจฺจยนฺตานญฺจ วิภตฺติโย โลปนียา โหนฺตี’’ติ อโตฺถฯ **สมาส**คฺคหณาธิกาเร ปน สติ **เตสํ**คหเณน วา ตทฺธิตา**ยา**ทิปฺปจฺจยนฺต วิภตฺติโลโปฯ **จ**คฺคหณํ ‘‘ปภงฺกโร’’ติอาทีสุ โลปนิวตฺตนตฺถํฯ

วิปริณาเมน ‘‘ลุตฺตาสุ, วิภตฺตีสู’’ติ วตฺตเต, **ยุตฺตตฺถ**คฺคหณญฺจฯ

๓๓๓. ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสฯ

ลุตฺตาสุ วิภตฺตีสุ สรนฺตสฺส อสฺส ยุตฺตตฺถภูตสฺส ติวิธสฺสปิ ลิงฺคสฺส ปกติภาโว โหติฯ **จ**สเทฺทน **กิํสมุทย อิทปฺปจฺจยตา**ทีสุ นิคฺคหีตนฺตสฺสปิฯ นิมิตฺตาภาเว เนมิตฺตกาภาวสฺส อิธ อนิจฺฉิตตฺตา อยมติเทโสฯ

สกตฺถวิรเหนิธ สมาสสฺส จ ลิงฺคภาวาภาวา วิภตฺตุปฺปตฺติยมสมฺปตฺตายํ นามพฺยปเทสาติเทสมาหฯ

๓๓๔. ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวา’ตเวตุนาทีสุ จฯ

ตทฺธิตนฺตา , กิตนฺตา, สมาสา จ นามมิว ทฏฺฐพฺพา **ตเวตุน ตฺวาน ตฺวา**ทิปฺปจฺจยเนฺตวเชฺชตฺวาฯ **จ**คฺคหณํ กิจฺจปฺปจฺจย**อาอีอินี**อิตฺถิปฺปจฺจยนฺตาทิสฺสปิ นามพฺยปเทสตฺถํฯ อิธ **สมาส**คฺคหณํ อตฺถวตํ สมุทายานํ นามพฺยปเทโส สมาสเสฺสวาติ นิยมตฺถนฺติ อปเรฯ

‘‘อพฺยยีภาโว’’ติ วตฺตเตฯ

๓๓๕. โส นปุํสกลิโงฺคฯ

โส อพฺยยีภาวสมาโส นปุํสกลิโงฺคว ทฏฺฐโพฺพติ นปุํสกลิงฺคตฺตํฯ เอตฺถ หิ สติปิ ลิงฺคาติเทเส ‘‘อธิปญฺญ’’นฺติอาทีสุ ‘‘อธิญาณํ’’นฺติอาทิ รูปปฺปสโงฺค น โหติ สทฺทนฺตรตฺตา, ‘‘ติปญฺญ’’นฺติอาทีสุ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํ, น จายํ อติเทโส, สุเตฺต อติเทสลิงฺคสฺส **อิว**สทฺทสฺส อทสฺสนโตฯ ปุเร วิย สฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ

‘‘กฺวจี’’ติ วตฺตเตฯ

๓๓๖. อํ วิภตฺตีนมการนฺตา อพฺยยีภาวาฯ

ตสฺมา อการนฺตา อพฺยยีภาวา ปราสํ วิภตฺตีนํ กฺวจิ **อํ** โหติ, เสสํ เนยฺยํฯ

ตํ อุปนครํ, นครสฺส สมีปํ ติฏฺฐตีติ อโตฺถฯ ตานิ อุปนครํ, อาลปเนเปวํ, ตํ อุปนครํ ปสฺส, ตานิ อุปนครํฯ

> **น** ปญฺจมฺยายมมฺภาโว, **กฺวจี**ติ อธิการโต;
> ตติยาสตฺตมีฉฏฺฐี-นนฺตุ โหติ วิกปฺปโตฯ

เตน อุปนครํ กตํ, อุปนคเรน วา, เตหิ อุปนครํ, อุปนคเรหิ วา, ตสฺส อุปนครํ เทหิ, เตสํ อุปนครํ, อุปนครา อานย, อุปนครมฺหา อุปนครสฺมา, อุปนคเรหิ, อุปนครํ สนฺตกํ, อุปนครสฺส วา, เตสํ อุปนครํ, อุปนครานํ วา , อุปนครํ นิเธหิ, อุปนครมฺหิ อุปนครสฺมึ, อุปนครํ อุปนคเรสุ วาฯ เอวํ อุปกุมฺภํฯ

อภาเว – ทรถานํ อภาโว นิทฺทรถํ, นิมฺมสกํฯ

ปจฺฉาอเตฺถ – รถสฺส ปจฺฉา อนุรถํ, อนุวาตํฯ

โยคฺคตายํ – ยถาสรูปํ, อนุรูปํ, รูปโยคฺคนฺติ อโตฺถฯ

วิจฺฉายํ – อตฺตานมตฺตานํ ปติ ปจฺจตฺตํ, อทฺธมาสํ อทฺธมาสํ อนุ อนฺวทฺธมาสํฯ

อนุปุพฺพิยํ – เชฏฺฐานํ อนุปุโพฺพ อนุเชฏฺฐํฯ

ปฏิโลเม – โสตสฺส ปฏิโลมํ ปฏิโสตํ, ปฏิปถํ, ปติวาตํ, อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวตฺตา อชฺฌตฺตํฯ

ปริยาทาภิวิธีสุ อาปาณโกฏิยา อาปาณโกฏิกํ, ‘‘กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการโนฺต’’ติ **ก**ปฺปจฺจโย, อากุมาเรหิ ยโส กจฺจายนสฺส อากุมารํฯ

สมิทฺธิยํ – ภิกฺขาย สมิทฺธีติ อเตฺถ สมาเสว นปุํสกลิงฺคเตฺต จ กเต –

‘‘สมาสสฺส, อโนฺต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๓๗. สโร รโสฺส นปุํสเกฯ

นปุํสเก วตฺตมานสฺส สมาสสฺส อโนฺต สโร รโสฺส โหติฯ เอเตฺถ จ **อพฺยยีภาว**คฺคหณํ นานุวเตฺตตพฺพํ, เตน ทิคุทฺวนฺทพหุพฺพีหีสุปิ นปุํสเก วตฺตมานสฺส สมาสนฺตสฺสรสฺส รสฺสตฺตํ สิทฺธํ โหติฯ ‘‘อํ วิภตฺตีน’’มิจฺจาทินา **อ**มาเทโส, สุภิกฺขํฯ คงฺคาย สมีเป วตฺตตีติ อุปคงฺคํ, มณิกาย สมีปํ อุปมณิกํฯ

อิตฺถีสุ อมิกิจฺจาติ อเตฺถ สมาสนปุํสกรสฺสตฺตาทีสุ กเตสุ –

‘‘อพฺยยีภาวา, วิภตฺตีน’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๓๓๘. อญฺญสฺมา โลโป จฯ

อการนฺตโต อญฺญสฺมา อพฺยยีภาวสมาสา ปราสํ วิภตฺตีนํ โลโป จ โหติฯ อธิตฺติ, อิตฺถีสุ อธิกิจฺจ กถา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ อธิตฺถิ ปสฺส, อธิตฺถิ กตํ อิจฺจาทิ, เอวํ อธิกุมาริ, วธุยา สมีปํ อุปวธุ, คุนฺนํ สมีปํ อุปคุ, **โอ**การสฺส รสฺสตฺตํ **อุ**กาโรฯ เอวํ **อุปสคฺคปุพฺพโก**ฯ

นิปาตปุพฺพโก ยถา – วุฑฺฒานํ ปฏิปาฏิ, เย เย วุฑฺฒา วา ยถาวุฑฺฒํ, **ปทตฺถานติกฺกเม** – ยถากฺกมํ, ยถาสตฺติ, ยถาพลํ กโรติ, พลมนติกฺกมิตฺวา กโรตีติ อโตฺถฯ ชีวสฺส ยตฺตโก ปริเจฺฉโท ยาวชีวํ, ยาวตายุกํ, **ก**ปฺปจฺจโยฯ ยตฺตเกน อโตฺถ ยาวทตฺถํ, ปพฺพตสฺส ปรภาโค ติโรปพฺพตํ, ติโรปาการํ, ติโรกุฏฺฏํ, ปาสาทสฺส อโนฺต อโนฺตปาสาทํ, อโนฺตนครํ, อโนฺตวสฺสํ, นครสฺส พหิ พหินครํ, ปาสาทสฺส อุปริ อุปริปาสาทํ, อุปริมญฺจํ, มญฺจสฺส เหฏฺฐา เหฏฺฐามญฺจํ, เหฏฺฐาปาสาทํ, ภตฺตสฺส ปุเร ปุเรภตฺตํ, เอวํ ปจฺฉาภตฺตํฯ

สากลฺลเตฺถ – สห มกฺขิกาย สมกฺขิกํ ภุญฺชติ, น กิญฺจิ ปริวเชฺชตีติ อโตฺถฯ ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **สห**สทฺทสฺส **สา**เทโสฯ คงฺคาย โอรํ โอรคงฺคมิจฺจาทิฯ

อพฺยยีภาวสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

กมฺมธารยสมาส

อถ กมฺมธารยสมาโส วุจฺจเตฯ

โส จ นววิโธ วิเสสนปุพฺพปโท วิเสสนุตฺตรปโท วิเสสโนภยปโท อุปมานุตฺตรปโท สมฺภาวนาปุพฺพปโท อวธารณปุพฺพปโท **น**นิปาตปุพฺพปโท **กุ**ปุพฺพปโท **ปา**ทิปุพฺพปโท จาติฯ

ตตฺถ **วิเสสนปุพฺพปโท** ตาว – ‘‘มหนฺต ปุริส’’อิตีธ อุภยตฺถ ปฐเมกวจนํ **สิ,** ตุลฺยาธิกรณภาวปฺปสิทฺธตฺถํ **จ**สทฺท **ต**สทฺทปฺปโยโค, มหโนฺต จ โส ปุริโส จาติ วิคฺคเห –

อิโต ปรํ ‘‘วิภาสา รุกฺขติณ’’อิจฺจาทิโต ‘‘วิภาสา’’ติ สมาสวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเตฯ

๓๓๙. ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโยฯ

เทฺว ปทานิ นามิกานิ ตุลฺยาธิกรณานิ อญฺญมเญฺญน สห วิภาสา สมสฺยเนฺต, ตสฺมึ ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ สติ โส สมาโส กมฺมธารยสโญฺญ จ โหติฯ

เทฺว ปทานิ **ทฺวิปทํ,** ตุลฺยํ สมานํ อธิกรณํ อโตฺถ ยสฺส ปททฺวยสฺส ตํ **ตุลฺยาธิกรณํ,** ตสฺมึ ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณฯ ภินฺนปฺปวตฺตินิมิตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน เอกสฺมึ อเตฺถ ปวตฺติ **ตุลฺยาธิกรณตา**ฯ กมฺมมิว ทฺวยํ ธารยตีติ **กมฺมธารโย**ฯ ยถา หิ กมฺมํ กฺริยญฺจ ปโยชนญฺจ ทฺวยํ ธารยติ, กเมฺม สติ กฺริยาย, ปโยชนสฺส จ สมฺภวโต, ตถา อยํ สมาโส เอกสฺส อตฺถสฺส เทฺว นามานิ ธารยติ, ตสฺมึ สมาเส สติ **เอ**กตฺถโชตกสฺส นามทฺวยสฺส สมฺภวโตฯ

ปุเร วิย สมาสสญฺญาวิภตฺติโลปปกติภาวา, สมาเสเนว ตุลฺยาธิกรณภาวสฺส วุตฺตตฺตา ‘‘วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค’’ติ **จ**สทฺท **ต**สทฺทานมปฺปโยโคฯ

๓๔๐. มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเทฯ

มหนฺต สทฺทสฺส **มหา** โหติ ตุลฺยาธิกรเณ อุตฺตรปเท ปเรฯ **มหต**นฺติ พหุวจนคฺคหเณน กฺวจิ **มห**อาเทโส จ, เอตฺถ จ วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโต วิเสสนภูตสฺส ปุพฺพปทสฺส **มหา**เทส วิธานโตว วิญฺญายติฯ

‘‘กมฺมธารโย, ทิคู’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๔๑. อุเภ ตปฺปุริสาฯ

อุเภ กมฺมธารยทิคุสมาสา ตปฺปุริสสญฺญา โหนฺติฯ

ตสฺส ปุริโส ตปฺปุริโส, ตปฺปุริสสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส อนฺวตฺถสญฺญาย **ตปฺปุริโส**ติ วุตฺโตฯ ยถา หิ **ตปฺปุริส**สทฺโท คุณมติวตฺโต, ตถา อยํ สมาโสปิฯ อุตฺตรปทตฺถปฺปธาโน หิ ตปฺปุริโสติฯ ตโต นามพฺยปเทโส สฺยาทฺยุปฺปตฺติฯ อยํ ปน ตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจโน, ปรลิงฺโค จฯ

มหาปุริโส, มหาปุริสา อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํ, เอวํ มหาวีโร, มหามุนิ, มหนฺตญฺจ ตํ พลญฺจาติ มหาพลํ, มหพฺภยํ, **มห**อาเทโสฯ สโนฺต จ โส ปุริโส จาติ สปฺปุริโส, ‘‘สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จเนฺต’’ติ เอตฺถ **จ**สเทฺทน **สนฺต**สทฺทสฺส สมาเส อ**ภ**กาเรปิ **สา**เทโส, ตถา ปุพฺพปุริโส, ปรปุริโส, ปฐมปุริโส, มชฺฌิมปุริโส, อุตฺตมปุริโส, ทนฺตปุริโส, ปรมปุริโส, วีรปุริโส, เสตหตฺถี, กณฺหสโปฺป, นีลุปฺปลํ, โลหิตจนฺทนํฯ

กฺวจิ วิภาสาธิการโต น ภวติ, ยถา – ปุโณฺณ มนฺตานิปุโตฺต, จิโตฺต คหปติ, สโกฺก เทวราชาติฯ

ปุมา จ โส โกกิโล จาติ อเตฺถ สมาเส กเต –

‘‘โลป’’นฺติ วตฺตเตฯ

๓๔๒. ปุมสฺส ลิงฺคาทีสุ สมาเสสุฯ

ปุมอิจฺจตสฺส อโนฺต **อ**กาโร โลปมาปชฺชเต **ลิงฺคา**ทีสุ ปรปเทสุ สมาเสสุ, ‘‘อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี’’ติ **ม**การสฺส นิคฺคหีตํฯ ปุโงฺกกิโลฯ เอวํ ปุนฺนาโคฯ

ขตฺติยา จ สา กญฺญา จาติ วิคฺคยฺห สมาเส กเต –

‘‘ตุลฺยาธิกรเณ, ปเท, อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจ’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๔๓. กมฺมธารยสเญฺญ จฯ

กมฺมธารยสเญฺญ จ สมาเส อิตฺถิยํ วตฺตมาเน ตุลฺยาธิกรเณ อุตฺตรปเท ปเร ปุพฺพภูโต อิตฺถิวาจโก สทฺโท ปุเพฺพ ภาสิตปุมา เจ, โส ปุมา อิว ทฎฺฐโพฺพติ ปุพฺพปเท อิตฺถิปฺปจฺจยสฺส นิวตฺติ โหติฯ

ขตฺติยกญฺญา, ขตฺติยกญฺญาโย อิจฺจาทิฯ เอวํ รตฺตลตา, ทุติยภิกฺขา, พฺราหฺมณี จ สา ทาริกา จาติ พฺราหฺมณทาริกา, นาคมาณวิกาฯ

ปุพฺพปทเสฺสวายํ ปุมฺภาวาติเทโส, เตน ‘‘ขตฺติยกุมาริ กุมารสมณี ตรุณพฺราหฺมณี’’ติอาทีสุ อุตฺตรปเทสุ อิตฺถิปฺปจฺจยสฺส น นิวตฺติ โหติฯ

อิตฺถิยมิเจฺจว กึ? กุมารีรตนํ, สมณีปทุมํฯ

ภาสิตปุมาติ กึ? คงฺคานที, ตณฺหานที, ปถวีธาตุฯ ‘‘นนฺทาโปกฺขรณี, นนฺทาเทวี’’ติอาทีสุ ปน สญฺญาสทฺทตฺตา น โหติฯ

ตถา ปุรตฺถิโม จ โส กาโย จาติ ปุรตฺถิมกาโย, เอตฺถ จ กาเยกเทโส **กาย**สโทฺทฯ เอวํ ปจฺฉิมกาโย, เหฏฺฐิมกาโย, อุปริมกาโย, สพฺพกาโย, ปุราณวิหาโร, นวาวาโส, กตรนิกาโย, กตมนิกาโย, เหตุปฺปจฺจโย, อพหุลํ พหุลํ กตนฺติ พหุลีกตํ, ชีวิตปฺปธานํ นวกํ ชีวิตนวกํ อิจฺจาทิฯ

วิเสสนุตฺตรปเท ชินวจนานุปโรธโต เถราจริยปณฺฑิตาทิ วิเสสนํ ปรญฺจ ภวติฯ ยถา – สาริปุโตฺต จ โส เถโร จาติ สาริปุตฺตเตฺถโรฯ เอวํ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร, มหากสฺสปเตฺถโร, พุทฺธโฆสาจริโย, ธมฺมปาลาจริโย, อาจริยคุตฺติโลติ วา, มโหสโธ จ โส ปณฺฑิโต จาติ มโหสธปณฺฑิโตฯ เอวํ วิธุรปณฺฑิโต, วตฺถุวิเสโสฯ

วิเสสโนภยปโท ยถา – สีตญฺจ ตํ อุณฺหญฺจาติ สีตุณฺหํ, สินิโทฺธ จ โส อุโณฺห จาติ สินิทฺธุโณฺห, มาโสฯ ขโญฺช จ โส ขุโชฺช จาติ ขญฺชขุโชฺชฯ เอวํ อนฺธพธิโร, กตากตํ, ฉิทฺทาวฉิทฺทํ, อุจฺจาวจํ, ฉินฺนภินฺนํ, สิตฺตสมฺมฏฺฐํ, คตปจฺจาคตํฯ

อุปมานุตฺตรปเท อภิธานานุโรธโต อุปมานภูตํ วิเสสนํ ปรํ ภวติฯ ยถา – สีโห วิย สีโห, มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโหฯ เอวํ มุนิวสโภ, มุนิปุงฺคโว, พุทฺธนาโค, พุทฺธาทิโจฺจ, รํสิ วิย รํสิ, สทฺธโมฺม จ โส รํสิ จาติ สทฺธมฺมรํสิฯ เอวํ วินยสาคโร, ปุณฺฑรีกมิว ปุณฺฑรีโก, สมโณ จ โส ปุณฺฑรีโก จาติ สมณปุณฺฑรีโก, สมณปทุโมฯ จโนฺท วิย จโนฺท, มุขญฺจ ตํ จโนฺท จาติ มุขจโนฺทฯ เอวํ มุขปทุมํ อิจฺจาทิฯ

สมฺภาวนาปุพฺพปโท ยถา – ธโมฺม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิฯ เอวํ ธมฺมสญฺญา, ธมฺมสงฺขาโต, ธมฺมสมฺมโต, ปาณสญฺญิตา, อสุภสญฺญา, อนิจฺจสญฺญา, อนตฺตสญฺญา, ธาตุสญฺญา, ธีตุสญฺญา, อตฺตสญฺญา, อตฺถิสญฺญา, อตฺตทิฏฺฐิ อิจฺจาทิฯ

อวธารณปุพฺพปโท ยถา – คุโณ เอว ธนํ คุณธนํฯ เอวํ สทฺธาธนํ, สีลธนํ, ปญฺญาธนํ, จกฺขุ เอว อินฺทฺริยํ จกฺขุนฺทฺริยํฯ เอวํ จกฺขายตนํ, จกฺขุธาตุ, จกฺขุทฺวารํ, รูปารมฺมณมิจฺจาทิฯ

นนิปาตปุพฺพปโท ยถา – น พฺราหฺมโณติ อเตฺถ กมฺมธารยสมาเส, วิภตฺติโลปาทิมฺหิ จ กเต –

‘‘อุเภ ตปฺปุริสา’’ติ ตปฺปุริสสญฺญาฯ

๓๔๔. อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริเสฯ

นสฺส นิปาตปทสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท ปเร สพฺพเสฺสว **อ**ตฺตํ โหติฯ ตปฺปุริเสกเทสตฺตา ตปฺปุริโส, อพฺราหฺมโณฯ

น นิเสโธ สโต ยุโตฺต,
เทสาทินิยมํ วินา;
อสโต จาผโล ตสฺมา,
กถมพฺราหฺมโณติ เจ?

นิเสธตฺถานุวาเทน, ปฏิเสธวิธิ กฺวจิ;
ปรสฺส มิจฺฉาญาณตฺตา-ขฺยาปนาโยปปชฺชเตฯ

ทุวิโธ จสฺสโตฺถ ปสชฺชปฺปฏิเสธปริยุทาสวเสนฯ

ตตฺถ โย ‘‘อสูริยปสฺสา ราชทารา’’ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถสฺส สพฺพถา อภาวํ ทีเปติ, โส **ปสชฺชปฺปฏิเสธวาจี** นามฯ โย ปน ‘‘อพฺราหฺมณ อมนุสฺสา’’ติอาทีสุ วิย อุตฺตรปทตฺถํ ปริยุทาสิตฺวา ตํสทิเส วตฺถุมฺหิ การิยํ ปฏิปาทยติ, โส **ปริยุทาสวาจี** นามฯ

วุตฺตญฺจ

‘‘ปสชฺชปฺปฏิเสธสฺส, ลกฺขณํ วตฺถุนตฺถิตา;
วตฺถุโต อญฺญตฺร วุตฺติ, ปริยุทาสลกฺขณ’’นฺติฯ

นเนฺววํ สเนฺตปิ ‘‘อพฺราหฺมโณ’’ติอาทีสุ กถมุตฺตรปทตฺถปฺปธานตา สิยาติ?

วุจฺจเต – **พฺราหฺมณา**ทิสทฺทานํ พฺราหฺมณาทิอตฺถเสฺสว ตํสทิสาทิอตฺถสฺสาปิ วาจกตฺตา, **พฺราหฺมณา**ทิสทฺทา หิ เกวลาพฺราหฺมณาทิอเตฺถเสฺวว ปากฏา, **ภู**สโทฺท วิยสตฺตายํ, ยทา เต ปน อเญฺญน สทิสาทิวาจเกน **น**อิติ นิปาเตน ยุชฺชนฺติ, ตทา ตํสทิสตทญฺญตพฺพิรุทฺธตทภาเวสุปิ วตฺตนฺติ, **ภู**สโทฺท วิย **อนฺวภิ**ยาทิโยเค อนุภวนอภิภวนาทีสุ, ตสฺมา อุตฺตรปทตฺถโชตโกเยเวตฺถ **น**อิติ นิปาโตติ น โทโส, เตน อพฺราหฺมโณติ พฺราหฺมณสทิโสติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ อมนุโสฺส, อสฺสมโณฯ

อเญฺญตฺถ – น พฺยากตา อพฺยากตา, อสํกิลิฏฺฐา, อปริยาปนฺนาฯ

วิรุทฺธเตฺถ – น กุสลา อกุสลา, กุสลปฏิปกฺขาติ อโตฺถฯ เอวํ อโลโภ, อมิโตฺตฯ

ปสชฺชปฺปฏิเสเธ – น กตฺวา อกตฺวา, อกาตุน ปุญฺญํ อกโรเนฺตฯ

‘‘นสฺส, ตปฺปุริเส’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๔๕. สเร อนฯ

นอิเจฺจตสฺส ปทสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท **อน** โหติ สเร ปเรฯ

น อโสฺส อนโสฺส, น อริโย อนริโยฯ เอวํ อนิสฺสโร, อนิโฏฺฐ, อนุปวาโท, น อาทาย อนาทาย, อโนโลเกตฺวา อิจฺจาทิฯ

กุปุพฺพปโท ยถา – กุจฺฉิตมนฺนนฺติ นิจฺจสมาสตฺตา อญฺญปเทน วิคฺคโห, กมฺมธารย สมาเส กเต –

‘‘ตปฺปุริเส, สเร’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๔๖. กทท กุสฺสฯ

กุอิเจฺจตสฺส นิปาตสฺส ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท **กท** โหติ สเร ปเรฯ กทนฺนํฯ เอวํ กทสนํฯ

สเรติ กึ? กุทารา, กุปุตฺตา, กุทาสา, กุทิฏฺฐิฯ

‘‘กุสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๓๔๗. กาปฺปตฺเถสุ จฯ

กุอิเจฺจตสฺส อปฺปตฺเถ วตฺตมานสฺส **กา** โหติ ตปฺปุริเส อุตฺตรปเท ปเรฯ พหุวจนุจฺจารณโต กุจฺฉิตตฺเถ จ กฺวจิ ตปฺปุริเสฯ อปฺปกํ ลวณํ กาลวณํฯ เอวํ กาปุปฺผํ, กุจฺฉิโต ปุริโส กาปุริโส, กุปุริโส วาฯ

ปาทิปุพฺพปโท จ นิจฺจสมาโสว, ปธานํ วจนํ ปาวจนํ, ภุสํ วทฺธํ ปวทฺธํ, สรีรํ, สมํ, สมฺมา วา อาธานํ สมาธานํ, วิวิธา มติ วิมติ, วิวิโธ กปฺโป วิกปฺโป, วิสิฏฺโฐ วา กปฺโป วิกปฺโป, อธิโก เทโว อติเทโวฯ เอวํ อธิเทโว, อธิสีลํ, สุนฺทโร คนฺโธ สุคนฺโธ, กุจฺฉิโต คนฺโธ ทุคฺคนฺโธ, โสภนํ กตํ สุกตํ, อโสภนํ กตํ ทุกฺกฏํ อิจฺจาทิฯ

เย อิธ อวิหิตลกฺขณา นามนิปาโตปสคฺคา, เตสํ ‘‘นามานํ สมาโส’’ติ โยควิภาเคน สมาโส ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา – อปุนเคยฺยา คาถา, อจนฺทมุโลฺลกิกานิ มุขานิ, อสฺสทฺธโภชี, อลวณโภชีติอาทีสุ อยุตฺตตฺถตฺตา นาเญฺญน สมาโสฯ

ตถา ทิโฏฺฐ ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุโพฺพ ตถาคตํฯ เอวํ สุตปุโพฺพ ธมฺมํ, คตปุโพฺพ มคฺคํ, **กมฺมนิ** ทิฏฺฐา ปุพฺพนฺติ ทิฏฺฐปุพฺพา เทวา เตนฯ เอวํ สุตปุพฺพา ธมฺมา, คตปุพฺพา ทิสา, ปหาโร, ปราภโว, วิหาโร, อาหาโร, อุปหาโร อิจฺจาทิฯ

กมฺมธารยสมาโสฯ

ทิคุสมาส

อถ ทิคุสมาโส วุจฺจเตฯ

ตโย โลกา สมาหฎา จิเตฺตน สมฺปิณฺฑิตา, ติณฺณํ โลกานํ สมาหาโรติ วา อเตฺถ –

‘‘นามานํ สมาโส ยุตฺตโตฺถ’’ติ วตฺตมาเน ‘‘ทฺวิปเท’’ติอาทินา กมฺมธารยสมาโส, ตโต สมาสสญฺญายํ, วิภตฺติโลเป, ปกติภาเว จ กเต –

‘‘กมฺมธารโย’’ติ วตฺตเตฯ

๓๔๘. สงฺขฺยาปุโพฺพ ทิคุฯ

สงฺขฺยาปุโพฺพ กมฺมธารยสมาโส ทิคุสโญฺญ โหติฯ

เทฺว คาโว ทิคุ, ทิคุสทิสตฺตา อยมฺปิ สมาโส **ทิคู**ติ วุโตฺตฯ อถ วา สงฺขฺยาปุพฺพตฺตนปุํส เกกตฺตสงฺขาเตหิ ทฺวีหิ ลกฺขเณหิ คโต อวคโตติ ทิคูติ วุจฺจติ, ทฺวีหิ วา ลกฺขเณหิ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ ทิคุฯ เอตฺถ จ ‘‘สงฺขฺยาปุโพฺพ’’ติ วุตฺตตฺตา สงฺขฺยาสทฺทเสฺสว ปุพฺพนิปาโต, ‘‘อุเภ ตปฺปุริสา’’ติ ตปฺปุริสสญฺญาฯ

‘‘นปุํสกลิโงฺค’’ติ วตฺตเตฯ

๓๔๙. ทิคุเสฺสกตฺตํฯ

ทิคุสฺส สมาสสฺส เอกตฺตํ โหติ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจฯ

สมาหารทิคุเสฺสตํ คหณํ, ตตฺถ สพฺพเตฺถกวจนเมว โหติ, อญฺญตฺร ปน พหุวจนมฺปิ, นาม พฺยปเทสสฺสยาทฺยุปฺปตฺติ **อ**มาเทสาทิฯ

ติโลกํ, เห ติโลก, ติโลกํ, ติโลเกน, ติโลกสฺส, ติโลกา ติโลกสฺมา ติโลกมฺหา, ติโลก สฺส, ติโลเก ติโลกมฺหิ ติโลกสฺมิํฯ

เอวํ ตโย ทณฺฑา ติทณฺฑํ, ตีณิ มลานิ สมาหฏานิ, ติณฺณํ มลานํ สมาหาโรติ วา ติมลํ, ติลกฺขณํ, จตุสฺสจฺจํ, จตโสฺส ทิสา จตุทฺทิสํ, ‘‘สโร รโสฺส นปุํสเก’’ติ รสฺสตฺตํ, ปญฺจสิกฺขาปทํ, สฬายตนํ, สตฺตาหํ, อฏฺฐสีลํ, นวโลกุตฺตรํ, ทสสีลํ, สตโยชนํฯ

ตถา – เทฺว รตฺติโย ทฺวิรตฺตํ, ติโสฺส รตฺติโย ติรตฺตํ, เทฺว องฺคุลิโย ทฺวงฺคุลํ, สตฺต โคทาว ริโย, ตาสํ สมาหาโรติ วา สตฺตโคทาวรํฯ

เอตฺถ จ รตฺติ องฺคุลิ โคทาวรีนมนฺตสฺส –

๓๕๐. กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการโนฺตฯ

ราชาทิคณเสฺสตํ คหณํ, เตน สมาสนฺตคตานํ **ราชาที**นํ นามานํ อโนฺต กฺวจิ **อ**กาโร โห ตีติ อโตฺถฯ **การ**คฺคหเณน พหุพฺพีหาทิมฺหิ สมาสเนฺต กฺวจิ **ก**ปฺปจฺจโย โหติ, **สุรภิ สุ ทุ ปูตี**หิ **คนฺธ**นฺตสฺสิกาโร จฯ

อถ วา **อ** จ **โก** จ อกา, **ร**กาโร ปทสนฺธิกโร, เตน กฺวจิ สมาสนฺตคตานมโนฺต หุตฺวา **อ ก** อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ อโตฺถฯ เตน ปญฺจ คาโว สมาหฏาติ อเตฺถ สมาสาทิํ กตฺวา สมาส เนฺต **อ**ปฺปจฺจเย, ‘‘โอ สเร จา’’ติ **อวา**เทเส จ กเต ‘‘ปญฺจคว’’นฺติอาทิ จ สิชฺฌติฯ ‘‘ทฺวิร ตฺต’’นฺติอาทีสุ ปน **อ**ปฺปจฺจเย กเต ปุพฺพสรสฺส ‘‘สรโลโป’’ติอาทินา โลโปฯ

อสมาหารทิคุ ยถา – เอโก จ โส ปุคฺคโล จาติ เอกปุคฺคโลฯ เอวํ เอกธโมฺม, เอกปุ โตฺต, ตโย ภวา ติภวา, จตโสฺส ทิสา จตุทฺทิสา, ทสสหสฺสจกฺกวาฬานิ อิจฺจาทิฯ

ทิคุสมาโสฯ

ตปฺปุริสสมาส

อถ ตปฺปุริสสมาโส วุจฺจเตฯ

โส ปน ทุติยาทีสุ ฉสุ วิภตฺตีสุ ภาวโต ฉพฺพิโธฯ ตตฺถ ทุติยาตปฺปุริโส คตนิสฺสิตาตีตาติกฺกนฺตปฺปตฺตาปนฺนาทีหิ ภวติฯ

สรณํ คโตติ วิคฺคเห –

‘‘ตปฺปุริโส’’ติ วตฺตเตฯ

๓๕๑. อมาทโย ปรปเทภิฯ

อมาทิวิภตฺยนฺตานิ ยุตฺตตฺถานิ ปุพฺพปทานิ นาเมหิ ปรปเทภิ สห วิภาสา สมสฺยนฺเต, โส สมาโส ตปฺปุริสสญฺโญ โหติฯ อยญฺจ ตปฺปุริโส อภิเธยฺยวจนลิงฺโคฯ

คตาทิสทฺทา กิตนฺตตฺตา ติลิงฺคา, วิภตฺติโลปาทิ สพฺพํ ปุพฺพสมํฯ โส สรณคโต, เต สรณคตาฯ สา สรณคตา, ตา สรณคตาโยฯ ตํ กุลํ สรณคตํ, ตานิ กุลานิ สรณคตานิ อิจฺจาทิฯ

เอวํ อรญฺญคโต, ภูมิคโต, ธมฺมํ นิสฺสิโต ธมฺมนิสฺสิโต, อตฺถนิสฺสิโต, ภวํ อตีโต ภวาตีโต, กาลาตีโต, ปมาณํ อติกฺกนฺตํ ปมาณาติกฺกนฺตํฯ โลกาติกฺกนฺตํ, สุขํ ปตฺโต สุขปฺปตฺโต, ทุกฺขปฺปตฺโต, โสตํ อาปนฺโน โสตาปนฺโน, นิโรธสมาปนฺโน, รถํ อารุฬฺโห รถารุฬฺโห, สพฺพรตฺตึ โสภโน สพฺพรตฺติโสภโน, มุหุตฺตสุขํฯ

อุปปทสมาเส ปน วุตฺติเยว ตสฺส นิจฺจตฺตาฯ ยถา – กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโร, กุมฺภกาโร, อตฺถํ กาเมตีติ อตฺถกาโม, ธมฺมกาโม, ธมฺมํ ธาเรตีติ ธมฺมธโร, วินยธโร, สจฺจํ วทิตุํ สีลมสฺสาติ สจฺจวาที อิจฺจาทิฯ

ตวนฺตุมานนฺตาทิกิตเนฺตหิ วากฺยเมว ววตฺถิตวิภาสาธิการโตฯ ยถา – โอทนํ ภุตฺตวา, ธมฺมํ สุณมาโน, ธมฺมํ สุณนฺโต, กฏํ กราโน, อนภิธานโต วา, อภิธานลกฺขณา หิ ตทฺธิตสมาสกิตกาติฯ

ทุติยาตปฺปุริโสฯ

ตติยา กิตก ปุพฺพ สทิส สมูนตฺถ กลห นิปุณ มิสฺสสขิลาทีหิฯ

พุเทฺธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโต, ธโมฺมฯ เอวํ ชินเทสิโต, สตฺถารา วณฺณิโต สตฺถุวณฺณิโต, วิญฺญูหิ ครหิโต วิญฺญุครหิโต, วิญฺญุปฺปสโตฺถ, อิสฺสรกตํ, สยํกตํ, สุเกหิ อาหฏํ สุกาหตํ, รญฺญา หโต ราชหโต, โรคปีฬิโต, อคฺคิทโฑฺฒ, สปฺปทโฏฺฐ, สเลฺลน วิโทฺธ สลฺลวิโทฺธ, อิจฺฉาย อปกโต อิจฺฉาปกโต, สีเลน สมฺปโนฺน สีลสมฺปโนฺนฯ เอวํ สุขสหคตํ, ญาณสมฺปยุตฺตํ, มิตฺตสํสโคฺค, ปิยวิปฺปโยโค, ชาติตฺถโทฺธ, คุณหีโน, คุณวุโฑฺฒ, จตุวคฺคกรณียํ, จตุวคฺคาทิกตฺตพฺพํ, กาเกหิ เปยฺยา กากเปยฺยา, นทีฯ

กฺวจิ วุตฺติเยว, อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค, ปาเทน ปิวตีติ ปาทโปฯ กฺวจิ วากฺยเมว, ปรสุนา ฉินฺนวา, กาเกหิ ปาตพฺพา, ทสฺสเนน ปหาตพฺพาฯ

ปุพฺพาทิโยเค – มาเสน ปุโพฺพ มาสปุโพฺพฯ เอวํ มาตุสทิโส, ปิตุสโม, เอกูนวีสติ, สีลวิกโล, อสิกลโห, วาจานิปุโณ, ยาวกาลิกสํมิสฺสํ, วาจาสขิโล, สตฺถารา สทิโส สตฺถุกโปฺป, ปุเญฺญน อตฺถิโก ปุญฺญตฺถิโก, คุณาธิโก, คุเฬน สํสโฏฺฐ โอทโน คุโฬทโน, ขีโรทโน, อเสฺสน ยุโตฺต รโถ อสฺสรโถ, มคฺคจิตฺตํ, ชมฺพุยา ปญฺญาโต ลกฺขิโต ทีโป ชมฺพุทีโป, เอเกน อธิกา ทส เอกาทส, ชาติยา อโนฺธ ชจฺจโนฺธ, ปกติยา เมธาวี ปกติเมธาวี อิจฺจาทิฯ

ตติยาตปฺปุริโสฯ

จตุตฺถี ตทตฺถอตฺถหิตเทยฺยาทีหิฯ

ตทเตฺถ – กถินสฺส ทุสฺสํ กถินทุสฺสํ, กถินจีวรตฺถายาติ อโตฺถฯ เอวํ จีวรทุสฺสํ, จีวรมูลฺยํ, ยาคุยา อตฺถาย ตณฺฑุลา ยาคุตณฺฑุลา, ภตฺตตณฺฑุลา, สงฺฆสฺสตฺถาย ภตฺตํ สงฺฆภตฺตํ, อาคนฺตุกานมตฺถาย ภตฺตํ อาคนฺตุกภตฺตํฯ เอวํ คมิกภตฺตํ, ปาสาทาย ทพฺพํ ปาสาททพฺพํฯ

อเตฺถ ภิกฺขุสงฺฆสฺสตฺถาย วิหาโร ภิกฺขุสงฺฆโตฺถ วิหาโร, ภิกฺขุสงฺฆตฺถา ยาคุ, ภิกฺขุสงฺฆตฺถํ จีวรํฯ ยสฺสตฺถาย ยทโตฺถ, ยทตฺถา, ยทตฺถํฯ เอวํ ตทโตฺถ, ตทตฺถาฯ ตทตฺถํฯ เอตทโตฺถ วายาโม, เอตทตฺถา กถา, เอตทตฺถํ โสตาวธานํฯ กิมตฺถํ, อตฺตตฺถํ, ปรตฺถํ, วินโย สํวรตฺถาย, สุขํ สมาธตฺถาย, นิพฺพิทา วิราคตฺถาย, วิราโค วิมุตฺตตฺถายฯ ตถา โลกสฺส หิโต โลกหิโต, พุทฺธสฺส เทยฺยํ พุทฺธเทยฺยํ, ปุปฺผํฯ สงฺฆเทยฺยํ, จีวรํฯ อิธ น ภวติ, สงฺฆสฺส ทาตพฺพํ, สงฺฆสฺส ทาตุํ อิจฺจาทิฯ

จตุตฺถีตปฺปุริโสฯ

ปญฺจมี อปคมน ภย วิรติ โมจนตฺถาทีหิฯ

เมถุนสฺมา อเปโต เมถุนาเปโตฯ เอวํ ปลาปาปคโต, นครนิคฺคโต, ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺตฯ คามโต นิกฺขนฺตํ คามนิกฺขนฺตํ, รุกฺขคฺคา ปติโต รุกฺขคฺคปติโต, สาสนจุโต, อาปตฺติวุฏฺฐานํ, ธรณิตลุคฺคโต, สพฺพภเวหิ นิสฺสโฏ สพฺพภวนิสฺสโฏฯ

ภยตฺถาทิโยเค ยถา – ราชโต ภยํ ราชภยํ, โจเรหิ ภยํ โจรภยํ, อมนุเสฺสหิ ภยํ อมนุสฺสภยํ, อคฺคิโต ภยํ อคฺคิภยํฯ ปาปโต ภีโต ปาปภีโต , ปาปภีรุโก, อกตฺตพฺพโต วิรติ อกตฺตพฺพวิรติฯ เอวํ กายทุจฺจริตวิรติ, วจีทุจฺจริตวิรติ, พนฺธนา มุโตฺต พนฺธนมุโตฺต, วนมุโตฺต, พนฺธนโมโกฺข, กมฺมโต สมุฏฺฐิตํ กมฺมสมุฏฺฐิตํ, อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐํ, โอมโกมกํฯ

กฺวจิ วุตฺติเยว, กมฺมโต ชาตํ กมฺมชํฯ เอวํ จิตฺตชํ, อุตุชํ, อาหารชํฯ อิธ น ภวติ, ปาสาทา ปติโตฯ

ปญฺจมีตปฺปุริโสฯ

ฉฏฺฐี รโญฺญ ปุโตฺต ราชปุโตฺตฯ เอวํ ราชปุริโส, อาจริยปูชโก, พุทฺธสาวโก, พุทฺธรูปํ, ชินวจนํ, สมุทฺทโฆโส, ธญฺญานํ ราสิ ธญฺญราสิ, ปุปฺผคโนฺธ, ผลรโส, กายสฺส ลหุตา กายลหุตา, มรณสฺสติ, รุกฺขมูลํ, อยสฺส ปโตฺต อโยปโตฺต, เอวํ สุวณฺณกฏาหํ, ปานียถาลกํ, สปฺปิกุโมฺภฯ

‘‘เทวานํ ราชา’’ติ อเตฺถ สมาสาทิมฺหิ กเต ‘‘กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺต’’ติ **อ**กาโร, ตโต ‘‘สฺยา จา’’ติ **อา**ตฺตํ **น** ภวติฯ เทวราโช, เทวราชา, เทวราชํ, เทวราเช อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํฯ **อ**ตฺตาภาเว โส เทวราชา, เต เทวราชาโน อิจฺจาทิ **ราช**สทฺทสมํฯ ตถา เทวานํ สขา เทวสโข, เทวสขา, โส เทวสขา, เต เทวสขาโน อิจฺจาทิฯ

ปุมสฺส ลิงฺคํ ปุลฺลิงฺคํฯ เอวํ ปุมฺภาโว, ปุมนฺตโลปาทิฯ

หตฺถิปทํ, อิตฺถิรูปํ, ภิกฺขุนิสโงฺฆ, ชมฺพุสาขา, เอตฺถ จ ‘‘กฺวจาทิมชฺฌุตฺตราน’’นฺติอาทินา มเชฺฌ **อี**การูการานํ รสฺสตฺตํฯ

วิภาสาธิการโต กฺวจิ วากฺยเมว, สหสา กมฺมสฺส กตฺตาโร, ภินฺนานํ สนฺธาตา, กปฺปสฺส ตติโย ภาโค, ยา จ ปกฺขสฺส อฎฺฐมี, มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโมฯ

ยุตฺตโตฺถ อิเจฺจว? ‘‘ภโฏ รโญฺญ ปุริโส เทวทตฺตสฺสา’’ติ เอตฺถ ‘‘ภฎสมฺพเนฺธ ฉฎฺฐี’’ติ อญฺญมญฺญานเปกฺขตาย อยุตฺตตฺถภาวโต สมาโส น ภวติ, ‘‘โกสลสฺส รโญฺญ ปุโตฺต’’ติอาทีสุ ปน สาเปกฺขตาย อสมตฺถตฺตา น ภวติ, **สมฺพนฺธี**สทฺทานํ ปน นิจฺจํ สาเปกฺขเตฺตปิ คมกตฺตา สมาโส, ยถา – เทวทตฺตสฺส คุรุกุลํ, ภควโต สาวกสโงฺฆติอาทิฯ

ฉฎฺฐีตปฺปุริโสฯ

สตฺตมี รูเป สญฺญา รูปสญฺญา, เอวํ รูปสเญฺจตนา, สํสารทุกฺขํ, จกฺขุมฺหิ สนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ธเมฺม รโต ธมฺมรโต, ธมฺมาภิรติ, ธมฺมรุจิ, ธมฺมคารโว, ธเมฺมสุ นิรุตฺติ ธมฺมนิรุตฺติ, ทานาธิมุตฺติ, ภวนฺตรกตํ, ทสฺสเน อสฺสาโท ทสฺสนสฺสาโท, อรเญฺญ วาโส อรญฺญวาโส, วิกาเล โภชนํ วิกาลโภชนํ, กาเล วสฺสํ กาลวสฺสํ, วเน ปุปฺผํ วนปุปฺผํฯ เอวํ วนมหิโส, คามสูกโร, สมุทฺทมโจฺฉ, อาวาฎกจฺฉโป, อาวาฎมณฺฑูโก, กูปมณฺฑูโก, ติตฺถนาวา, อิตฺถีสุ ธุโตฺต อิตฺถิธุโตฺต ฉายาย สุโกฺข ฉายาสุโกฺข, องฺคารปกฺกํ, จารกพโทฺธฯ

อิธ วุตฺติเยว, ยถา – วเน จรตีติ วนจโร, กุจฺฉิมฺหิ สยตีติ กุจฺฉิสโย, ถเล ติฎฺฐตีติ ถลโฎฺฐฯ เอวํ ชลโฎฺฐ, ปพฺพตโฎฺฐ, มคฺคโฎฺฐ, ปเงฺก ชาตํ ปงฺกชํ, สิเร รุหตีติ สิโรรุหํ อิจฺจาทิฯ

อิธ น ภวติ, โภชเน มตฺตญฺญุตา, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, อาสเน นิสิโนฺน, อาสเน นิสีทิตพฺพํฯ

สตฺตมีตปฺปุริโสฯ

‘‘ตทนุปโรเธนา’’ติ วุตฺตตฺตา ยถาภิธานํ ตปฺปุริเส กฺวจิ **อจฺจนฺตา**ทีสุ **อ**มาทิวิภตฺยนฺตํ ปุพฺพปทํ ปรํ สมฺภวติฯ

ยถา – อนฺตํ อติกฺกนฺตํ อจฺจนฺตํ, อจฺจนฺตานิ, เวลํ อติกฺกโนฺต อติเวโล, รสฺสตฺตํฯ เอวํ มาลํ อตีโต อติมาโล, ปตฺตชีวิโก, อาปโนฺนชีวิโก, อกฺขํ ปติคตํ นิสฺสิตนฺติ ปจฺจกฺขํ ทสฺสนํ, ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว, ปจฺจกฺขา พุทฺธิ, อตฺถํ อนุคตํ อนฺวตฺถํ, โกกิลาย อวกุฎฺฐํ อวโกกิลํ วนํ, ปริจฺจตฺตนฺติ อโตฺถฯ อวมยูรํ, อชฺฌยนาย ปริคิลาโน ปริยชฺฌยโน, กมฺมสฺส อลํ สมโตฺถติ อลํกโมฺม, วจนาย อลนฺติ อลํวจโน, วานโต นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ, กิเลเสหิ นิกฺขโนฺต นิกฺกิเลโส,

นิรงฺคโณ, โกสมฺพิยา นิกฺขโนฺต นิโกฺกสมฺพี, วนโต นิยฺยาโต นิพฺพโน, อาจริยโต ปโร ปาจริโยฯ เอวํ ปยฺยโก, ปรหิโยฺย, คงฺคาย อุปริ อุปริคงฺคํฯ เอวํ เหฏฺฐานที, อโนฺตสมาปตฺติ, หํสานํ ราชา ราชหํโส, หํสราชา วา, มาสสฺส อทฺธํ อทฺธมาสํ, มาสทฺธํ วา, อามลกสฺส อทฺธํ อทฺธามลกํ, อามลกทฺธํ วา, กหาปณสฺส อฑฺฒํ อฑฺฒกหาปณํ, อฑฺฒมาสกํ, รตฺติยา อฑฺฒํ อฑฺฒรตฺตํ, รตฺติยา ปุพฺพํ ปุพฺพรตฺตํ, รตฺติยา ปจฺฉา ปจฺฉารตฺตํฯ เอตฺถ จ ''กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการโนฺต''ติ **รตฺติ**สทฺทนฺตสฺส **อ**ตฺตํ, อหสฺส ปุพฺพํ ปุพฺพนฺหํฯ เอวํ สายนฺหํ, ''เตสุ วุทฺธี''ติอาทินา **อหสฺส อนฺหา**เทโสฯ

อมาทิปรตปฺปุริโสฯ

กฺวจิ ตปฺปุริเส ''ปภงฺกรา''ทีสุ วิภตฺติโลโป น ภวติฯ

ยถา – ปภํ กโรตีติ อเตฺถ ''อมาทโย ปรปเทภี''ติ สมาโส, ''นามานํ สมาโส ยุตฺตโตฺถ''ติ สมาสสญฺญา, ตโต ''เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา''ติ วิภตฺติโลเป สมฺปเตฺต ตเตฺถว **จ**คฺคหเณน ปุพฺพปเท วิภตฺติโลปาภาโวฯ เสสํ สมํฯ ปภงฺกโร, อมตํ ททาตีติ อมตนฺทโท, รณํ ชหาตีติ รณญฺชโห, ชุตึ ธาเรตีติ ชุตินฺธโร, ตถา สหสากตํ, ปรสฺสปทํฯ อตฺตโนปทํ, ภยโต อุปฏฺฐานํ ภยตูปฏฺฐานํ, ปรโตโฆโส, ควํปติเตฺถโร, มนสิกาโร, ปุเพฺพนิวาโส, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ, มเชฺฌกลฺยาณํ, อเนฺตวาสี, อเนฺตวาสิโก, ชเนสุโต, อุรสิโลโม, กเณฺฐกาฬ, สรสิชมิจฺจาทิฯ

อโลปตปฺปุริโสฯ

ตปฺปุริสสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

พหุพฺพีหิสมาส

อถ พหุพฺพีหิสมาโส วุจฺจเตฯ

โส จ นววิโธ ทฺวิปโท ตุลฺยาธิกรโณ, ทฺวิปโท ภินฺนาธิกรโณ, ติปโท **น**นิปาตปุพฺพปโท, **สห**ปุพฺพปโท อุปมานปุพฺพปโท สโงฺขฺยภยปโท ทิสนฺตราฬโตฺถ พฺยติหารลกฺขโณ จาติฯ

ตตฺถ **ทฺวิปโท ตุลฺยาธิกรโณ** พหุพฺพีหิ กมฺมาทีสุ ฉสุ วิภตฺยเตฺถสุ ภวติฯ

ตตฺถ **ทุติยเตฺถ** ตาว – ''อาคตา สมณา อิมํ สงฺฆาราม''นฺติ วิคฺคเห –

๓๕๒. อญฺญปทเตฺถสุ พหุพฺพีหิฯ

สมสฺยมานปทโต อเญฺญสํ ปฐมทุติยาทิวิภตฺยนฺตานํ ปทานมเตฺถสุ ยุตฺตตฺถานิ นามานิ วิภาสา สมสฺยเนฺต, โส สมาโส พหุพฺพีหิสโญฺญ จ โหติฯ

พหโว วีหโย ยสฺส โส พหุพฺพีหิ, พหุพฺพีหิสทิสตฺตา อยมฺปิสมาโส อนฺวตฺถสญฺญาวเสน **พหุพฺพีหี**ติ วุโตฺต, อญฺญปทตฺถปฺปธาโน หิ พหุพฺพีหิฯ

ทุวิโธ จายํ พหุพฺพีหิ ตคฺคุณสํวิญฺญาณาตคฺคุณสํวิญฺญาณวเสน, เตสุ ยตฺถ วิเสสนภูโต อโตฺถ **อญฺญปทตฺถ**คฺคหเณน คยฺหติ, โส **ตคฺคุณสํวิญฺญาโณ,** ยถา – ลมฺพกณฺณมานยา

ติฯ

ยตฺถ ปน น คยฺหติ, โส **อตคฺคุณสํวิญฺญาโณ,** ยถา – พหุธนมานยาติฯ

อิธ **พหุพฺพีหิ**สเทฺท วิย วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาโต, เสสํ ปุพฺพสมํฯ

อาคตสมโณ สงฺฆาราโมฯ เอตฺถ จ **อาคต**สโทฺท, **สมณ**สโทฺท จ อตฺตโน อเตฺถ อฎฺฐตฺวา ทุติยาวิภตฺยตฺถภูเต สงฺฆารามสงฺขาเต อญฺญปทเตฺถ วตฺตนฺติ, ตทตฺถโชตนตฺถเมว ตทนนฺตรํ ''สงฺฆาราโม''ติ ปทนฺตรํ ปยุชฺชติ, ตโต สมาเสเนว กมฺมตฺถสฺส อภิหิตตฺตา ปุน ทุติยา น โหติฯ **อิทํ**สทฺทสฺส จ อปฺปโยโค, เอวํ สพฺพตฺถฯ พหุพฺพีหิ จายํ อภิเธยฺยลิงฺควจโนฯ

ตถา อาคตสมณา สาวตฺถิ, อาคตสมณํ เชตวนํ, ปฎิปนฺนา อทฺธิกา ยํ ปถํ โสยํ ปฎิปนฺนทฺธิโก ปโถ , อภิรุฬฺหา วาณิชา ยํ นาวํ สา อภิรุฬฺหวาณิชา นาวาฯ เอวํ กมฺมเตฺถ พหุพฺพีหิฯ

ตติยเตฺถ พหุพฺพีหิ ยถา – ชิตานิ อินฺทฺริยานิ เยน สมเณน โสยํ ชิตินฺทฺริโย สมโณฯ เอวํ ทิฎฺฐธโมฺม, ปตฺตธโมฺม, กตกิโจฺจ, ชิตา มารา อเนนาติ ชิตมาโร ภควา, ปฎิวิทฺธสพฺพธโมฺมฯ

จตุตฺถิยเตฺถ พหุพฺพีหิ ยถา – ทิโนฺน สุโงฺก ยสฺส รโญฺญ โสยํ ทินฺนสุโงฺก ราชา, อุปนีตํ โภชนํ อสฺส สมณสฺสาติ อุปนีตโภชโน สมโณ, อุปหโฎ พลิ อสฺสาติ อุปหฎพลิ ยโกฺขฯ

ปญฺจมิยเตฺถ พหุพฺพีหิ ยถา – นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามา โสยํ นิคฺคตชโน คาโม, นิคฺคโต อโย อสฺมาติ นิรโย, นิคฺคตา กิเลสา เอตสฺมาติ นิกฺกิเลโส, อเปตํ วิญฺญาณํ อสฺมาติ อเปตวิญฺญาโณ มตกาโย, อปคตํ ภยเภรวํ อสฺมาติ อปคตภยเภรโว อรหาฯ

ฉฎฺฐิยเตฺถ พหุพฺพีหิ ยถา – ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส ปุริสสฺส โสยํ ฉินฺนหโตฺถ ปุริโสฯ เอวํ ปริปุณฺณสงฺกโปฺป, ขีณาสโว, วีโต ราโค อสฺสาติ วีตราโค, เทฺว ปทานิ อสฺสาติ ทฺวิปโท, ทฺวิหโตฺถ ปโฎ, เตวิโชฺช, จตุปฺปโท, ปญฺจ จกฺขูนิ อสฺสาติ ปญฺจจกฺขุ ภควา, ฉฬภิโญฺญ, รสฺสตฺตํ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ, ทสพโล, อนนฺตญาโณ, ตีณิ ทส ปริมาณเมเตสนฺติ ติทสา เทวา, สมาสนฺตสฺส **อ**ตฺตํ, อิธ **ปริมาณ**สทฺทสฺส สนฺนิธานโต **ทส**สโทฺท สงฺขฺยาเน วตฺตเต, อยํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ อิทปฺปจฺจยา, โก ปภโว อสฺสาติ กึปภโว อยํ กาโย, วิคตํ มลมสฺสาติ วิมโล, สุนฺทโร คโนฺธ อสฺสาติ สุคนฺธํ จนฺทนํฯ เอวํ สุสีโล, สุมุโข, กุจฺฉิโต คโนฺธ อสฺสาติ ทุคฺคนฺธํ กุณปํ, ทุฎฺฐุ มโน อสฺสาติ ทุมฺมโนฯ เอวํ ทุสฺสีโล, ทุมฺมุโข, ตโป เอว ธนํ อสฺสาติ ตโปธโน, ขนฺติสงฺขาตํ พลํ อสฺสาติ ขนฺติพโล, อิโนฺทติ นามํ เอตสฺสาติ อินฺทนาโมฯ

ฉนฺทชาตาทีสุ วิเสสนวิเสสิตพฺพานํ ยถิจฺฉิตตฺตา อุภยํ ปุพฺพํ นิปตติ, ยถา – ฉโนฺท ชาโต อสฺสาติ ฉนฺทชาโต, ชาโต ฉโนฺท อสฺสาติปิ ชาตฉโนฺทฯ เอวํ สญฺชาตปีติโสมนโสฺส, ปีติโสมนสฺสสญฺชาโต, มาสชาโต, ชาตมาโส, ฉินฺนหโตฺถ, หตฺถจฺฉิโนฺนฯ

''ทีฆา ชงฺฆายสฺสา''ติ วิคฺคยฺห สมาสาทิมฺหิ กเต –

''ตุลฺยาธิกรเณ, ปเท''ติ จ วตฺตเตฯ

๓๕๓. อิตฺถิยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมาว เจฯ

อิตฺถิยํ วตฺตมาเน ตุลฺยาธิกรเณ ปเท ปเร ปุเพฺพ ภาสิตปุมา อิตฺถิวาจโก สโทฺท อตฺถิ เจ, โส ปุมา อิว ทฏฺฐโพฺพติ ปุพฺพปเท อิตฺถิปฺปจฺจยาภาโว, พหุพฺพีหิวิสโยยํ, อุปริ ‘‘กมฺมธารยสเญฺญ จา’’ติ วกฺขมานตฺตาฯ

๓๕๔. กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ ทีฃรสฺสาปจฺจเยสุ จฯ

กฺวจิ ตทฺธิตสมาสนาโมปสคฺคาทีสุ ปเทสุ อาทิมชฺฌุตฺตรภูตานํ สรานํ ชินวจนานุปโรเธน ทีฃรสฺสา โหนฺติ ปจฺจเยสุ, อปจฺจเยสุ ปเรสุ, อปรภูเตสุ จฯ

ตตฺถ

ทีฆตฺตํ ปากฏฺฐานูป- ฆาตาโท มธุวาทิสุ;
รสฺสตฺตํ อชฺชเว อิตฺถิ- รูปาโท จ ก, ตาทิสูติฯ

พหุพฺพีหิสมาเส สติ ปุลฺลิเงค อุตฺตรปทนฺตสฺส รสฺสตฺตํฯ ทีฆชโงฺฆ ปุริโส, ตถา ปหูตา ชิวฺหา อสฺสาติ ปหูตชิโวฺห ภควาฯ มหตี ปญฺญา อสฺสาติ มหาปโญฺญฯ ‘‘มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท’’ติ **มหา**เทโสฯ

อิตฺถิยมิติ กึ? ขมาธโนฯ ***ภาสิตปุมา***ติ กึ? สทฺธาธุโร, สทฺธาปกติโก, ปญฺญาปกติโก, ปญฺญาวิสุทฺธิโก, เอตฺถ จ ‘‘กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการโนฺต’’ติ **ก**ปฺปจฺจโยฯ **ตุลฺยาธิกรเณ** อิเจฺจว? สมณิภตฺติโก, กุมาริภตฺติโก, กุมาริภตฺติฯ

ปุพฺพปทเสฺสวายํ ปุมฺภาวาติเทโส, เตน อิธ น ภวติฯ พหุทาสิโก ปุริโสฯ พหุกุมาริกํ กุลํฯ

‘‘คาณฺฐิโว ธนุ อสฺสา’’ติ วิคฺคยฺห สมาสาทิมฺหิ กเต –

๓๕๕. ธนุมฺหา จฯ

ติปทมิทํฯ กฺวจิสมาสนฺตคตา **ธนุ**สทฺทา **อา**ปจฺจโย โหติ, **จ**สเทฺทน **ธมฺมา**ทิโต จ, ‘‘ว โมทุทนฺตาน’’นฺติ **ว**กาโร, คาณฺฐิวธนฺวาฯ เอวํ ปจฺจกฺขธมฺมาฯ

กฺวจีติ กึ? สหสฺสถามธนุ, ปจฺจกฺขธโมฺม, วิทิตธโมฺมฯ

นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ อิจฺจตฺร – นานปฺปการา ทุมา นานาทุมา, นานาทุเมหิ ปติตานิ นานาทุมปติตานิ, นานาทุมปติตานิ จ ตานิ ปุปฺผานิ จาติ นานาทุมปติตปุปฺผานิ, เตหิ วาสิตา นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา, นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา สานู ยสฺส ปพฺพตสฺส โสยํ นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ ปพฺพโตฯ อยํ ปน กมฺมธารยตปฺปุริสคโพฺภ ตุลฺยาธิกรณพหุพฺพีหิฯ

ตถา พฺยาลโมฺพ อมฺพุธโร พฺยาลมฺพมฺพุธโร, ตสฺส พินฺทูนิ พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทูนิ, เตหิ จุมฺพิโต พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิโต, ตาทิโส กูโฏ ยสฺส โสยํ **พฺยาลมฺพมฺพุธรพินฺทุจุมฺพิตกูโฏ** อิจฺจาทิฯ

สตฺตมิยเตฺถ พหุพฺพีหิ ยถา – สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ ชนปเท โสยํ สมฺปนฺนสโสฺส ชนปโท, สุลโภ ปิโณฺฑ อิมสฺมินฺติ สุลภปิโณฺฑ เทโสฯ อากิณฺณา มนุสฺสา ยสฺสํ ราชธานิยํ สา อากิณฺณมนุสฺสา ราชธานี, พหโว ตาปสา เอตสฺมินฺติ พหุตาปโส อสฺสโม, อุปจิตํ มํส โลหิตํ อสฺมินฺติ อุปจิตมํสโลหิตํ สรีรํ, พหโว สามิโน อสฺมินฺติ พหุสฺสามิกํ นครํฯ

‘‘พหู นทิโย อสฺมิ’’นฺติ อเตฺถ สมาสาทิมฺหิ กเต –

สมาสนฺตคฺคหณํ, **ก**ปฺปจฺจโย จ วตฺตเตฯ

๓๕๖. **นทิมฺหา จ**ฯ

สมาสนฺตคตา **นทิ**มฺหา **ก**ปฺปจฺจโย โหติ, **จ**สเทฺทน ตฺวนฺตา จฯ นิจฺจตฺถํ วจนํฯ **นที**ติ เจตฺถ อิตฺถิวาจกานํ **อี**การูการานํ ปรสมญฺญา, ตโต ‘‘กฺวจาทิมชฺฌุตฺตราน’’นฺติอาทินา นทิสญฺญสฺส **ก**ปฺปจฺจเย รสฺสตฺตํ, พหุนทิโก ชนปโทฯ เอวํ พหุชมฺพุกํ วนํฯ พหุนาริโกติ ฉฏฺฐี พหุพฺพีหินา สิทฺธํฯ พหโว กตฺตาโร อสฺมึ, อสฺสาติ วา พหุกตฺตุโก เทโสฯ เอวํ พหุภตฺตุโกฯ

ภินฺนาธิกรโณ ยถา – เอกรตฺตึ วาโส อสฺสาติ เอกรตฺติวาโส, สมาเนน ชเนน สทฺธึ วาโส อสฺสาติ สมานวาโส ปุริโสฯ อุภโต พฺยญฺชนมสฺส อตฺถีติ อุภโตพฺยญฺชนโก, ฉตฺตํ ปาณิ มฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิ ปุริโสฯ เอวํ ทณฺฑปาณิ, สตฺถปาณิ, วชิรปาณิ, ขคฺคหโตฺถ, สตฺถห โตฺถ, ทาเน อชฺฌาสโย อสฺสาติ ทานชฺฌาสโย, ทานาธิมุตฺติโก, พุทฺธภตฺติโก, สทฺธมฺมคาร โว อิจฺจาทิฯ

ติปโท ยถา – ปรกฺกเมนาธิคตา สมฺปทา เยหิ เต ภวนฺติ ปรกฺกมาธิคตสมฺปทา มหาปุริ สาฯ เอวํ ธมฺมาธิคตโภคา, โอณีโต ปตฺตโต ปาณิ เยน โสยํ โอณีตปตฺตปาณิ, สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย กาโย อสฺสาติ สีหปุพฺพทฺธกาโย, มตฺตา พหโว มาตงฺคา อสฺมินฺติ มตฺตพหุมา ตงฺคํ วนํ อิจฺจาทิฯ

นนิปาตปุพฺพปโท ยถา – นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสโม ภควาฯ อิธ ‘‘อตฺตํ นสฺส ตปฺปุริ เส’’ติ สุเตฺต ‘‘อตฺตํ นสฺสา’’ติ โยควิภาเคน **น**สฺส **อ**ตฺตํฯ เอวํ อปฺปฏิปุคฺคโล, อปุตฺตโก, อเหตุ โก, ‘‘กฺวจิ สมาสนฺต’’อิจฺจาทินา **ก**ปฺปจฺจโย, นตฺถิ สํวาโส เอเตสนฺติ อสํวาสา, **น** วิชฺชเต วุฏฺฐิ เอตฺถาติ อวุฏฺฐิโก ชนปโท, อภิกฺขุโก วิหาโร, นตฺถิ เอตสฺส อุตฺตโรติ อนุตฺตโร, ‘‘สเร อน’’ติ **อน, ตปฺปุริส**คฺคหณมุปลกฺขณํ, อถวา ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **น**สฺส **อน**ฯ เอวํ นตฺถิ อ โนฺต อสฺสาติ อนนฺตํ, น วิชฺชนฺติ อาสวา เอเตสนฺติ อนาสวา อิจฺจาทิฯ

ปฐมายเตฺถ สหปุพฺพปโท ยถา – สห เหตุนา โย วตฺตเตติ สเหตุโก, สเหตุ วา, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **สห**สทฺทสฺส **สา**เทโส, ‘‘กฺวจิ สมาสนฺต’’อิจฺจาทินา **ก**ปฺปจฺจโย จ, สห ปีติยา อิเม วตฺตนฺตีติ สปฺปีติกาฯ เอวํ สห ปจฺจเยหิ วตฺตนฺตีติ สปฺปจฺจยา, สกิเลโส, สอุปาทาโน, ส ปริวาโร, สห มูเลน อุทฺธโต สมูลุทฺธโต รุกฺขฯ

อุปมานปุพฺพปโท ปฐมายเตฺถ ตาว – อุปมาโนปเมยฺยภาวปฺปสิทฺธตฺถํ **อิว**สทฺทปฺ ปโยโค, กายพฺยามานํ สมปฺปมาณตาย นิโคฺรโธ อิว ปริมณฺฑโล โย ราชกุมาโร โสยํนิโคฺรธ ปริมณฺฑโล ราชกุมาโรฯ ‘‘วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค’’ติ **อิว**สทฺทสฺส อปฺปโยโค, สโงฺข วิย ปณฺฑ โร อยนฺติ สงฺขปณฺฑโร, กาโก วิย สูโร อยนฺติ กากสูโร, จกฺขุ อิว ภูโต อยํ ปรมตฺถทสฺสนโตติ จกฺขุภูโต ภควาฯ เอวํ อตฺถภูโตฯ ธมฺมภูโต, พฺรหฺมภูโต, อโนฺธ วิย ภูโต อยนฺติ อนฺธภูโต

พาโลฯ มุญฺชปพฺพชมิว ภูตา อยนฺติ มุญฺชปพฺพชภูตา กุทิฏฺฐิฯ ตนฺตากุลกมิว ชาตา อยนฺติ ตนฺตากุลกชาตาฯ

ฉฏฺฐิยตฺถ – สุวณฺณวโณฺณ วิย วโณฺณ ยสฺส โสยํ สุวณฺณวโณฺณ ภควาฯ อุตฺตรปทโลโป, นาคสฺส วิย อสฺส คตีติ นาคคติฯ เอวํ สีหคติ, นาควิกฺกโม, สีหวิกฺกโม, สีหหนุ, เอณิสฺส วิย อสฺส ชงฺฆาติ เอณิชโงฺฆ, สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ วิย อสฺส กาโยติ สีหปุพฺพทฺธกาโย, พฺรหฺมุโน วิย อฎฺฐงฺคสมนฺนาคโต สโร อสฺสาติ พฺรหฺมสฺสโรฯ

วาสทฺทตฺถ สโงฺขฺยภยปโท ยถา – เทฺว วา ตโย วา ปตฺตา ทฺวตฺติปตฺตา, ‘‘เทฺวกฎฺฐานมากาโร วา’’ติ **ทฺวิ**สทฺทนฺตสฺส **อา**ตฺตํ, รสฺสตฺตํ, ทฺวีหํ วา ตีหํ วา ทฺวีหตีหํ, ฉ วา ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจาฯ เอวํ สตฺตฏฺฐมาสา, เอกโยชนทฺวิโยชนานิฯ

ทิสนฺตราฬตฺถ ยถา – ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขิณสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬํ สายํ ปุพฺพทกฺขิณา วิทิสาฯ เอตฺถ ตุลฺยาธิกรณปทปรตฺตาภาวา น ปุมฺภาวาติเทโส, ‘‘กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ’’นฺติอาทินา ทิสนฺตราฬตฺถ ปุพฺพปทสฺส รสฺสตฺตํฯ เอวํ ปุพฺพุตฺตรา, อปรทกฺขิณา, ปจฺฉิมุตฺตราฯ ยทา ปน ทกฺขิณา จ สา ปุพฺพา จาติ กมฺมธารยสมาโส โหติ, ตทา ปุมฺภาวาติเทโส อุตฺตรปทตฺถปฺปธานตฺตา, สพฺพนามิกวิธานมฺปิ นิจฺจํ ภวติเยว, ยถา – ทกฺขิณปุพฺพสฺสา, ทกฺขิณปุพฺพสฺสมิติฯ

พฺยติหารลกฺขโณ ยถา – เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ เกสาเกสิ, ทเณฺฑหิ จ ทเณฺฑหิ จ ปหริตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ ทณฺฑาทณฺฑิ, ‘‘กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรานํ’’นฺติอาทินา มเชฺฌทีโฆ, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา อนฺตสฺสิกาโรฯ

ปฐมาวิภตฺยตฺถพหุพฺพีหิฯ

พหุพฺพีหิสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

ทฺวนฺทสมาส

อถ ทฺวนฺทสมาโส วุจฺจเตฯ

โส จ ทุวิโธ อิตรีตรโยค สมาหารตฺถเภเทนฯ

ตตฺถ **อิตรีตรโยเค** ตาว – ‘‘สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาน’’อิตีธ อุภยตฺถาปิ ปฐเมกวจนํ, สมุจฺจยโชตนตฺถํ **จ**สทฺทปฺปโยโค จฯ

‘‘สาริปุโตฺต จ โมคฺคลฺลาโน จา’’ติ วิคฺคเห –

๓๕๗. นามานํ สมุจฺจโย ทฺวโนฺทฯ

นานานามานเมว เอกวิภตฺติกานํ ยุตฺตตฺถานํ โย สมุจฺจโย, โส วิภาสา สมาโส ภวติ, ทฺวนฺทสโญฺญ จฯ

เอตฺถ จ **สมุจฺจโย** นาม สมฺปิณฺฑนํ, โส ปน อตฺถวเสน เกวลสมุจฺจโย อนฺวาจโย อิตรีตรโยโค สมาหาโร จาติ จตุพฺพิโธฯ

ตตฺถ เกวลสมุจฺจเย, อนฺวาจเย จ สมาโส น ภวติ, กฺริยาสาเปกฺขตาย นามานํ อญฺญมญฺญํ อยุตฺตตฺถภาวโต, ยถา – จีวรํ ปิณฺฑปาตญฺจ ปจฺจยํ สยนาสนํ อทาสิ, ทานญฺจ เทหิ, สีลญฺจ รกฺขาหิฯ อิตรีตรโยเค, สมาหาเร จ สมาโส ภวติ, ตตฺถ นามานํ อญฺญมญฺญํ ยุตฺตตฺถภาวโตฯ

เทฺว เทฺว ปทานิ ทฺวนฺทา, ทฺวนฺทฎฺฐา วา ทฺวนฺทา, ทฺวนฺทสทิสตฺตา อยํ สมาโสปิ อนฺวตฺถสญฺญาย **ทฺวโนฺท**ติ วุจฺจติ, อุภยปทตฺถปฺปธาโน หิ ทฺวโนฺทฯ

นนุ จ อุภยปทตฺถปฺปธานตฺเต สติ ทฺวเนฺท กถเมกตฺถีภาโว สิยาติ? วุจฺจเต – สทิสาทิอตฺเถปิ สทฺทปฺปวตฺติสมฺภเวนทฺวินฺนํ ปทานํ เอกกฺขเณเยว อตฺถทฺวยทีปกตฺตา น วิโรโธ, ตญฺจ ทฺวนฺทวิสยเมว, เตสมตฺถทฺวยทีปกตฺตาฯ ยถา หิ **ภู**สทฺโท อนุภวอภิภวาทิเก อตฺเถ **อนฺวภิ** อาทิอุปสคฺคสหิโตว ทีเปติ, น เกวโล, เอวํ ‘‘ควสฺสก’’นฺติอาทีสุ ควาทีนํ **อสฺสา**ทิสทฺทนฺตรสหิตานเมว อตฺถทฺวยทีปนํ, น เกวลานนฺติ ตญฺจ ทฺวนฺทวิสยเมว, น สพฺพตฺถาติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา ทฺวินฺนมฺปิ ยถาวุตฺตสมุจฺจยทีปกตฺตา อตฺถิ ทฺวเนฺทเปกตฺถิตาติ น โกจิ วิโรโธ, ตโต สมาสสญฺญาวิภตฺติโลปาทิ วุตฺตนยเมว, สมาเสเนว จตฺถสฺส วุตฺตตฺตา ‘‘วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค’’ติ **จ**สทฺทสฺส อปฺปโยโคฯ

อิธ ทฺวเนฺท อจฺจิตตรํ ปุพฺพํ นิปตติ, ปรเสฺสว ลิงฺคญฺจฯ อิตรีตรโยคสฺส อวยวปฺปธานตฺตา สพฺพตฺถ พหุวจนเมวฯ

สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเน, สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนหิ อิจฺจาทิ, สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณาฯ เอวํ พฺราหฺมณคหปติกา, ขตฺติยพฺราหฺมณา, เทวมนุสฺสา, จนฺทิมสูริยา, มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา ทฺวเนฺท **มาตุ**อาทิปุพฺพปท**ุ**การสฺส **อา**กาโรฯ เอวํ ปิตาปุตฺตาฯ

‘‘ชายา จ ปติ จาติ ชายาปติ’’อิตีธ –

‘‘กฺวจี’’ติ วตฺตเตฯ

๓๕๘. ชายาย ตุทํ ชานิ ปติมฺหิฯ

ชายาสทฺทสฺส **ตุทํ ชานิ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ **ปติ**สเทฺท ปเร กฺวจิฯ ตุทํปติ, ชานิปติ, ชยมฺปติกาฯ **เอ**ตฺถ นิคฺคหีตาคโม, ‘‘กฺวจา’’ทินา รสฺสตฺตญฺจฯ

กฺวจิ อปฺปสรํ ปุพฺพํ นิปตติ, ยถา – จโนฺท จ สูริโย จ จนฺทสูริยา, นิคมา จ ชนปทา จ นิคมชนปทา, สุรา จ อสุรา จ ครุฬา จ มนุชา จ ภุชคา จ คนฺธพฺพา จ สุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพาฯ

กฺวจิ **อิวณฺณุ**วณฺณนฺตานํ ปุพฺพนิปาโต, ยถา – อคฺคิ จ ธูโม จ อคฺคิธูมาฯ เอวํ คติพุทฺธิภุชปฐหรกรสยา, ธาตโว จ ลิงฺคานิ จ ธาตุลิงฺคานิฯ

กฺวจิ สราทิ**อ**การนฺตานํ ปุพฺพนิปาโต, ยถา – อโตฺถ จ ธโมฺม จ อตฺถธมฺมาฯ เอวํ อตฺถสทฺทา, สทฺทตฺถา วาฯ

สมาหาเร ปน – ‘‘จกฺขุ จ โสตญฺจา’’ติ อเตฺถ ‘‘นามานํ สมุจฺจโย ทฺวโนฺท’’ติ ทฺวนฺท สมาสํ กตฺวา วิภตฺติโลปาทิมฺหิ กเต –

‘‘นปุํสกลิงฺคํ, เอกตฺตญฺจา’’ติ วตฺตเตฯ

๓๕๙. ตถา ทฺวเนฺท ปาณิ ตูริย โยคฺค เสนงฺค ขุทฺทชนฺตุก วิวิธ วิรุทฺธ วิสภาคตฺถาทีนญฺจฯ

ยถา ทิคุสมาเส, ตถา สมาหารทฺวนฺทสมาเสปิ ปาณิ ตูริย โยคฺค เสนงฺคตฺถานํ, ขุทฺทชนฺตุกวิวิธ วิรุทฺธวิสภาคตฺถอิเจฺจวมาทีนญฺจ เอกตฺตํ โหติ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจฯ

ปาณิโน จ ตูริยานิ จ โยคฺคานิ จ เสนา จาติ ปาณิตูริย โยคฺคเสนา, ตาสมงฺคานิ **ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคานิ,** ทฺวนฺทโต ปรตฺตา **องฺค**สโทฺท ปเจฺจกมภิสมฺพชฺฌเตฯ ขุทฺทา จ เต ชนฺตุกา เจติ **ขุทฺทชนฺตุกา,** วิวิเธนากาเรน วิรุทฺธา **วิวิธวิรุทฺธา,** นิจฺจวิโรธิโนฯ สมาโน ภาโค เยสํ เต สภาคา, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **สมาน**สฺส **ส**อาเทโส, วิวิธา จ เต ลกฺขณโต สภาคา จ กิจฺจโตติ **วิสภาคา**ฯ ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคานิ จ ขุทฺทชนฺตุกา จ วิวิธวิรุทฺธา จ วิสภาคา จาติ ทฺวโนฺท, อิธ พหุตฺตา ปุพฺพนิปาตสฺส อนิยโม, เต อตฺถา เยสํ เต ปาณิตูริยโยคฺคเสนงฺคขุทฺทชนฺตุกวิวิธวิรุทฺธวิสภาคตฺถา, เต อาทโย เยสํ เต ตทาทโยฯ

อาทิคฺคหเณน อโญฺญญฺญลิงฺควิเสสิต สงฺขฺยาปริมาณตฺถ ปจนจณฺฑาลตฺถ ทิสตฺถาทีนญฺจ ทฺวเนฺท เอกตฺตํ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ, อิติ ปาณฺยงฺคตฺถภาวโต จกฺขุโสตสทฺทานํ อิมินา เอกตฺตํ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ กตฺวา สมาสตฺตา นามพฺยปเทเส กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**มาเทสาทิฯ

จกฺขุโสตํ, เห จกฺขุโสต, จกฺขุโสตํ, จกฺขุโสเตนฯ เอวํ สพฺพเตฺถกวจนเมวฯ มุขญฺจ นาสิกา จ มุขนาสิกํ, ‘‘สโร รโสฺส นปุํสเก’’ติ อนฺตสฺส รสฺสตฺตํ, หนุ จ คีวา จ หนุคีวํฯ เอวํ กณฺณนาสํ, ปาณิปาทํ, ฉวิมํสโลหิตํฯ หตฺถปาทา มํสโลหิตานีติอาทีนํ ปน อิตรีตรโยเคน สิทฺธํฯ เอวํ **ปาณฺยงฺคเตฺถ**ฯ

ตูริยงฺคเตฺถ คีตญฺจ วาทิตญฺจ คีตวาทิตํ, สมฺมญฺจ ตาฬญฺจ สมฺมตาฬํ, **สมฺม**นฺติ กํสตาฬํฯ **ตาฬ**นฺติ หตฺถตาฬํฯ สเงฺข จ ปณโว จ ฑิณฺฑิโม จ, สงฺขา จ ปณวา จ ฑิณฺฑิมา จาติ วา สงฺขปณวฑิณฺฑิมํ, ปณวาทโย เทฺวปิ เภริวิเสโสฯ

โยคฺคงฺคเตฺถ ยถา – ผาโล จ ปาจนญฺจ ผาลปาจนํ, ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ ยุคนงฺคลํฯ

เสนงฺคเตฺถ หตฺถิโน จ อสฺสา จ หตฺถิอสฺสํ, รถา จ ปตฺติกา จ รถปตฺติกํ, อสิ จ จมฺมญฺจ อสิจมฺมํ, **จมฺม**นฺติ สรวารณผลกํฯ ธนุ จ กลาโป จ ธนุกลาปํ, **กลาโป**ติ ตูณีรํฯ

ขุทฺทชนฺตุกเตฺถ ฑํสา จ มกสา จ ฑํสมกสํฯ เอวํ กุนฺถกิปิลฺลิกํ, กีฏปฏงฺคํ, กีฏสรีสปํฯ ตตฺถ **กุนฺถา** สุขุมกิปิลฺลิกา, **กีฏา** กปาลปิฏฺฐิกปาณาฯ

วิวิธวิรุทฺธเตฺถ อหิ จ นกุโล จ, อหี จ นกุลา จาติ วา อหินกุลํฯ เอวํ พิฬารมูสิกํ, อนฺตสฺส รสฺสตฺตํ, กาโกลูกํ, สปฺปมณฺฑูกํ, ครุฬสปฺปํฯ

วิสภาคเตฺถ สีลญฺจ ปญฺญาณญฺจ สีลปญฺญาณํ, สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํฯ เอวํ นามรูปํ, หิโรตฺตปฺปํฯ สติสมฺปชญฺญํ, โลภโมหํ, โทสโมหํ, อหิริกาโนตฺตปฺปํ, ถินมิทฺธํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจมิจฺจาทิฯ ''อํโม นิคฺคหีตํ ฌลเปหี''ติ เอตฺถ ''อํโม''ติ นิเทฺทสทสฺสนโต กตฺถจิ นปุํสกลิงฺคตฺตํ น โหตีติ ทฎฺฐพฺพํ, เตน อาธิปจฺจปริวาโร ฉนฺทปาริสุทฺธิ ปฏิสนฺธิปฺปวตฺติยนฺติอาทิ สิชฺฌติฯ

อโญฺญญฺญลิงฺควิเสสิตานํ ทฺวเนฺท ทาสี จ ทาโส จ ทาสิทาสํ, ''กฺวจาที''ติอาทินา มเชฺฌ รสฺสตฺตํฯ เอวํ อิตฺถิปุมํ, ปตฺตจีวรํ, สาขาปลาสมิจฺจาทิฯ

สงฺขฺยาปริมาณตฺถานํ ทฺวเนฺท เอกกญฺจ ทุกญฺจ เอกกทุกํ, สงฺขฺยาทฺวเนฺท อปฺปสงฺขฺยา ปุพฺพํ นิปตติฯ เอวํ ทุกติกํ, ติกจตุกฺกํ, จตุกฺกปญฺจกํ, ทีโฆ จ มชฺฌิโม จ ทีฆมชฺฌิมํฯ

ปจนจณฺฑาลตฺถานํ ทฺวเนฺท โอรพฺภิกา จ สูกริกา จ โอรพฺภิกสูกริกํฯ เอวํ สากุณิกมาควิกํ, สปาโก จ จณฺฑาโล จ สปากจณฺฑาลํ, ปุกฺกุสฉวฑาหกํ, เวนรถการํฯ ตตฺถ **เวนา** ตจฺฉกา, **รถการา** จมฺมการาฯ

ทิสตฺถานํ ทฺวเนฺท ปุพฺพา จ อปรา จาติ อเตฺถ ทฺวนฺทสมาสํ, วิภตฺติโลปญฺจ กตฺวา อิธา**ทิ**คฺคหเณน เอกเตฺต, นปุํสกลิงฺคเตฺต จ กเต ''สโร รโสฺส นปุํสเก''ติ รสฺสตฺตํ, ปุพฺพาปรํ , เห ปุพฺพาปร, ปุพฺพาปรํ, ปุพฺพาปเรน, ปุพฺพาปรสฺส อิจฺจาทิฯ เอวํ ปุรตฺถิมปจฺฉิมํ, ทกฺขิณุตฺตรํ, อธรุตฺตรํฯ

''นปุํสกลิงฺคํ, เอกตฺตํ, ทฺวเนฺท''ติ จ วตฺตเตฯ

๓๖๐. **วิภาสา รุกฺข ติณ ปสุ ธน ธญฺญ ชนปทาทีนญฺจ**ฯ

รุกฺข ติณ ปสุ ธน ธญฺญ ชนปทาทีนเมกตฺตํ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจ วิภาสา โหติ ทฺวเนฺท สมาเสฯ **เอ**กตฺตาภาเว พหุวจนํ, ปรเสฺสว ลิงฺคญฺจฯ

ตตฺถ **รุกฺขานํ ทฺวเนฺท** อสฺสตฺถา จ กปิตฺถา จาติ อเตฺถ สมาหาเร ทฺวนฺทสมาสาทิมฺหิ กเต อิมินา วิกเปฺปเนกตฺตํ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจฯ อสฺสตฺถกปิตฺถํ, อสฺสตฺถกปิตฺถา วาฯ เอวํ อมฺพปนสํ, อมฺพปนสา วา, ขทิรปลาสํ, ขทิรปลาสา วา, ธวสฺสกณฺณกํ, ธวสฺสกณฺณกา วาฯ

ติณานํ ทฺวเนฺท อุสีรานิ จ พีรณานิ จ อุสีรพีรณํ, อุสีรพีรณานิ วาฯ เอวํ มุญฺชปพฺพชํ, มุญฺชปพฺพชา วา, กาสกุสํ, กาสกุสา วาฯ

ปสูนํ ทฺวเนฺท อชา จ เอฬกา จ อเชฬกํ, อเชฬกา วา, หตฺถี จ คาโว จ อสฺสา จ วฬวา จ หตฺถิควสฺสวฬวํ, หตฺถิควสฺสวฬวา วา, ''กฺวจา''ติอาทินา รสฺสตฺตํ, ''โอสเร จา''ติ **อวา**เทโส จ, โคมหิสํ, โคมหิสา วา, เอเณยฺยวราหํ, เอเณยฺยวราหา วา, สีหพฺยคฺฆตรจฺฉํ, สีหพฺยคฺฆตรจฺฉา วาฯ

ธนานํ ทฺวเนฺท หิรญฺญญฺจ สุวณฺณญฺจ หิรญฺญสุวณฺณํ, หิรญฺญสุวณฺณานิ วาฯ เอวํ ชาตรูปรชตํ, ชาตรูปรชตานิ วา, มณิมุตฺตสงฺขเวฬุริยํ, มณิมุตฺตสงฺขเวฬุริยา วาฯ

ธญฺญานํ ทฺวเนฺท สาลี จ ยวา จ สาลิยวํ, สาลิยวา วาฯ เอวํ ติลมุคฺคมาสํ, ติลมุคฺคมาสา วาฯ

ชนปทานํ ทฺวเนฺท กาสี จ โกสลา จ กาสิโกสลํ, กาสิโกสลา วา, วชฺชี จ มลฺลา จ วชฺชิมลฺลํ, วชฺชิมลฺลา วา, องฺคา จ มคธา จ องฺคมคธํ, องฺคมคธา วาฯ

อาทิคฺคหเณน อโญฺญญฺญปฺปฏิปกฺขธมฺมานํ, สกุณตฺถานญฺจ ทฺวเนฺท วิภาสา เอกตฺตํ โหติ, นปุํสกลิงฺคตฺตญฺจฯ กุสลญฺจ อกุสลญฺจ กุสลากุสลํ, กุสลากุสลา วา, เอวํ สาวชฺชานวชฺชํ, สาวชฺชานวชฺชา วา, หีนปฺปณีตํ, หีนปฺปณีตา วา, กณฺหสุกฺกํ, กณฺหสุกฺกา วา, สุขทุกฺขํ, สุขทุกฺขานิ วา, ปฏิฆานุนยํ, ปฏิฆานุนยา วา, ฉายาตปํ, ฉายาตปา วา, อาโลกนฺธการํ, อาโลกนฺธการา วา, รตฺติ จ ทิวา จ รตฺตินฺทิวํ, รตฺตินฺทิวา วา, อหญฺจ รตฺติ จ อโหรตฺตํ, อโหรตฺตา วา, ‘‘กฺวจิ สมาสนฺต’’อิจฺจาทินา **อา**การิการานมตฺตํฯ

สกุณานํ ทฺวเนฺท หํสา จ พกา จ หํสพกํ, หํสพกา วาฯ เอวํ การณฺฑวจกฺกวากํ, การณฺฑวจกฺกวากา วา, มยูรโกญฺจํ, มยูรโกญฺจา วา, สุกสาลิกํ, สุกสาลิกา วาฯ

สมาหารทฺวโนฺทฯ

เยภุเยฺยน เจตฺถ –

อจฺจิตปฺปสรํ ปุพฺพํ, อิวณฺณุวณฺณกํ กฺวจิ;
ทฺวเนฺท สราทฺยการนฺตํ, พหูสฺวนิยโม ภเวฯ

ทฺวนฺทสมาโส นิฏฺฐิโตฯ

ปุพฺพุตฺตรุภยญฺญตฺถ-ปฺปธานตฺตา จตุพฺพิโธ;
สมาโสยํ ทิคุ กมฺม-ธารเยหิ จ ฉพฺพิโธฯ

ทุวิโธ อพฺยยีภาโว, นวธา กมฺมธารโย;
ทิคุ ทฺวธา ตปฺปุริโส, อฏฺฐธา นวธา ภเว;
พหุพฺพีหิ ทฺวิธา ทฺวโนฺท, สมาโส จตุรฏฺฐธาติฯ

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ สมาสกโณฺฑ

จตุโตฺถฯ

๕. ตทฺธิตกณฺฑ

อปจฺจตทฺธิต

อถ นามโต เอว วิภตฺยนฺตา อปจฺจาทิอตฺถวิเสเส ตทฺธิตุปฺปตฺตีติ นามโต ปรํ ตทฺธิตวิธานมารภียเตฯ

ตตฺถ ตสฺมา ติวิธลิงฺคโต ปรํ หุตฺวา หิตา สหิตาติ **ตทฺธิตา, ณา**ทิปจฺจยานเมตํ อธิวจนํ, เตสํ วา นามิกานํ หิตา อุปการา ตทฺธิตาติ อนฺวตฺถภูตปรสมญฺญาวเสนาปิ **ณา**ทิปฺปจฺจยาว ตทฺธิตา นามฯ

‘‘วสิฏฺฐสฺส อปจฺจ’’นฺติ วิคฺคเห –

‘‘ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต’’ติ อิโต **ลิงฺค**คฺคหณมนุวตฺตเตฯ

๓๖๑. วา ณ’ปเจฺจฯ

ฉฏฺฐียนฺตโต ลิงฺคมฺหา **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ วิกเปฺปน ‘‘ตสฺส อปจฺจ’’มิเจฺจตสฺมิํ อเตฺถฯ

โส จ –

๓๖๒. ธาตุลิเงฺคหิ ปรา ปจฺจยาฯ

ธาตูหิ, ลิเงฺคหิ จ ปจฺจยา ปราว โหนฺตีติ ปริภาสโต อปจฺจตฺถสมฺพนฺธิลิงฺคโต ฉฏฺฐียนฺตาเยว ปโร โหติฯ ปฏิจฺจ เอตสฺมา อโตฺถ เอตีติ **ปจฺจโย,** ปตียนฺติ อเนน อตฺถาติ วา ปจฺจโย, ‘‘วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค’’ติ **อปจฺจ**สทฺทสฺส อปฺปโยโค, ‘‘เตสํ วิภตฺติโย โลปา เจ’’ติ วิภตฺติโลโป จฯ

๓๖๓. เตสํ โณ โลปํฯ

เตสํ ตทฺธิตปฺปจฺจยานํ **ณา**นุพนฺธานํ **ณ**กาโร โลปมาปชฺชเตฯ

๓๖๔. วุทฺธาทิสรสฺส วาสํโยคนฺตสฺส สเณ จฯ

อาทิสรสฺส วา อาทิพฺยญฺชนสฺส วา อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ โหติ ส**ณ**การปฺปจฺจเย ปเรฯ สํโยโค อเนฺต อสฺสาติ สํโยคโนฺต, ตทโญฺญ **อสํโยคโนฺต**ฯ อถ วา ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท, ตทา จ ปกติภูเต ลิเงฺค สรานมาทิสรสฺส อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ โหติ ส**ณ**กาเร ตทฺธิตปฺปจฺจเย ปเรติ อโตฺถฯ

เตน –

> วาสิฏฺฐาทีสุ นิจฺจายํ, อนิโจฺจฬฺมฺปิกาทิสุ;
> น วุทฺธิ นีลปีตาโท, ววตฺถิตวิภาสโตฯ

จสทฺทคฺคหณมวธารณตฺถํฯ

ตสฺสา วุทฺธิยา อนิยมปฺปสงฺเค นิยมตฺถํ ปริภาสมาหฯ

๓๖๕. อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธีฯ

เตสํ **อ**การ**อิวณฺณุ**วณฺณานเมว ยถากฺกมํ **อา เอโอ**อิจฺจเต วุทฺธิโย โหนฺติฯ **จ**สทฺทคฺคหณมวุทฺธิสมฺปิณฺฑนตฺถํ, อวธารณตฺถํ วาฯ อิ จ อุ จ ยุ, ยุ เอว วณฺณา ยุวณฺณา, อ จ ยุวณฺณา จ **อยุวณฺณา**ฯ อา จ เอ จ โอ จ **อาโย**ฯ ปุน **วุทฺธิ**คฺคหณํ ‘‘เนคมชานปทา’’ติอาทีสุ อุตฺตรปทวุทฺธิภาวตฺถํ, เอตฺถ จ ‘‘อยุวณฺณาน’’นฺติ ฐานนิยมวจนํ อาโยนํ วุทฺธิภาวปฺปสงฺคนิวตฺตนตฺถํฯ

> ยถา หิ กตวุทฺธีนํ, ปุน วุทฺธิ น โหติห;
> ตถา สภาววุทฺธีนํ, อาโยนํ ปุน วุทฺธิ นฯ

ตโต **อ**การสฺส **อา**กาโร วุทฺธิ, ‘‘สรโลโปมาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกตี’’ติ สรโลปปกติภาวา, ‘‘นเย ปรํ ยุตฺเต’’ติ ปรนยนํ กตฺวา ตทฺธิตตฺตา ‘‘ตทฺธิตสมาส’’อิจฺจาทินา นามพฺยปเทเส กเต ปุเร วิย **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ

วาสิโฏฺฐ, วสิฏฺฐสฺส ปุตฺโต วา, วาสิฏฺฐา อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํฯ ตสฺส นตฺตุปนตฺตาทโยปิ ตทุปจารโต วาสิฏฺฐาเยวฯ เอวํ สพฺพตฺถ โคตฺตตทฺธิเต ปฐมปฺปกติโตเยว ปจฺจโย โหติฯ

อิตฺถิยํ ณปฺปจฺจยนฺตตฺตา ‘‘ณว ณิก เณยฺย ณ นฺตูหี’’ติ **วาสิฏฺฐ**สทฺทโต อีปจฺจโยฯ สรโลปาทึ กตฺวา อิตฺถิปฺปจฺจยนฺตตฺตา ‘‘ตทฺธิตสมาส’’อิจฺจาทิสุตฺเต **จ**คฺคหเณน นามพฺยปเทเส กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, วาสิฏฺฐี กญฺญา, วาสิฏฺฐี, วาสิฏฺฐิโย อิจฺจาทิ **อิตฺถิ**สทฺทสมํฯ

นปุํสเก วาสิฏฺฐํ อปจฺจํ, วาสิฏฺฐานิ อปจฺจานิ อิจฺจาทิ **จิตฺต**สทฺทสมํฯ เอวํ อุปริปิ ตทฺธิตนฺตสฺส ติลิงฺคตา เวทิตพฺพาฯ

ภารทฺวาชสฺส ปุตฺโต ภารทฺวาโช, เวสามิตฺตสฺส ปุตฺโต เวสามิโตฺต, โคตมสฺส ปุตฺโต โคตโมฯ เอตฺถ จ อยุวณฺณตฺตาภาวา **อา**การาทีนํ น วุทฺธิ โหติฯ วสุเทวสฺส อปจฺจํ วาสุเทโว, พลเทโวฯ ‘‘จิตฺตโก’’ติอาทีสุ ปน สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิ น ภวติฯ

‘‘วจฺฉสฺส อปจฺจ’’นฺติ วิคฺคเห **ณ**มฺหิ สมฺปตฺเต ‘‘วา ณ’ปเจฺจ’’ติ อิโต **วา**ติ ตทฺธิตวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเต, เตน สพฺพตฺถ วากฺยวุตฺติโย ภวนฺติฯ ‘‘อปเจฺจ’’ติ ปทํ ยาว **สํสฏฺฐ**คฺคหณาว วตฺตเตฯ

๓๖๖. ณายน ณาน วจฺฉาทิโตฯ

วจฺฉ กจฺจอิเจฺจวมาทิโต ฉฏฺฐิยนฺตโต โคตฺตคณโต **ณายน ณาน**อิจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา ‘‘ตสฺสาปจฺจ’’มิเจฺจตสฺมึ อเตฺถฯ สพฺพตฺถ **ณ**การานุพโนฺธ วุทฺธตฺโถ, เสสํ ปุพฺพสมํ, สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิอภาโวว วิเสโสฯ

วจฺฉายโน วจฺฉาโน วจฺฉสฺส ปุตฺโต วาฯ เอวํ กจฺจสฺส ปุตฺโต กจฺจายโน กจฺจาโน, โมคฺคลฺลสฺส ปุตฺโต โมคฺคลฺลายโน โมคฺคลฺลาโนฯ เอวํ อคฺคิเวสฺสายโน อคฺคิเวสฺสาโน, กณฺ

หายโน กณฺหาโน, สากฏายโน สากฏาโน, มุญฺจายโน มุญฺจาโน, กุญฺชายโน กุญฺชาโน อิจฺจาทิฯ อากติคโณ’ยํฯ

‘‘กตฺติกาย อปจฺจ’’นฺติ วิคฺคเห –

๓๖๗. เณยฺย กตฺติกาทีหิฯ

อาทิสโทฺทยํ ปกาเร วตฺตเตฯ **กตฺติกา วินตาโรหิณี**อิเจฺจวมาทีหิ อิตฺถิยํ วตฺตมาเนหิ ลิเงฺคหิ **เณยฺย**ปฺปจฺจโย โหติ วา ‘‘ตสฺสาปจฺจ’’มิเจฺจตสฺมิํ อเตฺถฯ

วิภตฺติโลเป ‘‘ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา’’ติ ปกติภาโวฯ กตฺติเกโยฺย, กตฺติกาย ปุโตฺต วาฯ เอวํ วินตาย อปจฺจํ เวนเตโยฺย, **อิ**การ**เสฺส**กาโร วุทฺธิ, โรหิณิยา ปุโตฺต โรหิเณโยฺย, คงฺคาย อปจฺจํ คเงฺคโยฺย, ภคินิยา ปุโตฺต ภาคิเนโยฺย, นทิยาปุโตฺต นาเทโยฺยฯ เอวํ อเนฺตโยฺย, อาเหโยฺย, กาเมโยฺยฯ สุจิยา อปจฺจํ โสเจโยฺย, เอตฺถ **อุ**การ**โสฺส**กาโร วุทฺธิ, พาลาย อปจฺจํ พาเลโยฺย อิจฺจาทิฯ

‘‘ทกฺขสฺสาปจฺจ’’นฺติ วิคฺคเห ณมฺหิ สมฺปเตฺต –

๓๖๘. อโต ณิ วาฯ

อการนฺตโต ลิงฺคมฺหา **ณิ**ปฺปจฺจโย โหติ วา ‘‘ตสฺสาปจฺจ’’มิเจฺจตสฺมิํ อเตฺถฯ ทกฺขิ, ทกฺขี, ทกฺขโย, โทณสฺส อปจฺจํ โทณิฯ เอวํ วาสวิ, สกฺยปุตฺติ, นาฏปุตฺติ, ทาสปุตฺติ, ทาสรถิฯ วารุณิ, กณฺหิ, พาลเทวิ, ปาวกิ, ชินทตฺตสฺส อปจฺจํ เชนทตฺติ, สุโทฺธทนิ, อนุรุทฺธิ อิจฺจาทิฯ

ปุน **วา**คฺคหเณน อปจฺจเตฺถ **ณิก**ปฺปจฺจโย, **อทิติ**อาทิโต **ณฺย**ปฺปจฺจโย จฯ ยถา – สกฺยปุตฺตสฺส ปุโตฺต สกฺยปุตฺติโก, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **ก**การสฺส **ย**กาโร, สกฺยปุตฺติโยฯ เอวํ นาฏปุตฺติโก, เชนทตฺติโก, วิมาตุยา ปุโตฺต เวมาติโกฯ

‘‘อทิติยา ปุโตฺต’’ติ อเตฺถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, วุทฺธิ จฯ

๓๖๙. อวโณฺณ เย โลปญฺจฯ

อวโณฺณ ตทฺธิตภูเต **ย**ปฺปจฺจเย ปเร โลปมาปชฺชเตฯ **จ**สเทฺทน อิวโณฺณปีติ **อิ**การโลโป, ‘‘ยวตํ ตลนทการานํ พฺยญฺชนานิ จ ล ญ ชการตฺต’’นฺติ **ตฺย**การสํโยคสฺส **จ**กาโร, ‘‘ปรเทฺวภาโว ฐาเน’’ติ ทฺวิตฺตํ, อาทิโจฺจฯ เอวํ ทิติยา ปุโตฺต เทโจฺจฯ

‘‘กุณฺฑนิยา ปุโตฺต’’ติ อเตฺถ **ณฺย**ปฺปจฺจเย กเต –

‘‘กฺวจาทิมชฺฌุตฺตเรสู’’ติ วตฺตเตฯ

๓๗๐. เตสุ วุทฺธิโลปาคมวิการวิปรีตาเทสา จฯ

เตสุ อาทิมชฺฌุตฺตเรสุ อวิหิตลกฺขเณสุ ชินวจนานุปโรเธน กฺวจิ วุทฺธิ โลป อาคม วิการ วิปรีตอาเทสา โหนฺตีติ สํโยคนฺตเตฺตปิ อาทิวุทฺธิ, **อิ**การโลเป **นฺย**สฺส**ญา**เทโส, โกณฺ

ฑโณฺญ, กุรุโน ปุโตฺต โกรโพฺย, เอตฺถาปิ เตเนว **อุ**การสฺส **อวา**เทโส, ภาตุโน ปุโตฺต ภาตโพฺยฯ

‘‘อุปคุสฺส อปจฺจ’’นฺติ วิคฺคเห –

๓๗๑. ณโวปคฺวาทีหิฯ

อุปคุ มนุอิเจฺจวมาทีหิ **อุ**การเนฺตหิ โคตฺตคเณหิ **ณว**ปฺปจฺจโย โหติ วา ‘‘ตสฺสาปจฺจ’’มิเจฺจตสฺมิํ อเตฺถฯ **อาทิ**สทฺทสฺส เจตฺถ ปการวาจกตฺตา **อุ**การนฺตโตเยวายํฯ โอปคโว, โอปควี, โอปควํ, มนุโน อปจฺจํ มานโว, ‘‘มานุโส’’ติ **ณ**ปฺปจฺจเย, **สา**คเม จ กเต รูปํ, ภคฺคุโน อปจฺจํ ภคฺคโว, ปณฺฑุโน อปจฺจํ ปณฺฑโว, อุปวินฺทุสฺส อปจฺจํ โอปวินฺทโว อิจฺจาทิฯ

‘‘วิธวาย อปจฺจ’’นฺติ อเตฺถ –

๓๗๒. เณร วิธวาทิโตฯ

วิธวาทิโต **เณร**ปฺปจฺจโย โหติ วา อปจฺจเตฺถฯ วิคโต ธโว ปติ เอติสฺสาติ วิธวา, เวธเวโร, พนฺธุกิยา อภิสาริณิยา ปุโตฺต พนฺธุเกโร, สมณสฺส อุปชฺฌายสฺส ปุโตฺต ปุตฺตฏฺฐานิยตฺตาติ สามเณโร, นาฬิเกโร อิจฺจาทิฯ

อปจฺจตทฺธิตํฯ

สํสฏฺฐาทิอเนกตฺถตทฺธิต

‘‘ติเลน สํสฏฺฐ’’นฺติ วิคฺคเห –

๓๗๓. เยน วา สํสฏฺฐํ ตรติ จรติ วหติ ณิโกฯ

เยน วา สํสฏฺฐํ, เยน วา ตรติ, เยน วา จรติ, เยน วา วหติ, ตโต ตติยนฺตโต ลิงฺคมฺหา เตสุ สํสฏฺฐาทีสฺวเตฺถสุ **ณิก**ปฺปจฺจโย โหติ วาฯ เตลิกํ โภชนํ, ติเลน อภิสงฺขตนฺติ อโตฺถฯ เตลิกียาคุฯ คุเฬน สํสฏฺฐํ เอคาฬิกํฯ เอวํ ฆาติกํ, ทาธิกํ, มาริจิกํ, โลณิกํฯ

นาวาย ตรตีติ นาวิโก, อุฬุเมฺปน ตรตีติ โอฬุมฺปิโก, วุทฺธิอภาวปเกฺข อุฬุมฺปิโกฯ เอวํ กุลฺลิโก, โคปุจฺฉิโกฯ สกเฏน จรตีติ สากฏิโกฯ เอวํ ปาทิโก, ทณฺฑิโก, ธเมฺมน จรติ ปวตฺตตีติ ธมฺมิโกฯ สีเสน วหตีติ สีสิโก, **วา**คฺคหเณน **อี**การสฺส วุทฺธิ น โหติฯ เอวํ อํสิโก, ขนฺธิโก, หตฺถิโก, องฺคุลิโกฯ

ปุน **วา**คฺคหเณน อญฺญเตฺถสุปิ **ณิก**ปฺปจฺจโย, ปรทารํ คจฺฉตีติ ปารทาริโก, ปถํ คจฺฉตีติ ปถิโกฯ

‘‘วินยมธีเต, อเวจฺจาธีเต’’ติ วา วิคฺคเห –

‘‘ณิโก’’ติ วตฺตเตฯ

๓๗๔. ตมธีเต เตนกตาทิสนฺนิธานนิโยคสิปฺปภณฺฑชีวิกเตฺถสุ จฯ

จตุปฺปทมิทํฯ ตมธีเตติ อเตฺถ, เตน กตาทีสฺวเตฺถสุ จ ตมฺหิ สนฺนิธาโน, ตตฺถ นิยุโตฺต, ตมสฺส สิปฺปํ, ตมสฺส ภณฺฑํ , ตมสฺส ชีวิกา อิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ จ ทุติยาทิวิภตฺยเนฺตหิ ลิเงฺคหิ **ณิก**ปฺปจฺจโย โหติ วาฯ เวนยิโกฯ เอวํ สุตฺตนฺติโก, อาภิธมฺมิโกฯ

‘‘พฺยากรณมธีเต’’ติ อเตฺถ **ณิก**ปฺปจฺจยาทิมฺหิ กเต –

‘‘วุทฺธาทิสรสฺส วาสํโยคนฺตสฺส สเณ จา’’ติ วตฺตมาเน –

๓๗๕. มายูนมาคโม ฐาเนฯ

อิ อุอิเจฺจเตสํ อาทิสรานํ อสํโยคนฺตานํ มา วุทฺธิ โหติ สเณ, ตเตฺรว วุทฺธิ อาคโม โหติ จ ฐาเนติ เอการวุทฺธาคโมฯ

‘‘ฐาเน’’ติ วจนา เจตฺถ, **ยู**นมาเทสภูตโต;
ยเวหิ ปุเพฺพว เอโอ-วุทฺธิโย โหนฺติ อาคมาฯ

ยการสฺส ทฺวิภาโวฯ

เวยฺยากรณิโก, นฺยายมธีเตติ เนยฺยายิโกฯ เอวํ ตกฺกิโก, เวทิโก, เนมิตฺติโก, กาเยน กโต ปโยโค กายิโก, กาเยน กตํ กมฺมํ กายิกํ, วจสา กตํ กมฺมํ วาจสิกํฯ เอวํ มานสิกํ, เอตฺถ จ ‘‘สสเร วาคโม’’ติ สุเตฺต ววตฺถิต**วา**สเทฺทน ปจฺจเย ปเรปิ **สา**คโม, เถเรหิ กตา สงฺคีติ เถริกาฯ เอวํ ปญฺจสติกา, สตฺตสติกา, เอตฺถ ‘‘ณวณิกา’’ทิสุเตฺต อนุวตฺติต**วา**คฺคหเณน อีปจฺจโยน โหติฯ

สนฺนิธานเตฺถ สรีเร สนฺนิธานา เวทนา สารีริกา, สารีริกํ ทุกฺขํฯ เอวํ มานสิกา, มานสิกํฯ

นิยุตฺตเตฺถ ทฺวาเร นิยุโตฺต โทวาริโก, เอตฺถ ‘‘มายูนมาคโม ฐาเน’’ติ **ว**การโต ปุเพฺพ**โอ**การาคโมฯ เอวํ ภณฺฑาคาริโก, นาคริโก, นวกมฺมิโก, วนกมฺมิโก, อาทิกมฺมิโก, โอทริโก, รถิโก, ปถิโก, อุปาเย นิยุโตฺต โอปายิโก, เจตสิ นิยุตฺตา เจตสิกาฯ

สิปฺปเตฺถ วีณาวาทนํ วีณา, วีณา อสฺส สิปฺปํ เวณิโกฯ **เอ**วํ ปาณวิโก, โมทิงฺคิโก, วํสิโกฯ

ภณฺฑเตฺถ คโนฺธ อสฺส ภณฺฑนฺติ คนฺธิโกฯ เอวํ เตลิโก, โคฬิโก, ปูวิโก, ปณฺณิโก, ตมฺพูลิโก, โลณิโกฯ

ชีวิกเตฺถ อุรพฺภํ หนฺตฺวา ชีวติ, อุรพฺภมสฺส ชีวิกาติ วา โอรพฺภิโกฯ เอวํ มาควิโก, เอตฺถ **ว**การาคโมฯ สูกริโก, สากุณิโก, มจฺฉิโก อิจฺจาทิฯ

‘‘เตน กตาที’’ติ เอตฺถ **อาทิ**คฺคหเณน เตน หตํ, เตน พทฺธํ, เตน กีตํ, เตน ทิพฺพติ, โส อสฺส อาวุโธ, โส อสฺส อาพาโธ, ตตฺถ ปสโนฺน, ตสฺส สนฺตกํ, ตมสฺส ปริมาณํ, ตสฺส ราสิ, ตํ อรหติ, ตมสฺส สีลํ, ตตฺถ ชาโต, ตตฺถ วสติ, ตตฺร วิทิโต, ตทตฺถาย สํวตฺตติ, ตโต อาคโต, ตโต สมฺภูโต, ตทสฺส ปโยชนนฺติ เอวมาทิอเตฺถ จ **ณิก**ปฺปจฺจโย โหติฯ ยถา – ชาเลน หโต, หนตีติ วา ชาลิโกฯ เอวํ พาฬิสิโก, วากริโก, สุเตฺตน พโทฺธ สุตฺติโก, วรตฺตาย พโทฺธ วารตฺติโก นาโคฯ

วเตฺถน กีตํ ภณฺฑํ วตฺถิกํฯ เอวํ กุมฺภิกํ, ผาลิกํ, โสวณฺณิกํ, สาติกํฯ อเกฺขน ทิพฺพตีติ อกฺขิโกฯ เอวํ สาลากิโก, ตินฺทุกิโก, อมฺพผลิโกฯ จาโป อสฺส อาวุโธติ จาปิโกฯ เอวํ โตมริโก, มุคฺคริโก, โมสลิโกฯ

วาโต อสฺส อาพาโธติ วาติโกฯ เอวํ เสมฺหิโก, ปิตฺติโกฯ

พุเทฺธ ปสโนฺน พุทฺธิโกฯ เอวํ ธมฺมิโก, สงฺฆิโกฯ พุทฺธสฺส สนฺตโก พุทฺธิโกฯ เอวํ ธมฺมิโก, สงฺฆิโก วิหาโร, สงฺฆิกา ภูมิ, สงฺฆิกํ จีวรํ, ปุคฺคลิกํฯ

กุโมฺภ อสฺส ปริมาณนฺติ กุมฺภิกํฯ เอวํ ขาริกํ, โทณิกํฯ กุมฺภสฺส ราสิ กุมฺภิโกฯ กุมฺภํ อรหตีติ กุมฺภิโกฯ เอวํ โทณิโก, อฑฺฒมาสิโก, กหาปณิโก, อาสีติกา คาถา, นาวุติกา, สาติกํ, สาหสฺสิกํฯ สนฺทิฎฺฐมรหตีติ สนฺทิฎฺฐิโก, ‘‘เอหิ ปสฺสา’’ติ อิมํ วิธิํ อรหตีติ เอหิปสฺสิโกฯ

สีลเตฺถ ปํสุกูลธารณํ ปํสุกูลํ, ตํ สีลมสฺสาติ ปํสุกูลิโกฯ เอวํ เตจีวริโก, เอกาสเน โภชนสีโล เอกาสนิโก, รุกฺขมูเล วสนสีโล รุกฺขมูลิโก, ตถา อารญฺญิโก, โสสานิโกฯ

ชาตเตฺถ อปาเย ชาโต อาปายิโกฯ เอวํ เนรยิโก, สามุทฺทิโก มโจฺฉ, วเสฺสสุ ชาโต วสฺสิโก, วสฺสิกา, วสฺสิกํ ปุปฺผํ, สารทิโก, เหมนฺติโก, วาสนฺติโก, จาตุทฺทสิโก, ราชคเห ชาโต, ราชคเห วสตีติ วา ราชคหิโก ชโน, มคเธสุ ชาโต, วสตีติ วา มาคธิโก, มาคธิกา, มาคธิกํ, สาวตฺถิยํ ชาโต, วสตีติ วา สาวตฺถิโก, กาปิลวตฺถิโก, เวสาลิโกฯ

โลเก วิทิโต โลกิโก, โลกาย สํวตฺตตีติปิ โลกิโกฯ ตถา มาติโต อาคตํ มาติกํ, ปิติโต อาคตํ เปตฺติกํ นามํฯ

สมฺภูตเตฺถ มาติโต สมฺภูตํ มตฺติกํฯ เอวํ เปตฺติกํฯ อุปธิตสฺส ปโยชนํ โอปธิกํฯ

สกเตฺถปิ อสงฺขาโรเยว อสงฺขาริกํฯ เอวํ สสงฺขาริกํ, นามเมว นามิกํฯ เอวํ อาขฺยาติกํ, โอปสคฺคิกํ, เนปาติกํ, จตุมหาราเช ภตฺติ เอเตสนฺติ จาตุมหาราชิกาฯ เอวํ อญฺญเตฺถปิ โยเชตพฺพํฯ

‘‘กสาเวน รตฺต’’นฺติ วิคฺคเห –

๓๗๖. ณ ราคา เตนรตฺตํ ตเสฺสทมญฺญเตฺถสุ จฯ

ราคตฺถวาจกา ลิงฺคมฺหา ‘‘เตน รตฺต’’มิเจฺจตสฺมิํ อเตฺถ, ‘‘ตเสฺส’’ติ ฉฎฺฐิยนฺตโต ‘‘อิท’’มิเจฺจตสฺมิํ อเตฺถ จ อญฺญเตฺถสุ จ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ วาฯ

กาสาวํ วตฺถํฯ เอวํ กาสายํ, กุสุเมฺภน รตฺตํ โกสุมฺภํ, หลิทฺทิยา รตฺตํ หาลิทฺทํ, ปตฺตงฺคํ, มญฺชิฎฺฐํ, กุงฺกุมํ, นีเลน รตฺตํ นีลํฯ เอวํ ปีตํฯ

อิทมเตฺถ มหิํสสฺส อิทํ มาหิํสํ มํสํ, ทธิ สปฺปิ จมฺมาทิกํ วา, สูกรสฺส อิทํ สูกรํ, กจฺจายนสฺส อิทํ กจฺจายนํ พฺยากรณํฯ เอวํ โสคตํ สาสนํฯ

‘‘อิสิสฺส อิท’’นฺติ อเตฺถ **ณ**ปฺปจฺจเย กเต วุทฺธิมฺหิ สมฺปเตฺต –

‘‘สเณ, ยูนมาคโม ฐาเน’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๗๗. อาตฺตญฺจฯ

อิ อุอิเจฺจเตสํ อาทิสรานํ **อา**ตฺตญฺจ โหติ **สณ**การปฺปจฺจเย ปเร, **จ**สเทฺทน **ริ**การาคโม จ ฐาเนติ **อิ**การสฺส **อา**ตฺตํฯ

ฐานาธิการโต อาตฺตํ, อิสูสภอุชาทินํ;
อิสิสฺส ตุ ริการาค-โม จาตฺตานนฺตเร ภเวฯ

อาริสฺยํ, อุสภสฺส อิทํ อาสภํ ฐานํ, อาสภี วาจาฯ

อญฺญตฺถคฺคหเณน ปน อวิทูรภโว, ตตฺร ภโว, ตตฺร ชาโต, ตโต อาคโต, โส อสฺส นิวาโส, ตสฺส อิสฺสโร, กตฺติกาทีหิ นิยุโตฺต มาโส, สาสฺส เทวตา, ตมเวจฺจาธีเต, ตสฺส วิสโย เทโส, ตสฺมิํ เทเส อตฺถิ, เตน นิพฺพตฺตํ, ตํ อรหติ, ตสฺส วิกาโร, ตมสฺส ปริมาณนฺติ อิเจฺจวมาทีสฺวเตฺถสุ จ **ณ**ปฺปจฺจโยฯ ยถา – วิทิสาย อวิทูเร ภโว เวทิโส คาโม, อุทุมฺพรสฺส อวิทูเร ภวํ โอทุมฺพรํ วิมานํฯ

ภวเตฺถ มนสิ ภวํ มานสํ สุขํ, สาคโมฯ สเร ภโว สารโส สกุโณ, สารสา สกุณี, สารสํ ปุปฺผํ , อุรสิ ภโว โอรโส ปุโตฺต, อุรสิ สํวฑฺฒิตตฺตา, มิเตฺต ภวา เมตฺตา, เมตฺตี วา, ปุเร ภวา โปรี วาจาฯ

ชาตาทีสุ ปาวุเส ชาโต ปาวุโส เมโฆ, ปาวุสา รตฺติ, ปาวุสํ อพฺภํ, สรเท ชาโต สารโท มาโส, สารทา รตฺติ, สารทํ ปุปฺผํฯ เอวํ สิสิโร, เหมโนฺต, วสโนฺต, วิโมฺห, มถุรายํ ชาโต มาถุโร ชโน, มาถุรา คณิกา, มาถุรํ วตฺถํฯ มถุราย อาคโต มาถุโร, มถุรา อสฺส นิวาโสติ มาถุโร, มถุราย อิสฺสโร มาถุโร ราชาฯ ‘‘สพฺพโต โก’’ติ เอตฺถ ปุน **สพฺพโต**คฺคหเณน ตทฺธิตโตปิ กฺวจิ สสร**ก**การาคโม, มาถุรโก วา, ราชคเห ชาโต, ราชคหา อาคโต, ราชคโห อสฺส นิวาโสติ วา, ราชคหสฺส อิสฺสโรติ วา ราชคโห, ราชคหโก วาฯ เอวํ สาคโล, สาคลโก วา, ปาฏลิปุโตฺต, ปาฏลิปุตฺตโก วา, เวสาลิยํ ชาโตติอาทิอเตฺถ เวสาโล, เวสาลโก วา, กุสินาเร ชาโต โกสินาโร, โกสินารโก วาฯ เอวํ สาเกโต, สาเกตโก วา, โกสโมฺพ, โกสมฺพโก วา, อินฺทปโตฺต, อินฺทปตฺตโก วา, กปิโลฺล, กปิลฺลโก วา, ภารุกโจฺฉ, ภารุกจฺฉโก วา, นคเร ชาโต, นครา อาคโต, นคเร วสตีติ วา นาคโร, นาครโก วาฯ เอวํ ชานปโทฯ

ชนปทนาเมสุ ปน สพฺพตฺถ พหุวจนเมว ภวติฯ ยถา – อเงฺคสุ ชาโต, อเงฺคหิ อาคโต, องฺคา อสฺส นิวาโส, องฺคานํ อิสฺสโร วา อโงฺค, องฺคโก วา, มาคโธ, มาคธโก วา, โกสโล, โกสลโก วา , เวเทโห, เวเทหโก วา, กโมฺพโช, กโมฺพชโก วา, คนฺธาโร, คนฺธารโก วา, โสวีโร, โสวีรโก วา, สินฺธโว, สินฺธวโก วา, อสฺสโก, กาลิโงฺค, ปญฺจาโล, สโกฺก, ตถา สุรเฏฺฐ ชาโต, สุรฏฺฐสฺส อิสฺสโร วา โสรโฏฺฐ, โสรฏฺฐโก วาฯ เอวํ มหารโฏฺฐ, มหารฏฺฐโก วา อิจฺจาทิฯ

นกฺขตฺตโยเค กตฺติกาย ปุณฺณจนฺทยุตฺตาย ยุโตฺต มาโส กตฺติโก, มคสิเรน จนฺทยุเตฺตน นกฺขเตฺตน ยุโตฺต มาโส มาคสิโรฯ เอวํ ผุเสฺสน ยุโตฺต มาโส ผุโสฺส, มฆาย ยุโตฺต มาโส มาโฆ, ผคฺคุนิยา ยุโตฺต มาโส ผคฺคุโน, จิตฺตาย ยุโตฺต มาโส จิโตฺต, วิสาขาย ยุโตฺต มาโส เวสาโข, เชฏฺฐาย ยุโตฺต มาโส เชโฏฺฐ, อุตฺตราสาฬฺหาย ยุโตฺต มาโส อาสาโฬฺห, อาสาฬฺหี

วา, สวเณน ยุโตฺต มาโส สาวโณ, สาวณีฯ ภเทฺทน ยุโตฺต มาโส ภโทฺท, อสฺสยุเชน ยุโตฺต มาโส อสฺสยุโช, พุโทฺธ อสฺส เทวตาติ พุโทฺธฯ เอวํ โสคโต, มาหิโนฺท, ยาโม, โสโมฯ

พฺยากรณํ อเวจฺจาธีเต เวยฺยากรโณฯ เอวํ โมหุโตฺต, เนมิโตฺต, องฺควิโชฺช, วตฺถุวิโชฺชฯ วสาตีนํ วิสโย เทโส วาสาโต, อุทุมฺพรา อสฺมิํ ปเทเส สนฺตีติ โอทุมฺพโร เทโสฯ

สหเสฺสน นิพฺพตฺตา สาหสฺสี ปริขา, ปยสา นิพฺพตฺตํ ปายาสํ, สหสฺสํ อรหตีติ สาหสฺสี คาถา, อยโส วิกาโร อายโสฯ เอวํ โสวโณฺณ, ปุริโส ปริมาณมสฺสาติ โปริสํ อุทกํฯ

จคฺคหเณน ตตฺถ ชาโต, ตตฺถ วสติ, ตสฺส หิตํ, ตํ อรหตีติอาทีสุ **เณยฺย**ปฺปจฺจโยฯ พาราณสิยํ ชาโต, วสตีติ วา พาราณเสยฺยโก, ปุเร วิย **ก**การาคโมฯ เอวํ จเมฺปยฺยโก, สาคเลยฺยโก, มิถิเลยฺยโก ชโน, คเงฺคยฺโย มโจฺฉ, สิลาย ชาตํ เสเลยฺยกํ, กุเล ชาโต โกเลยฺยโก สุนโข, วเน ชาตํ วาเนยฺยํ ปุปฺผํฯ เอวํ ปพฺพเตโยฺย มานุโส, ปพฺพเตยฺยา นที, ปพฺพเตยฺยํ โอสธํ, ปถสฺส หิตํ ปาเถยฺยํ, สปติสฺส หิตํ สาปเตยฺยํ ธนํ, ปทีเปยฺยํ เตลํ, มาตุ หิตํ มเตฺตยฺยํฯ เอวํ เปเตฺตยฺยํฯ ทกฺขิณมรหตีติ ทกฺขิเณโยฺย อิจฺจาทิฯ

๓๗๘. ชาตาทีนมิมิยา จฯ

ชาตอิเจฺจวมาทีนํ สทฺทานํ อเตฺถ **อิม อิย**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ วาฯ

ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม, ปจฺฉิมา ชนตา, ปจฺฉิมํ จิตฺตํ, อเนฺต ชาโต อนฺติโม, อนฺติมา, อนฺติมํฯ เอวํ มชฺฌิโม, ปุริโม, อุปริโม, เหฎฺฐิโม, ปจฺจนฺติโม, โคปฺผิโม, คนฺถิโมฯ

ตถา **อิย**ปฺปจฺจเย มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย, มนุสฺสชาติยา, มนุสฺสชาติยํฯ เอวํ อสฺสชาติโย, หตฺถิชาติโย, โพธิสตฺตชาติโย, **ทพฺพ**ชาติโย, สมานชาติโย, โลกิโย อิจฺจาทิฯ

อาทิคฺคหเณน ตตฺถ นิยุโตฺต, ตทสฺส อตฺถิ, ตตฺถ ภโวติอาทีสฺวปิ **อิม อิย**ปฺปจฺจยา โหนฺติ, **จ**สเทฺทน **อิก**ปฺปจฺจโย จฯ อเนฺต นิยุโตฺต อนฺติโม, อนฺติโย, อนฺติโก, ปุโตฺต อสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตีติ ปุตฺติโม, ปุตฺติโย, วุตฺติโก, กโปฺป อสฺส อตฺถีติ กปฺปิโย, ชฎา อสฺส อตฺถีติ ชฎิโย, หานภาโค อสฺส อตฺถีติ หานภาคิโยฯ เอวํ ฐิติภาคิโย, โพธิสฺส ปเกฺข ภวา โพธิปกฺขิยา, ปญฺจวเคฺค ภวา ปญฺจวคฺคิยาฯ เอวํ ฉพฺพคฺคิยา, อุทริยํ, อตฺตโน อิทนฺติ อตฺตนิยํ, นการาคโมฯ

จสทฺทคฺคหเณน **กิย ยณฺย**ปฺปจฺจยา จฯ ชาติยา นิยุโตฺต ชาติกิโยฯ เอวํ อนฺธกิโย, ชจฺจเนฺธ นิยุโตฺต ชจฺจนฺธกิโยฯ สสฺส อยนฺติ สกิโยฯ เอวํ ปรกิโยฯ

ยปฺปจฺจโย **สาธุหิตภวชาตา**ทิอเตฺถสุฯ ยถา – กมฺมนิ สาธุ กมฺมญฺญํฯ สภายํ สาธุ สพฺภํ, ‘‘ยวตํ ตลนา’’ทินา **อุ**การาทิฯ เอวํ เมธาย หิตํ เมชฺฌํ ฆฎฺฉํฯ ปาทานํ หิตํ ปชฺชํ เตลํ, รถสฺส หิตา รจฺฉา, คาเม ภโว คโมฺม , คเว ภวํ คพฺยํ, ‘‘โอสเร จา’’ติ สุเตฺต **จ**สเทฺทน **ย**ปฺปจฺจเย ปเรปิ **อวา**เทโสฯ กวิมฺหิ ภวํ กพฺยํ, ทิวิ ภวา ทิพฺยา, **ถ**นโต ชาตํ ถญฺญํ, ธนาย สํวตฺตตีติ ธญฺญํฯ

ณฺยปฺปจฺจโย ปริสายํ สาธุ ปาริสโชฺช, **ท**การาคโม, สมณานํ หิตา สามญฺญา ชนา, พฺราหฺมณานํ หิตา พฺราหฺมญฺญา, อรูเป ภวา อารุปฺปา อิจฺจาทิฯ

‘‘ราชปุตฺตานํ สมูโห’’ติ วิคฺคเห –

๓๗๙. **สมูหตฺเถ กณฺณา**ฯ

ฉฏฺฐิยนฺตโต ‘‘เตสํ สมูโห’’ติ อตฺเถ **กณณ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ ราชปุตฺตโก, ราชปุตฺตกํ วา, ราชปุตฺโตฯ เอวํ มานุสฺสโก, มานุโสฺส, มาถุรโก, มาถุโร, โปริสโก, โปริโส, วุฑฺฒานํ สมูโห วุฑฺฒโก, วุโฑฺฒฯ เอวํ มายูรโก, มายูโร, กาโปโต, โกกิโล, มาหิํสโก, มาหิํโส, โอฏฺฐโก, โอรพฺภโก, อฏฺฐีนํ สมูโห อฏฺฐโก, ราชานํ สมูโห ราชโก, ภิกฺขานํ สมูโห ภิโกฺข, สิกฺขานํ สมูโห สิโกฺข, ทฺวินฺนํ สมูโห ทฺวยํ, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **อิ**การสฺส **อยา**เทโสฯ เอวํ ติณฺณํ สมูโห ตยํ อิจฺจาทิฯ

‘‘สมูหตฺถ’’ติ วตฺตเตฯ

๓๘๐. **คามชนพนฺธุสหายาทีหิ ตา**ฯ

คามชนพนฺธุสหายอิเจฺจวมาทีหิ **ตา**ปจฺจโย โหติ สมูหตฺเถฯ คามานํ สมูโห คามตาฯ เอวํ ชนตา, พนฺธุตา, สหายตา, นาครตาฯ ‘‘ตา’’ติ โยควิภาเคน **สกตฺถปิ** เทโวเยว เทวตา, **ตา**ปจฺจยนฺตสฺส นิจฺจมิตฺถิลิงฺคตาฯ

๓๘๑. **ตทสฺส ฐานมิโย จ**ฯ

‘‘ตทสฺส ฐาน’’มิเจฺจตสฺมิํ อตฺเถ ฉฏฺฐิยนฺตโต **อิย**ปฺปจฺจโย โหติฯ มทนสฺส ฐานํ มทนิโย, มทนิยา, มทนิยํ, พนฺธนสฺส ฐานํ พนฺธนิยํฯ เอวํ มุจฺฉนิยํฯ รชนิยํ, คมนิยํ, ทสฺสนิยํ, อุปาทานิยํ, ปสาทนิยํฯ **จ**สเทฺทน **หิตา**ทิอตฺเถปิ อุปาทานานํ หิตา อุปาทานิยา อิจฺจาทิฯ

๓๘๒. **อุปมตฺถายิตตฺตํ**ฯ

อุปมตฺเถ อุปมาวาจิลิงฺคโต **อายิตตฺต**ปฺปจฺจโย โหติฯ ธูโม วิย ทิสฺสตีติ ธูมายิตตฺตํฯ เอวํ ติมิรายิตตฺตํฯ

‘‘ตทสฺส ฐาน’’นฺติ วตฺตเตฯ

๓๘๓. **ตนฺนิสฺสิตตฺเถ โล**ฯ

‘‘ตนฺนิสฺสิต’’นฺติ อตฺเถ, ‘‘ตทสฺสฐาน’’นฺติ อตฺเถ จ **ล**ปฺปจฺจโย โหติฯ ทุฏฺฐุ นิสฺสิตํ, ทุฏฺฐุ ฐานํ วา ทุฏฺฐุลฺลํ, ทุฏฺฐุลฺลา วาจา, **ล**สฺส ทฺวิภาโวฯ เอวํ เวทลฺลํฯ

‘‘อภิชฺฌา อสฺส ปกติ, อภิชฺฌา อสฺส พหุลา’’ติ วา วิคฺคเห –

๓๘๔. **อาลุ ตพฺพหุเล**ฯ

ปฐมาวิภตฺยนฺตโต **อาลุ**ปฺปจฺจโย โหติ ‘‘ตทสฺส พหุล’’มิเจฺจตสฺมึ อเตฺถฯ อภิชฺฌาลุ, อภิชฺฌาลู, อภิชฺฌาลโวฯ เอวํ สีตาลุ, ธชาลุ, ทยาลุฯ ‘‘สพฺพโต โก’’ติ เอตฺถ ปุน **สพฺพโต**คฺคหเณน **ก**การาคโม, อภิชฺฌาลุโก, อภิชฺฌาลุกา, อภิชฺฌาลุกํฯ เอวํ สีตาลุโก, ทยาลุโก, ตถา หีโนว หีนโกฯ เอวํ โปตโก, กุมารโก, มาณวโก, มุทุโก, อุชุโก, อปฺปมตฺตกํ, โอรมตฺตกํ, สีลมตฺตกํ อิจฺจาทิฯ

‘‘ยทนุปฺปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี’’ติ อิมินา ปฏิภาคกุจฺฉิตสญฺญานุกมฺปาทิอเตฺถสุ **ก**ปฺปจฺจโยฯ **ปฏิภาคเตฺถ** หตฺถิโน อิว หตฺถิกาฯ เอวํ อสฺสกาฯ **กุจฺฉิตเตฺถ** กุจฺฉิโต สมโณ สมณโกฯ เอวํ พฺราหฺมณโก, มุณฺฑโก, ปณฺฑิตโก, เวยฺยากรณโกฯ **สญฺญายํ** กตโก, ภฏโกฯ **อนุกมฺปายํ** ปุตฺตโกฯ

ตถา **กิํยเตต**โต ปริมาณเตฺถ **ตฺตกวนฺตุ**ปฺปจฺจยาฯ กึ ปริมาณมสฺสาติ กิตฺตกํฯ เอวํ ยตฺตกํ, ตตฺตกํ, เอตฺตกํฯ **วนฺตุมฺหิ อา**ตฺตญฺจ, ยํ ปริมาณมสฺสาติ ยาวา, ยาวโนฺต , คุณวนฺตุสมํฯ เอวํ ตาวา, ตาวโนฺตฯ เอตาวา, เอตาวโนฺต อิจฺจาทิฯ

‘‘สุวเณฺณน ปกต’’นฺติ วิคฺคเห –

๓๘๕. ตปฺปกติวจเน มโยฯ

ตปฺปกติวจนเตฺถ **มย**ปฺปจฺจโย โหติ, ปกรียตีติ ปกติ, เตน ปกติ ตปฺปกติ, ตปฺปกติยา วจนํ กถนํ **ตปฺปกติวจนํ**ฯ สุวณฺณมโย รโถ, โสวณฺณมโย วา, สุวณฺณมยา ภาชนวิกติ, สุวณฺณมยํ ภาชนํฯ เอวํ รูปิยมยํ, รชตมยํ, ชตุมยํ, ทารุมยํ, มตฺติกามยํ, อิทฺธิยา นิพฺพตฺตํ อิทฺธิมยํฯ

มนโต นิปฺผนฺนา มโนมยา, อยสาปกตํ อโยมยํฯ เอตฺถ จ ‘‘มโนคณาทีน’’นฺติ วตฺตมาเน –

๓๘๖. เอเตสโม โลเปฯ

เอเตสํ มโนคณาทีนํ อโนฺต **โอ**ตฺตมาปชฺชเต วิภตฺติโลเป กเตติ **โอ**กาโรฯ

คเวน ปกตํ กรีสํ, โคโต นิพฺพตฺตนฺติ วา โคมยํฯ ‘‘มโย’’ติโยควิภาเคน **สกเตฺถปิ** ทานเมว ทานมยํ, สีลมยํ อิจฺจาทิฯ

สํสฏฺฐาทิอเนกตฺถตทฺธิตํฯ

ภาวตทฺธิต

‘‘อลสสฺส ภาโว’’ติ วิคฺคเห –

๓๘๗. ณฺยตฺตตา ภาเว ตุฯ

ฉฏฺฐิยนฺตโต **ณฺยตฺตตา**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ ‘‘ตสฺส ภาโว’’ อิเจฺจตสฺมึ อเตฺถ, **ตุ**สทฺทคฺคหเณน **ตฺตนเณยฺยา**ทิปฺปจฺจยา จฯ ภวนฺติ เอตสฺมา พุทฺธิสทฺทา อิติ **ภาโว,** สทฺทปฺปวตฺตินิมิตฺตํ วุจฺจติ, วุตฺตญฺจ – ‘‘ยสฺส คุณสฺส หิ ภาวา ทเพฺพ สทฺทนิเวโส

ตทภิธาเนณฺยตฺตตาทโย’’ติฯ **ณฺยตฺตตฺตน**นฺตานํ นิจฺจํ นปุํสกตฺตํ, **ตา**ปจฺจยนฺตสฺส สภาวโต นิจฺจมิตฺถิลิงฺคตาฯ **ณฺย**ปฺปจฺจโยยํ คุณวจเน **พฺราหฺมณา**ทีหิ, ตตฺถ ‘‘อวโณฺณ เย โลปญฺจา’’ติ **อวณฺณ**โลโป, อาทิวุทฺธิฯ

อาลสฺยํฯ เอวํ อาโรคฺยํ, อุทคฺคสฺส ภาโว โอทคฺยํ, สขิโน ภาโว สขฺยํ, อณณสฺส ภาโว อาณณฺยํ, วิธวาย ภาโว เวธพฺยํ, ทุพฺพลสฺส ภาโว ทุพฺพลฺยํ, จปลสฺส ภาโว จาปลฺยํฯ

วิยตฺตสฺส ภาโว เวยฺยตฺติยํ, มจฺฉรสฺส ภาโว มจฺฉริยํฯ เอวํ อิสฺสริยํ, อาลสิยํ, มุณฺฑิยํ, มูฬฺหิยํฯ เอตฺถ ‘‘เวยฺยตฺติย’’นฺติอาทีสุ ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **ย**มฺหิ **อิ**การาคโมฯ

‘‘ปณฺฑิตสฺส ภาโว ปณฺฑิจฺจ’’นฺติอาทีสุ ‘‘ยวตํ ตลนทการานํ พฺยญฺชนานิ จลญชการตฺต’’นฺติ **ตฺย**การสํโยคาทีนํ **จลญช**การาเทสา , ทฺวิตฺตํฯ ปณฺฑิจฺจํ, พหุสฺสุตสฺส ภาโว พาหุสฺสจฺจํ, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **อุ**การสฺส **อ**กาโร, เอวํ โปโรหิจฺจํ, อธิปติสฺส ภาโว อาธิปจฺจํ, มุฎฺฐสฺสติสฺส ภาโว มุฎฺฐสฺสจฺจํ, **อิวณฺณ**โลโปฯ กุสลสฺส ภาโว โกสลฺลํฯ เอวํ เวปุลฺลํ, สมานานํ ภาโว สามญฺญํ, คิลานสฺส ภาโว เคลญฺญํ, ‘‘กฺวจาทิมชฺฌุตฺตรา’’ทิสุเตฺตน สํโยเค ปเรรสฺสตฺตํฯ

สุหทสฺส ภาโวโสหชฺชํฯ เอวํ เวสารชฺชํ, กุสีทสฺสภาโวโกสชฺชํ, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา อีการสฺส **อ**กาโรฯ ตถา ‘‘ปุริสสฺส ภาโว โปริส’’นฺติอาทีสุ ‘‘ยวตํ ตลนา’’ทิสุเตฺต **การ**คฺคหเณน ยวตํ **ส**การ**กจฎป**วคฺคานํ **ส**การ**กจฎป**วคฺคาเทสาฯ สุมนสฺส ภาโว โสมนสฺสํฯ เอวํ โทมนสฺสํ, โสวจสฺสํ, โทวจสฺสํ, เอตฺถ **ส**การาคโมฯ ตถา นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ, ทฺวิตฺตํฯ เอวํ อาธิกฺกํ, ทุภคสฺส ภาโว โทภคฺคํ, วาณิชสฺส ภาโว วาณิชฺชํ, ราชิโน ภาโว รชฺชํ, ‘‘กฺวจา’’ทินา รสฺสตฺตํฯ สรูปสฺส ภาโว สารุปฺปํฯ เอวํ โอปมฺมํ, โสขุมฺมํฯ

ตถสฺส ภาโว ตจฺฉํ, ทุเมฺมธสฺส ภาโว ทุเมฺมชฺฌํ, สมณสฺส ภาโว สามญฺญํฯ เอวํ พฺราหฺมญฺญํ, นิปุณสฺส ภาโว เนปุญฺญํฯ ‘‘ตจฺฉ’’นฺติอาทีสุปิ **การ**คฺคหเณเนว ยวตํ **ถธณ**การานํ **ฉฌญ**การาเทสาฯ

ตฺตตาปจฺจเยสุ – ปํสุกูลิกสฺส ภาโว ปํสุกูลิกตฺตํ, ปํสุกูลิกตาฯ เอวํ เตจีวริกตฺตํ, เตจีวริกตา, โอทริกตฺตํ, โอทริกตา, มนุสฺสตฺตํ, มนุสฺสตา ชาติ, นีลตฺตํ, นีลตา คุโณ, ยาจกตฺตํ, ยาจกตา กฺริยา, ทณฺฑิตฺตํ, ทณฺฑิตา ทพฺพํ, สจฺจวาทิตา, ปารมิตา, กตญฺญุตา, สพฺพญฺญุตา, ‘‘กฺวจา’’ทินา **ตา**ปจฺจเย รสฺสตฺตํ, อปฺปิจฺฉตา, อสํสคฺคตา, ภสฺสารามตา, นิทฺทารามตา, ลหุตา อิจฺจาทิฯ

ตฺตนปจฺจเย – ปุถุชฺชนสฺส ภาโว ปุถุชฺชนตฺตนํ, เวทนตฺตนํ, ชายตฺตนํฯ

เณเยฺย – สุจิสฺส ภาโว โสเจยฺยํฯ เอวํ อาธิปเตยฺยํ, กวิสฺส ภาโวกาเวยฺยํ, เถนสฺส ภาโว เถยฺยํ, มหาวุตฺตินา **น**การสฺส โลโปฯ

‘‘ณฺยตฺตตา’’ติ โยควิภาเคน กมฺมนิ, สกเตฺถ จ **ณฺยา**ทโย, วีรานํ ภาโว, กมฺมํ วา วีริยํ, ปริภฎฺสฺส กมฺมํ ปาริภฎฺยํ, ปาริภฎฺยสฺส ภาโว ปาริภฎฺยตาฯ เอวํ โสวจสฺสตา, ภิสคฺคสฺส กมฺมํ เภสชฺชํ, พฺยาวฎสฺส กมฺมํ เวยฺยาวจฺจํ, สเฐสฺส ภาโว, กมฺมํ วา สาเฐยฺยํฯ

สกเตฺถ ปน – ยถาภูตเมว ยถาภุจฺจํ, กรุณาเยว การุญฺญํ, ปตฺตกาลเมว ปตฺตกลฺลํ, อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ, กายปาคุญฺญเมว กายปาคุญฺญตา อิจฺจาทิฯ

‘‘วิสมสฺส ภาโว’’ติ วิคฺคเห –

‘‘ตฺตตา, ภาเว’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๘๘. ณ วิสมาทีหิฯ

วิสมอิจฺจวมาทีหิ ฉฏฺฐิยนฺเตหิ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ, **ตฺต ตา** จ ‘‘ตสฺส ภาโว’’ อิจฺจตสฺมิํ อเตฺถฯ อากติคโณยํฯ เวสมํ, วิสมตฺตํ, วิสมตาฯ สุจิสฺส ภาโว โสจํ, สุจิตฺตํ, สุจิตา, ครุโน ภาโว คารโว, อาทิวุทฺธิ, ‘‘โอ สเร จา’’ติ สุเตฺต **จ**สทฺทคฺคหเณน **อุ**การสฺส จ **อวา**เทโสฯ ปฏุโน ภาโว ปาฏวํ, ปฏุตฺตํ, ปฏุตาฯ

อุชุโน ภาโว อชฺชวํ, มุทุโน ภาโว มทฺทวํ อิจฺจตฺร ‘‘อาตฺตญฺจา’’ติ **ณ**มฺหิ **อิ**การุการานํ **อา**ตฺตํ, **ทฺวิ**ภาโว, สํโยเค อาทิรสฺสตฺตญฺจฯ อุชุตา, มุทุตาฯ เอวํ อิสิสฺส ภาโว อาริสฺยํ, อาสภํ, กุมารสฺส ภาโวโกมารํ, ยุวสฺส ภาโว โยพฺพนํ, มหาวุตฺตินา **น**การาคโม, ปรมานํ ภาโว, กมฺมํ วา ปารมี ทานาทิกฺริยา, ‘‘ณวณิกา’’ทิสุเตฺตน **อี**ปจฺจโย, สมคฺคานํ ภาโว สามคฺคีฯ

๓๘๙. รมณียาทิโต กณฯ

รมณียอิจฺจวมาทิโต **กณ**ปจฺจโย โหติ, **ตฺต ตา** จ ภาวเตฺถฯ รมณียสฺส ภาโว รามณียกํ, รมณียตฺตํ, รมณียตา ฯ เอวํ มานุญฺญกํ, มนุญฺญตฺตํ, มนุญฺญตา, ปิยรูปกํ, ปิยรูปตฺตํ, ปิยรูปตา, กลฺยาณกํ, กลฺยาณตฺตํ, กลฺยาณตา, โจรกํ, โจริกา วา, โจรตฺตํ, โจรตา, อฑฺฒกํ, อฑฺฒตฺตํ, อฑฺฒตา อิจฺจาทิฯ

ภาวตทฺธิตํฯ

วิเสสตทฺธิต

‘‘สเพฺพ อิเม ปาปา อยมิเมสํ วิเสเสน ปาโป’’ติ วิคฺคเห –

๓๙๐. วิเสเส ตรตมิสิกิยิฏฺฐาฯ

วิเสสเตฺถ **ตร ตม อิสิก อิย อิฏฺฐ**อิจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ ปาปตโร, ปาปตรา, ปาปตรํฯ ตโตปิ อธิโก ปาปตโม, ปาปตมา, ปาปตมํฯ ปาปิสิโก, ปาปิสิกา, ปาปิสิกํฯ ปาปิโย, ปาปิยา, ปาปิยํฯ ปาปิโฏฺฐ, ปาปิฏฺฐา, ปาปิฏฺฐํฯ อติสเยน ปาปิโฏฺฐ, ปาปิฏฺฐตโรฯ เอวํ ปฏุตโร, ปฏุตโม, ปฏิสิโก, ปฏิโย, ปฏิโฏฺฐฯ สเพฺพสํ อติสเยน วโร วรตโร, วรตโม, วริสิโก, วริโย, วริโฏฺฐฯ เอวํ ปณีตตโร, ปณีตตโมฯ

‘‘สเพฺพ อิเม วุฑฺฒา อยมิเมสํ วิเสเสน วุโฑฺฒ’’ติ อเตฺถ **อิยอิฏฺฐ**ปฺปจฺจยา โหนฺติฯ

๓๙๑. วุฑฺฒสฺส โช อิยิเฏฺฐสุฯ

สพฺพเสฺสว **วุฑฺฒ**สทฺทสฺส **โช** โหติ **อิย อิฏฺฐ**อิเจฺจเตสุ ปจฺจเยสุฯ เชโยฺย, เชโฏฺฐ, เอตฺถ จ ‘‘สรโลปาทิ’’สุเตฺต **ตุ**คฺคหเณน โลปมกตฺวา ‘‘สรา สเร โลป’’นฺติ ปุพฺพสเร ลุเตฺต ‘‘กฺวจาสวณฺณํ ลุเตฺต’’ติ **เอ**กาโรฯ

‘‘อิยิเฏฺฐสู’’ติ อธิกาโร, ‘‘โช’’ติ จ วตฺตเตฯ

๓๙๒. ปสตฺถสฺส โส จฯ

สพฺพเสฺสว **ปสตฺถ**สทฺทสฺส **สา**เทโส โหติ, **โช** จ อิยิเฏฺฐสุฯ อยญฺจ ปสโตฺถ อยญฺจ ปสโตฺถ สเพฺพ อิเม ปสตฺถา อยมิเมสํ วิเสเสน ปสโตฺถติ เสโยฺย, เสโฏฺฐ, เชโยฺย, เชโฏฺฐฯ

๓๙๓. อนฺติกสฺส เนโทฯ

สพฺพเสฺสว **อนฺติก**สทฺทสฺส **เนทา**เทโส โหติ อิยิเฏฺฐสุฯ วิเสเสน อนฺติโกติ เนทิโย, เนทิโฏฺฐฯ

๓๙๔. พาฬฺหสฺส สาโธฯ

สพฺพเสฺสว **พา**ฬฺหสทฺทสฺส **สาธา**เทโส โหติ อิยิเฏฺฐสุฯ วิเสเสน พาโฬฺหติ สาธิโย, สาธิโฏฺฐฯ

๓๙๕. อปฺปสฺส กณฯ

สพฺพสฺส **อปฺป**สทฺทสฺส **กณ** โหติ อิยิเฏฺฐสุฯ วิเสเสน อโปฺปติ กณิโย, กณิโฏฺฐฯ

‘‘วิเสเสน ยุวา’’ติ อเตฺถ ‘‘กณ’’อิติ วตฺตเตฯ

๓๙๖. ยุวานญฺจ ฯ

สพฺพสฺส **ยุว**สทฺทสฺส **กณ** โหติ อิยิเฏฺฐสุฯ ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **ณ**การสฺส **น**กาโรฯ กนิโย, กนิโฏฺฐฯ

๓๙๗. วนฺตุ มนฺตุ วีนญฺจ โลโปฯ

วนฺตุมนฺตุวี อิเจฺจเตสํ ปจฺจยานํ โลโป โหติ อิยิเฏฺฐสุฯ สเพฺพ อิเม คุณวโนฺต อยมิเมสํ วิเสเสน คุณวาติ คุณิโย, คุณิโฏฺฐ, วิเสเสน สติมาติ สติโย, สติโฏฺฐ, วิเสเสน เมธาวีติ เมธิโย, เมธิโฏฺฐ อิจฺจาทิฯ

วิเสสตทฺธิตํฯ

อสฺสตฺถิตทฺธิต

‘‘เมธา ยสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตี’’ติ วิคฺคเห –

๓๙๘. ตทสฺสตฺถีติ วี จฯ

ปฐมาวิภตฺยนฺตา ‘‘ตทสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชติ’’ อิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ **วี**ปจฺจโย โหติฯ **เมธามายา** สเทฺทหิ จายํฯ เมธาวี, เมธาวิโนฯ อิตฺถิยํ **อี**การนฺตตฺตา ‘‘ปติภิกฺขุราชีการเนฺตหิ อินี’’ติ **อินี,** เมธาวินี, เมธาวินิโยฯ นปุํสเก เมธาวิ กุลํฯ เอวํ มายาวี, มายาวินี, มายาวิ จิตฺตํฯ

จคฺคหเณน **โส อิ ลว อาลา**ทิปฺปจฺจยา จฯ ยถา – สุเมธา ยสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตีติ สุเมธโส, รสฺสตฺตํฯ เอวํ โลมโสฯ ปิจฺฉํ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตีติ ปิจฺฉิโลฯ เอวํ เผนิโล, ตุณฺฑิโล, ชฎิโลฯ เกสา อสฺส อตฺถีติ เกสโว, วาจาโล อิจฺจาทิฯ

‘‘ตโป อสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตี’’ติ วิคฺคเห –

‘‘ตทสฺสตฺถี’’ติ อธิกาโรฯ

๓๙๙. ตปาทิโต สีฯ

ตปอิเจฺจวมาทิโต **สี**ปจฺจโย โหติ ‘‘ตทสฺสตฺถิ’’ อิเจฺจตสฺมิํ อเตฺถฯ สสฺส ทฺวิภาโวฯ ตปสฺสี, ตปสฺสิโน, ตปสฺสินี, ตปสฺสิฯ เอวํ เตชสฺสี, ยสสฺสี, มนสฺสี, ปยสฺสีฯ

‘‘ทโณฺฑ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตี’’ติ วิคฺคเห –

๔๐๐. ทณฺฑาทิโต อิกอีฯ

อาทิสเทฺทน ปการโตฺถ, **ทณฺฑ**อิเจฺจวมาทิโต อวณฺณนฺตา **อิก อี** อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ ‘‘ตทสฺสตฺถิ’’ อิเจฺจตสฺมิํ อเตฺถฯ ทณฺฑิโก, ทณฺฑี, ทณฺฑิโน, ทณฺฑินีฯ เอวํ มาลิโก, มาลี, มาลินี, ฉตฺติโก, ฉตฺตี, รูปิโก, รูปี, เกสิโก, เกสี, สงฺฆี, ญาณี, หตฺถี อิจฺจาทิฯ

๔๐๑. มธฺวาทิโต โรฯ

มธุอาทิโต **ร**ปฺปจฺจโย โหติ ‘‘ตทสฺสตฺถี’’ติ อเตฺถฯ มธุ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตีติ มธุโร คุโฬ, มธุรา สกฺขรา, มธุรํ ขีรํ, กุญฺชา หนู เอตสฺส สนฺตีติ กุญฺชโร, สพฺพสฺมิํ วตฺตเพฺพ มุขมสฺส อตฺถีติ มุขโร, สุสิ อสฺส อตฺถีติ สุสิโรฯ เอวํ รุจิโร, นคโรฯ

‘‘คุโณ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตี’’ติ วิคฺคเห –

๔๐๒. คุณาทิโตวนฺตุฯ

คุณอิเจฺจวมาทิโต **วนฺตุ**ปฺปจฺจโย โหติ ‘‘ตทสฺส อตฺถี’’ติ อเตฺถฯ วิภตฺติโลเป, นามพฺยปเทเส จ กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ คุณวนฺตุ **สิ,** ‘‘สวิภตฺติสฺส, นฺตุสฺสา’’ติ อธิกิจฺจ ‘‘อา สิมฺหี’’ติ **อา**ตฺตํ, คุณวา ปุริโส, เสสํ เญยฺยํฯ เอวํ คณวา, กุลวา อิจฺจาทโยฯ อิตฺถิยํ ‘‘ณว ณิก เณยฺยณนฺตูหี’’ติ อีปจฺจโย, ‘‘วา’’ติ วตฺตมาเน ‘‘นฺตุสฺส ตมีกาเร’’ติ **ต**กาโร, คุณวตี, คุณวนฺตี อิจฺจาทิฯ นปุํสเก ‘‘อํ นปุํสเก’’ติ สวิภตฺติสฺส นฺตุสฺส **อ**มาเทโส, คุณวํ อิจฺจาทิฯ

‘‘สติ อสฺส อตฺถิ, ตสฺมิํ วา วิชฺชตี’’ติ วิคฺคเห –

‘‘ตทสฺสตฺถี’’ติ วตฺตเตฯ

๔๙๓. **สตฺยาทีหิ มนฺตุ**ฯ

สติอิจฺจวมาทีหิ อวณฺณนฺตรหิเตหิ ปฐมาวิภตฺยเนฺตหิ ลิเงฺคหิ **มนฺตุ**ปฺปจฺจโย โหติ ‘‘ตทสฺสตฺถี’’ติ อเตฺถฯ เสสํ **คุณว**นฺตุสมํฯ สติมา, สติมตี, สติมนฺตี, สติมํฯ เอวํ ธิติมา, คติมา อิจฺจาทโยฯ

ตถา ‘‘อายุ อสฺส อตฺถีติ **อายุ มนฺตุ’’**อิจฺจตฺร –

๔๐๔. **อายุสฺสุการาสมนฺตุมฺหิ** ฯ

อายุสฺส อุกาโร **อส** โหติ **มนฺตุ**มฺหีติ อสาเทโสฯ อายสฺมา, เสสํ สมํฯ คาโว อสฺส สนฺตีติ โคมา, โคมโนฺต, โคมตี, โคมนฺตี, โคมํ กุลํ อิจฺจาทิฯ

‘‘สทฺธา อสฺส อตฺถี’’ติ วิคฺคเห –

๔๐๕. **สทฺธาทิโต ณ**ฯ

สทฺธา ปญฺญาอิจฺจวมาทิโต **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ ‘‘ตทสฺสตฺถิ’’อิจฺจตสฺมิํ อเตฺถฯ สโทฺธ ปุริโส, สทฺธา กญฺญา, สทฺธํ กุลํฯ เอวํ ปโญฺญ, อมจฺฉโร, ตถา พุทฺธํ, พุทฺธิ อสฺส อตฺถีติ พุโทฺธ อิจฺจาทิฯ

อสฺสตฺถิตทฺธิตํฯ

สงฺขฺยาตทฺธิต

‘‘ปญฺจนฺนํ ปูรโณ’’ติ วิคฺคเห –

๔๐๖. **สงฺขฺยาปูรเณ โม**ฯ

ปูรยติ สงฺขฺยา อเนนาติ ปูรโณ, สงฺขฺยาย ปูรโณ **สงฺขฺยาปูรโณ,** ตสฺมิํ สงฺขฺยาปูรณเตฺถ ฉฎฺฐียนฺตโต **ม**ปฺปจฺจโย โหติฯ ปญฺจโม, ปญฺจนฺนํ ปูรณี ปญฺจมี, ‘‘นทาทิโต วา อี’’ติ อีปจฺจโยฯ ‘‘อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย’’ติ **อา**ปจฺจโย, ปญฺจมา วีริยปารมี, ปญฺจมํ ฌานํฯ เอวํ สตฺตโม, สตฺตมี, สตฺตมา, สตฺตมํ, อฎฺฐโม, อฎฺฐมี, อฎฺฐมา, อฎฺฐมํ, นวโม , นวมี, นวมา, นวมํ, ทสโม, ทสมี, ทสมา, ทสมํ อิจฺจาทิฯ

‘‘สงฺขฺยาปูรเณ’’ติ อธิกาโรฯ

๔๐๗. **จตุเจฺฉหิ ถฐา**ฯ

จตุฉอิจฺจเตหิ **ถฐ**อิจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ สงฺขฺยาปูรณเตฺถฯ จตุนฺนํ ปูรโณ จตุโตฺถ, ทุวิตฺตํ, จตุตฺถี, จตุตฺถา, จตุตฺถํ, ฉนฺนํ ปูรโณ ฉโฎฺฐ, ฉฎฺฐี, ฉฎฺฐา, ฉฎฺฐํ, ฉโฎฺฐ เอว ฉฎฺฐโมฯ

ฉาหํ, ฉฬายตนํ อิจฺจตฺร –

๔๐๘. **ส ฉสฺส วา**ฯ

ฉสฺส **ส**การาเทโส โหติ วา สงฺขฺยาเนฯ ฉาหมสฺส ชีวิตํ สาหํ, ฉาหํ วา, สฬายตนํฯ

‘‘ทฺวินฺนํ ปูรโณ’’ติ วิคฺคเห –

๔๐๙. **ทฺวิตีหิ ติโยฯ**

ทฺวิติอิเจฺจเตหิ **ติย**ปฺปจฺจโย โหติ สงฺขฺยาปูรณเตฺถฯ วิปริณาเมน ‘‘ทฺวิ ติณฺณ’’นฺติ วตฺตมาเน –

๔๑๐. **ติเย ทุตาปิ จฯ**

ทฺวิติอิเจฺจเตสํ **ทุต**อิจฺจาเทสา โหนฺติ **ติย**ปฺปจฺจเย ปเรฯ ทุติโย ปุริโส, ทุติยา, ทุติยํฯ เอวํ ติณฺณํ ปูรโณ ตติโย, ตติยา, ตติยํฯ **อปิ**คฺคหเณน อญฺญตฺถาปิ **ทฺวิ**สทฺทสฺส **ทุ**อาเทโส โหติ, **จ**สเทฺทน **ทิ** จฯ เทฺว รตฺติโย ทุรตฺตํ, ทุวิธํ, ทุวงฺคํ, ทิรตฺตํ, ทิคุณํ, ทิคุฯ

๔๑๑. **เตสมฑฺฒูปปเทน อฑฺฒุฑฺฒทิวฑฺฒทิยฑฺฒฑฺฒติยาฯ**

เตสํ จตุตฺถทุติยตติยานํ อฑฺฒูปปทานํ อฑฺฒูปปเทน สห **อฑฺฒุฑฺฒทิว ฑฺฒทิยฑฺฒอฑฺฒติยา**เทสา โหนฺติฯ

เอตฺถ จ –

> อฑฺฒูปปทปาทาน-สามตฺถา อฑฺฒปุพฺพกา;
> **เตสํ**สเทฺทน คยฺหเนฺต, จตุตฺถทุติยาทโยฯ

อเฑฺฒน จตุโตฺถ อฑฺฒุโฑฺฒ, อเฑฺฒน ทุติโย ทิวโฑฺฒ, ทิยโฑฺฒ, อเฑฺฒน ตติโย อฑฺฒติโยฯ

‘‘เอกญฺจ ทส จา’’ติ อเตฺถ ทฺวนฺทสมาเส, ‘‘เอเกน อธิกา ทสา’’ติ อเตฺถ ตปฺปุริสสมาเส วา กเต ‘‘สงฺขฺยาเน’’ติ วตฺตมาเน ‘‘เทฺวกฏฺฐานมาการโร วา’’ติ **อา**ตฺตํฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ

เตน เจตฺถ –

> เทฺวกฏฺฐานํ ทเส นิจฺจํ, ทฺวิสฺสา’นวุติยา นวา;
> อิตเรส’มสนฺตญฺจ, อาตฺตํ ทีเปติ **วา**สุติฯ

‘‘เอกาทิโต ทสร สงฺขฺยาเน’’ติ รตฺตํฯ

> **รา**เทโส วณฺณมตฺตตฺตา, วณฺณมตฺตปฺปสงฺคิปิ;
> สิยา ทสสฺส ทเสฺสว, นิมิตฺตาสนฺนภาวโตฯ

ตโต พหุวจนํ โย, ‘‘ปญฺจาทีนมกาโร’’ติ สวิภตฺติสฺส อนฺตสฺส **อ**ตฺตํฯ เอการส, เอกาทส, ลิงฺคตฺตเยปิ สมานํฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๔๑๒. เอกาทิโต ทสสฺสีฯ

เอกาทิโต ปรสฺส **ทส**สฺส อเนฺต อีปจฺจโย โหติ วา ปูรณเตฺถฯ

ทสสฺส ปจฺจยาโยคา, ลทฺธมเนฺตติ อตฺถโต;
ตทนฺตสฺส สภาเวน, อิตฺถิยํเยว สมฺภโวฯ

เอกาทสนฺนํ ปูรณี **เอ**กาทสี, อญฺญตฺร เอกาทสโม, เอกาทสมํฯ

เทฺว จ ทส จ, ทฺวีหิ วา อธิกา ทสาติ ‘‘ทฺวิ ทส’’อิจฺจตฺร ‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

‘‘วีสติ ทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตู’’ติ **พา**เทโส, **ท**สฺส **รา**เทโสฯ พารส, อญฺญตฺร **อา**ตฺตํ, ทฺวาทสฯ ทฺวาทสนฺนํ ปูรโณ พารสโม, ทฺวาทสโม, ทฺวาทสีฯ

ตโย จ ทส จ, ตีหิ วา อธิกา ทสาติ เตรส, ‘‘เตสุ วุทฺธิ โลปา’’ทินา **ติ**สฺส **เต**อาทโส อานวุติยา, เตรสโม, เตรสีฯ

จตฺตาโร จ ทส จ, จตูหิ วา อธิกา ทสาติ จตุทฺทส อิจฺจตฺร ‘‘คณเน ทสสฺสา’’ติ จ วตฺตมาเน ‘‘จตูปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิ จสฺส จุโจปิ นวา’’ติ **ตุ**โลโป, **จุโจ** จฯ จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทสฯ จุทฺทสโม, จตุทฺทสโม, จกุทฺทสี, จาตุทฺทสี วาฯ

ปญฺจ จ ทส จ, ปญฺจหิ วา อธิกา ทสาติ ปญฺจทส, ‘‘เตสุ วุทฺธิ โลปา’’ทินา ปญฺจสทฺทสฺส ทส วีเสสุ **ปนฺนปณฺณ**อาเทสาปิ, ‘‘อฏฺฐาทิโต จา’’ติ รตฺตํฯ ปนฺนรส, ปญฺจทสฯ ปนฺนรสโม, ปญฺจทสโม, ปนฺนรสี, ปญฺจทสี่ฯ

‘‘ฉ จ ทส จ, ฉหิ วา อธิกา ทสา’’ติ สมาเส กเต ‘‘ฉสฺสา’’ติ วตฺตมาเน ‘‘ทเส โส นิจฺจญฺจา’’ติ **โส,** ‘‘สงฺขฺยานํ, วา’’ติ จ วตฺตเต, ‘‘ล ทราน’’นฺติ ลตฺตํ, ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ

โฬ นิจฺจํ โสฬเส ทสฺส, จตฺตาลีเส จ เตรเส;
อญฺญตฺร น จ โหตายํ, ววตฺถิตวิภาสโตฯ

ลฬานมวิเสโส กฺวจิ, โสฬสฯ เตฬส, จตฺตาลีสํ, จตฺตารีสํฯ โสฬสโม, โสฬสีฯ

‘‘วา, ทสร สงฺขฺยาเน’’ติ อธิกิจฺจ ‘‘อฏฺฐาทิโต จา’’ติ รตฺตํฯ อฏฺฐารส, อฏฺฐาทส, **อา**ตฺตํฯ อฏฺฐารสนฺนํ ปูรโณ อฏฺฐารสโม, อฏฺฐาทสโมฯ เอวํ สตฺตรส, สตฺตทสฯ สตฺตรสโม, สตฺตทสโมฯ

อฏฺฐาทิโตติ กิมตฺถํ? จตุทฺทสฯ

เอเกน อูนา วีสตีติ ตปฺปุริโส, เอกูนวีสติฯ เอกูนวีสตาทโย อานวุติยา **เอ**กวจนนฺตา, อิตฺถิลิงฺคา จ ทฏฺฐพฺพา, เต จ สงฺขฺยาเน, สเงฺขฺยเยฺย จ วตฺตเนฺต, ยทา **สงฺขฺยาเน** วตฺตเนฺต, ตทา ภิกฺขูนเมกูนวีสติ ติฏฺฐติ, โภติ ภิกฺขูนเมกูนวีสติ ติฏฺฐตุ, ภิกฺขูนเมกูนวีสตึ ปสฺส, ภิกฺขูนเมกูนวีสติยา กตํ อิจฺจาทิฯ

สเงฺขฺยเยฺย ปน เอกูนวีสติ ภิกฺขโว ติฏฺฐนฺติ, โภโนฺต เอกูนวีสติ ภิกฺขโว ติฏฺฐถ, เอกูนวีสตึ ภิกฺขู ปสฺส, เอกูนวีสติยา ภิกฺขูหิ กตํ อิจฺจาทิฯ เอวํ วีสตาทีสุปิ โยเชตพฺพํ, เอกูนวีสติยา ปูรโณ เอกูนวีสติโมฯ

ทส จ ทส จาติ อเตฺถ ทฺวนฺทสมาสํ กตฺวา ''ทสทสา''ติ วตฺตเพฺพ ''สรูปานเมกเสสฺวสกิ''นฺติ เอกเสเส กเต **ทส**สทฺทโต ปฐมาพหุวจนํ **โย**ฯ ''ทส โย''อิตีธ –

๔๑๓. คณเน ทสสฺส ทฺวิติ จตุ ปญฺจ ฉ สตฺต อฏฺฐนวกานํ วีติ จตฺตาร ปญฺญา ฉ สตฺตาส นวา โยสุ โยนญฺจี สมาสํ ฐิริ ตีตฺติฯ

คณเน ทสสฺส สมฺพนฺธีนํ **ทฺวิก ติก จตุกฺก ปญฺจก ฉกฺกสตฺตก อฏฺฐก นวกานํ** กเตกเสสานํ ยถากฺกมํ **วีติ จตฺตาร ปญฺญา ฉ สตฺต อส นว** อิจฺจาเทสา โหนฺติ **โย**สุ ปเรสุ, โยนญฺจ **อีสํ อาสํ ฐิ ริติ อีติ อุติ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺตีติ ทฺวิทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **วี**อาเทโส โหติ, **โย**วจนสฺส **อีส**ญฺจ, สรโลปาทิฯ

''สงฺขฺยานํ, วา, อเนฺต''ติ จ วตฺตเตฯ

๔๑๔. ติ จฯ

ตาสํ สงฺขฺยานมเนฺต **ติ**การาคโม โหติ วาฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ

วิภาสา วีส ตึสาน-มเนฺต โหติ ติอาคโม;
อญฺญตฺถ น จ โหเตว, ววตฺถิตวิภาสโตฯ

''พฺยญฺชเน จา''ติ นิคฺคหีตโลโป, ปุน ตทฺธิตตฺตา นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ ภิกฺขูนํ วีสติ, วีสํ วา, วีสติ ภิกฺขู, วีสํ วา อิจฺจาทิฯ วีสติโมฯ ตถา เอกวีสติ กุสลจิตฺตานิ, เอกวีสํ วาฯ เอกวีสติโมฯ พาวีสติ, พาวีสํ วาฯ พาวีสติโมฯ ทฺวาวีสติ, ทฺวาวีสํ วาฯ ทฺวาวีสติโมฯ เตวีสติ, เตวีสํ วาฯ เตวีสติโมฯ จตุวีสติ, จตุวีสํ วาฯ จตุวีสติโมฯ ปณฺณวีสติ, ปณฺณวีสํ วาฯ ปณฺณวีสติโมฯ ปญฺจวีสติ, ปญฺจวีสํ วาฯ ปญฺจวีสติโมฯ ฉพฺพีสติ , ฉพฺพีสํ วาฯ ฉพฺพีสติโมฯ สตฺตวีสติ, สตฺตวีสํ วาฯ สตฺตวีสติโมฯ อฏฺฐวีสติ, อฏฺฐวีสํ วาฯ อฏฺฐวีสติโมฯ เอกูนตึสติ, เอกูนตึสํ วาฯ เอกูนตึสติโมฯ

ทส จ ทส จ ทส จาติ ''ทส ทส ทสา''ติ วตฺตเพฺพ เอกเสเส กเต ''คณเน ทสสฺสา''ติ อาทินา **ติอีส**มาเทสา, ''กฺวจา''ทินา รสฺสตฺตํ, นิคฺคหีตาคโม จ, เสสํ วีสติสมํฯ ตึสติ, ตึสํ, ตึสวสฺสานิ, นิคฺคหีตโลโป, ตึสํ, ตึสาย อิจฺจาทิฯ เอกตึสติ, เอกตึสํ วา, พาตฺตึสํ, ทฺวตฺตึสํ, เตตฺตึสํ อิจฺจาทิฯ

จตุทสตฺถวาจกสฺส กเตกเสสสฺส ทสสฺส **จตฺตาร, โย**วจนสฺส **อีสํ,** จตฺตาลีสํ, ''ลทราน''นฺติ รสฺส **ล**ตฺตํ, ตาลีสํ วาฯ จตฺตาลีสติโมฯ เอกจตฺตาลีสํ, ทฺวาจตฺตาลีสํ, ทฺวิจตฺตาลีสํ, เตจตฺตาลีสํ, ติจตฺตาลีสํ อิจฺจาทิฯ

ปญฺจทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **ปญฺญา, โย**วจนสฺส **อาส**ญฺจฯ ปญฺญาสํ, ''เตสุ วุทฺธิโลปา''ทินา **ปณฺณา**เทโส, ปณฺณาสํ วาฯ เอกปญฺญาสํ, เทฺวปญฺญาสํ, ทฺวิปญฺญาสํฯ

ฉทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **ฉ, โย**วจนสฺส **ฐิ**อาเทโส, ‘‘ส ฉสฺส วา’’ติ **ส**การาเทโส, สฏฺฐิ, ทฺวาสฏฺฐิ, เทฺวสฏฺฐิ, ทฺวิสฏฺฐิ, เตสฏฺฐิ, ติสฏฺฐิฯ

สตฺตทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **สตฺต, โย**วจนสฺส ริ, **ติ** จฯ สตฺตริ, สตฺตติ, ทฺวาสตฺตริ, ทฺวาสตฺตติ, ทฺวิสตฺตริ, ทิสตฺตติ, เตสตฺตติ, ติสตฺตติ อิจฺจาทิฯ

อฏฺฐทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **อส, โย**วจนสฺส **อีติ**อาเทโส จฯ อสีติ, เอกาสีติ, เทฺวอสีติ, เตอสีติ, จตุราสีติ, ‘‘กฺวจา’’ทินา ทีโฆฯ

นวทสตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **นว, โย**วจนสฺส **อุติ** จ, นวุติ, ทฺวานวุติ, เทฺวนวุติ, ทฺวินวุติ, เตนวุติ, ตินวุติ, จตุนวุติ, ฉนฺนวุติยา, ฉนฺนวุตีนํ ปาสณฺฑานํฯ

‘‘คณเน, ทสสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๑๕. ทสทสกํ สตํ ทสกานํ สตํ สหสฺสญฺจ โยมฺหิฯ

คณเน ปริยาปนฺนสฺส ทสทสกตฺถวาจกสฺส **ทส**สทฺทสฺส **สตํ** โหติ, สตทสกตฺถวาจกสฺส **ทส**สฺส **สหสฺสํ** โหติ **โย**มฺหิฯ อิมินา นิปาตเนน **โย**โลโป, ตทฺธิตตฺตา ปุน นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, นิคฺคหีตสฺส โลโป, ‘‘สิ’’นฺติ **อ**มาเทโส, โยชนานํ สตํ, สหสฺสํฯ สตํ นปุํสกเมกวจนนฺตญฺจ, ตถา สหสฺสํ, วคฺคเภเท สพฺพตฺถ พหุวจนมฺปิ ภวติฯ เทฺว วีสติโยฯ เอวํ ตึสาทีสุปิ, เทฺว สตานิ, พหูนิ สตานิ, เทฺว สหสฺสานิ, พหูนิ สหสฺสานิฯ

สตสฺส ทฺวิกนฺติ อเตฺถ ฉฏฺฐีตปฺปุริสํ กตฺวา ‘‘สตํ ทฺวิก’’นฺติ วตฺตพฺพ ‘‘ทฺวิกาทีนํ ตทุตฺตรปทานญฺจ นิปจฺจเนฺต’’ติ วุตฺติยํ วจนโต อิมินา นิปาตเนน อุตฺตรปทสฺส ปุพฺพนิปาโต, **ก**การโลโป จ โหติฯ ทฺวิสตํฯ เอวํ สตสฺส ติกํ ติสตํ, ตถา จตุสตํ, ปญฺจสตํ, ฉสตํ, สตฺตสตํ, อฏฺฐสตํ, นวสตํ, ทสสตํ สหสฺสํ โหติฯ อถ วา เทฺว สตานิ ทฺวิสตนฺติ ทิคุสมาโสฯ เอวํ ติสตํ, จตุสตํ อิจฺจาทิฯ

๔๑๖. ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตญฺจฯ

ยาว ตาสํ สงฺขฺยานมุตฺตริ, ตาว ทสคุณิตญฺจ กาตพฺพํ, เอตฺถ **ท**กาโร สนฺธิโชฯ ยถา – ทสสฺส คณนสฺส ทสคุณิตํ สตํ โหติ, สตสฺส ทสคุณิตํ สหสฺสํ, สหสฺสสฺส ทสคุณิตํ ทสสหสฺสํ, อิทํ **นหุต**นฺติปิ วุจฺจติ, ทสสหสฺสสฺส ทสคุณิตํ สตสหสฺสํ, ตํ **ลกฺข**นฺติปิ วุจฺจติ, สตสหสฺสสฺส ทสคุณิตํ ทสสตสหสฺสํฯ

‘‘ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺตี’’ติ วตฺตเตฯ

๔๑๗. สกนาเมหิฯ

ยาสํ ปน สงฺขฺยานํ อนิทฺทิฏฺฐนามเธยฺยานํ ยานิ รูปานิ, ตานิ สเกหิ นาเมหิ นิปจฺจเนฺตฯ สตสหสฺสานํ สตํ โกฏิ, อิตฺถิลิงฺคา, เอกวจนนฺตา จ, วคฺคเภเท พหุวจนญฺจ ภวติ, โกฏิสตสหสฺสานํ สตํ ปโกฏิ, ปโกฏิสตสหสฺสานํ สตํ โกฏิปฺปโกฏิฯ เอวํ นหุตํ, นินฺนหุตํ, อโกฺขภินี, พินฺทุ, อพฺพุทํ, นิรพฺพุทํ, อหหํ, อพพํ, อฏฏํ, โสคนฺธิกํ, อุปฺปลํ, กุมุทํ, ปุณฺฑรีกํ, ปทุมํ, กถานํ, มหากถานํ, อสงฺเขฺยยฺยนฺติฯ

อิเจฺจวํ ฐานโต ฐานํ, สตลกฺขคุณํ มตํ;
โกฏิปฺปภุตินํ วีส-สงฺขฺยานญฺจ ยถากฺกมํฯ

‘‘เทฺว ปริมาณานิ เอตสฺสา’’ติ วิคฺคเห –

๔๑๘. ทฺวาทิโต โกเนกตฺเถ จฯ

ทฺวิอิเจฺจวมาทิโต คณนโต **ก**ปฺปจฺจโย โหติ อเนกตฺเถฯ ทฺวิโก ราสิ ทฺวิกํฯ เอวํ ติกํ, จตุกฺกํ, ปญฺจกํ, ฉกฺกํ, สตฺตกํ, อฎฺฐกํ, นวกํ, ทสกํ, ปณฺณาสกํ, สตกํ, สหสฺสกํ อิจฺจาทิฯ

สงฺขฺยาตทฺธิตํฯ

อพฺยยตทฺธิต

‘‘เอกสฺมิํ วาเร ภุญฺชติ, ทฺวิวาเร ภุญฺชตี’’ติ วิคฺคเห –

๔๑๙. เอกาทิโต สกิสฺส กฺขตฺตุํฯ

เอกทฺวิติอิเจฺจวมาทิโต คณนโต สกิสฺส ฐาเน วารตฺเถ **กฺขตฺตุํ**ปจฺจโย โหติฯ เอกกฺขตฺตุํ, ทฺวิกฺขตฺตุํ ภุญฺชติ, ‘‘สพฺพาสมาวุโส’’ติอาทินา **สิ**โลโปฯ เอวํ ติกฺขตฺตุํ, จตุกฺขตฺตุํ, ปญฺจกฺขตฺตุํ, ฉกฺขตฺตุํ, สตฺตกฺขตฺตุํ, อฎฺฐกฺขตฺตุํ, นวกฺขตฺตุํ, ทสกฺขตฺตุํ, สตกฺขตฺตุํ, สหสฺสกฺขตฺตุํ, พหุกฺขตฺตุํ, กติกฺขตฺตุํฯ

‘‘เอเกน วิภาเคนา’’ติ วิคฺคเห –

มณฺฑูกคติยา **สงฺขฺยา**คฺคหณมนุวตฺตเตฯ

๔๒๐. วิภาเค ธา จฯ

วิภาคตฺเถ เอกาทิสงฺขฺยาโต **ธา**ปจฺจโย โหติฯ **จ**สเทฺทน **เอก**ทฺวิโต **ชฺฌ** จ, **สุตฺตา**ทิโต **โส** จฯ เอกธาฯ ทฺวีหิ วิภาเคหิ ทฺวิธา, ทฺุธา วา, เทฺวธาฯ ตีหิ วิภาเคหิ ติธา, เตธา วา, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา อิการเสฺสกาโรฯ เอวํ จตุธา, ปญฺจธา, ฉธา, สตฺตธา, อฎฺฐธา, นวธา, ทสธา, สตธา, สหสฺสธา, กติธา, พหุธาฯ

ชฺฌปฺปจฺจเย เอกธา กโรตีติ เอกชฺฌํฯ เอวํ เทฺวชฺฌํฯ

โสปจฺจเย สุเตฺตน วิภาเคน สุตฺตโสฯ เอวํ พฺยญฺชนโส, ปทโส, อตฺถโส, พหุโส, สพฺพาการเรน สพฺพโส , อุปายโส, เหตุโส, ฐานโส, โยนิโสฯ

๔๒๑. สพฺพนาเมหิ ปการวจเน ตุ ถาฯ

สพฺพนาเมหิ ปการวจนตฺเถ **ถา**ปจฺจโย โหติ, **ตุ**สเทฺทน **ถตฺตา**ปจฺจโย จฯ สามญฺญสฺส เภทโก วิเสโส ปกาโร, ตสฺสาภิธาเนติ อโตฺถ, โส ปกาโร ตถา, ตํ ปการํ ตถา, เตน ปกาเรน ตถา, เยน ปกาเรน ยถาฯ เอวํ สพฺพถา, อญฺญถา, อิตรถา, อุภยถา, **ถตฺตา**ปจฺจเย เตน ปกาเรน ตถตฺตาฯ เอวํ ยถตฺตา, อญฺญถตฺตาฯ

โก ปการโรติ อเตฺถ –

๔๒๒. กิมิเมหิ ถํฯ

กํอิมอิเจฺจเตหิ **ถํ**ปจฺจโย โหติ ปการวจนเตฺถฯ ‘‘กิสฺส ก เว จา’’ติ เอตฺถ **จ**สเทฺทน **กิ**สฺส **กา**เทโสฯ กถํ, กํ ปการํ กถํ, เกน ปกาเรน กถํ, อยํ ปกาโร อิตฺถํ, อิมํ ปการํ อิตฺถํฯ อเนน ปกาเรน อิตฺถํ, ‘‘อิมสฺสิ ถํ ทานิห โต เธสุ จา’’ติ **อิม**สทฺทสฺส **อิ**กาโร, ทฺวิตฺตํฯ เอตฺถ หิ **กฺขตฺตุํ** อาทิ**ถํ**ปริโยสานปฺปจฺจยนฺตานํ อพฺยยตทฺธิตตฺตา นามพฺยปเทสํ กตฺวา วิภตฺติมฺหิ กเต ‘‘สพฺพาสมาวุโส’’ติอาทินา วิภตฺติโลโป, ‘‘กฺวจิ โต ปญฺจมฺยเตฺถ’’ติอาทินา วุตฺต**โต**อาทิปฺปจฺจยนฺตา จ อิเธว **อ**พฺยยตทฺธิเต สงฺคยฺหนฺติฯ

๔๒๓. ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติฯ

เย สทฺทา ลกฺขเณน อนุปปนฺนา **อ**นิทฺทิฏฺฐลกฺขณา อกฺขราทิโต, นาโมปสคฺคนิปาตโต วา สมาสตทฺธิตาทิโต วา, เต นิปาตนา สิชฺฌนฺติฯ

ตทฺธิตโต ตาว –

อิมสฺมา ชฺช สิยา กาเล, สมานาปรโต ชฺชุ จ;
อิมสทฺทสฺส’กาโร จ, สมานสฺส จ โส สิยาฯ

อิมสฺมิํ กาเล, อิมสฺมิํ ทิวเส วา อชฺช, สมาเน กาเล สชฺชุ, อปรสฺมิํทิวเส อปรชฺชุฯ นิปาเตหิ **ภวเตฺถ ตน**ปฺปจฺจโยฯ อชฺช ภวํ อชฺชตนํ, อชฺช ภวา อชฺชตนี, เสฺว ภวํ สฺวาตนํฯ เอวํ ปุราตนํ, หิโยฺย ภวํ หิยฺยตฺตนํ, หิโยฺย ภวา หิยฺยตฺตนี อิจฺจาทิฯ

อพฺยยตทฺธิตํฯ

สามญฺญวุตฺติภาวตฺถา-พฺยยโต ตทฺธิตํ ติธา;
ตตฺราทิ จตุธาปจฺจา-เนกตฺถสฺสตฺถิสงฺขฺยาโตฯ

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ ตทฺธิตกโณฺฑ

ปญฺจโมฯ

๖. อาขฺยาตกณฺฑ

ภูวาทิคณ

วิภตฺติวิธาน

อถ อาขฺยาตวิภตฺติโย กฺริยาวาจีหิ ธาตูหิ ปรา วุจฺจเนฺตฯ

ตตฺถ กฺริยํ อาจิกฺขตีติ **อาขฺยาตํ,** กฺริยาปทํฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘กาลการกปุริสปริทีปกํ กฺริยาลกฺขณมาขฺยาติก’’นฺติฯ ตตฺถ **กาโล**ติ อตีตาทโย, **การก**มิติ กมฺมกตฺตุภาวา, **ปุริสา**ติ ปฐมมชฺฌิมุตฺตมา, **กฺริยา**ติ คมนปจนาทิโก ธาตฺวโตฺถ, กฺริยาลกฺขณํ สญฺญาณํ เอตสฺสาติ **กฺริยาลกฺขณํ,** อติลิงฺคญฺจฯ

วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ยํ ติกาลํ ติปุริสํ, กฺริยาวาจิ ติการกํ;
อติลิงฺคํ ทฺวิวจนํ, ตทาขฺยาตนฺติ วุจฺจตี’’ติฯ

กาลาทิวเสน ธาตฺวตฺถํ วิภชนฺตีติ **วิภตฺติโย,** ตฺยาทโย, ตา ปน วตฺตมานา ปญฺจมี สตฺตมี ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนี อชฺชตนี ภวิสฺสนฺตี กาลาติปตฺติ จาติ อฏฺฐวิธา ภวนฺติฯ

กฺริยํ ธาเรนฺตีติ **ธาตโว,** ภูวาทโย, ขาทิธาตุปฺปจฺจยนฺตา จ, เต ปน อตฺถวสา ทฺวิธา ภวนฺติ สกมฺมกา, อกมฺมกา จาติฯ ตตฺร **สกมฺมกา** เย ธาตโวกมฺมาเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ, ยถา – กฏํ กโรติ, คามํ คจฺฉติ, โอทนํ ปจตีติอาทโย, **อกมฺมกา** เย กมฺมนิรเปกฺขํ กฺริยํ วทนฺติ, ยถา – อจฺฉติ, เสติ, ติฏฺฐตีติอาทโยฯ

เต ปน สตฺตวิธา ภวนฺติ วิกรณปฺปจฺจยเภเทน, กถํ? **อ**วิกรณา ภูวาทโยฯ นิคฺคหีตปุพฺพก**อ**วิกรณา รุธาทโย, **ย**วิกรณา ทิวาทโย, ณฺ**ณา อุณา**วิกรณา สฺวาทโย, **นาปฺปณฺหา**วิกรณา กิยาทโย, **โอยิร**วิกรณา ตนาทโย, สกเตฺถ **เณ ณย**นฺตา จุราทโยติฯ

ตตฺถ ปฐมํ **อ**วิกรเณสุ ภูวาทีสุ ธาตูสุ ปฐมภูตา อกมฺมกา **ภู**อิเจฺจตสฺมา ธาตุโต **ตฺยา**ทโย ปรา โยชียเนฺตฯ

ภูสตฺตายํ, ‘‘ภู’’อิจฺจยํ ธาตุ สตฺตายมเตฺถ วตฺตเต, กฺริยาสามญฺญภูเต ภวเน วตฺตเตติ อโตฺถฯ

‘‘ภู’’อิติ ฐิเต –

๔๒๔. ภูวาทโย ธาตโวฯ

ภูอิจฺจวมาทโย เย กฺริยาวาจิโน สทฺทคณา, เต **ธาตุ**สญฺญา โหนฺติฯ ภู อาทิ เยสํ เต **ภูวาทโย,** อถ วา ภูวา อาที ปการา เยสํ เต **ภูวาทโย**ฯ

ภูวาทีสุ วกาโรยํ, เญโยฺย อาคมสนฺธิโช;

ภูวาปฺปการา วา ธาตู, สกมฺมากมฺมกตฺถโตฯ

‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทิโต ‘‘กฺวจี’’ติ วตฺตเตฯ

๔๒๕. ธาตุสฺสโนฺต โลโปเนกสฺสรสฺสฯ

อเนกสฺสรสฺส ธาตุสฺส อโนฺต กฺวจิ โลโป โหติฯ

กฺวจิคฺคหณํ ‘‘มหียติ สมโถ’’ติอาทีสุ นิวตฺตนตฺถํ, อิติ อเนกสฺสรตฺตาภาวา อิธ ธาตฺวนฺตโลโป น โหติฯ

ตโต ธาตฺวาธิการวิหิตาเนกปฺปจฺจยปฺปสงฺเค ‘‘วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺตี’’ติ กตฺวา วตฺตมานวจนิจฺฉายํ –

๔๒๖. วตฺตมานา ติอนฺติ, สิถ, มิม, เตอเนฺต, เสเวฺห, เอเมฺหฯ

ตฺยาทโย ทฺวาทส วตฺตมานาสญฺญา โหนฺตีติ **ตฺยาทีนํ** วตฺตมานตฺถวิสยตฺตา **วตฺตมานา**สญฺญาฯ

๔๒๗. กาเลฯ

อยมธิกาโรฯ

อิโต ปรํ **ตฺยา**ทิวิภตฺติวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเตฯ

๔๒๘. วตฺตมานา ปจฺจุปฺปเนฺนฯ

ปจฺจุปฺปเนฺน กาเล คมฺยมาเน วตฺตมานาวิภตฺติ โหติ, **กาโล**ติ เจตฺถ กฺริยา, กรณํ กาโร, **ร**การสฺส **ล**กาโร, กาโลฯ

ตสฺมา –

กฺริยาย คมฺยมานาย, วิภตฺตีนํ วิธานโต;
ธาตูเหว ภวนฺตีติ, สิทฺธํ ตฺยาทิวิภตฺติโยฯ

อิธ ปน กาลสฺส อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาณตฺติปริกปฺปกาลาภิปตฺติวเสน ฉธา ภินฺนตฺตา ‘‘ปจฺจุปฺปเนฺน’’ติ วิเสเสติฯ ตํ ตํ การณํ ปฏิจฺจ อุปฺปโนฺน **ปจฺจุปฺปโนฺน,** ปฏิลทฺธสภาโว, น ตาว อตีโตติ อโตฺถฯ

ปจฺจุปฺปนฺนสมีเปปิ, ตโพฺพหารูปจารโต;
วตฺตมานา อตีเตปิ, ตํกาลวจนิจฺฉยาติฯ

ตสฺมิํ ปจฺจุปฺปเนฺน วตฺตมานาวิภตฺติํ กตฺวา, ตสฺสา ฐานานิยเม ‘‘ธาตุลิเงฺคหิ ปรา ปจฺจยา’’ติ ปริภาสโต ธาตุโต ปรํ วตฺตมานปฺปจฺจเย กตฺวา, เตสมนิยมปฺปสเงฺคสติ ‘‘วตฺติจฺฉานุปุพฺพิกา สทฺทปฺปฏิปตฺตี’’ติ ปรสฺสปทวจนิจฺฉายํ –

๔๒๙. อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนํ ฉ ปรสฺสปทานิฯ

อถ ตทฺธิตานนฺตรํ วุจฺจมานานํ สพฺพาสํ วตฺตมานาทีนํ อฏฺฐวิธานํ วิภตฺตีนํ ยานิ ยานิ ปุพฺพกานิ **ฉ** ปทานิ, ตานิ ตานิ อตฺถโต อฏฺฐจตฺตาลีสมตฺตานิ **ปรสฺสปท**สญฺญานิ โหนฺตีติอาทิมฺหิ ฉนฺนํ ปรสฺสปทสญฺญา, ปรสฺสตฺถานิ ปทานิ **ปรสฺสปทานิ,** ตพฺพาหุลฺลโต ตโพฺพหาโรฯ

‘‘ธาตูหิ เณ ณย’’อิจฺจาทิโต ‘‘ธาตูหี’’ติ วตฺตมาเน –

๔๓๐. กตฺตริ ปรสฺสปทํฯ

กตฺตริการเก อภิเธเยฺย สพฺพธาตูหิ **ปรสฺสปทํ** โหตีติ ปรสฺสปทํ กตฺวา, ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค วตฺติจฺฉาวสา –

วิปริณาเมน ‘‘ปรสฺสปทานํ, อตฺตโนปทาน’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๔๓๑. เทฺว เทฺว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสาฯ

ตาสํ วิภตฺตีนํ ปรสฺสปทาน’มตฺตโนปทานญฺจ **เทฺว เทฺว** วจนานิ ยถากฺกมํ **ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริส**สญฺญานิ โหนฺติฯ ตํ ยถา? **ติ อนฺติ**อิติ ปฐมปุริสา, **สิ ถ**อิติ มชฺฌิมปุริสา, **มิ ม**อิติ อุตฺตมปุริสาฯ อตฺตโนปเทสุปิ **เต อเนฺต**อิติ ปฐมปุริสา, **เส เวฺห**อิติ มชฺฌิมปุริสา, **เอ เมฺห**อิติ อุตฺตมปุริสาฯ เอวํ เสสาสุ สตฺตสุ วิภตฺตีสุปิ โยเชตพฺพนฺติ ฯ เอวํ อฏฺฐวิภตฺติวเสน ฉนฺนวุติวิเธ อาขฺยาตปเท ทฺวตฺติํส ทฺวตฺติํส ปฐมมชฺฌิมอุตฺตมปุริสา โหนฺตีติ วตฺตมานปรสฺสปทาทิมฺหิ ทฺวินฺนํ ปฐมปุริสสญฺญาฯ

๔๓๒. นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิตุลฺยาธิกรเณ ปฐโมฯ

ตุมฺหามฺหสทฺทวชฺชิเต ตุลฺยาธิกรณภูเต สาธกวาจเก นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ ปฐมปุริโส โหตีติ ปฐมปุริสํ กตฺวา, ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสงฺเค กฺริยาสาธกสฺส กตฺตุโน เอกเตฺต วตฺตุมิจฺฉิเต ‘‘เอกมฺหิ วตฺตเพฺพ เอกวจน’’นฺติ วตฺตมานปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **ติ**ฯ

‘‘ปโร, ปจฺจโย, ธาตู’’ติ จ อธิกาโร, ‘‘ยถา กตฺตริ จา’’ติ อิโต ‘‘กตฺตรี’’ติ วิกรณปฺปจฺจยวิธาเน สพฺพตฺถ วตฺตเตฯ

๔๓๓. ภูวาทิโต อฯ

ภูอิเจฺจวมาทิโต ธาตุคณโต ปโร **อ**ปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ ปเรสุฯ สพฺพธาตุกมฺหิเยวายมิสฺสเตฯ

‘‘อสํโยคนฺตสฺส, วุทฺธี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๓๔. อเณฺญสุ จฯ

การิตโต อเญฺญสุ ปจฺจเยสุ อสํโยคนฺตานํ ธาตูนํ วุทฺธิ โหติฯ **จ**คฺคหเณน **ณุ**ปฺปจฺจยสฺสาปิ วุทฺธิ โหติฯ เอตฺถ จ ‘‘ฆฏาทีนํ วา’’ติ อิโต **วา**สโทฺท อนุวเตฺตตโพฺพ, โส จ ววตฺถิตวิภาสโตฺถฯ เตน –

อิวณฺณุวณฺณนฺตานญฺจ, ลหูปนฺตาน ธาตุนํ;
อิวณฺณุวณฺณานเมว, วุทฺธิ โหติ ปรสฺส นฯ

ยุวณฺณานมฺปิ ย ณุ ณา-นานิฎฺฐาทีสุ วุทฺธิ น;
ตุทาทิสฺสาวิกรเณ, น เฉตฺวาทีสุ วา สิยาฯ

ตสฺสาปฺยนิยมปฺปสเงฺค – ‘‘อยุวณฺณานญฺจาโย วุทฺธี’’ติ ปริภาสโต **อู**การ**โสฺส**กาโร วุทฺธิฯ

วิปริณาเมน ‘‘ธาตูน’’นฺติ วตฺตเตฯ

๔๓๕. โอ อว สเรฯ

โอการสฺส ธาตฺวนฺตสฺส สเร ปเร **อวา**เทโส โหติฯ ‘‘สรโลโป มาเทส’’อิจฺจาทินา สรโลปาทิมฺหิ กเต ‘‘นเย ปรํ ยุเตฺต’’ติ ปรนยนํ กาตพฺพํฯ

โส ปุริโส สาธุ ภวติ, สา กญฺญา สาธุ ภวติ, ตํ จิตฺตํ สาธุ ภวติฯ

เอตฺถ หิ –

กตฺตุโนภิหิตตฺตาว, อาขฺยาเตน น กตฺตริ;
ตติยา ปฐมา โหติ, ลิงฺคตฺถํ ปนเปกฺขิยฯ

สติปิ กฺริยาเยกเตฺต กตฺตูนํ พหุตฺตา ‘‘พหุมฺหิ วตฺตเพฺพ พหุวจน’’นฺติ วตฺตมานปรสฺสปทปฐมปุริสพหุวจนํ **อนฺติ,** ปุเร วิย อปฺปจฺจยวุทฺธิอวาเทสา, สรโลปาทิฯ เต ปุริสา ภวนฺติ, อปฺปยุชฺชมาเนปิ ภวติ, ภวนฺติฯ

‘‘ปยุชฺชมาเนปิ, ตุลฺยาธิกรเณ’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๓๖. ตุเมฺห มชฺฌิโมฯ

ตุลฺยาธิกรณภูเต **ตุมฺห**สเทฺท ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **มชฺฌิม**ปุริโส โหตีติ วตฺตมานปรสฺสปทมชฺฌิมปุริเสกวจนํ**สิ,** เสสํ ปุริมสมํฯ ตฺวํ ภวสิ, ตุเมฺห ภวถ, อปฺปยุชฺชมาเนปิ ภวสิ, ภวถฯ

ตุลฺยาธิกรเณติ กิมตฺถํ? ตยา ปจฺจเต โอทโนฯ

ตสฺมิํเยวาธิกาเร –

๔๓๗. อเมฺห อุตฺตโมฯ

ตุลฺยาธิกรณภูเต **อมฺห**สเทฺท ปยุชฺชมาเนปิ อปฺปยุชฺชมาเนปิ ธาตูหิ **อุตฺตม**ปุริโส โหตีติ วตฺตมานปรสฺสปทอุตฺตมปุริเสกวจนํ **มิ, อ**ปฺปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสาฯ

๔๓๘. อกาโร ทีฆํ หิมิเมสุฯ

อกาโร **ทีฆ**มาปชฺชเต **หิมิม**อิเจฺจตาสุ วิภตฺตีสุฯ อหํ ภวามิ, มยํ ภวามฯ ภวามิ, ภวามฯ

‘‘วิภตฺตีนํ, ฉา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๓๙. ปราณฺยตฺตโนปทานิฯ

สพฺพาสํ วตฺตมานานํ อฎฺฐวิธานํ วิภตฺตีนํ ยานิ ยานิ ปรานิ ฉ ปทานิ, ตานิ ตานิ **อตฺตโนปท**สญฺญานิ โหนฺตีติ **เต**อาทีนํ อตฺตโนปทสญฺญาฯ

‘‘ธาตูหิ, อตฺตโนปทานี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๔๐. กตฺตริ จฯ

กตฺตริ จ การเก อภิเธเยฺย ธาตูหิ อตฺตโนปทานิ โหนฺติฯ **จ**คฺคหณํ กตฺถจิ นิวตฺตนตฺถํ, เสสํ ปรสฺสปเท วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ภวเต, ภวเนฺต, ภวเส, ภวเวฺห, ภเว, ภวาเมฺหฯ

ปจ ปาเก, ธาตุสญฺญายํ ธาตฺวนฺตโลโป, วุตฺตนเยเนว **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, อิวณฺณุวณฺณานมภาวา วุทฺธิอภาโวเวตฺถ วิเสโสฯ โส เทวทโตฺต โอทนํ ปจติ, ปจนฺติ, ปจสิ , ปจถ, ปจามิ, ปจาม, โส โอทนํ ปจเต, เต ปจเนฺต, ตฺวํ ปจเส, ตุเมฺห ปจเวฺห, อหํ ปเจ, มยํ ปจาเมฺหฯ

ปฐมปุริสาทีนเมกชฺฌปฺปวตฺติปฺปสเงฺค ปริภาสมาห –

๔๔๑. สเพฺพสเมกาภิธาเน ปโร ปุริโสฯ

สเพฺพสํ ปฐมมชฺฌิมานํ, ปฐมุตฺตมานํ, มชฺฌิมุตฺตมานํ ติณฺณํ วา ปุริสานํ เอกโตภิธาเน กาตเพฺพ ปโร ปุริโส โยเชตโพฺพฯ เอกกาลานเมวาภิธาเน จายํฯ โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสีติ ปริยายปฺปสเงฺค **ตุเมฺห ปจถา**ติ ภวติฯ เอวํ โส จ ปจติ, อหญฺจ ปจามีติ **มยํ ปจาม,** ตถา ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ, **มยํ ปจาม,** โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจสิ, อหญฺจ ปจามิ, **มยํ ปจาม**ฯ เอวํ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ

เอกาภิธาเนติ กิมตฺถํ? ‘‘โส จ ปจติ, ตฺวญฺจ ปจิสฺสสิ, อหํ ปจิํ’’ เอตฺถ ภินฺนกาลตฺตา ‘‘มยํ ปจิมฺหา’’ติ น ภวติฯ

คมุ สปฺป คติมฺหิ, ปุเร วิย ธาตุสญฺญายํ ธาตฺวนฺตโลโปฯ

กตฺตริ **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ

๔๔๒. คมิสฺสโนฺต โจฺฉ วา สพฺพาสุฯ

คมุอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺสโนฺต **ม**กาโร **โจฺฉ** โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุ, **สพฺพ**คฺคหเณน **มานนฺต ย** การิตปฺปจฺจเยสุ จฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ เตนายํ –

> วิธึ นิจฺจญฺจ วาสโทฺท, มาน’เนฺตสุ ตุ กตฺตริ;
> ทีเปตานิจฺจมญฺญตฺถ, ปโรกฺขายมสนฺตกํฯ

อปฺปจฺจยปรนยนานิ , โส ปุริโส คามํ คจฺฉติ, เต คจฺฉนฺติ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ครุปุพฺพรสฺสโต ปรสฺส ปฐมปุริสพหุวจนสฺส **เร** วา โหติ, คจฺฉเรฯ ตฺวํ คจฺฉสิ, ตุเมฺห คจฺฉถฯ อหํ คจฺฉามิ, มยํ คจฺฉามฯ

จฺฉาเทสาภาเว ‘‘โลปเญฺจตฺตมกาโร’’ติ **อ**ปฺปจฺจยสฺส **เอ**กาโรฯ คเมติ, คเมนฺติ, สรโลโปฯ คเมสิ, คเมถฯ คเมมิ, คเมมฯ

อตฺตโนปเทปิ โส คามํ คจฺฉเต, คจฺฉเนฺต, คจฺฉเรฯ คจฺฉเส, คจฺฉเวฺหฯ คเจฺฉ, คจฺฉาเมฺหฯ

‘‘กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ, ราชคหโต อาคจฺฉามี’’ติอาทีสุ ปน ปจฺจุปฺปนฺนสมีเป วตฺตมานวจนํฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๔๔๓. คมิสฺส ฆมฺมํฯ

คมุอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **ฆมฺมา**เทโส โหติ วาฯ ฆมฺมติ, ฆมฺมนฺติ อิจฺจาทิฯ

ภาวกเมฺมสุ ปน –

๔๔๔. อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิฯ

ภาเว จ **กมฺมนิ** จ การเก อภิเธเยฺย อตฺตโนปทานิ โหนฺติ, **จ**สเทฺทน กมฺมกตฺตริปิฯ ภวนํ ***ภาโว***, โส จ การกนฺตเรน อสํสโฎฺฐ เกวโล ภวนลวนาทิโก ธาตฺวโตฺถฯ กรียตีติ **กมฺมํ**ฯ อกมฺมกาปิ ธาตโว โสปสคฺคา สกมฺมกาปิ ภวนฺติ, ตสฺมา กมฺมนิ อนุปุพฺพา ภูธาตุโต วตฺตมานตฺตโนปทปฐมปุริเสกวจนํ **เต**ฯ

‘‘ธาตูหิ เณ ณย’’อิจฺจาทิโต ‘‘ธาตูหี’’ติ วตฺตมาเน –

๔๔๕. *ภาวกเมฺมสุ* โยฯ

สพฺพธาตูหิ ปโร ภาวกเมฺมสุ **ย**ปฺปจฺจโย โหติฯ อตฺตโนปทวิสเยวายมิสฺสเต, ‘‘อเญฺญสุ จา’’ติ สุเตฺต อนุวตฺติต**วา**คฺคหเณน **ย**ปฺปจฺจเย วุทฺธิ น ภวติ, อนุภูยเต สุขํ เทวทเตฺตนฯ

> อาขฺยาเตน อวุตฺตตฺตา, ตติยา โหติ กตฺตริ;
> กมฺมสฺสาภิหิตตฺตา น, ทุติยา ปฐมาวิธฯ

อนุภูยเนฺต สมฺปตฺติโย ตยาฯ อนุภูยเส ตฺวํ เทวทเตฺตน, อนุภูยเวฺห ตุเมฺหฯ อหํ อนุภูเย ตยา, มยํ อนุภูยาเมฺหฯ

‘‘กฺวจิ ธาตุ’’อิจฺจาทิโต ‘‘กฺวจี’’ติ วตฺตมาเน –

๔๔๖. อตฺตโนปทานิ ปรสฺสปทตฺตํฯ

อตฺตโนปทานิ กฺวจิ ปรสฺสปทตฺตมาปชฺชเนฺต, อกตฺตริเยเวตํฯ **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ, อนุภุยฺยติ มยา สุขํ, อนุภุยฺยเต วา, อนุภุยฺยนฺติฯ อนุภุยฺยสิ, อนุภุยฺยถฯ อนุภุยฺยามิ, อนุภุยฺยามฯ ทฺวิตฺตาภาเว – อนุภูยติ, อนุภูยนฺติฯ

กฺวจีติ กึ? อนุภูยเตฯ

ภาเว อทพฺพวุตฺติโน ภาวเสฺสกตฺตา **เอ**กวจนเมว, ตญฺจ ปฐมปุริสเสฺสว, ภูยเต เทวทเตฺตน, เทวทเตฺตน สมฺปติ ภวนฺติ อโตฺถฯ

ปจธาตุโต กมฺมนิ อตฺตโนปเท ยปฺปจฺจเย จ กเต –

วิปริณาเมน ‘‘ยสฺสา’’ติ วตฺตมาเน –

๔๔๗. ตสฺส จวคฺคยการวการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺสฯ

ตสฺส ภาวกมฺมวิสยสฺส **ย**ปฺปจฺจยสฺส **จ**วคฺค**ย**การ**ว**การตฺตํ โหติ ธาตฺวเนฺตน สห ยถาสมฺภวํฯ เอตฺถ **จ** ‘‘อิวณฺณาคโม วา’’ติ อิโต สีหคติยา **วา**สโทฺท อนุวเตฺตตโพฺพ, โส **จ** ววตฺถิตวิภาสโตฺถฯ เตน –

> จวโคฺค จ ต วคฺคานํ, ธาตฺวนฺตานํ ยวตฺตนํ;
> รวานญฺจ สยปฺปจฺจ-ยานํ โหติ ยถากฺกมนฺติฯ

ธาตฺวนฺตสฺส จวคฺคาทิตฺตา **จ**กาเร กเต ‘‘ปรเทฺวภาโว ฐาเน’’ติ **จ**การสฺส ทฺวิตฺตํฯ ปจฺจเต โอทโน เทวทเตฺตน, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ครุปุพฺพรสฺสโต ปรสฺส ปฐมปุริสพหุวจนสฺส กฺวจิ **เร** โหติฯ ปจฺจเร, ปจฺจเนฺตฯ ปจฺจเส, ปจฺจเวฺหฯ ปเจฺจ, ปจฺจาเมฺหฯ

ปรสฺสปทาเทเส ปจฺจติ, ปจฺจนฺติฯ ปจฺจสิ, ปจฺจถฯ ปจฺจามิ, ปจฺจามฯ ตถา กมฺมกตฺตริ ปจฺจเต โอทโน สยเมว, ปจฺจเนฺตฯ ปจฺจติ, ปจฺจนฺติ วา อิจฺจาทิฯ

คมิโต กมฺมนิ อตฺตโนปเท, **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต –

‘‘ธาตูหิ, ตสฺมึ, เย’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๔๘. อิวณฺณาคโม วาฯ

สเพฺพหิ ธาตูหิ ตสฺมึ ภาวกมฺมวิสเย **ย**ปฺปจฺจเย ปเร อิวณฺณาคโม โหติ วาติ อีการาคโมฯ ววตฺถิตวิภาสตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ **จฺฉา**เทโส, คจฺฉียเต คาโม เทวทเตฺตน , คจฺฉียเนฺตฯ คจฺฉียเส, คจฺฉียเวฺหฯ คจฺฉีเย, คจฺฉียาเมฺหฯ

จฺฉาเทสาภาเว –

‘‘ธาตูหิ, โย, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๔๙. ปุพฺพรูปญฺจฯ

เหฏฺฐานุเตฺตหิ ปรเสฺสเวทํ, เตน **กฏฺปวคฺคย**การ**ลส**เนฺตเหว ธาตูหิ ปโร **ย**ปฺปจฺจโย ปุพฺพรูปมาปชฺชเต วาติ **ม**การา ปรสฺส **ย**การสฺส **ม**กาโรฯ คมฺมเต, คมียเต, คมฺมเนฺต, คมียเนฺตฯ คมฺมเส, คมียเส, คมฺมเวฺห, คมียเวฺหฯ คเมฺม, คมีเย, คมฺมาเมฺห, คมียาเมฺหฯ

ปรสฺสปทเตฺต – คจฺฉียฺยติ, คจฺฉียฺยนฺติฯ คจฺฉียติ, คจฺฉียนฺติ วาฯ คมฺมติ, คมฺมนฺติฯ คมียติ, คมียนฺติฯ **อิ**การาคเม คมิยฺยติ, คมิยฺยนฺติฯ ตถา ฆมฺมียติ, ฆมฺมียนฺติ อิจฺจาทิฯ

วตฺตมานาวิภตฺติฯ

๔๕๐. ปญฺจมี ตุ อนฺตุ, หิ ถ, มิ ม, ตํ อนฺตํ, สฺสุโวฺห, เอ อามเสฯ

ตฺวาทโย ทฺวาทส **ปญฺจมี**สญฺญา โหนฺติฯ

๔๕๑. อาณตฺยาสิเฏฺฐนุตฺตกาเล ปญฺจมีฯ

อาณตฺยเตฺถ จ อาสีสเตฺถ อนุตฺตกาเล **ปญฺจมี**วิภตฺติ โหติฯ

สติปิ กาลาธิกาเร ปุน **กาล**คฺคหเณน **วิธินิมนฺตนาเชฺฌสนานุมติปตฺถนาปตฺตกาลา**ทีสุ จ ปญฺจมีฯ อาณาปน**มาณตฺติ,** อาสีสนมา**สิโฏฺฐ,** โส จ อิฏฺฐสฺส อสมฺปตฺตสฺส อตฺถสฺส ปตฺถนํ, ตสฺมึ **อาณตฺยาสิเฏฺฐ**ฯ อนุ สมีเป อุตฺตกาโล **อนุตฺตกาโล,** ปจฺจุปฺปนฺนกาโลติ อโตฺถ, น อุตฺตกาโลติ วา อนุตฺตกาโล, ตสฺมึ อนุตฺตกาเล, กาลมนามสิตฺวา โหตีติ อโตฺถฯ

ตตฺถ **อาสีสนเตฺถ** ภูธาตุโต ปญฺจมีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **ตุ, อ**ปฺปจฺจยวุทฺธิ**อวา**เทสาฯ โส สุขี ภวตุ, เต สุขิตา ภวนฺตุฯ

วิปริณาเมน ‘‘อการโต’’ติ วตฺตเตฯ

๔๕๒. หิโลปํ วาฯ

อการโต ปโร **หิ**วิภตฺติ **โลป**มาปชฺชเต วาฯ ตฺวํ สุขี ภว, ภวาหิ วา, หิมฺหิ ทีโฆฯ ตุเมฺห สุขิตา ภวถฯ อหํ สุขี ภวามิ, มยํ สุขิโน ภวามฯ

อตฺตโนปเท โส สุขี ภวตํ, เต สุขิตา ภวนฺตํฯ ตฺวํ สุขี ภวสฺสุ, ตุเมฺห สุขิตา ภวโวฺหฯ อหํ สุขี ภเว, มยํ สุขิตา ภวามเสฯ

กมฺมนิ อนุภูยตํ ตยา, อนุภูยนฺตํฯ อนุภูยสฺสุ, อนุภูยโวฺหฯ อนุภูเย, อนุภูยามเสฯ **ปรสฺสปทเตฺต** อนุภูยฺยตุ, อนุภูยฺยนฺตุฯ อนุภูยตุ, อนุภูยนฺตุ วา, อนุภูยฺยาหิ อิจฺจาทิฯ **ภาเว** ภูยตํฯ

อาณตฺติยํ กตฺตริ เทวทโตฺต ทานิ โอทนํ ปจตุ, ปจนฺตุฯ ปจ, ปจาหิ, ปจถฯ ปจามิ, ปจามฯ ปจตํ, ปจนฺตํฯ ปจสฺสุ, ปจโวฺหฯ ปเจ, ปจามเสฯ

กมฺมนิ ยปฺปจฺจยจวคฺคาทิ, ปจฺจตํ โอทโน เทวทเตฺตน, ปจฺจนฺตํฯ ปจฺจสฺสุ, ปจฺจโวฺหฯ ปเจฺจ, ปจฺจามเสฯ **ปรสฺสปทเตฺต** ปจฺจตุ, ปจฺจนฺตุฯ ปจฺจ, ปจฺจาหิ, ปจฺจถฯ ปจฺจามิ, ปจฺจามฯ

ตถา โส คามํ คจฺฉตุ, คจฺฉนฺตุฯ คจฺฉ, คจฺฉาหิ, คจฺฉถฯ คจฺฉามิ, คจฺฉามฯ คเมตุ, คเมนฺตุฯ คม, คมาหิ, คเมถฯ คเมมิ, คเมมฯ คจฺฉตํ, คจฺฉนฺตํฯ คจฺฉสฺสุ, คจฺฉโวฺหฯ คเจฺฉ, คจฺฉามเสฯ **ฆมฺมา**เทเส ฆมฺมตุ, ฆมฺมนฺตุ อิจฺจาทิฯ

กมฺมนิ คจฺฉียตํ, คจฺฉียตุ, คมียตํ, คมียตุ, คมฺมตํ, คมฺมตุ อิจฺจาทิฯ

วิธิมฺหิ อิธ ปพฺพโต โหตุ, อยํ ปาสาโท สุวณฺณมโย โหตูติอาทิฯ

นิมนฺตเน อธิวาเสตุ เม ภเนฺต ภควา โภชนํ, อิธ นิสีทตุ ภวํฯ

อเชฺฌสเน เทเสตุ ภเนฺต ภควา ธมฺมํฯ

อนุมติยํ ปุจฺฉตุ ภวํ ปญฺหํ, ปวิสตุ ภวํ, เอตฺถ นิสีทตุฯ

ปตฺถนา ยาจนา, ททาหิ เม คามวรานิ ปญฺจ, เอกํ เม นยนํ เทหิฯ

ปตฺตกาเล สมฺปโตฺต เต กาโล กฎกรเณ, กฎํ กโรตุ ภวํ อิจฺจาทิฯ

ปญฺจมีวิภตฺติฯ

๔๕๓. **สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุํ, เอยฺยาสิ เอยฺยาถ, เอยฺยามิเอยฺยาม, เอถ เอรํ, เอโถ เอยฺยาโวฺห, เอยฺยํเอยฺยาเมฺห**ฯ

เอยฺยาทโย ทฺวาทส **สตฺตมี**สญฺญา โหนฺติฯ

‘‘อนุตฺตกาเล’’ติ วตฺตเตฯ

๔๕๔. **อนุมติปริกปฺปเตฺถสุ สตฺตมี**ฯ

อนุมตฺยเตฺถ จ ปริกปฺปเตฺถ จ อนุตฺตกาเล **สตฺตมี**วิภตฺติ โหติฯ

อตฺถคฺคหเณน **วิธินิมนฺตนา**ทีสุ จ สตฺตมีฯ กตฺตุมิจฺฉโต ปรสฺส อนุชานนํ **อนุมติ,** ปริกปฺปนํ **ปริกโปฺป,** ‘‘ยทิ นาม ภเวยฺยา’’ติ สลฺลกฺขณํ นิรูปนํ, เหตุกฺริยาย สมฺภเว ผลกฺริยาย สมฺภวปริกโปฺป จฯ

ตตฺถ **ปริกเปฺป** สตฺตมีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **เอยฺย,** อปฺปจฺจยวุทฺธาทิ ปุริมสมํ, ‘‘กฺวจิ ธาตุ วิภตฺตี’’ติอาทินา เอยฺย เอยฺยาสิ เอยฺยามิ เอยฺยํอิเจฺจเตสํ วิกเปฺปน เอการาเทโสฯ โส ทานิ กิํ นุ โข ภเว, ยทิ โส ปฐมวเย ปพฺพเชยฺย, อรหา ภเวยฺย, สเจ สงฺขารา นิจฺจา ภเวยฺยุํ, น

นิรุเชฺฌยฺยุํฯ ยทิ ตฺวํ ภเวยฺยาสิ, ตุเมฺห ภเวยฺยาถฯ กถมหํ เทโว ภเวยฺยามิ, กึ นุ โข มยํ ภเวยฺยามฯ ตถา ภเวถ, ภเวรํฯ ภเวโถ, ภเวยฺยาโวฺหฯ

ปตฺถเน ตุ อหํ สุขี ภเว, พุโทฺธ ภเวยฺยํ, ภเวยฺยาเมฺหฯ

กมฺมนิ สุขํ ตยา อนุภูเยถ, อนุภูเยรํฯ อนุภูเยโถ, อนุภูเยยฺยาโวฺหฯ อนุภูเย, อนุภูเยยฺยํ, อนุภูเยยฺยาเมฺหฯ **ปรสฺสปทเตฺต** อนุภูเยยฺย, อนุภูเยยฺยุํฯ อนุภูเยยฺยาสิ อิจฺจาทิฯ **ภาเว** ภูเยถฯ

วิธิมฺหิ โส โอทนํ ปเจ, ปเจยฺย, ปเจยฺยุํฯ ตฺวํ ปเจ, ปเจยฺยาสิ, ตุเมฺห ปเจยฺยาถฯ อหํ ปเจ, ปเจยฺยามิ, มยํ ปเจยฺยามฯ ปเจถ, ปเจรํฯ ปเจโถ, ปเจยฺยาโวฺหฯ ปเจ, ปเจยฺยํ, ปเจยฺยาเมฺหฯ

กมฺมนิ ปเจฺจถ, ปเจฺจรํฯ ปเจฺจโถ, ปเจฺจยฺยาโวฺหฯ ปเจฺจ, ปเจฺจยฺยํ, ปเจฺจยฺยาเมฺหฯ **ปรสฺสปทเตฺต** ปเจฺจ, ปเจฺจยฺย, ปเจฺจยฺยุํฯ ปเจฺจยฺยาสิ อิจฺจาทิฯ

อนุมติยํ โส คามํ คเจฺฉ, คเจฺฉยฺย, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **เอยฺยุ**สฺส อุํ วา, คจฺฉุํ, คเจฺฉยฺยุํฯ ตฺวํ คเจฺฉ, คเจฺฉยฺยาสิ, คเจฺฉยฺยาถฯ คเจฺฉ, คเจฺฉยฺยามิ, คเจฺฉยฺยามฯ คเม, คเมยฺย, คมุํ, คเมยฺยุํฯ คเม, คเมยฺยาสิ, คเมยฺยาถฯ คเม, คเมยฺยามิ, คเมยฺยามฯ คเจฺฉถ, คเจฺฉรํฯ คเจฺฉโถ, คเจฺฉยฺยาโวฺหฯ คเจฺฉ, คเจฺฉยฺยํ, คเจฺฉยฺยาเมฺหฯ คเมถ, คเมรํ อิจฺจาทิฯ

กมฺมนิ คจฺฉีเยถ, คมีเยถ, คจฺฉีเยรํ, คมีเยรํ อิจฺจาทิฯ **ปรสฺสปทเตฺต** คจฺฉีเยยฺย, คมีเยยฺย, คเมฺมยฺย, คเมฺมยฺยุํ อิจฺจาทิฯ ตถา ฆเมฺม, ฆเมฺมยฺย, ฆเมฺมยฺยุํ อิจฺจาทิฯ

สตฺตมีวิภตฺติฯ

ปจฺจุปฺปนฺนานาณตฺติปริกปฺปกาลิกวิภตฺตินโยฯ

๔๕๕. หิยฺยตฺตนี อาอู, โอตฺถ, อํมฺหา, ตฺถตฺถุํ, เสวฺหํ, อิํมฺหเสฯ

อาอาทโย ทฺวาทส **หิยฺยตฺตนี**สญฺญา โหนฺติฯ

‘‘อปฺปจฺจเกฺข, อตีเต’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๕๖. หิโยฺยปภุติ ปจฺจเกฺข หิยฺยตฺตนีฯ

หิโยฺยปภุติ อตีเต กาเล ปจฺจเกฺข วา อปฺปจฺจเกฺข วา **หิยฺยตฺตนี**วิภตฺติ โหตีติ หิยฺยตฺตนีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **อา**ฯ

‘‘กฺวจิ ธาตุ’’อิจฺจาทิโต ‘‘กฺวจิ, ธาตูน’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๔๕๗. อการาคโม หิยฺยตฺตนี อชฺชตนีกาลาติปตฺตีสุฯ

กฺวจิ ธาตูนมาทิมฺหิ **อ**การาคโม โหติ **หิยฺยตฺตนีอชฺชตนีกาลาติปตฺติ**อิเจฺจตาสุ ตีสุ วิภตฺตีสุฯ กถมยมการาคโม ธาตฺวาทิมฺหีติ เจ?

สติสฺสเรปิ ธาตฺวเนฺต, ปุนการาคมสฺสิธ;
นิรตฺถตฺตา ปโยคานุ โรธา ธาตฺวาทิโต อยํฯ

อปฺปจฺจยวุทฺธิอวาเทสสรโลปาทิ วุตฺตนยเมวฯ

อภวา, อภวูฯ อภโว, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **โอ**การสฺส **อ**อาเทโส วา, อภว, อภวตฺถฯ อภวํ, อภวมฺหาฯ อภวตฺถ, อภวตฺถุํฯ อภวเส, อภววฺหํฯ อภวิํ, อภวมฺหเสฯ

กมฺมนิ ยปฺปจฺจโย, ตยา สุขมนฺวภูยตฺถ, **อ**การาคมาภาเว อนุภูยตฺถ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ตฺถ**สฺส **ถา**เทโส, อนฺวภูยถ, อนุภูยถ, อนฺวภูยตฺถุํ, อนุภูยตฺถุํฯ อนฺวภูยเส, อนุภูยเส, อนฺวภูยวฺหํ, อนุภูยวฺหํฯ อนฺวภูยิํ, อนุภูยิํ, อนฺวภูยมฺหเส, อนุภูยมฺหเสฯ **ปรสฺสปทเตฺต** อนฺวภูยา, อนุภูยา อิจฺจาทิฯ **ภาเว** อนฺวภูยตฺถฯ

ตถา โส โอทนํ อปจา, ปจา, อปจู, ปจูฯ อปโจ, ปโจ, อปจตฺถ, ปจตฺถฯ อปจํ, ปจํ, อปจมฺหา, ปจมฺหาฯ อปจตฺถ, ปจตฺถ, อปจตฺถุ, ปจตฺถุํฯ อปจเส, ปจเส, อปจวฺหํ, ปจวฺหํฯ อปจิํ, ปจิํ, อปจมฺหเส, ปจมฺหเสฯ

กมฺมนิ อปจฺจถ, อปจฺจตฺถ, อปจฺจตฺถุํฯ อปจฺจเส, อปจฺจวฺหํฯ อปจฺจิํ, อปจฺจมฺหเสฯ อปจฺจา, อปจฺจู อิจฺจาทิฯ

ตถา อคจฺฉา, อคจฺฉูฯ อคโจฺฉ, อคจฺฉ, อคจฺฉตฺถฯ อคจฺฉํ, อคจฺฉมฺหาฯ อคจฺฉตฺถ, อคจฺฉตฺถุํฯ อคจฺฉเส, อคจฺฉวฺหํฯ อคจฺฉิํ, อคจฺฉมฺหเสฯ อคมา, อคมูฯ อคโม, อคม, อคมตฺถฯ อคมํ, อคมมฺหาฯ อคมตฺถ, อคมตฺถุํฯ อคมเส, อคมวฺหํฯ อคมิํ, อคมมฺหเสฯ

กมฺมนิ อคจฺฉียตฺถ, คจฺฉียตฺถ, อคมียตฺถ, คมียตฺถ, อคจฺฉียตฺถุํ, คจฺฉียตฺถุํ, อคมียตฺถุํ, คมียตฺถุํ อิจฺจาทิฯ ตถา อฆมฺมา, อฆมฺมู อิจฺจาทิฯ

หิยฺยตฺตนีวิภตฺติฯ

๔๕๘. หิยฺยตฺตนี สตฺตมี ปญฺจมี วตฺตมานา สพฺพธาตุกํฯ

หิยฺยตฺตนาทโย จตโสฺส วิภตฺติโย **สพฺพธาตุก**สญฺญา โหนฺตีติ หิยฺยตฺตนาทีนํ สพฺพธาตุกสญฺญตฺตา ‘‘อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหี’’ติ วุโตฺต **อิ**การาคโม น ภวติฯ

สพฺพธาตุกํฯ

๔๕๙. ปโรกฺขา อ อุ, เอ ตฺถ, อํ มฺห, ตฺถ เร, โถ โวฺห, อิํเมฺหฯ

ออาทโย ทฺวาทส **ปโรกฺขา**สญฺญา โหนฺติฯ อกฺขานํ อินฺทฺริยานํ ปรํ ปโรกฺขา, ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **ปโรกฺขา**ติ วุจฺจติฯ

๔๖๐. อปจฺจเกฺข ปโรกฺขาตีเตฯ

อปจฺจเกฺข วตฺตุโน อินฺทฺริยาวิสยภูเต อตีเต กาเล **ปโรกฺขา**วิภตฺติ โหติฯ อติกฺกมฺม อิโตติ **อตีโต,** หุตฺวา อติกฺกโนฺตติ อโตฺถฯ

เหฎฺฐา วุตฺตนเยน ปโรกฺขาปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **อ**ฯ ‘‘ภู อ’’อิตีธ –

วิปริณาเมน ‘‘ธาตูน’’นฺติ วตฺตเตฯ

๔๖๑. กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโวฯ

ธาตูนมาทิภูตานํ วณฺณานเมกสฺสรานํ กฺวจิ เทฺวภาโว โหติฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **กฺวจิ**สโทฺท, เตน –

ข ฉ เสสุ ปโรกฺขายํ, เทฺวภาโว สพฺพธาตุนํ;
อปฺปจฺจเย ชุโหตฺยาทิ-สฺสปิ กิจฺจาทิเก กฺวจิฯ

‘‘ภู ภู อ’’อิตีธ –

๔๖๒. ปุโพฺพพฺภาโสฯ

เทฺวภูตสฺส ธาตุสฺส โย ปุโพฺพ อวยโว, โส **อพฺภาส**สโญฺญ โหตีติ อพฺภาสสญฺญาฯ

อพฺภาสคฺคหณมนุวตฺตเตฯ

๔๖๓. อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วาฯ

อพฺภาสสฺส อนฺตสฺส อิวโณฺณ โหติ วา, **อ**กาโร จฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ เตน –

ข ฉ เสสุ อวณฺณสฺส,
อิกาโร สคฺปุสฺส อี;
วาสฺส ภูสฺส ปโรกฺขายํ,
อกาโร นาปรสฺสิเมติฯ

อูการสฺส **อ**กาโรฯ

๔๖๔. ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยาฯ

อพฺภาสคตานํ ทุติยจตุตฺถานํ วคฺคพฺยญฺชนานํ ยถากฺกมํ ปฐมตติยา โหนฺตีติ **ภ**การสฺส **พ**กาโรฯ

๔๖๕. พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายํฯ

พฺรูภูอิเจฺจเตสํ ธาตูนํ **อาหภูว**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ ปโรกฺขาวิภตฺติยนฺติ **ภู**สทฺทสฺส **ภูว**อาเทโส, ‘‘สรโลโป มาเทสปฺปจฺจยาทิมฺหี’’ติอาทินา สรโลปาทิ, โส กิร ราชา พภูว, เต

กิร พภูวุฯ ตุวํ กิร พภูเวฯ

‘‘ธาตูหี’’ติ วตฺตเต, สีหคติยา **กฺวจิ**คฺคหณญฺจฯ

๔๖๖. อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิฯ

สพฺพสฺมึ อสพฺพธาตุกมฺหิ ปเร กฺวจิ ธาตูหิ ปโร **อิ**การาคโม โหติฯ

อสพฺพธาตุเก พฺยญฺช-นาทิเมฺห วายมาคโม;
กฺวจาธิการโต พฺยญฺช-นาโทปิ กฺวจิ โน สิยาฯ

เอตฺถ จ ‘‘น สพฺพธาตุกํ อสพฺพธาตุก’’มิติ กตฺวา ‘‘หิยฺยตฺตนี สตฺตมี ปญฺจมี วตฺตมานา สพฺพธาตุก’’นฺติ หิยฺยตฺตนีอาทีนํ สพฺพธาตุกสญฺญาย วุตฺตตฺตา ตทญฺญา จตโสฺส วิภตฺติโย อสพฺพธาตุกนฺติ วุจฺจติฯ

ตุเมฺห กิร พภูวิตฺถฯ อหํ กิร พภูวํ, มยํ กิร พภูวิมฺหฯ **อตฺตโนปเท** โส พภูวิตฺถ, พภูวิเรฯ พภูวิโตฺถ, พภูวิโวฺหฯ พภูวึ, พภูวิเมฺหฯ

กมฺมนิ อตฺตโนปเท **อี**การาคม**ย**ปฺปจฺจ**ยิ**การาคมา, อนุพภูวียิตฺถ, **ย**ปฺปจฺจยสฺส อสพฺพธาตุกมฺหิ ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา โลเป กเต อิวณฺณาคโม น ภวติ, ตยา กิร อนุพภูวิตฺถ, อนุพภูวิเร อิจฺจาทิฯ **ภาเว** พภูวียิตฺถ, พภูวิตฺถ วาฯ

ตถา ปปจ, ปปจูฯ ปปเจ, ปปจิตฺถฯ ปปจํ, ปปจิมฺหฯ ปปจิตฺถ, ปปจิเรฯ ปปจิโตฺถ, ปปจิโวฺหฯ ปปจึ, ปปจิเมฺหฯ

กมฺมนิ ปปจฺจิตฺถ, ปปจฺจิเร อิจฺจาทิฯ ตถา อปจฺจ, อปจฺจู อิจฺจาทิฯ

คมิมฺหิ ‘‘กฺวจาทิวณฺณาน’’นฺติอาทินา เทฺวภาโว, ‘‘ปุโพฺพพฺภาโส’’ติ อพฺภาสสญฺญาฯ

‘‘อพฺภาเส’’ติ วตฺตเตฯ

๔๖๗. กวคฺคสฺส จวโคฺคฯ

อพฺภาเส วตฺตมานสฺส **ก**วคฺคสฺส **จ**วโคฺค โหตีติ **ว**การสฺส **ช**กาโร, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา อนพฺภาสสฺส ปฐมปุริเสกวจนมฺหิ ทีโฆฯ โส คามํ ชคาม กิร, ชคม วา, ชคมุฯ ชคเม, ชคมิตฺถฯ ชคมํ, ชคมิมฺหฯ ชคมิตฺถ, ชคมิเรฯ ชคมิโตฺถ, ชคมิโวฺหฯ ชคมึ, ชคมิเมฺหฯ

กมฺมนิ ชคมียิตฺถ, ชคมิตฺถ วา อิจฺจาทิฯ

ปโรกฺขาวิภตฺติฯ

๔๖๘. อชฺชตนี อี อุํ, **โอ ตฺถ, อึ มฺหา, อา อู, เส วฺหํ, อเมฺห**ฯ

อีอาทโย ทฺวาทส **อชฺชตนี**สญฺญา โหนฺติฯ อชฺช ภโว อชฺชตโน, ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **อชฺชตนี**ติ วุจฺจติฯ

‘‘อปจฺจเกฺข, อตีเต, ปจฺจเกฺข’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๖๙. สมีเปชฺชตนีฯ

สมีเป สมีปโต ปฎฺฐาย อชฺชปฺปภุติ อตีเต กาเล ปจฺจเกฺข จ อปจฺจเกฺข จ **อชฺชตนี**วิภตฺติ โหตีติ อชฺชตนีปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ อีฯ

ปฺเร วิย **อ**การาคโม, วุทฺธาทิ จ, ‘‘กฺวจิ ธาตุวิภตฺตี’’ติอาทินา **อีมฺหา**ทิวิภตฺตีนํ กฺวจิ รสฺสตฺตํ, **โออาอ**วจนานํ **อิตฺถอ**มาเทสา จ, สรโลปาทิ, โส อภวิ, อภวี วา, **อ**การาคมาภาเว ภวิฯ

มณฺฑูกคติยา ‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๔๗๐. สพฺพโต อุํ อิํสุฯ

สเพฺพหิ ธาตูหิ อุํวิภตฺติสฺส **อิํสฺวา**เทโส โหติ วาฯ

เต อภวิํสุ, ภวิํสุ วา, อภวุํ, ภวุํ วาฯ ตฺวํ อภวิ, ภวิ วา, อภโว, ภโว วา, ตุเมฺห อภวิตฺถ, ภวิตฺถ วา, **อิ**การาคโมฯ อหํ อภวิํ, ภวิํ วา, มยํ อภวิมฺห, ภวิมฺห วา, อภวิมฺหา, ภวิมฺหา วาฯ โส อภวิตฺถ, ภวิตฺถ วา, อภวา, ภวา วา, อภวู, ภวู วาฯ อภวิเส, ภวิเส วา, อภวิวฺหํ, ภวิวฺหํ วาฯ อภวํ , ภวํ วา, อภว, ภว วา, อภวิเมฺห, ภวิเมฺห วาฯ

กมฺมนิ ยปฺปจฺจยโลเป วุทฺธิอวาเทสาทิ, สุขํ ตยา อนุภวิตฺถ, อนฺวภูยิตฺถ, อนุภูยิตฺถ วา อิจฺจาทิฯ **ปรสฺสปทเตฺต** ตยา อนฺวภูยิ, อนุภูยิ, อนฺวภูยี, อนุภูยี วา, อนฺวภูยิํสุ, อนุภูยิํสุ, อนฺวภูยุํ, อนุภูยุํฯ ตฺวํ อนฺวภูยิ, อนุภูยิ, ตุเมฺห อนฺวภูยิตฺถ, อนุภูยิตฺถฯ อหํ อนฺวภูยิํ, อนุภูยิํ, มยํ อนฺวภูยิมฺห, อนุภูยิมฺห, อนฺวภูยิมฺหา, อนุภูยิมฺหา วาฯ **ภาเว** อภวิตฺถ, อภูยิตฺถ ตยาฯ

โส อปจิ, ปจิ, อปจี, ปจี วา, เต อปจิํสุ, ปจิํสุ, อปจุํ, ปจุํฯ ตฺวํ อปจิ, ปจิ, อปโจ, ปโจ วา, ตุเมฺห อปจิตฺถ, ปจิตฺถฯ อหํ อปจิํ, ปจิํ, มยํ อปจิมฺห, ปจิมฺห, อปจิมฺหา, ปจิมฺหา วาฯ โส อปจิตฺถ, ปจิตฺถ, อปจา, ปจา วา, อปจู, ปจูฯ อปจิเส, อปจิวฺหํฯ อปจํ, ปจํ, อปจ, ปจ วา, อปจิเมฺห, ปจิเมฺหฯ

กมฺมนิ อปจฺจิตฺถ, ปจฺจิตฺถ อิจฺจาทิฯ **ปรสฺสปทเตฺต** อปจฺจิ, ปจฺจิ, อปจฺจี, ปจฺจี วา, อปจฺจิํสุ, ปจฺจิํสุ, อปจฺจุํ, ปจฺจุํฯ อปจฺจิ, ปจฺจิ, อปโจฺจ, ปโจฺจ วา, อปจฺจิตฺถ, ปจฺจิตฺถฯ อปจฺจิํ, ปจฺจิํ, อปจฺจิมฺห, ปจฺจิมฺห, อปจฺจิมฺหา, ปจฺจิมฺหา วาฯ

โส คามํ อคจฺฉี, คจฺฉี, อคจฺฉิ, คจฺฉิ วา, เต อคจฺฉิํสุ, คจฺฉิํสุ, อคจฺฉุํ, คจฺฉุํฯ ตฺวํ อคจฺฉิ, คจฺฉิ, อคโจฺฉ, คโจฺฉ วา, ตุเมฺห อคจฺฉิตฺถ, คจฺฉิตฺถฯ อหํ อคจฺฉิํ, คจฺฉิํ, มยํ อคจฺฉิมฺห, คจฺฉิมฺห, อคจฺฉิมฺหา, คจฺฉิมฺหา วาฯ

‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา อชฺชตนิมฺหิ คมิสฺส **จฺฉ**สฺส กฺวจิ **ญฺฉา**เทโส, อคญฺฉิ, คญฺฉิ, อคญฺฉี, คญฺฉี วา, เต อคญฺฉิํสุ , คญฺฉิํสุ, อคญฺฉุํ, คญฺฉุํฯ ตฺวํ อคญฺฉิ, คญฺฉิ,

อคโญฺฉ, คโญฺฉ วา, ตุเมฺห อคญฺฉิตฺถ, คญฺฉิตฺถฯ อหํ อคญฺฉึ, คญฺฉึ, มยํ อคญฺฉิมฺห, คญฺฉิมฺห, อคญฺฉิมฺหา, คญฺฉิมฺหา วาฯ

จฺฉาเทสาภาเว โส อคมิ, คมิ, อคมี, คมี วา, ''กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหี''ติ เอตฺถ ***ภาว***นิเทฺทเสน, ''สตฺตมชฺชตนิมฺหี''ติ โยควิภาเคน วา **สา**คเม ''กฺวจิ ธาตู''ติ อาทินา พฺยญฺชนโต **อา**การาคโม, อคมาสิ, อุํวจนสฺส กฺวจิ **อํสุวา**เทโส, **อุ**จาคโม **ตฺถเมฺห**สุ กฺวจิ, อคมึสุ, คมึสุ, อคมํสุ, คมํสุ, อคมุํ, คมุํ, ตฺวํ อคมิ, คมิ, อคโม, คโม วา, อคมิตฺถ, คมิตฺถ, อคมุตฺถ, คมุตฺถฯ อหํ อคมึ, คมึ, อคมิมฺห, คมิมฺห, อคมุมฺห, คมุมฺห, อคมิมฺหา, คมิมฺหา วาฯ

''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา คมิสฺส อชฺชตนิมฺหิ **คา**เทโส จ, โส อชฺฌคา, ปรโลโป, เต อชฺฌคุํฯ ตฺวํ อชฺฌโค, ตุเมฺห อชฺฌคุตฺถฯ อหํ อชฺฌคึ, มยํ อชฺฌคุมฺหฯ

อตฺตโนปเท โส อคจฺฉิตฺถ, คจฺฉิตฺถ, อคญฺฉิตฺถ, คญฺฉิตฺถ อิจฺจาทิฯ **จฺฉา**เทสาภาเว โส อคมิตฺถ, คมิตฺถ, อคมา, คมา, เต อคมู, คมู, อชฺฌคู, อคูฯ ตฺวํ อคมิเส, คมิเส, อคมิวฺหํ, คมิวฺหํฯ อหํ อคมํ, คมํ, อคม, คม, อชฺฌคํ วา, อคมิเมฺห, คมิเมฺหฯ

กเมฺม คาโม อคจฺฉียิตฺถ เตน, คจฺฉียิตฺถ, อคญฺฉิยิตฺถ, คญฺฉิยิตฺถ, อคมียิตฺถ, คมียิตฺถ, อคมิตฺถ, คมิตฺถ อิจฺจาทิฯ **ปรสฺสปทเตฺต** อคจฺฉียิ, คจฺฉียิ วา, อคมียิ, คมียิ วา, อคจฺฉียุํ, อคมียุํ วาฯ ตถา อฆมฺมียิ, อฆมฺมียึสุ อิจฺจาทิฯ

''หิยฺยตฺตนี, อชฺชตนี''ติ จ วตฺตเตฯ

๔๗๑. มาโยเค สพฺพกาเล จฯ

ยทา**มา**โยโค, ตทา **หิยฺยตฺตนชฺชตนี**วิภตฺติโย สพฺพกาเลปิ โหนฺติ, **จ**สเทฺทน **ปญฺจมี** จฯ มา ภวติ, มา ภวา, มา ภวิสฺสตีติ วา อเตฺถ หิยฺยตฺตนชฺชตนีปญฺจมี วิภตฺติโย, เสสํ เนยฺยํ, โส มา ภวา, มา ภวี, มา เต ภวนฺตฺวนฺตรายาฯ มา ปจา, มา ปจี, มา ปจตุฯ มา คจฺฉา, มา คจฺฉี, มา คจฺฉตุฯ มา กญฺจิ ปาปมาคมา, มา อคมิ, มา คมา, มา คมี, มา คเมตุฯ ตฺวํ มา คโจฺฉ, มา คจฺฉิ, มา คจฺฉาหิ อิจฺจาทิฯ

อตีตกาลิกวิภตฺติฯ

๔๗๒. *ภวิสฺสนฺตี* สฺสติ สฺสนฺติ, สฺสสิ สฺสถ, สฺสามิสฺสาม, สฺสเต สฺสเนฺต, สฺสเส สฺสเวฺห, สฺสํสฺสาเมฺหฯ

สฺสตฺยาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ วจนานํ ***ภวิสฺสนฺตี***สญฺญา โหติฯ ภวิสฺสตีติ ภวิสฺสโนฺต, ตํกาลทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ ***ภวิสฺสนฺตี***ติ วุจฺจติฯ

๔๗๓. อนาคเต *ภวิสฺสนฺตี*ฯ

อนาคเต กาเล ***ภวิสฺสนฺตี***วิภตฺติ โหติฯ

อตีเตปิ ภวิสฺสนฺตี, ตํกาลวจนิจฺฉยา;
''อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺส''นฺติอาทิสุฯ

น อาคโต **อนาคโต,** ปจฺจยสามคฺคิยํ สติ อายตึ อุปฺปชฺชนารโหติ อโตฺถ, **อิ**การาคโม, วุทฺธิ**อวา**เทสา, สรโลปาทิ จฯ

ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติฯ ภวิสฺสสิ, ภวิสฺสถฯ ภวิสฺสามิ, ภวิสฺสามฯ ภวิสฺสเต, ภวิสฺสเนฺตฯ ภวิสฺสเส, ภวิสฺสเวฺหฯ ภวิสฺสํ, ภวิสฺสาเมฺหฯ

กเมฺม ยปฺปจฺจยโลโป, สุขํ ตยา อนุภวิสฺสเต, อนุภวิสฺสเนฺตฯ อนุภวิสฺสเส, อนุภวิสฺสเวฺหฯ อนุภวิสฺสํ, อนุภวิสฺสาเมฺหฯ **ปรสฺสปทเตฺต** อนุภวิสฺสติ เทวทเตฺตน, อนุภวิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ **ภาเว** ภวิสฺสเต เตน, **ย**ปฺปจฺจยโลปาภาเว อนุภูยิสฺสเต, อนุภูยิสฺสเนฺต อิจฺจาทิฯ **ภาเว** ภูยิสฺสเตฯ

ตถา ปจิสฺสติ, ปจิสฺสนฺติฯ ปจิสฺสสิ, ปจิสฺสถฯ ปจิสฺสามิ, ปจิสฺสามฯ ปจิสฺสเต, ปจิสฺสเนฺตฯ ปจิสฺสเส, ปจิสฺสเวฺหฯ ปจิสฺสํ, ปจิสฺสาเมฺหฯ

กเมฺม ปจฺจิสฺสเต โอทโน เทวทเตฺตน, ปจฺจิสฺสเนฺต อิจฺจาทิฯ **ปรสฺสปทเตฺต** ปจฺจิสฺสติ, ปจฺจิสฺสนฺติฯ ปจฺจิสฺสสิ, ปจฺจิสฺสถฯ ปจฺจิสฺสามิ, ปจฺจิสฺสามฯ

คจฺฉิสฺสติ, คจฺฉิสฺสนฺติฯ คจฺฉิสฺสสิ, คจฺฉิสฺสถฯ คจฺฉิสฺสามิ, คจฺฉิสฺสามฯ คจฺฉิสฺสเต, คจฺฉิสฺสเนฺตฯ คจฺฉิสฺสเส, คจฺฉิสฺสเวฺหฯ คจฺฉิสฺสํ, คจฺฉิสฺสาเมฺหฯ โสสคฺคํ คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติฯ คมิสฺสสิ, คมิสฺสถฯ คมิสฺสามิ, คมิสฺสาม อิจฺจาทิฯ

กเมฺม คจฺฉียิสฺสเต, คจฺฉิยิสฺสเนฺตฯ คจฺฉียิสฺสติ, คจฺฉียิสฺสนฺติ วา, คมียิสฺสเต, คมียิสฺสเนฺตฯ คมียิสฺสติ, คมียิสฺสนฺติ วา อิจฺจาทิฯ **ย**ปฺปจฺจยโลเป คมิสฺสเต , คมิสฺสเนฺตฯ คมิสฺสติ, คมิสฺสนฺติ วาฯ ตถา ฆมฺมิสฺสติ, ฆมฺมิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ภวิสฺสนฺตีวิภตฺติฯ

๔๘๔. กาลาติปตฺติ สฺสา สฺสํสุ, เสฺส สฺสถ, สฺสํสฺสามฺหา, สฺสถ สฺสิสุ, สฺสเส สฺสเวฺห, สฺสิํสฺสามฺหเสฯ

สฺสาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ **กาลาติปตฺติ**สญฺญา โหติฯ กาลสฺส อติปตนํ กาลาติปตฺติ, สา ปน วิรุทฺธปจฺจยูปนิปาตโต, การณเวกลฺลโต วา กฺริยาย อนภินิพฺพตฺติ, ตทฺทีปกตฺตา อยํ วิภตฺติ **กาลาติปตฺตี**ติ วุจฺจติฯ

๔๗๕. กฺริยาติปเนฺนตีเต กาลาติปตฺติฯ

กฺริยาติปนฺนมเตฺต อตีเต กาเล **กาลาติปตฺติ**วิภตฺติ โหติฯ กฺริยาย อติปตนํ **กฺริยาติปนฺนํ,** ตํ ปน สาธกสตฺติวิรเหน กฺริยาย อจฺจนฺตานุปฺปตฺติฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ น กฺริยา อตีตสเทฺทน โวหริตพฺพา, ตถาปิ ตกฺกิริยุปฺปตฺติปฺปฏิพนฺธกรกฺริยาย กาลเภเทน อตีตโวหาโร ลพฺภเตวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

กาลาติปตฺติปรสฺสปทปฐมปุริเสกวจนํ **สฺสา, อ**การิการาคมา, วุทฺธิ**อวา**เทสา จ, ‘‘กุวจิ ธาตู’’ติอาทินา **สฺสา สฺสามฺหา**วิภตฺตีนํ กฺวจิ รสฺสตฺตํ, **เสฺส**วจนสฺส จ **อ**ตฺตํฯ

โส เจ ปฐมวเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺส, อรหา อภวิสฺส, ภวิสฺส, อภวิสฺสา, ภวิสฺสาวา, เต เจ ตํ อลภิสฺสํสุ, อรหนฺต อภวิสฺสํสุ, ภวิสฺสํสุฯ เอวํ ตฺวํ อภวิสฺส, ภวิสฺส, อภวิเสฺส วา, ตุเมฺห อภวิสฺสถ, ภวิสฺสถฯ อหํ อภวิสฺสํ, ภวิสฺสํ, มยํ อภวิสฺสมฺห, ภวิสฺสมฺห, อภวิสฺสามฺหา, ภวิสฺสามฺหา วาฯ โส อภวิสฺสถ, อภวิสฺสิสุฯ อภวิสฺสเส, อภวิสฺสเวฺหฯ อภวิสฺสึ, อภวิสฺสามฺหเสฯ

กเมฺม อนฺวภวิสฺสถ, อนฺวภวิสฺสิสุฯ อนฺวภูยิสฺสถ วา อิจฺจาทิฯ **ปรสฺสปทเตฺต** อนฺวภวิสฺส, อนฺวภวิสฺสํสุฯ อนฺวภูยิสฺส วา อิจฺจาทิฯ **ภาเว** อภวิสฺสถ เทวทเตฺตน, อภูยิสฺสถฯ

ตถา โส เจ ตํ ธนํ อลภิสฺส, โอทนํ อปจิสฺส, ปจิสฺส, อปจิสฺสา, ปจิสฺสา วา, อปจิสฺสํสุ, ปจิสฺสํสุฯ อปจิสฺส, ปจิสฺส, อปจิเสฺส, ปจิเสฺส วา, อปจิสฺสถ, ปจิสฺสถฯ อปจิสฺสํ, ปจิสฺสํ, อปจิสฺสมฺห, ปจิสฺสมฺห, อปจิสฺสามฺหา, ปจิสฺสามฺหา วาฯ อปจิสฺสถ, ปจิสฺสถ, อปจิสฺสิสุ, ปจิสฺสิสุฯ อปจิสฺสเส, ปจิสฺสเส, อปจิสฺสเวฺห, ปจิสฺสเวฺหฯ อปจิสฺสึ, ปจิสฺสึ, อปจิสฺสามฺหเส, ปจิสฺสามฺหเสฯ

กเมฺม อปจิสฺสถ โอทโน เทวทเตฺตน, อปจิสฺสิสุฯ **ย**ปฺปจฺจยโลปาภาเว อปจียิสฺสถ อิจฺจาทิฯ **ปรสฺสปทเตฺต** อปจฺจิสฺส เตน, ปจฺจิสฺส, อปจฺจิสฺสา, ปจฺจิสฺสา วา, อปจฺจิสฺสํสุ, ปจฺจิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

โส อคจฺฉิสฺส, คจฺฉิสฺส, อคจฺฉิสฺสา, คจฺฉิสฺสาวา, อคจฺฉิสฺสํสุ, คจฺฉิสฺสํสุฯ ตฺวํ อคจฺฉิสฺส, คจฺฉิสฺส, อคจฺฉิเสฺส, คจฺฉิเสฺส วา, อคจฺฉิสฺสถ, คจฺฉิสฺสถฯ อคจฺฉิสฺสํ, คจฺฉิสฺสํ, อคจฺฉิสฺสมฺห, คจฺฉิสฺสมฺห, อคจฺฉิสฺสามฺหา, คจฺฉิสฺสามฺหา วาฯ อคมิสฺส, คมิสฺส, อคมิสฺสา, คมิสฺสา วา, อคมิสฺสํสุ, คมิสฺสํสุฯ อคมิสฺส, คมิสฺส, อคมิเสฺส วา, อคมิสฺสถ, คมิสฺสถฯ อคมิสฺสํ , คมิสฺสํ, อคมิสฺสมฺห, คมิสฺสมฺห, อคมิสฺสามฺหา, คมิสฺสามฺหา วาฯ อคจฺฉิสฺสถ, คจฺฉิสฺสถ วา อิจฺจาทิฯ

กเมฺม อคจฺฉียิสฺสถ, อคมียิสฺสถ, อคจฺฉียิสฺส, อคมียิสฺสอิจฺจาทิฯ ตถา อฆมฺมิสฺสา, อฆมฺมิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

กาลาติปตฺติวิภตฺติฯ

ปญฺจมี สตฺตมี วตฺต-มานา สมฺปตินาคเต;
ภวิสฺสนฺตี ปโรกฺขาที, จตโสฺสตีตกาลิกาฯ

ฉกาลิกวิภตฺติวิธานํฯ

วิกรณวิธาน

อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ, ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลโป, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจโย จฯ

‘‘ธาตูน’’นฺติ วตฺตมาเน –

๔๗๖. อิสุยมูนมโนฺต โจฺฉ วาฯ

อิสุยมุอิเจฺจเตสํ ธาตูนํ อโนฺต **โจฺฉ** โหติ วาฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท, ‘‘อโนฺต โจฺฉ วา’’ติ โยควิภาเคน **อาส**สฺสปิฯ โส สคฺคํ อิจฺฉติ, อิจฺฉนฺติฯ อิจฺฉสิ, อิจฺฉถฯ อิจฺฉามิ, อิจฺฉามฯ **จฺฉา**เทสาภาเว อสํโยคนฺตตฺตา ‘‘อเณฺญสุ จา’’ติ วุทฺธิ, เอสติ, เอสนฺติ อิจฺจาทิฯ

กเมฺม อตฺตโนปทสฺส เยภุเยฺยน ปรสฺสปทตฺตเมว ปโยชียติ, เตน เจตฺถ อตฺตโนปเท รูปานิ สงฺขิปิสฺสามฯ โส อิจฺฉียติ, เอสียติ, อิสฺสเต, อิสฺสติ, **ย**การสฺส ปุพฺพรูปตฺตํฯ ตถา อิจฺฉตุ, เอสตุฯ อิเจฺฉยฺย, เอเสยฺยฯ ปโรกฺขาหิยฺยตฺตนีสุ ปน รูปานิ สพฺพตฺถ ปโยคมนุคมฺม ปโยเชตพฺพานิ, อิจฺฉิ, เอสิฯ อิจฺฉิสฺสติ, เอสิสฺสติฯ อิจฺฉิสฺสา, เอสิสฺสา อิจฺจาทิฯ

ยมุ อุปรเม, **นิ**ปุโพฺพ, **จฺฉา**เทโส จฯ นิยจฺฉติ, นิยจฺฉนฺติฯ นิยมติ, นิยมนฺติฯ **สํ**ปุโพฺพ ‘‘สเย จา’’ติ **ญ**ตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจฯ สญฺญมติ, สญฺญมนฺติฯ

กเมฺม นิยจฺฉียติ, นิยมียติ, นิยมฺมติ, สญฺญมียติ วาฯ ตถา นิยจฺฉตุ, สญฺญมตุฯ นิยเจฺฉยฺย, สญฺญเมยฺยฯ นิยจฺฉิ, สญฺญมิฯ นิยจฺฉิสฺสติ, สญฺญมิสฺสติฯ นิยจฺฉิสฺส, สญฺญมิสฺส อิจฺจาทิฯ

อาส อุปเวสเน, โยควิภาเคน **จฺฉา**เทโส, รสฺสตฺตํฯ อจฺฉติ, อจฺฉนฺติฯ อจฺฉสิ, อจฺฉถฯ อจฺฉามิ, อจฺฉามฯ อญฺญตฺร **อุป**ปุโพฺพ อุปาสติ, อุปาสนฺติฯ อจฺฉียติ, อุปาสียติฯ อจฺฉตุ, อุปาสตุฯ อเจฺฉยฺย, อุปาเสยฺยฯ อจฺฉิ, อุปาสิฯ อจฺฉิสฺสติ, อุปาสิสฺสติฯ อจฺฉิสฺส, อุปาสิสฺส อิจฺจาทิฯ

ลภ ลาเภ, ลภติ, ลภนฺติฯ ลภสิ, ลภถฯ ลภามิ, ลภามฯ ลภเต, ลภเนฺตฯ ลภเส, ลภเวฺหฯ ลเภ, ลภาเมฺหฯ

กเมฺม ยการสฺส ปุพฺพรูปเตฺต กเต ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ปุริม**ภ**การสฺส **พ**กาโร, ลพฺภเต, ลพฺภเนฺตฯ ลพฺภติ, ลพฺภนฺติฯ ลพฺภตํ, ลพฺภตุฯ ลเพฺภ, ลเพฺภยฺยฯ

อชฺชตนิมฺหิ ‘‘วา, อนฺตโลโป’’ติ จ วตฺตมาเน –

๔๗๗. ลภสฺมา อี อึนํ ตฺถตฺถํฯ

ลภอิเจฺจตสฺมา ธาตุโต ปเรสํ อีอึนํ วิภตฺตีนํ **ตฺถ ตฺถํ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จฯ อลตฺถ, อลภิ, ลภิ, อลภึสุ, ลภึสุฯ อลโภ, ลโภ, อลภิ, ลภิ, อลภิตฺถ, ลภิตฺถฯ อลตฺถํ, อลภึ, ลภึ, อลภิมฺห, ลภิมฺห อิจฺจาทิฯ

ภวิสฺสนฺติมฺหิ ‘‘กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห’’ติ เอตฺถ **สปฺปจฺจย**คฺคหเณน **วจ มุจ ภุชา**ทิโต **สฺส**สฺส**ขา**เทโส, **วส ฉิท ลภา**ทิโต **ฉา**เทโส จ วา โหตีติ **สฺส**สฺส **ฉา**เทโส, ‘‘พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จา’’ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร, ลจฺฉติ, ลจฺฉนฺติฯ ลจฺฉสิ, ลจฺฉถฯ ลจฺฉามิ, ลจฺฉามฯ **ฉา**เทสาภาเว ลภิสฺสติ, ลภิสฺสนฺติฯ ลภิสฺสสิ, ลภิสฺสถฯ ลภิสฺสามิ, ลภิสฺสาม อิจฺจาทิฯ อลภิสฺส, อลภิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ, วจติ, วจนฺติฯ วจสิ, วจถฯ วจามิ, วจามฯ

กเมฺม อตฺตโนปเท, **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต –

๔๗๘. วจ วส วหาทีนมุกาโร วสฺส เยฯ

วจ วส วหอิเจฺจวมาทีนํ ธาตูนํ **ว**การสฺส **อุ**กาโร โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร, **อาทิ**สเทฺทน **วฑฺฒ**สฺส จฯ ‘‘วสฺส อ ว’’อิติ สมาเสน ทุติยเณฺจตฺถ **ว**คฺคหณํ อิจฺฉิตพฺพํ, เตน **อ**การสฺสปิ **อุ**กาโร โหติ, ปุริมปเกฺข ปรโลโปฯ ‘‘ตสฺส จวคฺค’’อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **จ**กาโร, ทฺวิตฺตํฯ อุจฺจเต, อุจฺจเนฺตฯ วุจฺจเต, วุจฺจเนฺตฯ วุจฺจติ, วุจฺจนฺติ วา อิจฺจาทิฯ ตถา วจตุ, วุจฺจตุฯ วเจยฺย, วุเจฺจยฺยฯ อวจา, อวจฺจา, อวจู, อวจฺจูฯ อวจ, อวโจ, อวจฺจุตฺถฯ อวจ, อวจํ, อวจมฺหาฯ อวจุตฺถ อิจฺจาทิฯ

๔๗๙. วจสฺสชฺชตนิมฺหิ มกาโร โอฯ

วจอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **อ**กาโร **โอ**ตฺตมาปชฺชเต อชฺชตนิมฺหิ วิภตฺติมฺหิฯ อโวจิ, อโวจุํฯ อโวโจ, อโวจุตฺถฯ อโวจิํ, อโวจุมฺห, **อุ**การาคโมฯ อโวจ, รสฺสตฺตํ, อโวจุ อิจฺจาทิฯ อวุจฺจิตฺถฯ

ภวิสฺสนฺติมฺหิ **สปฺปจฺจย**คฺคหเณน **สฺส**สฺส **ขา**เทโส, ‘‘พฺยญฺชนนฺตสฺสา’’ติ วตฺตมาเน ‘‘โก เข จา’’ติ ธาตฺวนฺตสฺส **กา**เทโส, วกฺขติ, วกฺขนฺติฯ วกฺขสิ, วกฺขถฯ วกฺขามิ, วกฺขาม อิจฺจาทิฯ

วส นิวาเส, วสติ, วสนฺติฯ

กเมฺม อุตฺตํ, ปุพฺพรูปตฺตญฺจ วุสฺสติ, วุสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ วสตุฯ วเสยฺยฯ อวสิ, วสิฯ

ภวิสฺสนฺติยํ **สฺส**สฺส **ฉา**เทโส, ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร จ, วจฺฉติ, วจฺฉนฺติฯ วจฺฉสิ, วจฺฉถฯ วจฺฉามิ, วจฺฉามฯ วสิสฺสติ, วสิสฺสนฺติฯ อวสิสฺส, อวสิสฺสํสุฯ

ตถา **รุท** อสฺสุวิโมจเน, โรทติ, รุจฺฉติฯ โรทิสฺสติ อิจฺจาทิฯ

กุส อโกฺกเส, **อา**ปุโพฺพ ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ, **อ**ปฺปจฺจยวุทฺธิโย จฯ อโกฺกสติฯ อโกฺกสตุฯ อโกฺกเสยฺยฯ

‘‘อนฺตโลโป’’ติ วตฺตเต, มณฺฑูกคติยา ‘‘วา’’ติ จฯ

๔๘๐. กุสสฺมา ที จฺฉิฯ

กุส อิเจฺจตสฺมา ธาตุโต อีวิภตฺติสฺส **จฺฉิ**อาเทโส โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จฯ อโกฺกจฺฉิ มํ, อโกฺกสิ วาฯ อโกฺกสิสฺสติฯ อโกฺกสิสฺส อิจฺจาทิฯ

วห ปาปุณเน, วหติ, วหนฺติฯ

กเมฺม อตฺตโนปเท, **ย**ปฺปจฺจเย จ กเต –

‘‘เย’’ติ วตฺตเตฯ

๔๘๑. ห วิปริยโย โล วาฯ

หการสฺส วิปริยโย โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร, **ย**ปฺปจฺจยสฺส จ **ล**กาโร โหติ วาฯ ววตฺถิตวิภาส โตฺถยํ **วา**สโทฺท, เตน ''คยฺหตี''ติอาทีสุ **ล**ตฺตํ น โหติ, นิมิตฺตภูตสฺส **ย**การเสฺสเวตํ **ล**ตฺตํ, ''วจวส''อิจฺจาทินา อุตฺตํฯ วุยฺหติ, วุลฺหติ, **วุ**ยฺหนฺติฯ วหตุ, วุยฺหตุฯ วเหยฺย, วุเยฺหยฺยฯ อวหี, อวุยฺหิตฺถ, อวหิตฺถฯ อวหิสฺสติ, วุยฺหิสฺสติฯ อวหิสฺส, อวุยฺหิสฺส อิจฺจาทิฯ

ชร วโยหานิมฺหิฯ

๔๘๒. ชรมรานํ ชีรชียฺยมียฺยา วาฯ

ชรมร อิเจฺจเตสํ ธาตูนํ **ชีรชียฺยมียฺยา**เทสา โหนฺติ วา, สรโลปาทิฯ ชีรติ, ชีรนฺติฯ ชียฺยติ, ชียฺยนฺติฯ ''กฺวจา''ทิสุเตฺตน เอกยการสฺส กฺวจิ โลโป โหติฯ ชียติ, ชียนฺติฯ

กเมฺม ชีรียติ, ชีรียนฺติฯ ชียิยฺยติ, ชียิยฺยนฺติฯ ชีรตุ, ชียฺยตุฯ ชีเรยฺย, ชีเยฺยยฺยฯ อชีรี, ชีรี, ชียฺยีฯ ชีริสฺสติ, ชียฺยิสฺสติฯ อชีริสฺส, อชียฺยิสฺสฯ

มร ปาณจาเค, **มียฺยา**เทโส, มียฺยติ, มียฺยนฺติฯ มียติ, มียนฺติ วาฯ มรติ, มรนฺติ อิจฺจาทิฯ

ทิส เปกฺขเณฯ

๔๘๓. ทิสสฺส ปสฺส ทิสฺส ทกฺขา วาฯ

ทิสอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ปสฺส ทิสฺส ทกฺข**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วาฯ ววตฺถิตวิภาส โตฺถยํ **วา**สโทฺท, เตน **ทิสฺสา**เทโส กมฺมนิ สพฺพธาตุเก เอวฯ ปสฺสติ, ปสฺสนฺติฯ ทกฺขติ, ทกฺขนฺติฯ

กมฺมนิ ยการโลโป, ทิสฺสเต, ทิสฺสเนฺตฯ ทิสฺสติ, ทิสฺสนฺติฯ วิปสฺสียติ, ทกฺขียติฯ ปสฺสตุ, ทกฺขตุ, ทิสฺสตุฯ ปเสฺสยฺย, ทเกฺขยฺย, ทิเสฺสยฺยฯ

หิยฺยตฺตนิยํ ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา ธาตุอิการสฺส **อ**ตฺตํ, อทฺทสา, อทฺทสฯ **กมฺมนิ** อทิสฺสฯ

ตถา อปสฺสิ, ปสฺสิ, อปสฺสึสุ, ปสฺสึสุฯ อปสฺสิ, ปสฺสิ, อปสฺสิตฺถ, ปสฺสิตฺถฯ อปสฺสึ, ปสฺสึ, อปสฺสิมฺห, ปสฺสิมฺหฯ อทฺทสิ, ทสิ, อทฺทสํสุ, ทสํสุฯ **กมฺมนิ** อทิสฺสํสุฯ อทฺทกฺขิ, อทฺทกฺขึสุฯ

ปสฺสิสฺสติ, ปสฺสิสฺสนฺติฯ ''ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จา''ติ โยควิภาเคน **สฺส**สฺส โลโป, **อิ**การาคโม จ, ทกฺขิติ, ทกฺขินฺติฯ โลปาภาเว ทกฺขิสฺสติ, ทกฺขิสฺสนฺติฯ อปสฺสิสฺส, อทกฺขิสฺส อิจฺจาทิฯ

สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุฯ

''สพฺพตฺถา''ติ วตฺตเต, มณฺฑูกคติยา ''กฺวจี''ติ จฯ

๔๘๔. สทสฺส สีทตฺตํฯ

สทอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **สีทา**เทโส โหติ สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ กฺวจิฯ เสสํ เนยฺยํฯ นิสีทติ, นิสีทนฺติฯ **ภาเว** นิสชฺชเต, อิธ กฺวจาธิกาเรน **สีทา**-เทโส น ภวติฯ นิสีทตุฯ นิสีเทฯ นิสีทิฯ นิสีทิสฺสติฯ นิสีทิสฺส อิจฺจาทิฯ

ยช เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุฯ ยชติ, ยชนฺติฯ

กมฺมนิ ''ยมฺหี''ติ วตฺตเตฯ

๔๘๕. **ยชสฺสาทิสฺสิ**ฯ

ยชอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส อาทิสฺส **ย**การสฺส **อิ**การาเทโส โหติ **ย**ปฺปจฺจเย ปเร, สรโลโปฯ อิชฺชเต มยา พุโทฺธฯ ตถา ยชตุ, อิชฺชตํฯ ยเช, อิเชฺชถฯ ยชิ, อิชฺชิตฺถฯ ยชิสฺสติ, อิชฺชิสฺสเตฯ ยชิสฺส, อิชฺชิสฺสถ อิจฺจาทิฯ

วท วิยตฺติยํ วาจายํ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจโย จฯ

''วา''ติ วตฺตเตฯ

๔๘๖. **วทสฺส วชฺชํ**ฯ

วทอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **วชฺชา**เทโส โหติ วา สพฺพาสุ วิภตฺตีสุฯ วิภตฺยาธิการตฺตา เจตฺถ สพฺพาสูติ อตฺถโต สิทฺธํฯ

''วา''ติ วตฺตเตฯ

๔๘๗. **โลปเญฺจตฺตมกาโร**ฯ

ภูวาทิโต ปโร **อ**ปฺปจฺจโย **เอตฺต**มาปชฺชเต, โลปญฺจ วาฯ วิกรณการิยวิธิปฺปกรณโต เจตฺถ **อ**กาโรติ **อ**ปฺปจฺจโย คยฺหติฯ

ภูวาทิโต ชุโหตฺยาทิ-โต จ **อ**ปฺปจฺจโย ปโร;
โลปมาปชฺชเต นาโญฺญ, ววตฺถิตวิภาสโตติฯ

อปฺปจฺจยสฺส **เอ**กาโร, สรโลปาทิ, วเชฺชติ, วเทติ, วทติ, **อนฺติ**มฺหิ –

๔๘๘. **กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺปจฺจยานํ ทีฆวิปรีตาเทสโลปาคมา จ**ฯ

อิธ ธาตฺวาธิกาเร อาขฺยาเต, กิตเก จ อวิหิตลกฺขเณสุ ปโยเคสุ กฺวจิ ธาตูนํ, ตฺยาทิวิภตฺตีนํ, ธาตุวิหิตปฺปจฺจยานญฺจ ทีฆตพฺพิปรีตอาเทสโลปาคมอิเจฺจตานิ การิยานิ ชินวจนานุรูปโต ภวนฺติฯ ตตฺถ –

นามฺหิ รโสฺส กิยาทีนํ, สํโยเค จญฺญธาตุนํ;
อายูนํ วา วิภตฺตีนํ, มฺหา, สฺสานฺตสฺส จ รสฺสตาฯ

คมิโต จฺฉสฺส โญฺฉ วาสฺส, คมิสฺสชฺชตนิมฺหิ คา;

อุจาคโม วา ตฺถเมฺหสุ, ธาตูนํ ยมฺหิ ทีฆตาฯ

เอเยฺยยฺยาเสยฺยาเมตฺตญฺจ, วา เสฺสเสฺสตฺตญฺจ ปาปุเณ;
โอการา อตฺตมิตฺตญฺจ, อาตฺถา ปโปฺปนฺติ วา ตฺถเถฯ

ตถา พฺรูโตติ อนฺตีนํ, ออุ วาห จ ธาตฺยา;
ปโรกฺขาย วิภตฺติมฺหิ, อนพฺภาสสฺส ทีฆตาฯ

สํโยคโนฺต อกาเรตฺถ, วิภตฺติปฺปจฺจยาทิ ตุ;
โลป มาปชฺชเต นิจฺจ-เมกาโรการโต ปโรติฯ

เอการโต ปรสฺส **อนฺติอ**การสฺส โลโป, วเชฺชนฺติ, วเทนฺติ, วทนฺติฯ วเชฺชสิ, วเทสิ, วทสิ, วเชฺชถ, วเทถ, วทถฯ วเชฺชมิ, วชฺชามิ, วเทมิ, วทามิ, วเชฺชม, วเทม, วชฺชาม, วทามฯ

กมฺมนิ วชฺชียติ, วชฺชียนฺติฯ วชฺชติ, วชฺชนฺติฯ วทียติ วาฯ วเชฺชตุ, วเทตุ, วทตุฯ วเชฺช, วเชฺชยฺย, วเท, วเทยฺย, วเชฺชยฺยุํ, วเทยฺยุํฯ วเชฺชยฺยาสิ, วเชฺชสิ, วเทยฺยาสิฯ อวทิ, วทิ, วทิํสุฯ วทิสฺสติ, วทิสฺสนฺติฯ อวทิสฺส อิจฺจาทิฯ

กมุ ปทวิเกฺขเป, **อ**ปฺปจฺจเย กเต ‘‘กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว’’ติ ทฺวิตฺตํ, **ก**วคฺคสฺส **จ**วโคฺคฯ

อพฺภาสคฺคหณมนฺตคฺคหณํ, **วา**คฺคหณญฺจ วตฺตเตฯ

๔๘๙. นิคฺคหีตญฺจฯ

อพฺภาสเนฺต **นิคฺคหีต**ญฺจาคโม โหติ วาฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท, เตน **กมา**ทีนเมเวตํฯ จงฺกมติ, จงฺกมนฺติ อิจฺจาทิฯ กมติ, กมนฺติ อิจฺจาทิฯ

จล กมฺปเน, จญฺจลติ, จลติฯ

จล ทลเน, ททฺทลฺลติฯ

เฌจินฺตายํ, **อ**ปฺปจฺจเย ‘‘โอ, สเร, เอ’’ติ จ อธิกิจฺจ ‘‘เต อาวายา’’ติ โยควิภาเคน อการิเตปิ **เอ**การสฺส **อายา**เทโส, ฌายติ, ฌายนฺติ อิจฺจาทิ, วิเสสวิธานํฯ

อวุทฺธิกภูวาทินโยฯ

ตุท พฺยถเน, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปฺปจฺจโย, ‘‘อเญฺญสุ จา’’ติ **เอ**ตฺถานุวตฺติต **วา**คฺคหเณน **ตุทา**ทีนํ วุทฺธิอภาโวว วิเสโส, ตุทติ, ตุทนฺติฯ ตุทสิ, ตุทถฯ ตุทามิ, ตุทามฯ

กเมฺม ‘‘ตสฺส จวคฺค’’อิจฺจาทินา สทการสฺส **ย**ปฺปจฺจยสฺส **ช**กาโร ทฺวิตฺตํ, ตุชฺชเต, ตุชฺชเนฺตฯ ตุชฺชติ, ตุชฺชนฺติ, ตุชฺชเร วาฯ ตถา ตุทตุ, ตุทนฺตุฯ ตุเท, ตุเทยฺย, ตุเทยฺยุํฯ อตุทิ, ตุทิํสุฯ อตุทิ, อตุทิตฺถฯ อตุทิํ, อตุทิมฺหฯ อตุชฺชิตฺถ, อตุชฺชิฯ ตุทิสฺสติฯ อตุทิสฺส อิจฺจาทิฯ

วิส ปเวสเน **ป**ปุโพฺพ, โส คามํ ปวิสติ, ปวิสนฺติฯ ปวิสสิ, ปวิสถฯ ปวิสามิ, ปวิสามฯ

กเมฺม ปวิสิยฺยเต, ปวิสิยฺยเนฺตฯ ปวิสิยฺยติ, ปวิสิยฺยนฺติฯ ปวิสฺสเต วาฯ ตถา ปวิสตุ, ปวิสนฺตุฯ ปวิเสยฺยฯ ปาวิสิ, ปวิสิ, ปาเวกฺขิ ปถวึ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา อชฺชตนิมฺหิ **วิส**สฺส เวกฺขาเทโส จฯ ปาวิสึสุ, ปวิสึสุฯ

กเมฺม ปาวิสียิตฺถ, ปวิสียิตฺถ, ปาวิสียิ, ปวิสียิฯ ปวิสิสฺสติ, ปวิสิสฺสนฺติฯ ปวิสียิสฺสเต, ปวิสิสฺสเตฯ ปาวิสิสฺสฯ ปาวิสียิสฺส อิจฺจาทิฯ

นุท เขเป, นุทติ, นุทนฺติฯ

ทิส อติสชฺชเน, อุทฺทิสติ, อุทฺทิสนฺติฯ

ลิข เลขเน, ลิขติ, ลิขนฺติฯ

ผุส สมฺผเสฺส, ผุสติ, ผุสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ตุทาทินโยฯ

หู, ภู สตฺตายํ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ ‘‘ภูวาทิโต อ’’อิติ **อ**ปฺปจฺจโย, ‘‘วา’’ติ อธิกิจฺจ ‘‘โลปเญฺจตฺตมกาโร’’ติ ภูวาทิโต ปรสฺส อปฺปจฺจยสฺส โลโป, ‘‘อเญฺญสุ จา’’ติ วุทฺธิฯ โส โหติ, เต โหนฺติ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ปรสรสฺส โลโปฯ โหสิ, โหถฯ โหมิ, โหมฯ **ภาเว** หูยเตฯ

ตถา โหตุ, โหนฺตุฯ โหหิ, อนการปรตฺตา **หิ**โลโป น ภวติ, โหถฯ โหมิ, โหมฯ **ภาเว** หูยตํฯ

สตฺตมิยํ สรโลปาทิ, เหยฺย, เหยฺยุํฯ เหยฺยาสิ, เหยฺยาถฯ เหยฺยามิ, เหยฺยามฯ เหยฺยํ วาฯ **ภาเว** หูเยถฯ

หิยฺยตฺตนิยํ อปฺปจฺจยโลเป ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **หู**ธาตุสฺส **อู**การสฺส **อุวา**เทโสฯ อหุวา, อหุวุ, อหุวูฯ อหุว, อหุโว, อหุวตฺถฯ อหุวํ, อหุวมฺหฯ อหุวตฺถ, อหุวตฺถุํฯ อหุวเส, อหุววฺหํฯ อหุวึ, อหุวมฺหเสฯ **ภาเว** อหูยตฺถฯ

อชฺชตนิมฺหิ ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **หู**โต อีวิภตฺติสฺส โลโป รสฺสตฺตํ, โส อหุ, โลปาภาเว ‘‘กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหี’’ติ เอตฺถ ‘‘สตฺตมชฺชตนิมฺหี’’ติ โยควิภาเคน **สา**คโม, วุทฺธิ, อโหสิ, อเหสุํ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **โอ**การ**เสฺส**กาโรฯ อหวุํ วาฯ อโหสิ, อโหสิตฺถฯ อโหสึ, อหุํ, ปรสรสฺส โลโป, รสฺสตฺตญฺจ, อโหสิมฺห, อหุมฺห, รสฺสตฺตํฯ **ภาเว** อหูยิตฺถฯ

‘‘หิ โลปํ วา’’ติ อิโต ‘‘โลโป, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๙๐. โหติสฺสเร’โหเห ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จฯ

หูอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส สโร **เอห โอห เอตฺต**มาปชฺชเต ภวิสฺสนฺติมฺหิ วิภตฺติมฺหิ, **สฺส**สฺส จ โลโป โหติ วาฯ **อิ**การาคโม, สรโลปาทิฯ

เหหิติ, เหหินฺติฯ เหหิสิ, เหหิถฯ เหหามิ, เหหามฯ โลปาภาเว – เหหิสฺสติ, เหหิสฺสนฺติฯ เหหิสฺสสิ, เหหิสฺสถฯ เหหิสฺสามิ, เหหิสฺสามฯ **โอหาเทเส** – โหหิติ, โหหินฺติฯ โหหิสิ, โหหิถฯ โหหามิ, โหหามฯ ตถา โหหิสฺสติ, โหหิสฺสนฺติฯ โหหิสฺสสิ, โหหิสฺสถฯ โหหิสฺสามิ, โหหิสฺสามฯ **เอการาเทเส** – เหติ, เหนฺติฯ เหสิ, เหถฯ เหมิ , เหมฯ เหสฺสติ, เหสฺสนฺติฯ เหสฺสสิ, เหสฺสถฯ เหสฺสามิ, เหสฺสามฯ **ภาเว** หุยิสฺสเตฯ

กาลาติปตฺติยํ อหวิสฺส, อหวิสฺสํสุฯ อหุยิสฺสถ อิจฺจาทิฯ

หู, ภู สตฺตายํ, ภู อิตีธ **อนุ**ปุโพฺพ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ **อ**ปฺปจฺจยสฺส โลปวุทฺธิโย, อนุโภติ, อนุโภนฺติฯ อนุโภสิ, อนุโภถฯ อนุโภมิ, อนุโภมฯ

กเมฺม อนุภูยติ, อนุภูยนฺติฯ ตถา อนุโภตุ, อนุโภนฺตุฯ อนุโภหิ, อนุโภถฯ อนุโภมิ, อนุโภมฯ อนุภูยตุ, อนุภูยนฺตุฯ อนุภเว, อนุภเวยฺยฯ อนุภูเยยฺยฯ อนุโภสิ, อนุภวิฯ อนุโภสฺสติ, อนุโภสฺสนฺติฯ อนุโภสฺสสิ, อนุโภสฺสถฯ อนุโภสฺสามิ, อนุโภสฺสามฯ อนุภวิสฺสติ วาฯ อนุโภสฺส, อนุภวิสฺส วา อิจฺจาทิฯ

สี สเย **อ**ปฺปจฺจยโลโป, วุทฺธิ จ, เสติ, เสนฺติฯ เสสิ, เสถฯ เสมิ, เสมฯ เสเต, เสเนฺต อิจฺจาทิฯ

อปฺปจฺจยโลปาภาเว –

‘‘สเร’’ติ วตฺตเต, **ธาตุ**คฺคหณญฺจฯ

๔๙๑. เอ อยฯ

เอการสฺส ธาตฺวนฺตสฺส สเร ปเร **อยา**เทโส โหติ, สรโลปาทิฯ สยติ, สยนฺติฯ สยสิ, สยถฯ สยามิ, สยามฯ

กเมฺม อติปุโพฺพ, ‘‘กฺวจิ ธาตฺวา’’ทินา ยมฺหิ รสฺสสรสฺส ธาตฺวนฺตสฺส ทีโฆ, อติสียเต, อติสียเนฺตฯ อติสียติ, อติสียนฺติฯ **ภาเว** สียเตฯ

ตถา เสตุ, เสนฺตุฯ เสหิ, เสถฯ เสมิ, เสมฯ สยตุ, สยนฺตุฯ สย, สยาหิ, สยถฯ สยามิ, สยามฯ สยตํ, สยนฺตํฯ สยสฺสุ, สยโวฺหฯ สเย, สยามเสฯ อติสียตํ, อติสียนฺตํฯ อติสียตุ, อติสียนฺตุฯ **ภาเว** สียตํฯ

สเย, สเยยฺย, สเยยฺยุํฯ อติสีเยยฺยฯ **ภาเว** สีเยถฯ

อสยิ, สยิ, อสยิํสุ, สยิํสุ, อสยุํฯ สาคเม อติเสสิ, อติเสสุํฯ **กเมฺม** อจฺจสียิตฺถ, อจฺจสียิ, อติสียิฯ **ภาเว** สียิตฺถฯ

สยิสฺสติ, สยิสฺสนฺติฯ **อิ**การาคมาภาเว เสสฺสติ, เสสฺสนฺติฯ **กเมฺม** อติสียิสฺสถ, อติสียิสฺสติฯ **ภาเว** สียิสฺสเตฯ

อสยิสฺสา, อสยิสฺสํสุฯ **กเมฺม** อจฺจสียิสฺสถ อิจฺจาทิฯ

นี ปาปุณเน, **ทฺวิกมฺมโกย**ํ, อชํ คามํ เนติ, เนนฺติฯ เนสิ, เนถฯ เนมิ, เนมฯ โลปาภาเว นยติ, นยนฺติ อิจฺจาทิฯ **กเมฺม** นียเต คามํ อโช เทวทเตฺตน, นียเร, นียเนฺตฯ นียติ, นียนฺติฯ

ตถา เนตุ, นยตุฯ นียตํ, นียนฺตํฯ นเย, นเยยฺยฯ นีเยถ, นีเยยฺยฯ อนยิ, นยิ, อนยิํสุ, นยิํสุฯ วิเนสิ, วิเนสุํฯ อนียิตฺถ, นียิตฺถฯ นยิสฺสติ , เนสฺสติฯ นยิสฺสเต, นียิสฺสเต, นียิสฺสติฯ อนยิสฺส, อนียิสฺส อิจฺจาทิฯ

ฐา คตินิวตฺติมฺหิ, ‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๔๙๒. ฐา ติฏฺฐฯ

ฐาอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ติฏฺฐา**เทโส โหติ วาฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท, **อ**ปฺปจฺจยโลโปฯ ติฏฺฐติ, ติฏฺฐนฺติฯ ฐาติ, ฐนฺติฯ โลปาภาเว ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ฐา**โต **ห**การาคโม จ รสฺสตฺตํ, **สํ**ปุโพฺพ สณฺฐหติ, สณฺฐหนฺติฯ **เอ**เตฺต อธิเฏฺฐติ, อธิเฏฺฐนฺติฯ

กเมฺม –

๔๙๓. ยมฺหิ ทาธา มา ฐา หา ปา มห มถาทีนมีฯ

ภาวกมฺมวิสเย **ย**มฺหิ ปจฺจเย ปเร **ทา ธา มา ฐา หาปา มห มถ** อิจฺจวมาทีนํ ธาตูนํ อโนฺต อีการมาปชฺชเต, นิจฺจโตฺถยมารโมฺภฯ อุปฏฺฐียติ, อุปฏฺฐียนฺติฯ **ห**การาคเม รสฺสตฺตํ, อีการาคโม จ, ปติฏฺฐหียติ, ปติฏฺฐหียนฺติฯ **ภาเว** ฐียเตฯ

ตถา ติฏฺฐตุ, ติฏฺฐนฺตุฯ ฐาตุ, ฐนฺตุฯ สณฺฐหตุ, สณฺฐหนฺตุฯ ติเฏฺฐ, ติเฏฺฐยฺยฯ สเณฺฐ, สเณฺฐยฺย, สเณฺฐยฺยุํฯ สณฺฐเห, สณฺฐเหยฺยุํฯ อฏฺฐาสิ, อฏฺฐํสุฯ สณฺฐหิ, สณฺฐหิํสุฯ ปกิฏฺฐิสฺสติ, ปติฏฺฐิสฺสนฺติฯ ฐสฺสติ, ฐสฺสนฺติฯ ปติฏฺฐหิสฺสติ, ปติฏฺฐหิสฺสนฺติฯ ปติฏฺฐิสฺส, ปติฏฺฐิสฺสํสุฯ ปติฏฺฐหิสฺส, ปติฏฺฐหิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

ปา ปาเน, ‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๔๙๔. ปา ปิโพฯ

ปาอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ปิพา**เทโส โหติ วาฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ

ปิพติฯ ปิพตุฯ ปิเพยฺยฯ ‘‘กฺวจิ ธาตฺวา’’ทินา **พ**การสฺส **ว**กาโร, ปิวติ, ปิวนฺติฯ ปาติ, ปานฺติ, ปนฺติ วาฯ ปียเต, ปียเนฺตฯ ปียติ, ปียนฺติฯ ปิวตุฯ ปิเวยฺยฯ อปายิ, ปิวิฯ ปิวิสฺสติฯ อปิวิสฺส อิจฺจาทิฯ

อส ภุวิ, วิภตฺตุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจยโลโป, อส อิตีธ –

‘‘อสสฺมา, อนฺตโลโป’’ติ จ วตฺตเตฯ

๔๙๕. ติสฺส ตฺถิตฺตํฯ

อสอิเจฺจตสฺมา ธาตุมฺหา ปรสฺส **ติ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถิ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จฯ อตฺถิฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๔๙๖. สพฺพตฺถาสสฺสาทิ โลโป จฯ

สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ จ **อส**อิเจฺจตาย ธาตุยา อาทิสฺส โลโป โหติ วา, ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ สนฺติฯ

‘‘อสสฺมา, อนฺตโลโป’’ติ จ อธิกาโรฯ

๔๙๗. สิมฺหิ จฯ

อสธาตุสฺส อนฺตโลโป โหติ **สิมฺหิ** วิภตฺติมฺหิ จฯ ตฺวํ อสิฯ

๔๙๘. ถสฺส ตฺถตฺตํฯ

อสอิเจฺจตาย ธาตุยา ปรสฺส **ถ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จฯ ตุเมฺห อตฺถฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๔๙๙. อสสฺมา มิมานํ มฺหิมฺหานฺตโลโป จฯ

อสอิเจฺจตาย ธาตุยา ปราสํ **มิ ม**อิเจฺจตาสํ วิภตฺตีนํ **มฺหิมฺห**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จฯ อมฺหิ, อมฺหฯ อสฺมิ, อสฺมฯ

๕๐๐. ตุสฺส ตฺถุตฺตํฯ

อสอิเจฺจตาย ธาตุยา ปรสฺส **ตุ**สฺส วิภตฺติสฺส **ตฺถุ**ตฺตํ โหติ, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จฯ อตฺถุฯ **อส**สฺสาทิโลโป จ, สนฺตุฯ อาหิ, อตฺถฯ อสฺมิ, อสฺมฯ

สตฺตมิยํ อสสฺสาทิโลโป, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **อส**โต **เอยฺยเอยฺยุํ** วิภตฺตีนํ **อิยาอิยุ**ญฺจ โหนฺติฯ สิยา, สิยุํฯ

โลปาภาเว ‘‘กฺวจิ ธาตฺวา’’ทินา **อส**โต **เอยฺยา**ทีนํ สธาตฺวนฺตานํ **สฺส สฺสุ สฺส สฺสถ สฺสํ สฺสาม**อาเทสา โหนฺติฯ

เอวมสฺส วจนีโย, อสฺสุฯ อสฺส, อสฺสถฯ อสฺสํ, อสฺสามฯ

อชฺชตนิยํ อการาคโม, ทีโฆ จ, อาสิ, อาสึสุ, อาสุํฯ อาสิ, อาสิตฺถฯ อาสึ, อาสิมฺหฯ

‘‘วา , อสสฺสา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๐๑. อสพฺพธาตุเก ภูฯ

อสเสฺสว ธาตุสฺส **ภู**อาเทโส โหติ วา อสพฺพธาตุเกฯ ภวิสฺสติ, ภวิสฺสนฺติฯ อภวิสฺส, อภวิสฺสํสุฯ

วาติ กิมตฺถํ? อาสุํฯ

พฺรู วิยตฺติยํ วาจายํ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจยโลโป จฯ

‘‘กฺวจี’’ติ วตฺตเตฯ

๕๐๒. พฺรูโต อี ติมฺหิฯ

พฺรูอิเจฺจตาย ธาตุยา ปโร อีการาคโม โหติ **ติ**มฺหิ วิภตฺติมฺหิ กฺวจิ, วุทฺธิ**อวา**เทสา, สรโลปาทิฯ พฺรวีติ, พฺรูติ, ‘‘อเญฺญสุ จา’’ติ สุตฺตานุวตฺติตวาคฺคหเณน **พฺรู**ธาตุสฺส พฺยญฺชเน วุทฺธิ น โหติ, **พหุวจเน** ‘‘ฌลานมิยุวา สเร วา’’ติ อูการสฺส สเร **อุวา**เทโส, พฺรุวนฺติฯ ‘‘กฺวจิ ธาตุ วา’’ทินา **พฺรูโต ติอนฺตีนํ** วา **อ อุ** อาเทสา **พฺรู**สฺส **อาหา**เทโส จฯ

> อาห, อาหุฯ พฺรูสิ, พฺรูถฯ พฺรูมิ, พฺรูมฯ พฺรูเต, พฺรุวเนฺตฯ พฺรูเส, พฺรุวเวฺหฯ พฺรุเว, พฺรูเมฺหฯ พฺรูตุ, พฺรุวนฺตุฯ พฺรูหิ, พฺรูถฯ พฺรูมิ, พฺรูมฯ พฺรูตํ, พฺรุวนฺตํฯ พฺรุเว, พฺรุเวยฺย, พฺรุเวยฺยุํฯ พฺรุเวยฺยาสิ, พฺรุเวยฺยาถฯ พฺรุเวยฺยามิ, พฺรุเวยฺยามฯ พฺรุเวถ, พฺรุเวรํฯ อพฺรุวา, อพฺรุวูฯ

ปโรกฺขายํ ‘‘พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขาย’’นฺติ **พฺรู**ธาตุสฺส **อาห**อาเทโส, สรโลปาทิ, สุปิเน กิร มาห, เตนาหุ โปราณา, อาหํสุ วา อิจฺจาทิฯ

อชฺชตนิยํ อพฺรวิ, อพฺรุวิ, อพฺรวุํฯ พฺรวิสฺสติฯ อพฺรวิสฺส อิจฺจาทิฯ

หน หิํสาคตีสุ, **ติ**มฺหิ กฺวจิ **อ**ปฺปจฺจยโลโป, หนฺติ, หนติ, หนนฺติฯ หนสิ, หนถฯ หนามิ, หนามฯ

กเมฺม ‘‘ตสฺส จวคฺค’’อิจฺจาทินา **ญ**ตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ, หญฺญเต, หญฺญเนฺต, หญฺญเรฯ หญฺญติ, หญฺญนฺติฯ หนตุ, หนนฺตุฯ หเนยฺยฯ

‘‘หนสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๕๐๓. วโธ วา สพฺพตฺถฯ

หนอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **วธา**เทโส โหติ วา สพฺพตฺถ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ, ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ วเธติฯ วธียติฯ วเธตุฯ วธียตุฯ วเธยฺยฯ อวธิ, อวธิํสุฯ อหนิ, อหนิํสุฯ วธิสฺสติ, หนิสฺสติฯ **ขา**เทเส ปฏิหงฺขามิ, ปฏิหนิสฺสามิฯ อวธิสฺส, อหนิสฺส อิจฺจาทิฯ

หูวาทินโยฯ

หุ ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อ**ปฺปจฺจโย จ, ‘‘กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว’’ติ ทฺวิตฺตํ, ‘‘ปุโพฺพพฺภาโส’’ติ อพฺภาสสญฺญาฯ

‘‘อพฺภาเส’’ติ วตฺตเตฯ

๕๐๔. **หสฺส โชฯ**

หการสฺส อพฺภาเส วตฺตมานสฺส **โช** โหติฯ ‘‘โลปเญฺจตฺต มกาโร’’ติ **อ**ปฺปจฺจยโลโป, วุทฺธิฯ ชุโหติฯ

โลปาภาเว ‘‘ฌลานํ, สเร’’ติ จ วตฺตมาเน –

๕๐๕. **ยวการา จฯ**

ฌลสญฺญานํ อิวณฺณุวณฺณานํ **ย**การวการาเทสา โหนฺติ สเร ปเรติ อปทนฺตสฺส **อุ**การสฺส **ว**กาโรฯ

ชุหฺวติ, ชุโหติ, ชุหฺวนฺติ, ชุโหนฺติฯ ชุหฺวสิ, ชุโหสิ, ชุหฺวถ, ชุโหถฯ ชุหฺวามิ, ชุโหมิ, ชุหฺวาม, ชุโหมฯ

กมฺมฺ ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ทีโฆ, หูยเต, หูยเนฺตฯ หูยติ, หูยนฺติฯ

ตถา ชุโหตุ, ชุโหนฺตุ, ชุหฺวนฺตุ วาฯ ชุเห, ชุเหยฺย, ชุเหยฺยุํฯ อชุหวิ, อชุหวุํฯ อชุโหสิ, อชุโหสุํฯ อหูยิตฺถ อคฺคิฯ ชุหิสฺสติ, ชุหิสฺสนฺติฯ ชุโหสฺสติ, ชุโหสฺสนฺติ วาฯ อชุหิสฺส, อชุหิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

หา จาเค, ปุเร วิย **เทฺว**ภาว**ชา**เทส **อ**ปฺปจฺจยโลปาฯ

‘‘อพฺภาเส’’ติ วตฺตเตฯ

๕๐๖. **รโสฺสฯ**

อพฺภาเส วตฺตมานสฺส สรสฺส รโสฺส โหติฯ

ชหาติ, ชหนฺติฯ ชหาสิ, ชหาถฯ ชหามิ, ชหามฯ

กมฺมฺ ‘‘ยมฺหิ ทาธามาฐาหาปามหมถาทีนมี’’ติ ธาตฺวนฺตสฺส **อี**กาโรฯ หียเต, หียเนฺต, หียเรฯ หียติ, หียนฺติฯ

ตถา ชหาตุ, ชหนฺตุฯ ชเห, ชเหยฺย, ชเหยฺยุํฯ หีเยถ, หีเยยฺยฯ อชหาสิ, อชหิํสุ, อชหาสุํฯ ปชหิ, ปชหิํสุ, ปชหํสุ, ปชหุํฯ **กมฺมฺ** ปชหียิตฺถ, ปชหียิฯ ปชหิสฺสติ, ปชหิสฺสนฺติฯ หียิสฺสติ, หียิสฺสนฺติฯ ปชหิสฺส, ปชหิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

ทา ทาเน, **ตฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, เทฺวภาวรสฺสตฺตานิ, **อ**ปฺปจฺจยสฺส โลโป, ททาติ, ททนฺติฯ ททาสิ, ททาถฯ ททามิ, ททามฯ

ทฺวิตฺตาภาเว มณฺฑูกคติยา ‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๕๐๗. **ทาธาตุสฺส ทชฺชํฯ**

ทาอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **ทชฺชา**เทโส โหติ วา, ววตฺถิตวิภาสโตฺยํ **วา**สโทฺท, **อ**ปฺปจฺจยโลโปฯ ทชฺชติ, ทชฺชนฺติฯ ทชฺชสิ, ทชฺชถฯ ทชฺชามิ, ทชฺชามฯ **ทชฺชา**เทสาภาเว ‘‘โลปเญฺจตฺตมกาโร’’ติ **อ**ปฺปจฺจยสฺส **เอ**กาโร, ทานํ เทติ, เทนฺติฯ เทสิ, เทถฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๕๐๘. ทาทนฺตสฺสํ มิเมสุฯ

ทาอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **อํ** โหติ วา **มิม**อิเจฺจเตสุ ปเรสุ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํฯ ทมฺมิ, ทมฺมฯ เทมิ, เทมฯ

กเมฺม ‘‘ยมฺหิ ทาธา’’อิจฺจาทินา **อี**กาโร, ทียเต, ทียเนฺตฯ ทียติ, ทียนฺติฯ ทียฺยเต, ทียฺยเนฺตฯ ทียฺยติ, ทียฺยนฺติ วา อิจฺจาทิฯ

ททาตุ , ททนฺตุฯ ททาหิ, ททาถฯ ททามิ, ททามฯ ททตํ, ททนฺตํฯ ททสฺสุ, ททโวฺหฯ ทเท, ททามเสฯ ทชฺชตุ, ทชฺชนฺตุ อิจฺจาทิฯ เทตุ, เทนฺตุฯ เทหิ, เทถฯ เทมิ, เทมฯ **กเมฺม** ทียตํ, ทียนฺตํฯ ทียตุ, ทียนฺตุฯ

สตฺตมิยํ ทเท, ทเทยฺย, ทเทยฺยุํฯ ทเทยฺยาสิ, ทเทยฺยาถฯ ทเทยฺยามิ, ทเทยฺยามฯ ทเทถ, ทเทรํฯ ทเทโถ, ทเทยฺยาโวฺหฯ ทเทยฺยํ, ทเทยฺยาเมฺหฯ ทเชฺช, ทเชฺชยฺยฯ

‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา เอยฺยสฺสาตฺตเญฺจ, ทชฺชา, ทชฺชุํ, ทเชฺชยฺยุํฯ ทเชฺชยฺยาสิ, ทเชฺชยฺยาถฯ ทชฺชํ, เอยฺยามิสฺส อมาเทโส จ, ทเชฺชยฺยามิ, ทเชฺชยฺยามฯ ทฺวิตฺตาภาเว เทยฺย, เทยฺยุํฯ เทยฺยาสิ, เทยฺยาถฯ ทีเยถ, ทีเยยฺยฯ

หิยฺยตฺตนิยํ อททา, อททูฯ อทโท, อททตฺถฯ อททํ, อททมฺหาฯ อททตฺถ, อททมฺหเสฯ **กเมฺม** อทียิตฺถฯ

อชฺชตนิมฺหิ อททิ, อททึสุ, อททุํฯ อทชฺชิ, อทชฺชิํสุฯ อทาสิ, อทํสุฯ อทาสิ, อโท, อทิตฺถฯ อทาสึ, อทาสิมฺห, อทมฺหฯ อทาทานํ ปุรินฺทโทฯ **กเมฺม** อทียิตฺถ, อทียฺยิฯ

ภวิสฺสนฺติยํ อิการาคโม, สรโลปาทิ, ททิสฺสติ, ททิสฺสนฺติฯ ทชฺชิสฺสติ, ทชฺชิสฺสนฺติฯ รสฺสตฺตํ, ทสฺสติ, ทสฺสนฺติฯ ทสฺสสิ, ทสฺสถฯ ทสฺสามิ, ทสฺสามฯ ทสฺสเตฯ ทียิสฺสเต, ทียิสฺสติฯ

กาลาติปตฺติยํ อททิสฺส, อทชฺชิสฺส, อทชฺชิสฺสา, อทสฺส, อทสฺสา, อทสฺสํสุฯ อทียิสฺสถ, อทียิสฺส อิจฺจาทิฯ

ธา ธารเณ, ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติ, ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ, อปฺปจฺจยโลโป จ, ‘‘ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา’’ติ **ธ**การสฺส **ท**กาโร, ทธาติ, ทธนฺติฯ อปิปุโพฺพ ตสฺส ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา อการโลโป, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ธ**การสฺส **ห**กาโร, รสฺสตฺตเญฺจ, ทฺวารํ ปิทหติ, ปิทหนฺติฯ เทฺวภาวาภาเว นิธึ นิเธติ, นิเธนฺติฯ

กเมฺม ธียเต, ธียติ, ปิธียเต, ปิธียติฯ

ตถา ทธาตุ, ปิทหตุ, นิเธตุ, นิเธนฺตุฯ ทเธ, ทเธยฺย, ปิทเห, ปิทเหยฺย, นิเธ, นิเธยฺยฯ ทธาสิ, ปิทหิฯ ธสฺสติ, ปิทหิสฺสติ, ปริทเหสฺสติฯ อธสฺส, ปิทหิสฺส อิจฺจาทิฯ

ชุโหตฺยาทินโยฯ

อวุทฺธิกา ตุทาที จ, หูวาที จ ตถาปโร;
ชุโหตฺยาทิ จตุเทฺธวํ, เญยฺยา ภูวาทโย อิธฯ

ภูวาทิคโณฯ

รุธาทิคณ

รุธ อาวรเณ, ปุเร วิย ธาตุสญฺญาทิมฺหิ กเต วิภตฺตุปฺปตฺติฯ

‘‘อ’’อิติ วตฺตเตฯ

๕๐๙. รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพญฺจฯ

จตุปฺปทมิทํฯ **รุธ**อิเจฺจวมาทิโต ธาตุคณโต **อ**ปฺปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุ, นิคฺคหีตญฺจ ตโต ปุพฺพํ หุตฺวา อาคโม โหติ, ตญฺจ นิคฺคหีตํ ปกติยา สรานุคตตฺตา ธาตุสฺสรโต ปรํ โหติฯ **จ**สเทฺทน **อิอีเอโอ**ปจฺจยา จ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํฯ อิธ สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ โหติ, ตทาคมสฺส ตคฺคหเณน คหณโตฯ

โส มคฺคํ รุนฺธติ, รุนฺธนฺติฯ รุนฺธสิ, รุนฺธถฯ รุนฺธามิ, รุนฺธามฯ รุนฺธเต, รุนฺธเนฺต อิจฺจาทิ, **อิ**การาทิปฺปจฺจเยสุ ปน รุนฺธิติ, รุนฺธีติ, รุเนฺธติ, รุโนฺธตีติปิ โหติฯ

กเมฺม นิปุโพฺพ ยปฺปจฺจยสฺส ‘‘ตสฺส จวคฺค’’อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส ฌกาเร กเต ‘‘วเคฺค โฆสา’’ติอาทินา ทฺวิตฺตํ, มโคฺค นิรุชฺฌเต เตน, นิรุชฺฌเนฺตฯ **ปรสฺสปทเตฺต** นิรุชฺฌติ, นิรุชฺฌนฺติฯ นิรุชฺฌสิ, นิรุชฺฌถฯ นิรุชฺฌามิ, นิรุชฺฌามฯ

รุนฺธตุ, รุนฺธนฺตุฯ รุนฺธาหิ, รุนฺธถฯ รุนฺธามิ, รุนฺธามฯ รุนฺธตํ, รุนฺธนฺตํฯ รุนฺธสฺสุ, รุนฺธโวฺหฯ รุเนฺธ, รุนฺธามเสฯ นิรุชฺฌตํ, นิรุชฺฌนฺตํฯ นิรุชฺฌตุ, นิรุชฺฌนฺตุฯ รุเนฺธ, รุเนฺธยฺย, รุเนฺธยฺยุํฯ รุเนฺธถ, รุเนฺธรํฯ นิรุเชฺฌถ, นิรุเชฺฌยฺย อิจฺจาทิฯ รุนฺธิ, รุนฺธิํสุฯ อรุนฺธิ, นิรุชฺฌิตฺถฯ นิรุชฺฌิ, นิรุชฺฌิํสุฯ รุนฺธิสฺสติ, รุนฺธิสฺสนฺติฯ นิรุชฺฌิสฺสเต, นิรุชฺฌิสฺสเนฺตฯ นิรุชฺฌิสฺสติ, นิรุชฺฌิสฺสนฺติฯ อรุนฺธิสฺส, อรุนฺธิสฺสํสุฯ นิรุชฺฌิสฺสถ, นิรุชฺฌิสฺส อิจฺจาทิฯ

ฉิทิ ทฺวิธากรเณ, ฉินฺทติ, ฉินฺทนฺติฯ **กเมฺม** ฉิชฺชเต, ฉิชฺชเนฺตฯ ฉิชฺชติ, ฉิชฺชนฺติฯ ตถา ฉินฺทตุ, ฉินฺทนฺตุฯ ฉิชฺชตุ, ฉิชฺชนฺตุฯ ฉิเนฺท, ฉิเนฺทยฺยฯ ฉิเชฺชยฺยฯ อฉินฺทิ, ฉินฺทิ, ฉินฺทิํสุฯ อฉิชฺชิตฺถ, ฉิชฺชิฯ ฉินฺทิสฺสติ, ฉินฺทิสฺสนฺติฯ สฺสสฺส ฉาเทเส – เฉจฺฉติ, เฉจฺฉนฺติฯ เฉจฺฉิติ วาฯ **กเมฺม** ฉิชฺชิสฺสเต, ฉิชฺชิสฺสเนฺตฯ ฉิชฺชิสฺสติ, ฉิชฺชิสฺสนฺติฯ อฉินฺทิสฺสฯ อฉิชฺชิสฺส อิจฺจาทิฯ

ภิทิ วิทารเณ, ภินฺทติ, ภินฺทนฺติ อิจฺจาทิฯ

ยุช โยเค, ยุญฺชติ, ยุญฺชนฺติฯ ยุชฺชเต, ยุชฺชเนฺตฯ ยุชฺชติ, ยุชฺชนฺติฯ ยุญฺชตุฯ ยุชฺชตํฯ ยุเญฺชฯ ยุเชฺชถฯ อยุญฺชิ, อยุญฺชึสุฯ อยุชฺชิตฺถ, อยุชฺชิฯ ยุญฺชิสฺสติ, ยุญฺชิสฺสนฺติฯ ยุชฺชิสฺสเต, ยุชฺชิสฺสเนฺตฯ ยุชฺชิสฺสติ, ยุชฺชิสฺสนฺติฯ อยุญฺชิสฺสฯ อยุชฺชิสฺสถ, อยุชฺชิสฺส อิจฺจาทิฯ

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ, ภุญฺชติ, ภุญฺชนฺติ อิจฺจาทิฯ

ภวิสฺสนฺติยํ ''กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห''ติ สุเตฺต **สปฺปจฺจย**คฺคหเณน ภุชโต สฺสสฺส ขาเทโส, ''โก เข จา''ติ ธาตฺวนฺตสฺส กกาโร, วุทฺธิ, โภกฺขติ, โภกฺขนฺติฯ โภกฺขสิ, โภกฺขถฯ โภกฺขามิ, โภกฺขามฯ ขาเทสาภาเว ภุญฺชิสฺสติ, ภุญฺชิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

มุจ โมจเน, มุญฺจติ, มุญฺจนฺติฯ มุจฺจเต, มุจฺจเนฺตฯ มุญฺจตุ, มุญฺจนฺตุฯ มุจฺจตํ, มุจฺจนฺตํฯ มุเญฺจ, มุเญฺจยฺย, มุเญฺจยฺยุํฯ มุเจฺจถ, มุเจฺจรํฯ อมุญฺจิ, อมุญฺจึสุฯ อมุจฺจิตฺถฯ โมกฺขติ, โมกฺขนฺติฯ มุญฺจิสฺสติ, มุญฺจิสฺสนฺติฯ มุจฺจิสฺสเต, มุจฺจิสฺสเนฺตฯ อมุญฺจิสฺส, อมุจฺจิสฺสถ อิจฺจาทิฯ

รุธาทิคโณฯ

ทิวาทิคณ

ทิวุ กีฬาวิชิคีสาพฺยวหารชุติถุติกนฺติคตีสุฯ ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลปวิภตฺตุปฺปตฺติโยฯ

๕๑๐. ทิวาทิโต โยฯ

ทิวาทิโต ธาตุคณโต **ย**ปฺปจฺจโย โหติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุฯ

''ยคฺคหณํ, จวคฺค ยการ วการตฺตํ สธาตฺวนฺตสฺส, ปุพฺพรูป''นฺติ จ วตฺตเตฯ

๕๑๑. ตถา กตฺตริ จฯ

ยถา ภาวกเมฺมสุ ยปฺปจฺจยสฺสาเทโส โหติ, ตถา กตฺตริปิ **ย**ปฺปจฺจยสฺส สธาตฺวนฺตสฺส **จ**วคฺค **ย**การ**ว**การาเทโส, ปุพฺพรูปญฺจ กาตพฺพานีติ ธาตฺวนฺตสฺส **ว**การตฺตา สห เตน **ย**การสฺส **ว**กาเร กเต ทฺวิภาโว, ''โท ธสฺส จา''ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน ''โพ วสฺสา''ติ วุตฺตตฺตา **ว**การทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ, ทิพฺพติ, ทิพฺพนฺติฯ ทิพฺพสิ, ทิพฺพถฯ ทิพฺพามิ, ทิพฺพามฯ

กเมฺม ทิพฺพเต, ทิพฺพเนฺตฯ ทิพฺพติ, ทิพฺพนฺติฯ ทิพฺพตุฯ ทิพฺพตํฯ ทิเพฺพฯ ทิเพฺพถฯ อทิพฺพิฯ อทิพฺพิตฺถฯ ทิพฺพิสฺสติฯ ทิพฺพิสฺสเตฯ อทิพฺพิสฺส อิจฺจาทิฯ

สิวุ ตนฺตสนฺตาเน, สิพฺพติ, สิพฺพนฺติฯ สิพฺพตุฯ สิเพฺพยฺยฯ อสิพฺพิ, สิพฺพิฯ สิพฺพิสฺสติฯ อสิพฺพิสฺส อิจฺจาทิฯ

ปท คติมฺหิ, **อุ**ปุโพฺพ ทฺวิตฺตํ, ''ตถา กตฺตริ จา''ติ สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **ช**กาโร, ทฺวิตฺตญฺจฯ

อุปฺปชฺชติ, อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปชฺชเต, อุปฺปชฺชเนฺต, อุปฺปชฺชเรฯ

กเมฺม ปฏิปชฺชเต, ปฏิปชฺชเนฺตฯ ปฏิปชฺชติ, ปฏิปชฺชนฺติฯ **ภาเว** อุปฺปชฺชเตตยาฯ

ตถา อุปฺปชฺชตุฯ อุปฺปเชฺชยฺยฯ อุทปชฺชาฯ อุทปชฺชถฯ อุทปาทิ, อุปฺปชฺชีฯ อุปฺปชฺชิตฺถฯ อุปฺปชฺชิสฺสติฯ อุปฺปชฺชิสฺส, อุปฺปชฺชิสฺสา อิจฺจาทิฯ

พุธ อวคมเน, ยปฺปจฺจยปรตฺตา น วุทฺธิ, ฌการาเทโสว วิเสโส, ธมฺมํ พุชฺฌติ, พุชฺฌนฺติฯ พุชฺฌเต, พุชฺฌเนฺต, พุชฺฌเร วาฯ

กเมฺม พุชฺฌเต มยา ธโมฺม, พุชฺฌเนฺตฯ พุชฺฌติ, พุชฺฌนฺติฯ พุชฺฌตุฯ พุเชฺฌยฺยฯ อพุชฺฌิฯ อพุชฺฌิตฺถฯ พุชฺฌิสฺสติฯ อพุชฺฌิสฺสฯ

ยุธ สมฺปหาเร, ยุชฺฌติ, ยุชฺฌนฺติฯ

กุธ โกเป, กุชฺฌติ, กุชฺฌนฺติฯ

วิธ ตาฬเน, วิชฺฌติ, วิชฺฌนฺติ อิจฺจาทิฯ

นห พนฺธเน, ‘‘ห วิปริยโย’’ติ โยควิภาเคน วิปริยโยฯ สนฺนยฺหติ, สนฺนยฺหนฺติ อิจฺจาทิฯ

มน ญาเณ, ญาเทโสว วิเสโส, มญฺญติ, มญฺญนฺติ อิจฺจาทิฯ

ทา อาทาเน, **สํอา**ปุโพฺพ ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ย**มฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **อิ**กาโร, สีลํ สมาทิยติ, สมาทิยนฺติ อิจฺจาทิฯ

ตุส ปีติมฺหิ, ยปฺปจฺจยสฺส ปุพฺพรูปตฺตํ, ตุสฺสติ, ตุสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ตถา **สมุ** อุปสเม, สมฺมติ, สมฺมนฺติฯ

กุป โกเป, กุปฺปติ, กุปฺปนฺติฯ

ชนชนเน, ‘‘ชนาทีนมา ติมฺหิ จา’’ติ เอตฺถ ‘‘ชนาทีนมา’’ติ โยควิภาเคน **ย**มฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **อา**กาโรฯ ชายติ, ชายนฺติฯ ชายเต, ชายเนฺตฯ

กเมฺม ชนียติ, ชนียนฺติฯ ชายตุฯ ชาเยยฺยฯ อชายิ, อชนิฯ ชายิสฺสติ, ชนิสฺสติฯ อชายิสฺส, อชนิสฺส อิจฺจาทิฯ

ทิวาทิคโณฯ

สฺวาทิคณ

สุ สวเณ, ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติฯ

๕๑๒. **สฺวาทิโต ณุณาอุณา จ**ฯ

สุอิเจฺจวมาทิโต ธาตุคณโต **ณุ ณาอุณา**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ วิหิเตสุ วิภตฺติปฺปจฺจเยสุฯ ‘‘อเณฺญสุ จา’’ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน **ณุ**ปฺปจฺจยสฺส วุทฺธิฯ ตเตฺถวานุวตฺติต**วา**คฺคหเณน สฺวาทีนํ ณฺณาทีสุ น วุทฺธิฯ

ธมฺมํ สุโณติ, สรโลปาทิ, สุณนฺติฯ สุโณสิ, สุโณถฯ สุโณมิ, สุโณมฯ **ณา**ปจฺจเย สุณาติ, สุณนฺติฯ สุณาสิ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา รสฺสตฺตํ, สุณสิ, สุณาถ, สุณถฯ สุณามิ, สุณามฯ

กเมฺม ยปฺปจฺจเย ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ทีโฆ, สูยเต, สูยเนฺตฯ สูยติ, สูยนฺติฯ ทฺวิเตฺต รสฺสตฺตํ, สุยฺยติ, สุยฺยนฺติฯ สูยฺยติ, สูยฺยนฺติ วาฯ

สุโณตุ, สุณนฺตุฯ สุโณหิ, สุโณถฯ สุโณมิ, สุโณมฯ สุณาตุ, สุณนฺตุฯ สุณ, สุณาหิ, สุณาถฯ สุณามิ, สุณามฯ สุณตํ, สุณนฺตํ ฯ สุณสฺสุ, สุณโวฺหฯ สุเณ, สุณามเสฯ **กเมฺม** สูยตํ, สูยนฺตํฯ สูยตุ, สูยนฺตุฯ

สุเณ, สุเณยฺย, สุเณยฺยุํฯ สุเณยฺยาสิ, สุเณยฺยาถฯ สุเณยฺยามิ, สุเณยฺยามฯ สุเณถ, สุเณรํฯ สุเณโถ, สุเณยฺยาโวฺหฯ สุเณยฺยํ, สุเณยฺยาเมฺหฯ สูเยถ, สูเยยฺยฯ

อสุณิ, สุณิ, อสุณิํสุ, สุณิํสุฯ อสุณิ, อสุณิตฺถฯ อสุณิํ, สุณิํ, อสุณิมฺห, สุณิมฺหฯ อสุณิตฺถ, สุณิตฺถฯ ณาปจฺจยโลโป, วุทฺธิ, สสฺส ทฺวิภาโว, สาคโม, อโสฺสสิ, อโสฺสสิํสุ, ปจฺจโสฺสสุํฯ อโสฺสสิ, อโสฺสสิตฺถฯ อโสฺสสิํ, อโสฺสสิมฺห, อโสฺสสิมฺหา วา, อโสฺสสิตฺถฯ อสูยิตฺถ, อสฺสูยิฯ

สรโลปาทิ, สุณิสฺสติ, สุณิสฺสนฺติฯ สุณิสฺสสิ, สุณิสฺสถฯ สุณิสฺสามิ, สุณิสฺสามฯ สุณิสฺสเต, สุณิสฺสเนฺตฯ สุณิสฺสเส, สุณิสฺสเวฺหฯ สุณิสฺสํ, สุณิสฺสาเมฺหฯ ณาปจฺจยโลโป, วุทฺธิ, โสสฺสติ, โสสฺสนฺติฯ โสสฺสสิ, โสสฺสถฯ โสสฺสามิ, โสสฺสามฯ โสสฺสเตฯ สูยิสฺสเต, สูยิสฺสติฯ อสุณิสฺสฯ อสูยิสฺส อิจฺจาทิฯ

หิ คติมฺหิ, **ป**ปุโพฺพ ณาปจฺจโย, ปหิณาติ, ปหิณติ วา, ปหิณนฺติฯ ปหิณาตุ, ปหิณนฺตุฯ ปหิเณยฺยฯ ปหิณิ, ทูตํ ปาเหสิฯ ปหิณิสฺสติฯ ปหิณิสฺส อิจฺจาทิฯ

วุ สํวรเณ, อาวุณาติ, อาวุณนฺติ อิจฺจาทิฯ

มิ ปเกฺขเป, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ณ**สฺส **น**ตฺตํ, มิโนติ, มินนฺติ อิจฺจาทิฯ

อป ปาปุณเน, **ป**ปุโพฺพ สรโลเป ‘‘ทีฆ’’นฺติ ทีโฆ, อุณาปจฺจโย, สมฺปตฺติํ ปาปุณาติ, ปาปุณนฺติฯ ปาปุณาสิ, ปาปุณาถฯ ปาปุณามิ, ปาปุณามฯ

กเมฺม ปาปียติ, ปาปียนฺติฯ ตถา ปาปุณาตุฯ ปาปียตุฯ ปาปุเณ, ปาปุเณยฺยฯ ปาปีเยยฺยฯ ปาปุณิ, ปาปุณิํสุฯ ปาปียิฯ ปาปุณิสฺสติฯ ปาปียิสฺสติฯ ปาปุณิสฺสฯ ปาปียิสฺส อิจฺจาทิฯ

สก สตฺติมฺหิ, ทฺวิภาโว, สกฺกุณาติ, สกฺกุณนฺติฯ **ภาเว** ‘‘ปุพฺพรูปญฺจา’’ติ ปุพฺพรูปตฺตํ, สกฺกเต ตยา, สกฺกติ วา, สกฺกุณาตุฯ สกฺกุเณยฺยฯ ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา สกนฺตสฺส ขาเทโส

อชฺชตนาทิมฺหิ, อสกฺขิ, สกฺขิ, อสกฺขิํสุ, สกฺขิํสุฯ สกฺขิสฺสติ, สกฺขิสฺสนฺติฯ อสกฺขิสฺส, อสกฺขิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

สฺวาทิคโณฯ

กิยาทิคณ

กี ทพฺพวินิมเย, **วิ**ปุโพฺพ ทฺวิตฺตํ, ปุเร วิย วิภตฺตุปฺปตฺติฯ

๕๑๓. กิยาทิโต นาฯ

กีอิจฺจว มาทิโต ธาตุคณโต **นา**ปจฺจโย โหติ กตฺตริฯ **นา**ปรตฺตา น วุทฺธิ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา กิยาทีนํ **นา**มฺหิ รสฺสตฺตํ, กีโต **นา**ปจฺจย**น**การสฺส **ณ**ตฺตญฺจฯ

ภณฺฑํ วิกฺกิณาติ, วิกฺกิณนฺติฯ วิกฺกียติ, วิกฺกียนฺติฯ วิกฺกิณาตุ, วิกฺกิณนฺตุฯ วิกฺกียตุ, วิกฺกียนฺตุฯ วิกฺกิเณ, วิกฺกิเณยฺย ฯ วิกฺกีเยยฺย, วิกฺกีเยยฺยุํฯ อวิกฺกิณิ, วิกฺกิณิฯ วิกฺกียิตฺถ, วิกฺกียิฯ วิกฺกิณิสฺสติ, วิกฺกิณิสฺสนฺติฯ วิกฺกียิสฺสติ, วิกฺกียิสฺสนฺติฯ อวิกฺกิณิสฺส, อวิกฺกิณิสฺสํสุฯ วิกฺกียิสฺส, วิกฺกียิสฺสํสุ อิจฺจาทิฯ

ชิ ชเย, กิเลเส ชินาติ, ชินนฺติฯ ชียติ, ชียนฺติฯ เอวํ ชินาตุฯ ชียตุฯ ชิเนยฺยฯ ชีเยยฺยฯ อชินิ, ชินิ, อชินิํสุ, ชินิํสุฯ อเชสิ, อเชสุํฯ อชินิตฺถฯ อชียิตฺถ, อชียิฯ ชินิสฺสติ, ชินิสฺสนฺติฯ วิเชสฺสติ, วิเชสฺสนฺติฯ ชียิสฺสติ, ชียิสฺสนฺติฯ อชินิสฺสฯ อชียิสฺส อิจฺจาทิฯ

ตถา **จิ** จเย, จินาติ, จินนฺติ อิจฺจาทิฯ

ญา อวโพธเน นาปจฺจโยฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๕๑๔. ญาสฺส ชา ชํ นาฯ

ญาอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส ชา ชํ นาอิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วาฯ

ชาเทโส นามฺหิ ชํ ญามฺหิ, นาภาโว ติมฺหิ เอวิธ;
ววตฺถิตวิภาสตฺถ-วาสทฺทสฺสานุวตฺตนา;
ธมฺมํ วิชานาติ, วินายติ วา, วิชานนฺติฯ

กเมฺม วิญฺญายติ, วิญฺญายนฺติฯ อิวณฺณาคเม ปุพฺพโลโป, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา เอกาโร, ทฺวิตฺตญฺจ, เญยฺยติ, เญยฺยนฺติฯ วิชานาตุ, วิชานนฺตุ, รสฺสตฺตํฯ วิชาน, วิชานาหิ, วิชานาถฯ วิชานามิ, วิชานามฯ วิชานตํ, วิชานนฺตํฯ วิชานสฺสุฯ วิญฺญายตุ, วิญฺญายนฺตุฯ

๕๑๕. เอยฺยสฺส ญาโต อิยา ญา วาฯ

เอยฺยสฺส วิภตฺติสฺส **ญา**อิเจฺจตาย ธาตุยา ปรสฺส **อิยา ญา**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วา, สรโลปาทิฯ วิชานิยาฯ

ญาเทเส **ญา**สฺส **ชํ**อาเทโสฯ

‘‘ญาโต, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๑๖. **นาสฺส โลโป ยการตฺตํ**ฯ

ญาอิเจฺจตาย ธาตุยา ปรสฺส **นา**ปจฺจยสฺส โลโป โหติ วา, **ย**การตฺตญฺจ, ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ เตน –

ญามฺหิ นิจฺจญฺจ นาโลโป,
วิภาสาชฺชตนาทิสุ;
อญฺญตฺถ น จ โหตายํ,
นาโต ติมฺหิ ยการตาฯ

นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ, วิชญฺญา, วิชาเนยฺย, วิชาเนยฺยุํฯ วิชาเนยฺยาสิ, วิชาเนยฺยาถฯ วิชาเนยฺยามิ, วิชาเนยฺยาม, วิชาเนมุ วาฯ วิชาเนถฯ วิญฺญาเยยฺย, วิญฺญาเยยฺยุํฯ

สมชานิ, สญฺชานิ, สญฺชานิํสุฯ **นา**โลเป อญฺญาสิ, อญฺญาสุํฯ วิชานิตฺถฯ วิญฺญายิตฺถฯ ปญฺญายิ, ปญฺญายิํสุฯ วิชานิสฺสติ, วิชานิสฺสนฺติฯ ญสฺสติ, ญสฺสนฺติฯ วิญฺญายิสฺสเต, วิญฺญายิสฺสเนฺตฯ ปญฺญายิสฺสติ, ปญฺญายิสฺสนฺติฯ ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **สฺส**สฺส **หิ** จ, ปญฺญายิหิติ, ปญฺญายิหินฺติฯ อชานิสฺสฯ อชานิสฺสถฯ อญฺญายิสฺสถ, อญฺญายิสฺส อิจฺจาทิฯ

มา มาเน, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **มา**นฺตสฺส **อิ**กาโร, มินาติ, มินนฺติฯ **กเมฺม** มียติ, มียนฺติ อิจฺจาทิฯ

ลู เฉทเน, นามฺหิ รสฺสตฺตํ, ลุนาติ, ลุนนฺติฯ ลูยติ, ลูยนฺติ อิจฺจาทิฯ

ธู กมฺปเน, ธุนาติ, ธุนนฺติฯ ธูยติ, ธูยนฺติ อิจฺจาทิฯ

คห อุปาทาเน, **นา**มฺหิ สมฺปเตฺต –

๕๑๗. **คหาทิโตปฺปณฺหา**ฯ

คหอิจฺจวมาทิโต ธาตุโต **ปฺป ณฺหา**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริฯ **อาทิ**สโทฺทยํ ปกาโรฯ

‘‘คหสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๕๑๘. **หโลโป ณฺหามฺหิ**ฯ

คหอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **หการสฺส** โลโป โหติ **ณฺหา**มฺหิ ปจฺจเย ปเรฯ สีลํ คณฺหาติ, รสฺสเตฺต คณฺหติ วา, คณฺหนฺติฯ คณฺหาสิ, คณฺหาถฯ คณฺหามิ, คณฺหามฯ

กเมฺม ‘‘เย’’ติ วตฺตมาเน ‘‘หวิปริยโย โล วา’’ติ **หการสฺส ย**กาเรน วิปริยโย โหติฯ คยฺหติ, คยฺหนฺติฯ

คณฺหาตุ, คณฺหนฺตุฯ คณฺห, คณฺหาหิ, คณฺหาถฯ คณฺหามิ, คณฺหามฯ คณฺหตํ, คณฺหนฺตํฯ คยฺหตํ, คยฺหนฺตํฯ คยฺหตุ, คยฺหนฺตุฯ คเณฺห, คเณฺหยฺย, คเณฺหยฺยุํฯ คเยฺหยฺย, คเยฺหยฺยุํฯ อคฺคณฺหิ, คณฺหิ, อคฺคณฺหิํสุ, คณฺหิํสุฯ

ยทา ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา อสพฺพธาตุเก วิกรณปจฺจยสฺส โลโป, อิการาคมสฺส เอกาโร จ, ตทา สาคโมฯ

อคฺคเหสิ, อคฺคเหสุํฯ อคฺคหิ, อคฺคหิํสุ, อคฺคหุํฯ อคฺคยฺหิตฺถ, อคฺคยฺหิฯ คณฺหิสฺสติ, คณฺหิสฺสนฺติฯ คเหสฺสติ, คเหสฺสนฺติฯ คหียิสฺสเต, คหียิสฺสเนฺตฯ คยฺหิสฺสติ, คยฺหิสฺสนฺติฯ อคฺคณฺหิสฺส, อคฺคหิสฺสฯ อคฺคณฺหิสฺสถ, อคฺคหิสฺสถฯ อคฺคยฺหิสฺสถ, อคฺคยฺหิสฺส อิจฺจาทิฯ

ปฺปปฺปจฺจเย –

๕๑๙. คหสฺส เฆ เปฺปฯ

คหอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **เฆ**อาเทโส โหติ **ปฺป**ปฺปจฺจเย ปเรฯ เฆปฺปติ อิจฺจาทิฯ

กิยาทิคโณฯ

ตนาทิคณ

ตนุ วิตฺถาเร, ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลปวิภตฺตุปฺปตฺติโยฯ

๕๒๐. ตนาทิโต โอยิราฯ

ตนุอิจฺจวมาทิโต ธาตุคณโต **โอยิร**อิจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริฯ กรโตวายํ **ยิร**ปฺปจฺจโยฯ

ธมฺมํ ตโนติ, ตโนนฺติฯ ตโนสิ, ตโนถฯ ตโนมิ, ตโนมฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๕๒๑. อุตฺตโมกาโร ฯ

ตนาทิโต **โอ**การปฺปจฺจโย **อุ**ตฺตมาปชฺชเต วาฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ เอตฺถ จ วิกรณการิยวิธิปฺปกรณโต ‘‘โอกาโร’’ติ **โอ**วิกรณํ คยฺหติฯ ตนุเต, พหฺวจเน ‘‘ยวการา จา’’ติ **ว**ตฺตํ, ตนฺวเนฺตฯ ตนุเส, ตนุเวฺหฯ ตเนฺว, ตนุเมฺหฯ

กเมฺม ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ตนุ**ธาตุวนฺตสฺส **ยมฺหิ อา**กาโร, ปตายเต, ปตายเนฺตฯ ปตายติ, ปตายนฺติฯ อาการาภาเว ปตญฺญติ, ปตญฺญนฺติฯ ตโนตุ, ตโนนฺตุฯ ตเนยฺย, ตเนยฺยุํฯ อตนิ, อตนิํสุฯ อตายิตฺถ, ปตายิฯ ตนิสฺสติ, ตนิสฺสนฺติฯ ปตายิสฺสติ, ปตายิสฺสนฺติฯ อตนิสฺสฯ ปตายิสฺส อิจฺจาทิฯ

กร กรเณ, ปุญฺญํ กโรติฯ

พหุวจเน ‘‘วา’’ติ วตฺตมาเน, ‘‘อุตฺตโมกาโร’’ติ อุเตฺต กเต –

‘‘วา, อุตฺต’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๕๒๒. **กรสฺสาการโร จ**ฯ

กรอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **อ**กาโร **อุ**ตฺตมาปชฺชเต วาฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท, ‘‘ยวการา จา’’ติ อปทนฺตสฺส ปร**อุ**การสฺส **ว**กาโร, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ธาตุ**ร**การสฺส **ว**การสฺมิํ โลโป, **ว**การสฺส **ทฺวิ**เตฺต ตสฺส ‘‘โพฺพ วฺวสฺสา’’ติ **พ**การทฺวยํ, กุพฺพนฺติ, กโรนฺติฯ กโรสิ, กโรถฯ กโรมิ, กโรมฯ ตถา กุรฺุเต, กุพฺพเนฺตฯ กุรฺุเส, กุรฺุเวฺหฯ กุเพฺพ, กุรฺุเมฺหฯ **ยิร**ปฺปจฺจเย **ร**การโลโป, กยิรติ, กยิรนฺติ อิจฺจาทิฯ

กเมฺม ยปฺปจฺจเย ‘‘อิวณฺณาคโม วา’’ติ อีการาคโม, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ, กรียฺยเต กโฏ เตน, กรียฺยติ, กรียฺยนฺติฯ กรียติ, กรียนฺติ วาฯ **อี**การาภาเว ‘‘ตสฺส จวคฺค’’อิจฺจาทินา สธาตฺวนฺตสฺส **ย**การตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจฯ กยฺยติ, กยฺยนฺติฯ **อิ**การาคเม ‘‘กฺวจิ ธาตุ’’อิจฺจาทิสุเตฺต **จ**คฺคหเณน **รยานํ** วิปริยโย, กยิรติ กโฏ เตน, กยิรนฺติ อิจฺจาทิฯ

> ตถา กุสลํ กโรตุ, กุรฺุตุ วา, กุพฺพนฺตุ, กโรนฺตุฯ กโรหิ, กโรถฯ กโรมิ, กโรมฯ กุรฺุตํ, กุพฺพนฺตํฯ กุรฺุสฺสุ, กุรสฺสุ วา, กุรฺุโวฺหฯ กุเพฺพ, กุพฺพามเสฯ
>
> **กเมฺม** กรียตุ, กรียนฺตุ, กยฺยตํ, กยิรตํ, กยิรตุฯ
>
> **สตฺตมิยํ** กเร, กเรยฺย, กเรยฺยุํฯ กเรยฺยาสิ, กเรยฺยาถฯ กเรยฺยามิ, กเรยฺยามฯ **อุ**เตฺต กุเพฺพ, กุเพฺพยฺยฯ

ยิรปฺปจฺจเย –

> ยิรโต อาตฺตเมยฺยสฺส, เอถาทิเสฺสยฺยุมาทิสุ;
> เอยฺยสทฺทสฺส โลโป จ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินาฯ

สรโลปาทิ, กยิรา, กยิรุํฯ กยิราสิ, กยิราถฯ กยิรามิ, กยิรามฯ **อตฺตโนปเท** กยิราถ ธีโร, กุเพฺพถ, กเรถ วา, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา กุสฺส กฺรุ จ, กฺรุเพฺพถ, กฺรุเพฺพรํฯ กฺรุเพฺพโถ, กฺรุเพฺพยฺยาโวฺหฯ กฺรุเพฺพยฺยํ, กฺรุเพฺพยฺยาเมฺหฯ **กเมฺม** กรีเยยฺย, กรีเยยฺยุํฯ

หิยฺยตฺตนิยํ ‘‘กรสฺส กา’’ติ โยควิภาเคน **กา** โหติ, สรโลปาทิฯ

> อกา, อกรา, อกรูฯ อกโร, อกตฺถ, อกโรตฺถฯ อกํ, อกรํ, อกมฺห, อกรมฺหฯ อกตฺถฯ อกริํ, อกรมฺหเสฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๕๒๓. กรสฺส กาสตฺตมชฺชตนิมฺหิฯ

กร อิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพเสฺสว **กาส**ตฺตํ โหติ วา อชฺชตนิมฺหิ วิภตฺติมฺหิ ปเรฯ ‘‘กาสตฺต’’มิติ ภาวนิเทฺทเสน อญฺญสฺมาปิ ธาตุโต **สา**คโมฯ อถ วา ยทา **กร**สฺส **กา** โหติ, **ส**ตฺตญฺจาคโม อชฺชตนิมฺหิ วาติ อโตฺถ, ตทา ‘‘สตฺตมชฺชตนิมฺหี’’ติ โยควิภาเคน อญฺญสฺมาปิ ธาตุโต **สา**คโมปิ สิชฺฌติ, ‘‘โยควิภาคโต อิฏฺฐปฺปสิทฺธี’’ติ เยภุเยฺยน ทีฆโตว โหติ, ‘‘กรสฺส กา’’ติ โยควิภาเคน **กา**ภาโว จ หิยฺยตฺตนิยํ สิโทฺธ โหติฯ

อกาสิ, อกาสุํฯ อกาสิ, อกาสิตฺถฯ อกาสิํ, อกาสิมฺหฯ อกาสิตฺถฯ **กาส**ตฺตาภาเว อกริ, กริ, อกริํสุ, กริํสุ, อกํสุ, อกรุํฯ อกริ, อกริตฺถฯ อกริํ, กริํ, อกริมฺห, กริมฺหฯ อกริตฺถฯ อกรียิตฺถ, อกรียิ วาฯ

‘‘วา, โลโป, ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๒๔. กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโหฯ

กรอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส สปฺปจฺจยสฺส **กาหา**เทโส โหติ วา ภวิสฺสนฺติมฺหิ, สฺสสฺส จ โลโป โหติฯ อธิกภูต**สปฺปจฺจย**คฺคหเณน **วจมุจภุชา**ทิโต **สฺส**สฺส **ขา**เทโส, **วส ฉิทิ ลภา**ทิโต **ฉา** เทโส จ โหติฯ

กาหติ, กาหนฺติฯ กาหสิ, กาหถฯ กาหามิ, กาหามฯ อิการาคเม กาหิติ, กาหินฺติ อิจฺจาทิฯ **กาหา**ภาเว กริสฺสติ, กริสฺสนฺติฯ กริสฺสสิ, กริสฺสถฯ กริสฺสามิ, กริสฺสามฯ กริสฺสเต, กริสฺสเนฺตฯ กริสฺสเส, กริสฺสเวฺหฯ กริสฺสํ, กริสฺสาเมฺหฯ กรียิสฺสติ, กรียิสฺสนฺติฯ อกริสฺสฯ อกรียิสฺสา อิจฺจาทิฯ

ยทา **สํ**ปุโพฺพ, ตทา ‘‘ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ข ขรา วา’’ติ โยควิภาเคน ตฺยาทิวิภตฺตีสุปิ **สํ**ปุพฺพ**กโรติ**สฺส **ขรา**เทโสฯ

อภิสงฺขโรติ, อภิสงฺขโรนฺติฯ อภิสงฺขรียติ, อภิสงฺขรียนฺติฯ อภิสงฺขโรตุฯ อภิสงฺขเรยฺยฯ อภิสงฺขริ, **ขา**เทเส อภิสงฺขาสิ วาฯ อภิสงฺขริสฺสติฯ อภิสงฺขริสฺส อิจฺจาทิฯ

สก สตฺติมฺหิ, **โอ**ปจฺจโย, สโกฺกติ, สโกฺกนฺติฯ สโกฺกสิ, สโกฺกถฯ สโกฺกมิ, สโกฺกม อิจฺจาทิฯ

อป ปาปุณเน, **ป**ปุโพฺพ, ปโปฺปติ, ปโปฺปนฺติฯ ปโปฺปสิ, ปโปฺปถฯ ปโปฺปมิ, ปโปฺปมฯ ปโปฺปตุ, ปโปฺปนฺตุ อิจฺจาทิฯ

ตนาทิคโณฯ

จุราทิคณ

ธุร เถเยฺย, ปุเร วิย ธาตฺวนฺตโลโป, วิภตฺตุปฺปตฺติฯ

“ตถา กตฺตริ จา”ติ อิโต “กตฺตรี”ติ จ สีหวิโลกเนน **ภาวกมฺม**คฺคหณานิ จ วตฺตเนฺต, มณฺฑูกคติยา **การิต**คฺคหณญฺจฯ

๕๒๕. จุราทิโต เณณยาฯ

จุรอิเจฺจวมาทิโต ธาตุคณโต **เณ ณย**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ กตฺตริ, ภาเว จ กมฺมนิ, วิภตฺติปฺปจฺจเยสุฯ “การิตํ วิย ณานุพโนฺธ”ติ **เณ ณยานํ** การิตพฺยปเทโสฯ

๕๒๖. การิตานํ โณ โลปํฯ

การิตปฺปจฺจยานํ **ณ**กาโร โลปมาปชฺชเตฯ

๕๒๗. อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเตฯ

อสํโยคนฺตสฺส ธาตุสฺส การิเต ปเร วุทฺธิ โหตีติ อุการโสฺสกาโร วุทฺธิฯ

ธนํ โจเรติ, โจเรนฺติฯ โจเรสิ, โจเรถฯ โจเรมิ, โจเรมฯ **ณย**ปฺปจฺจเย – โจรยติ, โจรยนฺติฯ โจรยสิ, โจรยถฯ โจรยามิ, โจรยามฯ โจรยเต, โจรยเนฺตฯ โจรยเส, โจรยเวฺหฯ โจรเย, โจรยาเมฺหฯ

กเมฺม ยปฺปจฺจเย **อี**การาคโม, สรโลปาทิ จ, โจรียเต เทวทเตฺตน, โจรียติ, โจรียนฺติ อิจฺจาทิฯ

โจเรตุ , โจเรนฺตุฯ โจเรหิฯ โจรยตุ, โจรยนฺตุฯ โจรย, โจรยาหิฯ

โจเรยฺย, โจเรยฺยุํฯ โจรเย, โจรเยยฺยุํฯ อโจเรสิ, โจเรสิ, อโจเรสุํ, โจเรสุํฯ อโจรยิ, โจรยิ, อโจรยิํสุ, โจรยิํสุ, อโจรยุํ, โจรยุํฯ อโจเรสิ, อโจเรสิตฺถฯ ตฺวํ อโจรยิ, อโจรยิตฺถฯ อโจเรสิํ, อโจเรสิมฺหฯ อโจรยิํ, อโจรยิมฺหฯ อโจรยิตฺถฯ อโจรียิตฺถ, อโจรียิฯ

โจริสฺสติ, โจริสฺสนฺติฯ โจรยิสฺสติ, โจรยิสฺสนฺติฯ โจรียิสฺสเต, โจรียิสฺสเนฺตฯ โจรียิสฺสติ, โจรียิสฺสนฺติฯ อโจริสฺส, อโจรยิสฺสฯ อโจรียิสฺสถ, อโจรียิสฺส อิจฺจาทิฯ

ตถา **จินฺต** จินฺตายํ, สํโยคนฺตตฺตา วุทฺธิอภาโวว วิเสโสฯ

จิเนฺตติ, จินฺตยติ, จิเนฺตนฺติ, จินฺตยนฺติฯ จิเนฺตตุ, จินฺตยตุฯ จิเนฺตยฺย, จินฺตเยยฺยฯ อจิเนฺตสิ, จิเนฺตสิ, อจินฺตยิ, จินฺตยิฯ จิเนฺตสฺสติ, จินฺตยิสฺสติฯ อจินฺติสฺส, อจินฺตยิสฺส อิจฺจาทิฯ

มนฺต คุตฺตภาสเน, มเนฺตติ, มนฺตยติ **อิ**จฺจาทิ ปุริมสมํฯ

ปาล รกฺขเณ, ธมฺมํ ปาเลติ, ปาลยติฯ ปาลียติฯ ปาเลตุ, ปาลยตุ อิจฺจาทิฯ

ฆฎ ฆฎเน, ฆาเฎติ, ฆาฎยติ, ฆเฎติ, ฆฎยติ, ฆฎาทิตฺตา วิกเปฺปน วุทฺธิฯ

วิท ญาเณ, เวเทติ, เวทยติฯ

คณ สงฺขฺยาเน, ‘‘ฆฏาทีนํ วา’’ติ น วุทฺธิ, คเณติ, คณยติ อิจฺจาทิ, สพฺพตฺถ สุโพธํฯ

จุราทิคโณฯ

ภูวาที จ รุธาที จ, ทิวาที สฺวาทโย คณา;
กิยาที จ ตนาที จ, จุราที จิธ สตฺตธาฯ

วิกรณวิธานํ สมตฺตํฯ

ธาตุปฺปจฺจยนฺตนย

อถ ธาตุปฺปจฺจยนฺตา วุจฺจเนฺตฯ

ตตฺถ ธาตฺวเตฺถ นิทฺทิฏฺฐา **ขาทิการิต**นฺตา ปจฺจยา **ธาตุปฺปจฺจยา** นามฯ

ติช นิสาน พนฺธนขมาสุ, ธาตุสญฺญาทิฯ

‘‘ธาตุลิงฺคหิ ปรา ปจฺจยา’’ติ อิโต **ธาตุ**คฺคหณํ อนุวตฺตเต, ‘‘ปรา, ปจฺจยา’’ติ จ อธิกาโรฯ

๕๒๘. **ติช คุป กิต มาเนหิ ข ฉ สา วา**ฯ

ติช คุป กิต มาน อิเจฺจเตหิ ธาตูหิ **ข ฉ ส** อิเจฺจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ วาฯ

ติชโต ขนฺติยํ โขว, นินฺทายํ คุปโต ตุ โฉ;
กิตา โฉ โสว มานมฺหา, ววตฺถิตวิภาสโตฯ

‘‘กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานํ เทฺวภาโว’’ติ ธาตฺวาทิสฺส ทฺวิภาโวฯ

‘‘พฺยญฺชนนฺตสฺสา’’ติ วตฺตมาเน –

๕๒๙. **โก เข จ**ฯ

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **ก**การาเทโส โหติ **ข**ปฺปจฺจเย ปเรฯ

ติติกฺข อิติ ฐิเต –

ธาตฺวิหิตานํ **ตฺยา**ทิวิภตฺตีนํ อธาตุโต อปฺปวตฺติยมาหฯ

๕๓๐. **ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย**ฯ

ธาตฺวเตฺถ นิทฺทิเฏฺฐหิ **ขา**ทิ**การิต**เนฺตหิ ปจฺจเยหิ **ตฺยา**ทโย วิภตฺติโย โหนฺตีติ ปุเร วิย วตฺตมานาทโย โยเชตพฺพาฯ

อติวากฺยํ ติติกฺขติ, ติติกฺขนฺติฯ **กเมฺม** ติติกฺขียติฯ ตถา ติติกฺขตุ, ติติกฺขนฺตุฯ ติติเกฺขยฺย, ติติเกฺขยฺยุํฯ อติติกฺขิ, อติติกฺขิํสุฯ ติติกฺขิสฺสติฯ อติติกฺขิสฺส อิจฺจาทิฯ

ขปฺปจฺจยาภาเว **อ**ปฺปจฺจยสฺส **เอ**กาโร, เตเชติ, เตชติ วา, เตชนฺติ อิจฺจาทิฯ

คุป โคปเน, **ฉ**ปฺปจฺจเย ทฺวิภาโว, ‘‘ปุโพฺพพฺภาโส’’ติ อพฺภาสสญฺญา, ‘‘อพฺภาสสฺสา’’ติ วตฺตมาเน ‘‘อนฺตสฺสิวณฺณากาโร วา’’ติ อพฺภาสนฺตสฺสิกาโร, ‘‘กวคฺคสฺส จวโคฺค’’ติ อพฺภาส**ค**การสฺส **ช**กาโร จฯ

๕๓๑. พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จฯ

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **จ**การาเทโส โหติ **ฉ**ปฺปจฺจเยสุ ปเรสุฯ ตโต วิภตฺติโย, กายํ ชิคุจฺฉติ, ชิคุจฺฉนฺติฯ เสสํ ปุริมสมํฯ **ฉา**ภาเว โคเปติ, โคเปนฺติ อิจฺจาทิฯ

กิต โรคาปนยเน, ฉปฺปจฺจโย, ทฺวิตฺตญฺจฯ

อพฺภาสคฺคหณมนุวตฺตเต ฯ

๕๓๒. มานกิตานํ วตตฺตํ วาฯ

อพฺภาสคตานํ **มาน กิต**อิเจฺจเตสํ ธาตูนํ **ว**การ**ต**การตฺตํ โหติ วา ยถากฺกมนฺติ **ต**กาโร, ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร, เสสํ สมํฯ โรคํ ติกิจฺฉติ, ติกิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิฯ **ต**การาภาเว ‘‘กวคฺคสฺส จวโคฺค’’ติ **จ**กาโร, วิจิกิจฺฉติ, วิจิกิจฺฉนฺติ อิจฺจาทิฯ

มาน วีมํสปูชาสุ, สปฺปจฺจยทฺวิภาว**อี**การ**ว**การาฯ

๕๓๓. ตโต ปามานานํ วา มํ เสสุฯ

ตโต อพฺภาสโต ปราสํ **ปามานานํ** ธาตูนํ **วามํอิเจฺจเต** อาเทสา โหนฺติ ยถากฺกมํ **ส**ปฺปจฺจเย ปเรฯ **เสสู**ติ พหุวจนนิเทฺทโส ปโยเคปิ วจนวิปลฺลาสญาปนตฺถํฯ อตฺถํ วีมํสติ, วีมํสนฺติ อิจฺจาทิฯ

อญฺญตฺถ ‘‘โลปเญฺจตฺตมกาโร’’ติ **อ**ปฺปจฺจย**เสฺส**กาโร, มาเนติ, มาเนนฺติฯ

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ, โภตฺตุมิจฺฉตีติ อเตฺถ –

‘‘ข ฉ สา, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๓๔. ภุช ฆส หร สุ ปาทีหิ ตุมิจฺฉเตฺถสุฯ

ภุช ฆส หร สุ ปา อิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **ตุ**มิจฺฉเตฺถสุ จ **ข ฉ ส**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ วาฯ ตุมิจฺฉานํ, ตุมนฺตยุตฺตอิจฺฉาย วา อตฺถา **ตุมิจฺฉตฺถา,** เตน ตุมนฺตรหิเตสุ ‘‘โภชนมิจฺฉตี’’ติอาทีสุ น โหนฺติ, ‘‘วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค’’ติ วากฺยสฺส อปฺปโยโค, ธาตฺวาทิสฺส เทฺวภาเว กเต ‘‘ทุติยจตุตฺถานํ ปฐมตติยา’’ติ อพฺภาส**ภ**การสฺส **พ**กาโร, ธาตฺวนฺตสฺส ‘‘โก เข จา’’ติ **ก**กาโร, พุภุกฺขติ, พุภุกฺขนฺติ อิจฺจาทิฯ

วาติ กิมตฺถํ? โภตฺตุมิจฺฉติ, **อิจฺฉเตฺถสู**ติ กิมตฺถํ? โภตฺตุํ คจฺฉติฯ

ฆส อทเน, ฆสิตุมิจฺฉตีติ อเตฺถ ฉปฺปจฺจโย, ทฺวิตฺตํ, ตติย **จ**วคฺค อิการ **จ**การาเทสา, ชิฆจฺฉติ, ชิฆจฺฉนฺติฯ

หร หรเณ, หริตุมิจฺฉตีติ อเตฺถ **ส**ปฺปจฺจโยฯ

๕๓๕. หรสฺส คี เสฯ

หรอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส สพฺพสฺส **คี** โหติ **เส** ปจฺจเย ปเรฯ ‘‘คีเส’’ติ โยควิภาเคน ชิสฺสปิ, ฐานูปจาเรนาเทสสฺสาปิ ธาตุโวหารตฺตา ทฺวิตฺตํ, ภิกฺขํ ชิคีสติ, ชิคีสนฺติฯ

สุ สวเณ, โสตุมิจฺฉติ สุสฺสูสติ, สุสฺสูสนฺติ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ทีโฆฯ

ปา ปาเน, ปาตุมิจฺฉตีติ อเตฺถ **ส**ปฺปจฺจยทฺวิตฺตรสฺสตฺต**อิ**การาเทสา, ‘‘ตโต ปามานานํ วามํ เสสู’’ติ **วา**เทโส, ปิวาสติ, ปิวาสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ชิ ชเย, วิเชตุมิจฺฉติ วิชิคีสติ อิจฺจาทิฯ

สโงฺฆ ปพฺพตมิว อตฺตานมาจรติ, ปพฺพโต อิว อาจรตีติ วา อเตฺถ –

๕๓๖. อาย นามโต กตฺตุปมานาทาจาเรฯ

อาจรณกฺริยาย กตฺตุโน อุปมานภูตมฺหา นามโต **อาย**ปฺปจฺจโย โหติ อาจารเตฺถฯ อุปมียติ เอเตนาติ อุปมานํ, กตฺตุโน อุปมานํ **กตฺตุปมานํ,** ‘‘วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค’’ติ **อิว**สทฺทนิวตฺติ, ธาตุปฺปจฺจยนฺตตฺตา ‘‘เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา’’ติ สุเตฺต **เตสํ**คหเณน วิภตฺติโลโป, ‘‘ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา’’ติ ปกติภาโว, สรโลปาทิ, ‘‘ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย’’ติ วิภตฺตุปฺปตฺติ, ปพฺพตายติ สโงฺฆ, เอวํ สมุทฺทมิว อตฺตานมาจรติ สมุทฺทายติ, จิจฺจิฎมิว อตฺตานมาจรติ จิจฺจิฎายติ สโทฺทฯ เอวํ ธูมายติฯ

‘‘นามโต, อาจาเร’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๓๗. อียูปมานา จฯ

อุปมานภูตา นามโต **อีย**ปฺปจฺจโย โหติ อาจารเตฺถฯ ปุน **อุปมาน**คฺคหณํ **กตฺตุ**คฺคหณนิวตฺตนตฺถํ, เตน กมฺมโตปิ สิชฺฌติ, เสสํ สมํฯ อฉตฺตํ ฉตฺตมิวาจรติ ฉตฺตียติ, อปุตฺตํ ปุตฺตมิวาจรติ ปุตฺตียติ สิสฺสมาจริโยฯ

อุปมานาติ กึ? ธมฺมมาจรติ, **อาจาเร**ติ กึ? อฉตฺตํ ฉตฺตมิว รกฺขติฯ

‘‘อีโย’’ติ วตฺตเตฯ

๕๓๘. นามมฺหาตฺติจฺฉเตฺถฯ

นามมฺหา อตฺตโน อิจฺฉเตฺถ **อีย**ปฺปจฺจโย โหติฯ อตฺตโน ปตฺตมิจฺฉติ ปตฺตียติ, เอวํ วตฺถียติ, ปริกฺขารียติ, จีวรียติ, ปฎียติ, ธนียติ, ปุตฺตียติฯ

อตฺติจฺฉเตฺถติ กิมตฺถํ? อญฺญสฺส ปตฺตมิจฺฉติฯ

ทฬฺหํ กโรติ วีริยนฺติ อเตฺถ –

การิตคฺคหณมนุวตฺตเตฯ

๕๓๙. ธาตุรูเป นามสฺมา ณโยจฯ

ธาตุยา รูเป นิปฺผาเทตเพฺพ, ''ตํ กโรติ, เตน อติกฺกมติ''อิจฺจาทิเก ปยุชฺชิตเพฺพ วา สติ นามมฺหา **ณย**ปฺปจฺจโย โหติ, การิตสญฺญา จฯ ณโลเป, วิภตฺติโลปสรโลปาทีสุ กเตสุ วิภตฺตุปฺปตฺติ, ทฬฺหยติ วีริยํ, เอวํ ปมาณยติ, อมิสฺสยติ, ตถา หตฺถินา อติกฺกมติ อติหตฺถยติ, วีณาย อุปคายติ อุปวีณยติ, วิสุทฺธา โหติ รตฺติ วิสุทฺธยติ, กุสลํ ปุจฺฉติ กุสลยติ อิจฺจาทิฯ

๕๔๐. ธาตูหิ เณ ณย ณาเป ณาปยา การิตานิ เหตฺวเตฺถฯ

สเพฺพหิ ธาตูหิ เหตฺวเตฺถ อภิเธเยฺย **เณ ณยณาเป ณาปย** อิเจฺจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติ, เต การิตสญฺญา จ โหนฺติฯ เหตุเยว อโตฺถ **เหตฺวโตฺถ,** โส จ ''โย กาเรติ ส เหตู''ติ ลทฺธเหตุสโญฺญ สุทฺธกตฺตุโน ปโยชโก เหตุกตฺตา, อตฺถโต เปสนเชฺฌสนาทิโก ปโยชกพฺยาปาโร อิธ เหตุ นามฯ

เอตฺถ จ –

> เณ ณยาว อุวณฺณนฺตา, อาโต เทฺว ปจฺฉิมา สิยุํ;
> เสสโต จตฺุโร เทฺว วา, วาสทฺทสฺสานุวตฺติโตฯ
>
> อกมฺมา ธาตโว โหนฺติ, การิเต ตุ สกมฺมกา;
> สกมฺมกา ทฺวิกมฺมาสฺสุ, ทฺวิกมฺมา ตุ ติกมฺมกาฯ
>
> ตสฺมา กตฺตริ กเมฺม จ, การิตาขฺยาตสมฺภโว;
> น ภาเว สุทฺธกตฺตา จ, การิเต กมฺมสญฺญิโตฯ
>
> นิยาทีนํ ปธานญฺจ, อปฺปธานํ ทุหาทินํ;
> การิเต สุทฺธกตฺตา จ, กมฺมมาขฺยาตโคจรนฺติฯ

ตตฺถ โย โกจิ ภวติ, ตมโญฺญ ''*ภวาหิ ภวาหิ*'' อิเจฺจวํ พฺรวีติ, อถ วา ภวนฺตํ ภวิตุํ สมตฺถํ ปโยชยติ, ภวิตุํ ปโยเชตีติ วา อเตฺถ อิมินา **เณณย**ปฺปจฺจยา, การิตสญฺญา จ, ''วุตฺตตฺถานมปฺปโยโค''ติ วากฺยสฺส อปฺปโยโค, ''การิตานํ โณ โลป''นฺติ **ณ**โลโป, ''อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต''ติ **อู**การ**โสฺส**กาโร วุทฺธิฯ

''โอ, เอ''ติ จ วตฺตเต, **ธาตุ**คฺคหณญฺจฯ

๕๔๑. เต อาวายา การิเตฯ

เต ธาตฺวนฺตภูตา **โอ**กา**เร**การา **อาวอายา**เทเส ปาปุณนฺติ การิเต ปเรฯ ''เต อาวายา''ติ โยควิภาเคน **เฌ**อาทีนํ อการิเตปิ โหนฺตีติ **โอ**การสฺส **อาวา**เทโส, สรโลปาทิ, ''ธาตุ

ปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย’’ติ **ตฺยา**ทโยฯ

โส สมาธึ ภาเวติ, ภาวยติ, ภาเวนฺติ, ภาวยนฺติฯ ภาเวสิ, ภาวยสิ, ภาเวถ, ภาวยถฯ ภาเวมิ, ภาวยามิ, ภาเวม, ภาวยามฯ ภาวยเต, ภาวยเนฺตฯ

กเมฺม อตฺตโนปทยปฺปจฺจยอีการาคมา, สรโลปาทิ จ, เตน ภาวียเต สมาธิ, ภาวียเนฺตฯ ภาวียติ, ภาวียนฺติฯ

ตถา ภาเวตุ, ภาวยตุ, ภาเวนฺตุ, ภาวยนฺตุฯ ภาเวหิ, ภาวย, ภาวยาหิ, ภาเวถ, ภาวยถ ฯ ภาเวมิ, ภาวยามิ, ภาเวม, ภาวยามฯ ภาวยตํ, ภาวยนฺตํฯ

กเมฺม ภาวียตํ, ภาวียตุ, ภาวียนฺตุฯ

ภาเวยฺย, ภาวเย, ภาวเยยฺย, ภาเวยฺยุํ, ภาวเยยฺยุํฯ ภาเวยฺยาสิ, ภาวเยยฺยาสิ, ภาเวยฺยาถ, ภาวเยยฺยาถฯ ภาเวยฺยามิ, ภาวเยยฺยามิ, ภาเวยฺยาม, ภาวเยยฺยามฯ ภาเวถ, ภาวเยถ, ภาเวรํ, ภาวเยรํฯ

กเมฺม ภาวีเยยฺย, ภาวีเยยฺยุํฯ

อชฺชตนิยํ ‘‘สตฺตมชฺชตนิมฺหี’’ติ โยควิภาเคน การิตนฺตาปิ ทีฆโต สการาคโมฯ

อภาเวสิ, ภาเวสิ, อภาวยิ, ภาวยิ, อภาเวสุํ, ภาเวสุํ, อภาวยิํสุ, ภาวยิํสุ, อภาวยุํ, ภาวยุํฯ อภาเวสิ, อภาวยสิ, อภาวิตฺถ, อภาวยิตฺถฯ อภาเวสึ, ภาเวสึ, อภาวยึ, ภาวยึ, อภาวิมฺห, อภาวยิมฺหฯ

กเมฺม อภาวียิตฺถ, อภาวียิฯ

ภาเวสฺสติ, ภาวยิสฺสติ, ภาเวสฺสนฺติ, ภาวยิสฺสนฺติฯ ภาเวสฺสสิ, ภาวยิสฺสสิ, ภาวิสฺสถ, ภาวยิสฺสถฯ ภาเวสฺสามิ, ภาวยิสฺสามิ, ภาเวสฺสาม, ภาวยิสฺสามฯ

กเมฺม ภาวียิสฺสเต, ภาวียิสฺสเนฺตฯ ภาวียิสฺสติ, ภาวียิสฺสนฺติฯ

อภาวิสฺส, อภาวยิสฺส, อภาวิสฺสํสุ, อภาวยิสฺสํสุฯ **กเมฺม** อภาวียิสฺสถ, อภาวียิสฺส อิจฺจาทิฯ

ตถา โย โกจิ ปจติ, ตมโญฺญ ‘‘ปจาหิ ปจาหิ’’ อิเจฺจวํ พฺรวีติ, อถ วา ปจนฺตํ ปโยเชติ, ปจิตุํ วา ปโยเชตีติ อเตฺถ วุตฺตนเยน **เณ ณยา**ทโย, **อ**การ**สฺสา**กาโร วุทฺธิ, เสสํ เนยฺยํฯ

โส เทวทตฺตํ โอทนํ ปาเจติ, ปาเจนฺติฯ ปาเจสิ, ปาเจถฯ ปาเจมิ, ปาเจมฯ ปาจยติ, ปาจยนฺติฯ ปาจยสิ, ปาจยถฯ ปาจยามิ, ปาจยามฯ **ณาเปณาปเยสุ** ปน โส ปุริโส ตํ ปุริสํ โอทนํ ปาจาเปติ, ปาจาเปนฺติฯ ปาจาปยติ, ปาจาปยนฺติฯ

กเมฺม โส โอทนํ ปาจียติ เตน, ปาจยียติ, ปาจาปียติ, ปาจาปยียติฯ

ตถา ปาเจตุ, ปาจยตุ, ปาจาเปตุ, ปาจาปยตุฯ ปาจียตํ, ปาจียตุ, ปาจยียตํ, ปาจยียตุ, ปาจาปียตํ, ปาจาปียตุ, ปาจาปยียตํ, ปาจาปยียตุฯ ปาเจยฺย, ปาจเยยฺย, ปาจาเปยฺย, ปาจาปเยยฺยฯ ปาจีเยยฺย, ปาจีเยยฺยุํฯ อปาเจสิ, อปาจยิ, อปาจาเปสิ, อปาจาปยิฯ ปาเจสฺสติ, ปาจยิสฺสติ, ปาจาเปสฺสติ, ปาจาปยิสฺสติฯ อปาจิสฺส, อปาจยิสฺส, อปาจาปิสฺส, อปาจาปยิสฺส อิจฺจาทิฯ

คจฺฉนฺตํ, คนฺตุํ วา ปโยเชตีติ อเตฺถ **เณ ณยา**ทโย, วุทฺธิยํ สมฺปตฺตายํ –

‘‘อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต’’ติ วตฺตเตฯ

๕๔๒. **ฆฎาทีนํ วา**ฯ

ฆฎาทีนํ ธาตูนํ อสํโยคนฺตานํ วุทฺธิ โหติ วา การิเตติ เอตฺถ **วา**คฺคหเณน วุทฺธิ น โหติ, ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ

โส ตํ ปุริสํ คามํ คเมติ, คมยติ, คจฺฉาเปติ, คจฺฉาปยติฯ โส คามํ คมียติ เตน, คมยียติ, คจฺฉาปียติ, คจฺฉาปยียติ อิจฺจาทิฯ สพฺพตฺถ โยเชตพฺพํฯ เอวํ อุปริปิฯ

ฆฎ อีหายํ, ฆฎนฺตํ ปโยชยติ, ฆเฎติ, ฆฎาทีนํ วาติ น วุทฺธิ, ฆฎยติ, ฆฎาเปติ, ฆฎาปยติฯ

‘‘การิเต’’ติ วตฺตเตฯ

๕๔๓. **คุห ทุสานํ ทีฆํ**ฯ

คุหทุสอิเจฺจเตสํ ธาตูนํ สโร **ทีฆ**มาปชฺชเต การิเต ปเร, วุทฺธาปวาโทยํฯ

คุห สํวรเณ, คุหิตุํ ปโยชยติ คูหยติ, คูหยนฺติฯ **ทุส** อปฺปีติมฺหิ, ทุสฺสนฺตํ ปโยชยติ ทูสยติ, ทูสยนฺติ อิจฺจาทิฯ

ตถา อิจฺฉนฺตํ ปโยชยติ อิจฺฉาเปติ, อิจฺฉาปยติ, เอเสติ, เอสยติฯ นิยจฺฉนฺตํ ปโยชยติ นิยาเมติ, นิยามยติฯ อาสนฺตํ ปโยชยติ อาเสติ, อาสยติ, อจฺฉาเปติ, อจฺฉาปยติฯ ลภนฺตํ ปโยชยติ ลาเภติ, ลาภยติฯ วจนฺตํ ปโยชยติ วาเจติ, วาจยติ, วาจาเปติ, วาจาปยติฯ เอวํ วาเสติ, วาสยติ, วาสาเปติ, วาสาปยติฯ วาเหติ, วาหยติ, วาหาเปติ, วาหาปยติฯ ชีเรติ, ชีรยติ, ชีราเปติ, ชีราปยติฯ มาเรติ, มารยติ, มาราเปติ, มาราปยติฯ ทเสฺสติ, ทสฺสยติ อิจฺจาทิฯ

ตถา ตุทนฺตํ ปโยชยติ โตเทติ, โตทยติ, โตทาเปติ, โตทาปยติฯ ปวิสนฺตํ ปโยชยติ, ปวิสิตุํ วา ปเวเสติ, ปเวสยติ, ปเวสาเปติ , ปเวสาปยติฯ อุทฺทิสนฺตํ ปโยชยติ อุทฺทิสาเปติ, อุทฺทิสาปยติฯ ปโหนฺตํ ปโยชยติ ปหาเวติ, ปหาวยติฯ สยนฺตํ ปโยชยติ สาเยติ, สายยติ, สายาเปติ, สายาปยติฯ เอตฺถ **เอ**การสฺส **อายา**เทโส, สยาเปติ, สยาปยติ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ณาเปณาปเยสุ **อายา**เทสสฺส รสฺสตฺตํฯ นยนฺตํ ปโยชยติ นยาเปติ, นยาปยติฯ ปติฎฺฐนฺตํ ปโยชยติ ปติฎฺฐาเปติ, ปติฎฺฐาปยติ, ปติฎฺฐเปติ วาฯ

หนนฺตํ ปโยชยตีติ อเตฺถ **เณณยา**ทโยฯ

‘‘ณมฺหี’’ติ วตฺตเตฯ

๕๔๔. **หนสฺส ฆาโต**ฯ

หนอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ฆาตา**เทโส โหติ **ณ**การวติ การิตปฺปจฺจเย ปเรฯ ฆาเตติ, ฆาตยติ, ฆาตาเปติ, ฆาตาปยติ, ‘‘วโธ วา สพฺพตฺถา’’ติ **วธา**เทเส วเธติ, วธาเปติฯ

ชุโหนฺตํ ปโยชยติ ชุหาเวติ, ชุหาวยติฯ ชหนฺตํ ปโยชยติ ชหาเปติ, ชหาปยติ, หาเปติ, หาปยติฯ ททนฺตํ ปโยชยติ ทาเปติ, ทาปยติฯ ปิทหนฺตํ ปโยชยติ ปิธาเปติ, ปิธาปยติ, ปิทหาเปติ, ปิทหาปยติฯ

รุนฺธนฺตํ ปโยชยติ โรเธติ, โรธยติ, โรธาเปติ, โรธาปยติฯ ฉินฺทนฺตํ ปโยชยติ เฉเทติ, เฉทยติ, เฉทาเปติ, เฉทาปยติฯ ยุญฺชนฺตํ ปโยชยติ โยเชติ, โยชยติ, โยชาเปติ, โยชาปยติฯ ภุญฺชนฺตํ ปโยชยติ โภเชติ, โภชยติ, โภชาเปติ, โภชาปยติฯ มุญฺจนฺตํ ปโยชยติ โมเจติ, โมจยติ, โมจาเปติ, โมจาปยติฯ

ทิพฺพนฺตํ ปโยชยติ เทเวติ, เทวยติฯ อุปฺปชฺชนฺตํ ปโยชยติ อุปฺปาเทติ, อุปฺปาทยติฯ พุชฺฌนฺตํ ปโยชยติ โพเธติ, โพธยติฯ ‘‘ทาธานฺตโต โย กฺวจี’’ติ **ย**การาคโม, พุชฺฌาเปติ, พุชฺฌาปยติฯ ตุสฺสนฺตํ ปโยชยติ โตเสติ, โตสยติ, โตสาเปติ, โตสาปยติฯ สมฺมนฺตํ ปโยชยติ สเมติ, สมยติ, ฆฏาทิตฺตา น วุทฺธิฯ กุปฺปนฺตํ ปโยชยติ โกเปติ, โกปยติฯ ชายนฺตํ ปโยชยติ ชเนติ, ชนยติ, ฆฏาทิตฺตา น วุทฺธิฯ

สุณนฺตํ ปโยชยติ ธมฺมํ สาเวติ, สาวยติฯ ปาปุณนฺตํ ปโยชยติ ปาเปติ, ปาปยติฯ

วิกฺกิณนฺตํ ปโยชยติ วิกฺกายาเปติ, วิกฺกายาปยติฯ ชินนฺตํ ปโยชยติ ชยาเปติ, ชยาปยติฯ ชานนฺตํ ปโยชยติ ญาเปติ, ญาปยติฯ คณฺหนฺตํ ปโยชยติ คาเหติ, คาหยติ, คาหาเปติ, คาหาปยติ, คณฺหาเปติ, คณฺหาปยติฯ

วิตนนฺตํ ปโยชยติ วิตาเนติ, วิตานยติฯ โย โกจิ กโรติ, ตมโญฺญ ‘‘กโรหิ กโรหิ’’อิเจฺจวํ พฺรวีติ, กโรนฺตํ ปโยชยติ, กาตุํ วา กาเรติ, การยติ, การาเปติ, การาปยติ อิจฺจาทิฯ

โจเรนฺตํ ปโยชยติ โจราเปติ, โจราปยติฯ จิเนฺตนฺตํ ปโยชยติ จินฺตาเปติ, จินฺตาปยติ , ปูเชนฺตํ ปโยชยติ ปูชาเปติ, ปูชาปยติ อิจฺจาทิฯ สพฺพตฺถ สุโพธํฯ

ธาตุปฺปจฺจยโต จาปิ, การิตปฺปจฺจยา สิยุํ;
สการิเตหิ ยุญฺวูนํ, ทสฺสนเญฺจตฺถ ญาปกํฯ

เตน ติติกฺขนฺตํ ปโยชยติ ติติเกฺขติ, ติติกฺขาเปติฯ ติกิจฺฉนฺตํ ปโยชยติ ติกิเจฺฉติ, ติกิจฺฉยติ, ติกิจฺฉาเปติ, ติกิจฺฉาปยติฯ เอวํ พุภุเกฺขติ, พุภุกฺขยติ, พุภุกฺขาเปติ, พุภุกฺขาปยติ, ปพฺพตายนฺตํ ปโยชยติ ปพฺพตายยติฯ ปุตฺตียยติ อิจฺจาทิปิ สิทฺธํ ภวติฯ

ธาตุปฺปจฺจยนฺตนโยฯ

สาสนตฺถํ สมฺทฺทิฏฺฐํ, อาขฺยาตํ สกพุทฺธิยา;
พาหุสจฺจพเลนีทํ, จินฺตยนฺตุ วิจกฺขณาฯ

ภวติ ติฏฺฐติ เสติ, อโหสิ เอวมาทโย;
อกมฺมกาติ วิเญฺญยฺยา, กมฺมลกฺขณวิญฺญุนาฯ

อกมฺมกาปิ เหตฺวตฺถ-ปฺปจฺจยนฺตา สกมฺมกา;
ตํ ยถา ภิกฺขุ ภาเวติ, มคฺคํ ราคาทิทูสกนฺติฯ

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ อาขฺยาตกโณฺฑ

ฉโฏฺฐฯ

๗. กิพฺพิธานกณฺฑ

เตกาลิก

กิจฺจปฺปจฺจยนฺตนย

อถ ธาตูหิเยว ภาวกมฺมกตฺตุกรณาทิสาธนสหิตํ กิพฺพิธานมารภียเตฯ

ตตฺถ กิจฺจกิตกวเสน ทุวิธา หิ ปจฺจยา, เตสุ กิจฺจสญฺญาย ปฐมํ วุตฺตตฺตา, กิจฺจานมปฺปกตฺตา จ กิจฺจปฺปจฺจยา ตาว วุจฺจเนฺตฯ

ภู สตฺตายํ, ‘‘ภูยเต, อภวิตฺถ, ภวิสฺสเต วา เทวทเตฺตนา’’ติ วิคฺคเห –

‘‘ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ’’ติ อิโต ‘‘ธาตุยา’’ติ สพฺพตฺถ ปจฺจยาทิวิธาเน วตฺตเต, ‘‘ปรา, ปจฺจยา’’ติ จ อธิกาโรฯ

๕๔๕. **ภาวกเมฺมสุ ตพฺพานียา**ฯ

ภาวกมฺมอิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ สพฺพธาตูหิ **ตพฺพ อนีย**อิเจฺจเต ปจฺจยา ปรา โหนฺติฯ โยควิภาเคน อญฺญตฺถาปิฯ

ตตฺถ –

อกมฺมเกหิ ธาตูหิ, ภาเว กิจฺจา ภวนฺติ เต;
สกมฺมเกหิ กมฺมเตฺถ, อรหสกฺกตฺถทีปกาฯ

เต จ –

๕๔๖. **ณาทโย เตกาลิกา**ฯ

ติกาเล นิยุตฺตา **เตกาลิกา,** เย อิธ ตติเย ธาตฺวาธิกาเร วิหิตา อนิทฺทิฏฺฐกาลา **ณา**ทโย ปจฺจยา, เต เตกาลิกา โหนฺตีติ ปริภาสโต กาลตฺตเยปิ โหนฺติฯ

สีหคติยา ‘‘กฺวจี’’ติ วตฺตเตฯ

๕๔๗. **ยถาคมมิกาโร**ฯ

ยถาคมํ ยถาปโยคํ ชินวจนานุปโรเธน ธาตูหิ ปโร **อิ**การาคโม โหติ กฺวจิ พฺยญฺชนาทิเกสุ **กิจฺจกิตก**ปฺปจฺจเยสุ, ‘‘อเณฺณสุ จา’’ติ วุทฺธิ, ‘‘โอ อว สเร’’ติ อวาเทโส, ‘‘นเย ปรํ ยุเตฺต’’ติ ปรํ เนตพฺพํฯ

๕๔๘. เต กิจฺจาฯ

เย อิธ วุตฺตา **ตพฺพานียณฺย เตยฺย ริจฺจ**ปฺปจฺจยา, เต **กิจฺจ**สญฺญา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ตโต ‘‘อเญฺญ กิตี’’ติ วจนโต กิจฺจปฺปจฺจยานมกิตกตฺตา นามพฺยปเทเส อสมฺปเตฺต

‘‘ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จา’’ติ เอตฺถ **จ**คฺคหเณน นามพฺยปเทโส, ตโต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ **ภาเว** ภาวเสฺสกตฺตา เอกวจนเมว, ‘‘สิ’’นฺติ อมาเทโสฯ ภวิตพฺพํ ภวตา ปเณฺญน, ภวนียํฯ

อิธ พฺยญฺชนาทิตฺตาภาวา อนุวตฺติต**กฺวจิ**คฺคหเณน อิการาคมาภาโวฯ **ภาเว** กิจฺจปฺปจฺจยนฺตา นปุํสกาฯ **กเมฺม** ติลิงฺคาฯ

กมฺมนิ อภิปุโพฺพ, อภิภูยเต, อภิภูยิตฺถ, อภิภูยิสฺสเตติ อภิภวิตโพฺพ โกโธ ปณฺฑิเตน, อภิภวิตพฺพา ตณฺหา, อภิภวิตพฺพํ ทุกฺขํ, เอวํ อภิภวนีโย, อภิภวนียา, อภิภวนียํ, **ปุริส กญฺญา จิตฺต**สทฺทนเยน เนตพฺพํ, เอวํ สพฺพตฺถฯ

เอตฺถ หิ –

> ตพฺพาทีเหว กมฺมสฺส, วุตฺตตฺตาว ปุนตฺตนา;
> วตฺตพฺพสฺส อภาวา น, ทุติยา ปฐมา ตโตฯ

อาส อุปเวสเน, อาสียิตฺถ, อาสียเต, อาสียิสฺสเตติ อาสิตพฺพํ ตยา, อาสนียํฯ **กเมฺม** อุปาสิตโพฺพ ครุ, อุปาสนีโยฯ

สี สเย, อสียิตฺถ, สียเต, สียิสฺสเตติ สยิตพฺพํ ภวตา, สยนียํ, **‘‘เอ** อยา’’ติ **อยา**เทโส, อติสยิตโพฺพ ปโร, อติสยนีโยฯ

ปท คติมฺหิ, อุปฺปชฺชิตฺถ, อุปฺปชฺชเต, อุปฺปชฺชิสฺสเตติ อุปฺปชฺชิตพฺพํ เตน, อุปฺปชฺชนียํ, เอตฺถ จ ‘‘กตฺตรี’’ติ อธิการํ วินา ‘‘ทิวาทิโต โย’’ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ย**ปฺปจฺจโย, ‘‘ตสฺส จวคฺคยการ’’อิจฺจาทินา **จ**วโคฺค, ‘‘ปรเทฺวภาโว ฐาเน’’ติ ทฺวิภาโว, ปฏิปชฺชิตโพฺพ มโคฺค, ปฏิปชฺชนีโยฯ

พุธ อวคมเน, อพุชฺฌิตฺถ, พุชฺฌเต, พุชฺฌิสฺสเตติ พุชฺฌิตโพฺพ ธโมฺม, พุชฺฌนีโยฯ

สุ สวเณ, อสูยิตฺถ, สูยเต, สูยิสฺสเตติ โสตโพฺพ ธโมฺม, อิธ **ยถาคม**คฺคหเณน **อิ**การาคมาภาโว, สุณิตโพฺพ, ‘‘สฺวาทิโต ณุ ณา อุณา จา’’ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ณา**ปจฺจโย, สวณีโยฯ

กร กรเณ, กรียิตฺถ, กรียติ, กรียิสฺสตีติ อเตฺถ **ตพฺพา’นียา**ฯ

‘‘อนฺตสฺส, กรสฺส, จ, ตตฺต’’นฺติ จ วตฺตเตฯ

๕๔๙. **ตุํ ตุ น ตเพฺพสุ วา**ฯ

กรอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตภูตสฺส **ร**การสฺส **ต**การตฺตํ โหติ วา ตุํ **ตุ น ตพฺพ**อิเจฺจเตสุ ปจฺจเยสุ ปเรสุฯ กตฺตโพฺพ ภวตา ธโมฺม, กตฺตพฺพา ปูชา, กตฺตพฺพํ กุสลํ, **ต**ตฺตาภาเว ‘‘กโรติสฺสา’’ติ วตฺตมาเน ‘‘ตเวตุนาทีสุ กา’’ติ เอตฺถ **อาทิ**สเทฺทน **ตเพฺพ**ปิ **กา**เทโส, กาตพฺพํ หิตํฯ

๕๕๐. **รหาทิโต ณ**ฯ

รการ **ห**หาราทฺยเนฺตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **อนานียา**ทินการสฺส **ณ**กาโร โหติฯ **อาทิ**สเทฺทน **รมุ อปญฺาตา**ทิโตปิฯ

> รหาทิโต ปรเสฺสตฺถ, นการสฺส อสมฺภวา;
> อนานียาทินเสฺสว, สามตฺถิยายํ ณการตาฯ

กรณีโย ธโมฺม, กรณารโหติ อโตฺถ, กรณียา, กรณียํฯ

ภร ภรเณ, ภรียตีติ ภริตโพฺพ, ภรณีโยฯ

คห อุปาทาเน, อคยฺหิตฺถ, คยฺหติ, คยฺหิสฺสตีติ คเหตโพฺพ, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **อิ**การ**เสฺส**กาโร, สงฺคณฺหิตโพฺพ, ‘‘คหาทิโต ปฺปณฺหา’’ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ณฺหา**ปจฺจโย, **ห**โลปสรโลปาทิ, สงฺคณฺหณีโย, คหณีโยฯ

อาทิคฺคหเณน **รมุ** กีฬายํ, รมียิตฺถ, รมียติ, รมียิสฺสตีติ รมิตโพฺพ, รมณีโย วิหาโรฯ

อป ปาปุณเน, **อุณา**ปจฺจโย, ปาปียตีติ ปาปุณิตโพฺพ, ‘‘คุปาทีนญฺจา’’ติ ธาตฺวนฺตสฺส โลโป, ทฺวิตฺตญฺจ, ปตฺตโพฺพ, ปเตฺตโยฺย, ปาปุณณีโย, ปาปณีโยฯ

‘‘อนฺตสฺส, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๕๑. คม ขน หนาทีนํ ตุํตพฺพาทีสุ นฯ

คม ขน หนอิเจฺจวมาทีนํ **ม**การ **น**การนฺตานํ ธาตูนมนฺตสฺส **น**กาโร โหติ วา **ตุํ ตพฺพ ตเว ตุน ตฺวานตฺวา**อิเจฺจวมาทีสุ **ต**การาทิปฺปจฺจเยสุ ปเรสุฯ อคจฺฉียิตฺถ, คจฺฉียติ, คจฺฉียิสฺสตีติ คนฺตโพฺพ มโคฺค, คมิตพฺพํ, คมนียํฯ

ขนุ อวทารเณ, อขญฺญิตฺถ, ขญฺญติ, ขญฺญิสฺสตีติ ขนฺตพฺพํ อาวาฏํ, ขนิตพฺพํ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ขน**นฺตสฺส **ณ**ตฺตญฺจ, ขณิตพฺพํ, ขณณียํ, ขนนียํ วาฯ

หน หิํสา คตีสุ, อหญฺญิตฺถ, หญฺญเต, หญฺญิสฺสเตติ หนฺตพฺพํ, หนิตพฺพํ, หนนียํฯ

มน ญาเณ, อมญฺญิตฺถ, มญฺญเต, มญฺญิสฺสเตติ มนฺตโพฺพ, มนิตโพฺพ, **ย**ปฺปจฺจเย **จวคฺ**คาทิ, มญฺญิตพฺพํ, มญฺญนียํฯ

ปูช ปูชายํ, อปูชียิตฺถ, ปูชียติ, ปูชียิสฺสตีติ อเตฺถ **ตพฺพานียา**ฯ ‘‘จุราทิโต เณ ณยา’’ติ อกตฺตริปิ **เณณยา, อิ**การาคมา**นีเย**สุ ‘‘สรโลโป’’ติอาทินา การิตสรสฺส โลโป, ปูเชตโพฺพ, ปูชยิตโพฺพ, ปูชนีโย ภควาฯ

‘‘ตพฺพานียา’’ติ โยควิภาเคน กตฺตุกรเณสุปิ, **ยา** ปาปุณเน, นิยฺยาตีติ นิยฺยานีโก มโคฺคฯ คจฺฉนฺตีติ คมนียา โภคาฯ **นห** โสเจ, นหายติ เอเตนาติ นหานียํ จุณฺณํฯ

‘‘ภาวกเมฺมสู’’ติ อธิกาโรฯ

๕๕๒. โณฺย จฯ

ภาวกเมฺมสุ สพฺพธาตูหิ **ณฺย**ปฺปจฺจโย โหติ, **จ**คฺคหเณน ‘‘ญาเตยฺย’’นฺติอาทีสุ **เตยฺย**ปฺปจฺจโย จฯ

๕๕๓. **การิตํ วิย ณานุพโนฺธ**ฯ

อนุพโนฺธ อปฺปโยคี, **ณ**การานุพโนฺธ ปจฺจโย การิตํ วิย ทฎฺฐโพฺพติ การิตพฺยปเทโส, ‘‘การิตานํ โณ โลป’’นฺติ **ณ**โลโป, ‘‘อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต’’ติ วุทฺธิ, **อิ**การาคโม, กตฺตพฺพํ การิยํฯ

หร หรเณ, อหรียิตฺถ, หรียติ, หรียิสฺสตีติ วา หริตพฺพํ หาริยํฯ

ภร ภรเณ, ภริตพฺพํ ภาริยํฯ

ลภ ลาเภ, ลภิตพฺพํ ลพฺภํ, ‘‘ยวตํ ตลน’’อิจฺจาทิสุเตฺต **การ**คฺคหเณน **ยวโต ภ**การสฺส **ภ**กาโร, ทฺวิตฺตํฯ

สาส อนุสิฎฺฐิมฺหิ, สาสิตโพฺพ สิโสฺส, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **อา**การสฺสิกาโรฯ

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ, **ณฺย**ปฺปจฺจยาทิมฺหิ กเต ‘‘อนฺตานํ, ณานุพเนฺธ’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๕๔. **กคา จชานํ**ฯ

จชอิเจฺจเตสํ ธาตฺวนฺตานํ **ก**การ **ค**การาเทสา โหนฺติ **ณ**การานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเรติ **จ**สฺส **กา**เทโสฯ วจนียํ วากฺยํฯ

ภช เสวายํ, ภชนียํ ภาคฺยํ, **ช**สฺส **คา**เทโสฯ

จิ จเย, อจียิตฺถ, จียติ, จียิสฺสตีติ เจตพฺพํ เจยฺยํ, **อิ**การ**เสฺส**กาโร วุทฺธิ, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตํ, **วินิ**ปุโพฺพ ‘‘โท ธสฺส จา’’ติ สุเตฺต **จ**คฺคหเณน **จ**การสฺส **ฉ**กาโร, วินิเจฺฉยฺยํ, วินิจฺฉิตพฺพํ, วินิจฺฉนียํฯ ‘‘กิยาทิโต นา’’ติ วินาธิการโยควิภาเคน **ตพฺพานีย ตุํ ตุนา** ทีสุ จ **นา**ปจฺจโย, วินิจฺฉินิตพฺพํ, วินิจฺฉินนียํฯ

นี ปาปุณเน, อนียิตฺถ, นียติ, นียิสฺสตีติ เนโยฺย, เนยฺยา, เนยฺยํฯ เนตพฺพํฯ

ณฺยคฺคหณํ ฉฎฺฐียนฺตวเสนานุวตฺตเต, มณฺฑูกคติยา **อนฺต**คฺคหณญฺจ ตติยนฺตวเสนฯ

๕๕๕. **ภูโตพฺพ**ฯ

ภู อิเจฺจตสฺมา ปรสฺส **ณฺย**ปฺปจฺจยสฺส สห ธาตฺวเนฺตน **อพฺพา**เทโส โหติฯ ภวิตโพฺพ ภโพฺพ, ภพฺพา, ภพฺพํฯ

‘‘ณฺยสฺส, อเนฺตนา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๕๖. **วท มท คมุ ยุช ครหาการาทีหิ ชฺชมฺมคฺคเยฺหยฺยาคาโร วา**ฯ

วท มท คมุ ยุช ครหอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ, **อา**การเนฺตหิ จ ปรสฺส **ณฺย**ปฺปจฺจยสฺส ธาตฺวเนฺตน สห ยถากฺกมํ **ชฺช มฺม คฺค ยฺห เอ ยฺย**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วา, **คร**สฺส จ **คารา**เทโส, **ครห**สฺส **คร**เสฺสวายํ **คาโร**ฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ

วท วิยตฺติยํ วาจายํ, อวชฺชิตฺถ, วชฺชติ, วชฺชิสฺสตีติ วา วชฺชํ วทนียํ, รสฺสตฺตํฯ วชฺชํ โทโสฯ

มท อุมฺมาเท, อมชฺชิตฺถ, มชฺชเต, มชฺชิสฺสติ เอเตนาติ มชฺชํ มทนียํฯ **มท**คฺคหเณน กร เณปิ **ณฺย**ปฺปจฺจโยฯ **คมุ สปฺป** คติมฺหิ, คนฺตพฺพํ คมฺมํฯ

ยุช โยเค, อยุชฺชิตฺถ, ยุชฺชเต, ยุชฺชิสฺสตีติ โยคฺคํ, นิโยโชฺช วาฯ

ครห นินฺทายํ, อครยฺหิตฺถ, ครหียติ, ครหียิสฺสตีติ อเตฺถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, ตสฺสิมินา ธาตฺวเนฺตน สห **ยฺหา**เทโส, **คร**สฺส **คารา**เทโส จ, คารโยฺห, คารยฺหา, คารยฺหํ, ครหณียํฯ

อาทิสเทฺทน อเญฺญปิ **ทมชห**นฺตา คยฺหเนฺตฯ **คท** วิยตฺติยํ วาจายํ, คชฺชเต, คทนียํ วา คชฺชํฯ **ปท** คติมฺหิ, ปชฺชนียํ ปชฺชํ คาถาฯ **ขาท** ภกฺขเณ, ขชฺชเตติ ขชฺชํ ขาทนียํฯ **ทมุ** ทมเน, อทมฺมิตฺถ, ทมฺมเต, ทมียิสฺสตีติ ทโมฺม ทมนีโยฯ **ภุช** ปาลนพฺยวหรเณสุ, อภุชฺชิตฺถ, ภุชฺชติ, ภุชฺชิสฺสตีติ โภคฺคํ, โภชฺชํ วา, **การ**คฺคหเณน **ย**สฺส **ช**กาโรฯ คเหตพฺพํ คยฺหมิจฺจาทิฯ

อาการนฺตโต ปน ทา ทาเน, อทียิตฺถ, ทียติ, ทียิสฺสตีติ อเตฺถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, ตสฺสิมินา ธาตฺวเนฺตน **อา**กาเรน สห **เอยฺยา**เทโส, เทยฺยํ, ทาตพฺพํฯ **อนีเย** ''สรโลโป''ติอาทินา ปุพฺพสรสฺส โลเป สมฺปเตฺต ตเตฺถว **ตฺ**คฺคหเณน นิเสเธตฺวา ''สรา สเร โลปํ''นฺติ **อา**กาเร ลุเตฺต ปรสรสฺส **ทีโฆ,** ทานียํฯ

ปา ปาเน, อปียิตฺถ, ปียติ, ปียิสฺสตีติ เปยฺยํ, ปาตพฺพํ, ปานียํฯ **หา** จาเค, อหียิตฺถ, หียติ, หียิสฺสตีติ เหยฺยํ, หาตพฺพํ, หานียํฯ **มา** มาเน, อมียิตฺถ, มียติ, มียิสฺสตีติ เมยฺยํ, มาตพฺพํ, มินิตพฺพํ, เมตพฺพํ วาฯ **ญา** อวโพธเน, อญฺญายิตฺถ, ญายติ, ญายิสฺสตีติ เญยฺยํ, ญาตพฺพํ, ญาเตยฺยํฯ ''ญาสฺส ชา ชํ นา''ติ **ชา**เทเส ''กิยาทิโต นา''ติ วินาธิการโยควิภาเคน **นา**ปจฺจโย, อิการาคโม จ, ชานิตพฺพํ, วิชานนียํฯ **ขฺยา**ปกถเน, สงฺขฺยาตพฺพํ, สเงฺขฺยยฺยํ อิจฺจาทิฯ

๕๕๗. กรมฺหา ริจฺจฯ

กรธาตุโต **ริจฺจ**ปฺปจฺจโย โหติ ภาวกเมฺมสุฯ

๕๕๘. รมฺหิ รโนฺต ราทิ โนฯ

รการานุพเนฺธ ปจฺจเย ปเร สโพฺพ ธาตฺวโนฺต **ราทิ** ปจฺจยรการมริยาโท **โน** โหติ, โลปมาปชฺชเตติ อโตฺถฯ **รโนฺต**ติ เอตฺถ **ร**กาโร สนฺธิโช, กตฺตพฺพํ กิจฺจํฯ ''ริจฺจา''ติ โยควิภาเคน ภราทิโตปิ **ริจฺจ**ปฺปจฺจโย, ยถา, ภรียตีติ ภโจฺจ, สรโลโปฯ อิ คติมฺหิ, ปติ เอตโพฺพ ปฏิโจฺจฯ

๕๕๙. เปสาติสคฺคปตฺตกาเลสุ กิจฺจาฯ

เปส อติสคฺค ปตฺตกาลอิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ **กิจฺจ**ปฺปจฺจยา โหนฺติฯ **เปสนํ นาม** ‘‘กตฺตพฺพมิทํ ภวตา’’ติ อาณาปนํ, อเชฺฌสนญฺจฯ **อติสโคฺคนาม** ‘‘กิมิทํ มยา กตฺตพฺพ’’นฺติ ปุฏฺฐสฺส วา ‘‘ปาโณ น หนฺตโพฺพ’’ติอาทินา ปฏิปตฺติทสฺสนมุเขน วา กตฺตพฺพสฺส อนุญฺญาฯ **ปตฺตกาโล นาม** สมฺปตฺตสมโย โย **อ**ตฺตโน กิจฺจกรณสมยมนุปปริกฺขิตฺวา น กโรติ, ตสฺส สมยาโรจนํ, น ตตฺถ อเชฺฌสนมตฺถีติฯ เต จ ‘‘ภาวกเมฺมสุ กิจฺจตฺตกฺขตฺถา’’ติ วุตฺตตฺตา ภาวกเมฺมเสฺวว ภวนฺติฯ

เปสเน ตาว – กรียตุ ภวตา กมฺมนฺติ อเตฺถ อิมินา **ตพฺพานียา,** เสสํ วุตฺตนยเมว, กตฺตพฺพํ กมฺมํ ภวตา, กรณียํ กิจฺจํ ภวตาฯ

อติสเคฺค ภุชฺชตุ ภวตาติ อเตฺถ **ตพฺพา**ทิ, ‘‘อเณฺญสุ จา’’ติ วุทฺธิฯ

‘‘ตสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๕๖๐. ***ภุชาทีนมโนฺต โน ทฺวิ จ***ฯ

ภุชอิเจฺจวมาทีนํ **ช**การาทิอนฺตานํ ธาตูนมโนฺต **โน** โหติ, ปรสฺส กิจฺจกิตกปฺปจฺจย**ต**การสฺส จ **เทฺว**ภาโว โหติฯ โภตฺตพฺพํ โภชนํ ภวตา, โภชนียํ โภชฺชํ ภวตาฯ

อิการาคมยุตฺต**ต**กาเร ปน – ‘‘นมกรานมนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหี’’ติ เอตฺถ ‘‘อนฺตานํ นิยุตฺตมฺหี’’ติ โยควิภาเคน ธาตฺวนฺตโลปาทินิเสโธ, ‘‘รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพ’’นฺติ วินาธิการโยควิภาเคน, ‘‘นิคฺคหีตญฺจา’’ติ วา นิคฺคหีตาคโม, ภุญฺชิตพฺพํ ตยา, ยุญฺชิตพฺพํฯ

สมยาโรจเน ปน – **อิ** อชฺฌยเน **อธิ**ปุโพฺพ, อธียตํ ภวตาติ อเตฺถ **ตพฺพานียา**ทิ, **อิ**การาคมวุทฺธิ**อยา**เทส**อชฺฌา**เทสา จ, **ณฺย**ปฺปจฺจเย ตุ วุทฺธิ, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตญฺจ, อชฺฌยิตพฺพํ, อเชฺฌยฺยํ ภวตา, อชฺฌยนียํ ภวตา, อวสฺสํ กตฺตพฺพนฺติ วาเกฺย ปน ‘‘กิจฺจา’’ติ อธิกิจฺจ ‘‘อวสฺสกาธมิเณสุ ณี จา’’ติ อวสฺสกาธมิณเตฺถ จ **ตพฺพา**ทโย, กตฺตพฺพํ เม ภวตา เคหํ, กรณียํ, การิยํฯ เอวํ ทาตพฺพํ เม ภวตา สตํ, ทานียํ, เทยฺยํฯ

ธร ธารเณ, จุราทิตฺตา **เณณยา,** วุทฺธิ, อิการาคโม จ, ธาเรตพฺพํ, ธารยิตพฺพํ อิจฺจาทิฯ

‘‘นฺทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จา’’ติ สการิเตหิปิ **ยุณฺวู**นมาเทสวิธานโตเยว ธาตุปฺปจฺจยนฺตโตปิ กิจฺจกิตกปฺปจฺจยา ภวนฺตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ เตน ติติกฺขาปียตีติ ติติกฺขาเปตโพฺพฯ เอวํ ติกิจฺฉาเปตโพฺพ ติกิจฺฉาปนีโยฯ **อ**ภาวียิตฺถ, ภาวียติ, ภาวียิสฺสตีติ ภาเวตโพฺพ มโคฺคฯ ภาวยิตโพฺพ, ภาวนีโย, ภาวนียํ, ภาวนียา, อการียิตฺถ, การียติ, การียิสฺสตีติ กาเรตพฺพํ, การยิตพฺพํ, การาเปตพฺพํ, การาปยิตพฺพํ, การาปนี**ย**มิจฺจาทิ **จ** สิทฺธํ ภวติฯ

> กตฺตพฺพํ กรณียญฺจ, การิยํ กิจฺจมิจฺจปิ;
> กาเรตพฺพํ ตถา การา-เปตพฺพํ กิจฺจสงฺคโหฯ

กิจฺจปฺปจฺจยนฺต**น**โยฯ

เตกาลิก

กิตกปฺปจฺจยนฺตนย

อิทานิ กิตกปฺปจฺจยา วุจฺจเนฺตฯ

กร กรเณ, ปุเร วิย ธาตุสญฺญาทิฯ

กุมฺภอิจฺจุปปทํ, ตโต ทุติยาฯ

‘‘กุมฺภํ กโรติ, อกาสิ, กริสฺสตี’’ติ วา วิคฺคเห –

‘‘ปรา, ปจฺจยา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๖๑. ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณฯ

กมฺมสฺมิํ อาทิมฺหิ สติ ธาตุยา ปโร **ณ**ปฺปจฺจโย โหติฯ

โส จ –

๕๖๒. อเญฺญ กิตฯ

ตติเย ธาตฺวาธิกาเร วิหิตา กิเจฺจหิ อเญฺญ ปจฺจยา กิติเจฺจว สญฺญา โหนฺตีติ **กิต**สญฺญา กตาฯ

๕๖๓. กตฺตริ กิตฯ

กตฺตริ การเก **กิต**ปจฺจโย โหตีติ นิยมโต กตฺตริ ภวติ, โส จ ‘‘ณาทโย เตกาลิกา’’ติ วุตฺตตฺตา กาลตฺตเย จ โหติฯ ปุเร วิย การิตพฺยปเทส**ณ**โลปวุทฺธิโย, ปจฺจยนฺตสฺสาลิงฺคตฺตา **สฺยา**ทิมฺหิ อสมฺปเตฺต ‘‘ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จา’’ติ กิตกนฺตตฺตา นามํว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, ตโต กุมฺภํ กโรตีติ อเตฺถ ‘‘อมาทโย ปรปเทภี’’ติ ทุติยาตปฺปุริสสมาโส, ‘‘นามาน’’นฺติอาทินา สมาสสญฺญา, ‘‘เตสํ วิภตฺติโย โลปา จา’’ติ วิภตฺติโลโป, ‘‘ปกติ จสฺส สรนฺตสฺสา’’ติ ปกติภาโว, ปุน สมาสตฺตา นามมิว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ

โส กุมฺภกาโร, เต กุมฺภการา อิจฺจาทิฯ **อิตฺถิยํ** กุมฺภการี, กุมฺภการิโย อิจฺจาทิ, ตถา กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกาโรฯ เอวํ มาลากาโร, กฏฺฐกาโร, รถกาโร, สุวณฺณกาโร, สุตฺตกาโร, วุตฺติกาโร, ฏีกากาโรฯ

คห อุปาทาเน, ปตฺตํ อคณฺหิ, คณฺหาติ, คณฺหิสฺสตีติ วา ปตฺตคฺคาโหฯ เอวํ รสฺมิคฺคาโห, รชฺชุคฺคาโหฯ

เว ตนฺตสนฺตาเน, ตนฺตํ อวายิ, วายติ, วายิสฺสตีติ วา ตนฺตวาโย, ‘‘เต อาวายา การิเต’’ติ **อายา**เทโส, วาเกฺย ปเนตฺถ ‘‘เต อาวายา’’ติ โยควิภาเคน **อายา**เทโสฯ เอวํ ตุนฺนวาโยฯ

มา ปริมาเณ, ธญฺญํ อมินิ, มินาติ, มินิสฺสตีติ วา อเตฺถ **ณ**ปฺปจฺจเย กเต –

‘‘ณมฺหี’’ติ วตฺตเตฯ

๕๖๔. อาการนฺตานมาโยฯ

อาการนฺตานํ ธาตูนํ อนฺตสฺส **อายา**เทโส โหติ **ณ**การานุพนฺเธ ปจฺจเย ปเร, สรโลปาทิฯ ธญฺญมาโยฯ เอวํ ทานํ ททาตีติ ทานทาโยฯ

กมุ กนฺติมฺหิ, ธมฺมํ อกามยิ, กามยติ, กามยิสฺสตีติ วา ธมฺมกาโม ปุริโส, ธมฺมกามา กญฺญา, ธมฺมกามํ จิตฺตํฯ เอวํ อตฺถกาโม, หิตกาโม, สุขกาโม, ธมฺมํ ปาเลตีติ ธมฺมปาโล อิจฺจาทิฯ

ทมุ ทมเน, ''อรึ อทมิ, ทเมติ, ทมิสฺสตี''ติ วิคฺคเห ''ธาตุยา''ติ อธิกาโร, ''กมฺมาทิมฺหี''ติ จ วตฺตเตฯ

๕๖๕. **สญฺญายมนุ**ฯ

กมฺมูปปเท อาทิมฺหิ สติ สญฺญายํ คมฺยมานายํ ธาตุยา **อ**ปฺปจฺจโย โหติ, อุปปทเนฺต **นุ** การาคโม จฯ เอตฺถ จ ''นุ นิคฺคหีตํ ปทเนฺต''ติ สุเตฺต ''ปทเนฺต''ติ วจนโต อุปปทเนฺตเยว **นุ** การาคโม โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ''เตสุ วุทฺธี''ติอาทินา **อุ**การโลโปฯ อยํ ปน **นุวา**คโม สมาสํ กตฺวา อุปปทวิภตฺติโลเป กเตเยว โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

๕๖๖. **นุ นิคฺคหีตํ ปทเนฺต**ฯ

อุปปทภูตนามปทเนฺต วตฺตมาโน **นุ**การาคโม **นิคฺคหีต**มาปชฺชเต, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ, เสสํ สมํ, วุทฺธาภาโวว วิเสโส, อรินฺทโม ราชาฯ

ตถา **ตร** ตรเณ, เวสฺสํ ตรตีติ เวสฺสนฺตโร, ตณฺหํ กโรติ หึสตีติ ตณฺหงฺกโร ภควาฯ เอวํ เมธงฺกโร, สรณงฺกโร, ทีปงฺกโรฯ

''อาทิมฺหิ, อ''อิติ จ วตฺตเตฯ

๕๖๗. **ปุเร ททา จ อึ**ฯ

ปุรสเทฺท อาทิมฺหิ สติ **''ทท** ทาเน''อิเจฺจตาย ธาตุยา **อ**ปฺปจฺจโย โหติ, **ปุร**สเทฺท **อ**การสฺส **อิ**ญฺจ โหติฯ เอตฺถ จ ''ตทนุปโรเธนา''ติ ปริภาสโต **ปุร**สทฺทนฺตเสฺสว **อึ** โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ณา**ทีนํ เตกาลิกเตฺตปิ อุปปทตฺถวิเสเสน อตีเตเยวายมปฺปจฺจโย โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปุเร ทานํ อททีติ ปุรินฺทโท สเกฺกาฯ อิธาปิ วิภตฺติโลเป กเตเยว **อึ**อาเทโสฯ

''กมฺมาทิมฺหิ, อ''อิติ จ วตฺตเตฯ

๕๖๘. **สพฺพโต ณฺวุ ตฺวาวี วา**ฯ

สพฺพโต ธาตุโต กมฺมาทิมฺหิ วา อกมฺมาทิมฺหิ วา สติ **อ ณฺวุ ตุ อาวี** อิเจฺจเต จตฺตาโร ปจฺจยา โหนฺติฯ **วา**คฺคหณํ ''อกมฺมาทิมฺหิ วา''ติ วิกปฺปนตฺถํฯ

อปฺปจฺจเย ตาว – **ธร** ธารเณ, ธมฺมํ อธริ, ธรติ, ธริสฺสตีติ วา ธมฺมธโรฯ เอวํ วินยธโรฯ ตถา ตํ กโรตีติ ตกฺกโร, ทฺวิตฺตํฯ เอวํ หิตกโร, ทิวสกโร, ทินกโร, ทิวากโร, นิสากโร, ธนุํ คณฺหาตีติ ธนุคฺคโหฯ เอวํ กฏคฺคโห, สพฺพกามํ ททาตีติ สพฺพกามทโท, สพฺพทโทฯ

อาโต ปน – อนฺนํ อทาสิ, ททาติ, ททิสฺสตีติ อนฺนโทฯ เอวํ ธนโท, สจฺจํ สนฺทหตีติ สจฺจสโนฺธฯ **ปา** ปาเน, มชฺชํ ปิวตีติ มชฺชโปฯ **ตา** ปาลเน, ควํ สทฺทํ ตายตีติ โคตฺตํฯ เอวํ กตฺตริฯ

อกมฺมาทิมฺหิ ปน ''ยสฺมา ทเปตี''ติ สุเตฺต **ภย**คฺคหเณน เสสสาธเนปิ **อ**ปฺปจฺจโยฯ

นี ปาปุณเน **วิ**ปุโพฺพ, วิเนสิ, วิเนติ, วิเนสฺสติ เอเตน, เอตฺถาติ วา วินโย, ''อเณฺญสุ จา''ติ วุทฺธิ, **อยา**เทโส จ, นยนํ นโยฯ **สิ** เสวายํ **นิ**ปุโพฺพ, นิสฺสียิตฺถ, นิสฺสียติ, นิสฺสียิสฺสตีติ วา นิสฺสโยฯ **สิ** สเย, อนุสยิ, อนุเสติ, อนุเสสฺสตีติ วา อนุสโยฯ

อิ คติมฺหิ **ปติ**ปุโพฺพ, ปฏิจฺจ เอกสฺมา ผลเมตีติ ปจฺจโย, สมุทโยฯ **จิ** จเย, วินิจฺฉียเต อเนน, วินิจฺฉยนํ วา วินิจฺฉโย, อุจฺจยนํ อุจฺจโย, สญฺจโย, ธมฺมํ วิจินาตีติ ธมฺมวิจโยฯ **ขี** ขเย, ขยนํ ขโยฯ **ชิ** ชเย, วิชยนํ วิชโย, ชโยฯ **กี** ทพฺพวินิมเย, วิกฺกยนํ วิกฺกโย, กโยฯ **ลี** สิเลสเน, อลฺลียติ เอตฺถาติ อาลโย, ลโยฯ เอวํ **อิวณฺณ**นฺตโตฯ

อาสุณนฺตีติ อสฺสวา, อวาเทโส, ปฏิสฺสวนํ ปฏิสฺสโวฯ **สุ** คติมฺหิ, อาภวคฺคา สวนฺตีติ อาสวาฯ **รุ** สเทฺท, รวตีติ รโวฯ ภวตีติ ภโวฯ ปภวติ เอตสฺมาติ ปภโวฯ **ลู** เฉทเน, ลวนํ ลโวฯ เอวํ **อุวณฺณ**นฺตโตฯ

นิคฺคณฺหาติ, นิคฺคหณํ วา นิคฺคโห, ปคฺคโห, สงฺคณฺหาติ เตน, สงฺคหณํ วา สงฺคโหฯ **วร** วรเณ, สํวรณํ สํวโรฯ **ทร** อาทเร, อาทรณํ อาทโรฯ อาคจฺฉติ, อาคมนนฺติ วา อาคโม, อาคมียนฺติ เอตฺถ, เอเตน วา อตฺถาติ อาคโม ปริยตฺติฯ สปฺปตีติ สโปฺปฯ ทิพฺพตีติ เทโวฯ **กมุ** ปทวิเกฺขเป, ปกฺกมนํ, ปกฺกมตีติ วา ปกฺกโมฯ เอวํ วิกฺกโมฯ

จร จรเณ, วเน จรตีติ วนจโร, กาโม อวจรติ เอตฺถาติ กามาวจโร โลโก, กามาวจรา สญฺญา, กามาวจรํ จิตฺตํฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, ฉฏฺฐีตปฺปุริโสฯ

ปาเทน ปิวตีติ ปาทโปฯ เอวํ กจฺฉโป, ตติยาตปฺปุริโสฯ

รุห ชนเน, สิรสฺมิํ รุหตีติ สิโรรุโห, คุหายํ สยตีติ คุหาสยํ จิตฺตํฯ เอวํ กุจฺฉิสยา วาตาฯ **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิ, ปพฺพเต อฎฺฐาสิ, ติฏฺฐติ, ฐสฺสตีติ วา ปพฺพตโฏฺฐ ปุริโส, ปพฺพตฏฺฐา นที, ปพฺพตฏฺฐํ โอสธํฯ เอวํ ถลฏฺฐํ, ชลฏฺฐํ, สตฺตมีตปฺปุริโสฯ

๕๖๙. คหสฺสุปธเสฺส วาฯ

คหอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **อุปธสฺส เอ**ตฺตํ โหติ วา, **อุปธา**ติ อนฺตกฺขรโต ปุพฺพกฺขรสฺส ปรสมญฺญา, คยฺหตีติ เคหํ, คหํ วาฯ

ณฺวุปฺปจฺจเย รถํ กโรตีติ อเตฺถ ณฺวุปฺปจฺจโย, โส จ ''อเณฺญ กิต''ติ **กิต**สญฺญตฺตา ''กตฺตริ กิต''ติ กตฺตริเยว ภวติ, ตโต การิตพฺยปเทส **ณ**โลปวุทฺธิโยฯ

๕๗๐. อนกา ยุณฺวูนํฯ

ยุณฺวุอิเจฺจเตสํ ปจฺจยานํ **อน อก**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺตีติ **อกา**เทโสฯ เสสํ กุมฺภการสทฺทสมํ, รถการโกฯ ตถา อนฺนํ ททาตีติ อนฺนทายโก, ''อาการนฺตานมาโย''ติ **อายา**เทโส,

‘‘อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย’’ติ **อา**ปจฺจโย, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา **อ**การสฺส **อิ**กาโร, อนฺนทายิกา กญฺญา, อนฺนทายกํ กุลํฯ โลกํ เนตีติ โลกนายโก, วิเนติ สเตฺตติ วินายโก, ‘‘เต อาวายา การิเต’’ติ **อายา**เทโสฯ

อกมฺมูปปเท กโรตีติ การโก, การิกา, การกํฯ ททาตีติ ทายโก, ทายิกา, ทายกํฯ เนตีติ นายโก, นายิกา, นายกํฯ ภควโต โอวาทานุสาสนิํ อสุณิ, สุณาติ, สุณิสฺสตีติ วา สาวโก, สาวิกา, **อาวา**เทโสฯ ลุนาตีติ ลาวโกฯ **ปุ** ปวเน, ปุนาตีติ ปาวโก, ภวตีติ ภาวโก, อุปาสตีติ อุปาสโก, อุปาสิกาฯ คณฺหาตีติ คาหโกฯ

ปจตีติ ปาจโกฯ อยชิ, ยชติ, ยชิสฺสตีติ วา ยาชโกฯ เอตฺถ หิ ‘‘กคา จชาน’’นฺติ **จชานํ กคเตฺต** สมฺปเตฺต –

๕๗๑. น กคตฺตํ จชา ณฺวุมฺหิฯ

ธาตฺวนฺตภูตา **จ**การ**ช**การา **ก**การ **ค**การตฺตํ นาปชฺชเนฺต **ณฺวุ**ปฺปจฺจเย ปเรติ ปฏิสิทฺธตฺตา น ภวติฯ

ชน ชนเน, ชเนตีติ ชนโก, ชนิกา, ‘‘ฆฏาทีนํ วา’’ติ เอตฺถ **วา**คฺคหเณน วุทฺธิ น โหติฯ เอวํ ขนตีติ ขนโก, สเมตีติ สมโก, คเมตีติ คมโก, ทเมตีติ ทมโก, อหนิ, หนฺติ, หนิสฺสตีติ วา วธโก, ‘‘วโธ วา สพฺพตฺถา’’ติ **หน**สฺส **วธา**เทโส, หนฺตีติ ยาตโก, ‘‘หนสฺส ฆาโต’’ติ **ณฺวุ**มฺหิ **ฆาตา**เทโส, คาโว หนตีติ โคฆาตโก, รุนฺธตีติ รุนฺธโก, นิคฺคหีตาคโม, สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิ โหติฯ เอวํ ภุญฺชตีติ ภุญฺชโก, กิณาตีติ กายโก, ปาเลตีติ ปาลโก, ปูเชตีติ ปูชโกฯ

๕๗๒. นุทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จฯ

นุทาทีหิ ธาตูหิ, สการิเตหิ จ ธาตูหิ ปเรสํ **ยุณฺวุ**ปฺปจฺจยานํ ยถากฺกมํ **อน อานน อก อานนก**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติฯ

เอตฺถ หิ –

> สการิเตหิ ยุณฺวูนํ, การิยสฺส วิธานโต;
> กิจฺจกิตฺถมฺภโว ธาตุ-ปฺปจฺจเยหิปิ เวทิโยฯ

นุท เขเป **ป**ปุโพฺพ, ปนุทิ, ปนุทติ, ปนุทิสฺสตีติ วา อเตฺถ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย, ตสฺสิมินา **อกา**เทโส, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา นุทิสฺส ทีโฆ, ปนูทโกฯ

สูท ปคฺฆรเณ, สูทตีติ สูทโกฯ **ญา** อวโพธเน, อญฺญาสิ, ชานาติ, ชานิสฺสตีติ วา อเตฺถ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย, ตสฺสาเนน **อานนกา**เทโส, ‘‘ญาสฺส ชาชํนา’’ติ **ชา**เทโส, สรโลปาทิ, ชานนโกฯ

สการิเตหิ ปน **อาณ** เปสเน, อาณาเปสิ, อาณาเปติ, อาณาเปสฺสตีติ วา อเตฺถ ‘‘สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา’’ติ **ณฺวุ**ปฺปจฺจโย, ตสฺสิมินา **อกา**เทโส, สรโลปาทิ, อาณาปโก, สญฺญาเปตีติ สญฺญาปโก, สญฺชานนโก, เอตฺถ **อานนกา**เทโส, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา การิตโลโปฯ

ตถา ทาเปตีติ ทาปโก, ‘‘อนกา ยุณฺวูน’’นฺติ **อกา**เทโส, ปติฏฺฐาเปตีติ ปติฏฺฐาปโก, นิพฺพานํ สมฺปาเปตีติ นิพฺพานสมฺปาปโก, การาเปตีติ การาปโก, การาปิกา อิจฺจาทิฯ

ตุปฺปจฺจเย อกาสิ, กโรติ, กริสฺสตีติ วา อเตฺถ ‘‘สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา’’ติ **ตุ**ปฺปจฺจโย, โส จ **กิต**สญฺญตฺตา ณฺวุปฺปจฺจโย วิย สพฺพตฺถ กตฺตริเยว ภวติฯ

‘‘อนฺตสฺสา’’ติ วตฺตเตฯ

๕๗๓. **กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมิํ**ฯ

กรอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **ร**การสฺส **ต**การตฺตํ โหติ **ตุ**ปฺปจฺจเย ปเรฯ **จ**สเทฺทน ภราทีนญฺจ, ตโต นามมิว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, ‘‘สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมิํ สิโลโป จา’’ติ **อา**ตฺตํ, **สิ**โลโป, ตสฺส กตฺตา ตกฺกตฺตา, ฉฏฺฐีสมาโสฯ ตถา ภรตีติ ภตฺตาฯ

หร หรเณ, หรตีติ หตฺตา, ภินฺทตีติ เภตฺตา, เภทิตา วา, ฉินฺทตีติ เฉตฺตา, ททาตีติ ทาตา, โภชนสฺส ทาภา โภชนทาตา, สนฺทหตีติ สนฺธาตา, อวจิ, วจติ , วกฺขตีติ วา วตฺตา, ‘‘ภุชาทีนมโนฺต โน ทฺวิ จา’’ติ ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจ, ภุญฺชตีติ โภตฺตา, อพุชฺฌิ, พุชฺฌติ, พุชฺฌิสฺสตีติ วา พุชฺฌิตา, **ย**การิ**ร**การาคมา, ชานาตีติ ญาตา, ชินาตีติ เชตา, สุณาตีติ โสตา, คณฺหาตีติ คเหตา, ภวตีติ ภวิตา, สรตีติ สริตา, คจฺฉตีติ คนฺตาฯ ‘‘คม ขน หนาทีนํ ตุํตพฺพาทีสุ น’’อิติ ธาตฺวนฺตสฺส นตฺตํฯ เอวํ ขนตีติ ขนฺตา, หนตีติ หนฺตา, มญฺญตีติ มนฺตา, ปาเลตีติ ปาเลตา, ปาลยิตาฯ

การิเต ภาเวตีติ ภาเวตา, ภาวยิตาฯ เอวํ สาเรตา, สารยิตา, ทาเปตา, ทาปยิตา, หาเปตา, หาปยิตา, นิโรเธตา, นิโรธยิตา, โพเธตา, โพธยิตา, ญาเปตา, ญาปยิตา, สาเวตา, สาวยิตา, คาเหภา, คาหยิตา, กาเรตา, การยิตา, การาเปตา, การาปยิตา อิจฺจาทิฯ

อาวีปจฺจเย **ทิส** เปกฺขเน, ภยํ อปสฺสิ, ปสฺสติ, ปสฺสิสฺสตีติ วา อเตฺถ **อาวี**ปจฺจโย, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ทิส**สฺส **ทสฺสา**เทโส, ภยทสฺสาวี, ภยทสฺสาวิโน อิจฺจาทิ ทณฺฑีว เนยฺยํฯ **อิตฺถิยํ** ภยทสฺสาวินีฯ **นปุํสเก** ภยทสฺสาวิ จิตฺตํฯ

สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ, สเทวกํ โลกํ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิวเสน สาสตีติ อเตฺถ –

๕๗๔. **สาสาทีหิ รตฺถุ**ฯ

สาสอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **รตฺถุ**ปฺปจฺจโย โหติฯ

‘‘รมฺหิ รโนฺต ราทิ โน’’ติ **รา**ทิโลโป, สรโลปาทิ, นามพฺยปเทโส, **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **อา**ตฺตํ, **สิ**โลโปฯ สตฺถา, สตฺถาโรฯ

ปา รกฺขเณ, ปุตฺตํ ปาตีติ อเตฺถ –

๕๗๕. **ปาทิโต ริตุ**ฯ

ปาอิเจฺจวมาทิโต ธาตุคฺคณโต **ริตุ**ปฺปจฺจโย โหติ, **รา**ทิโลโป สรโลปาทิฯ ปิตาฯ **ธร** ธารเณ, มาตาปิตูหิ ธรียตีติ ธีตา, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **อิ**การสฺส ทีโฆฯ

มาน ปูชายํ, ธเมฺมน ปุตฺตํ มาเนตีติ อเตฺถ –

๕๗๖. มานาทีหิ ราตุฯ

มาน ภาสอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **ราตุ**ปฺปจฺจโย โหติ, **รา**ทิโลโป, มาตาฯ **ภาส** วิยตฺติยํ วาจายํ, ปุเพฺพ ภาสตีติ ภาตา อิจฺจาทิฯ

วิส ปเวสเน **ป**ปุโพฺพ, ปาวิสิ, ปวิสติ, ปวิสิสฺสตีติ วา อเตฺถ –

๕๗๗. วิส รุช ปทาทิโต ณฯ

วิส รุช ปทอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ ปโร **ณ**ปฺปจฺจโย โหตีติ **ณ**ปฺปจฺจโยฯ โส จ **กิต**สญฺญตฺตา กตฺตริ ภวติ, การิตพฺยปเทส**ณ**โลป วุทฺธิโย, ปเวโสฯ

ตถา **รุช** โรเค, อรุชิ, รุชติ, รุชิสฺสตีติ วา โรโค, ‘‘กคาจชาน’’นฺติ **ช**การสฺส **ค**กาโร, อุปฺปชฺชตีติ อุปฺปาโทฯ **ผุส** ผุสเน, อผุสิ, ผุสติ, ผุสิสฺสติ, ผุสนฺติ วา เตน สมฺปยุตฺตาติ ผโสฺส, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ผุส**สฺส **ผโสฺส,** สํโยคนฺตตฺตา น วุทฺธิฯ ภวตีติ ภาโวฯ **อุจ** สมวาเย, อุจตีติ โอโก, **จ**การสฺส **ก**กาโรฯ **อย** คติมฺหิ, อยิ, อยติ, อยิสฺสติ, อยติ วา อิโตติ อาโยฯ **พุธ** อวคมเน, สมฺมา พุชฺฌตีติ สโมฺพโธ, อาหรตีติ อาหาโร, อุปหนตีติ อุปฆาโต, ‘‘หนสฺส ฆาโต’’ติ **ฆาตา**เทโสฯ

รนฺช ราเค, รนฺชตีติ อเตฺถ **ณ**ปฺปจฺจโยฯ

๕๗๘. นิคฺคหีต สํโยคาทิ โนฯ

สํโยคสฺมิํ อาทิภูโต **น**กาโร นิคฺคหีตมาปชฺชเตฯ นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ, **ช**การสฺส คตฺตํ, รโงฺคฯ

๕๗๙. ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสุฯ

รนฺชอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตภูตสฺส นฺชสฺส **ช**การาเทโส โหติ ภาวกรณอิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ วิหิเต **ณ**การวติปฺปจฺจเย ปเรฯ

เอตฺถ หิ –

> ณมฺหิ รนฺชสฺส กรเณ, ชาเทสสฺส วิธานโต;
> อกตฺตริปิ วิเญฺญยฺย, การเก ณสฺส สมฺภโวติฯ

รนฺชนฺติ อเนนาติ ราโค, รญฺชียติ อเนนาติ วา ราโค, สยํ รญฺชตีติปิ ราโคฯ ‘‘ณมฺหิ รนฺชสฺส โช’’ติ โยควิภาเคน **ช**กาโรฯ ปชฺชเต อเนนาติ ปาโท, ปตุชฺชเต อเนนาติ ปโตโท, ชรียติ อเนนาติ ชาโรฯ เอวํ ทาโรฯ ตถา **กมฺมาทีสุ,** ภุชฺชตีติ โภโคฯ เอวํ ภาโค, ภาโร, ลพฺภตีติ ลาโภ, โวหรียตีติ โวหาโร, ทียตีติ ทาโย, วิหญฺญติ เอตสฺมาติ วิฆาโต, วิหรนฺติ เอตฺถาติ วิหาโร, อารมนฺติ เอตสฺมินฺติ อาราโมฯ เอวํ ปปาโต อิจฺจาทิฯ

‘‘ณ’’อิติ วตฺตเตฯ

๕๘๐. *ภาเว* จฯ

ภาวเตฺถ ภาวาภิเธเยฺย ธาตูหิ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติฯ ภูยเต, ภวนํ วา ภาโว, ปจฺจเต, ปจนํ วา ปาโก, ‘‘กคา จชาน’’นฺติ **กา**เทโสฯ

สิจ ปคฺฆรเณ, เสจนํ เสโกฯ **สุจ** โสเก, โสจนํ โสโกฯ **จช** หานิมฺหิ, อจชฺชิตฺถ, จชฺชเต, จชฺชิสฺสเต, จชนํ วา จาโคฯ **ยช** เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ, อิชฺชิตฺถ, อิชฺชเต, อิชฺชิสฺสเต, ยชนํ วา ยาโค, ยุญฺชนํ โยโคฯ ***ภช*** เสวายํ, อภชฺชิตฺถ, ภชฺชเต, ภชฺชิสฺสเต, ภชนํ วา ภาโค, อรชฺชิตฺถ, รชฺชเต, รชฺชิสฺสเต, รชนํ วา ราโค, **ช**สฺส **ค**กาโรฯ

ทห ภสฺมีกรเณ, ปริฑยฺหิตฺถ, ปริฑยฺหติ, ปริฑยฺหิสฺสติ, ปริฑยฺหนํ วาติ อเตฺถ **ณ**ปฺปจฺจโยฯ

‘‘ณมฺหิ, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๕๘๑. ทหสฺส โท ลํฯ

ทหอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ท**กาโร **ล**ตฺตมาปชฺชเต **ณ**ปฺปจฺจเย ปเร วาฯ ปริฬาโห, ปริทาโหฯ ***ภนฺช*** อวมทฺทเน, ภญฺชนํ ภโงฺคฯ **สนฺช** สเงฺค, สญฺชนํ สโงฺค, นสฺส นิคฺคหีตํฯ

ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กรียติ, สงฺขรียติ เตน วาติ อเตฺถ **วิสรุชปทา**ทินา, สงฺขรณนฺติ อเตฺถ ‘‘*ภาเว* จา’’ติ วา **ณ**ปฺปจฺจโยฯ

‘‘ณมฺหี’’ติ วตฺตเตฯ

๕๘๒. ปุรสมุปปรีหิ *กโรติ*สฺส ขขรา วา ตปฺปจฺจเยสุ จฯ

ปุร สํ อุป ปริอิเจฺจเตหิ ปรสฺส **กโรติ**สฺส ธาตุสฺส **ข ขร**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วา **ต**ปฺปจฺจเย, **ณ**ปฺปจฺจเย จ ปเรฯ ‘‘ตปฺปจฺจเยสู’’ติ พหุวจนนิเทฺทเสน **ตุํ ตฺวา**ทีสุปิฯ ธาตฺวาเทสสฺสาปิ ฐาโนปจาเรน ธาตุโวหารโต ‘‘อสํโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต’’ติ วุทฺธิ, สงฺขาโรฯ เอวํ ปริกฺขาโร, ปุเรกฺขาโรฯ

วาติ กึ? อุปกาโรฯ

ลุภ คิทฺธิมฺหิ, ลุพฺภนฺติ เตน, สยํ วา ลุพฺภติ, ลุพฺภนมตฺตเมว วา ตนฺติ โลโภฯ **ทุส** อปฺปีติมฺหิ, ทุสฺสนฺติ เตน, สยํ วา ทุสฺสติ, ทุสฺสนมตฺตเมว วา ตนฺติ โทโสฯ **มุห** เวจิเตฺต, มุยฺหนฺติ เตน, สยํ วา มุยฺหติ, มุยฺหนมตฺตเมว วา ตนฺติ โมโห อิจฺจาทิ กตฺตุกรณภาเวสุ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ

คห อุปาทาเน, คยฺหตีติ อเตฺถ **วิสรุชปทา**ทินา กมฺมนิ **ณ**ปฺปจฺจโยฯ

๕๘๓. คหสฺส ฆร เณ วาฯ

คหอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ฆรา**เทโส โหติ วา **ณ**ปฺปจฺจเย ปเร, สรโลปาทิ, ฆรํ, ฆรานิฯ

วาติ กึ? คณฺหาติ, คหณํ วา คาโหฯ

สมฺภวตีติ อเตฺถ –

๕๘๔. **กฺวิ จ**ฯ

สพฺพธาตูหิ กฺวิปจฺจโย โหติ, โส จ **กิต**สญฺญตฺตา กตฺตริ ภวติฯ

๕๘๕. **กฺวิโลโป จ**ฯ

กฺวิโน สพฺพสฺส โลโป โหติฯ กิตนฺตตฺตา นามมิว กตฺวา **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, **สิ**โลโป, สมฺภูฯ เอวํ วิภวตีติ วิภู, อภิภู, สยมฺภูฯ

ตถา **ธู** กมฺปเน, สนฺธุนาตีติ สนฺธูฯ **ภา** ทิตฺติมฺหิ, วิภาตีติ วิภา, ปภาตีติ ปภา, สห, สงฺคมฺม วา ภนฺติ, ภาสนฺติ วา เอตฺถาติ สภา, **สห**สฺส **สา**เทโส, นิคฺคหีตโลโป จฯ

ภุเชน คจฺฉตีติ อเตฺถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโยฯ

๕๘๖. **ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ**ฯ

ธาตฺวนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส โลโป โหติ **กฺวิ**ปฺปจฺจเย ปเรฯ กฺวิโลโป, ภุชโคฯ เอวํ อุรสา คจฺฉตีติ อุรโค, ตุรํ สีฆํ ตุริตตุริโต คจฺฉตีติ ตุรโค, เข คจฺฉตีติ ขโค, วิหายเส คจฺฉตีติ วิหโค, วิหาเทโส, น คจฺฉตีติ อโค, นโคฯ

ขนฺ อวธารเณ **สํ**ปุโพฺพ, สงฺขนิ, สงฺขนติ, สงฺขนิสฺสตีติ วา สโงฺขฯ **รมฺ** กีฬายํ, กุเญฺช รมตีติ กุญฺชโรฯ **ชน** ชนเน, กมฺมโต ชาโตติ อเตฺถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, ธาตฺวนฺตสฺส โลปาทิ ปุริมสมํ, ปญฺจมีตปฺปุริโสว วิเสโสฯ กมฺมโช วิปาโก, กมฺมชา ปฏิสนฺธิ, กมฺมชํ รูปํ ฯ เอวํ จิตฺตชํ, อุตุชํ, อาหารชํ, อตฺตโช ปุโตฺตฯ วาริมฺหิ ชาโต วาริโชฯ เอวํ ถลโช, ปงฺกชํ, ชลชํ, อณฺฑชํ, สิรชํ, สตฺตมีสมาโสฯ ทฺวิกฺขตฺตุํ ชาโต ทฺวิโช, ปจฺฉา ชาโต อนุโช อิจฺจาทิฯ

วิท ญาเณ, โลกํ อเวทีติ อเตฺถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโยฯ

‘‘กฺวิมฺหี’’ติ วตฺตเตฯ

๕๘๗. **วิทเนฺต อู**ฯ

วิทธาตุโน อเนฺต **อู**การาคโม โหติ **กฺวิ**มฺหิ, กฺวิโลโปฯ โลกวิทูฯ

ทิส เปกฺขเณ, อิมมิว นํ อปสฺสิ, ปสฺสติ, ปสฺสิสฺสตีติ, อยมิว ทิสฺสตีติ วา อเตฺถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโยฯ

‘‘ธาตฺวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหี’’ติ ธาตฺวนฺตโลเป สมฺปเตฺต –

๕๘๘. **อิยตมกิเอสานมนฺตสฺสโร ทีฆํ กฺวจิ ทิสสฺส คุณํ โท รํ สกฺขี จ**ฯ

อิม ย ต อมุห กึ เอต สมานอิเจฺจเตสํ สพฺพนามานํ อุปมานุปปทภาเวน **ทิส**สฺส ธาตุสฺส คุณภูตานํ อโนฺต สโร **ทีฆ**มาปชฺชเต, **ทิส**อิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส อนฺตสฺส **ส กฺข อี**อิเจฺจเต อาเทสา จ โหนฺติฯ **ทิส**สฺส **ท**กาโร **ร**การมาปชฺชเตติ กฺวิมฺหิ ธาตฺวนฺตสฺส **ส**สทฺทาเทสํ กตฺวา กฺวิโลปาทิมฺหิ จ กเต **อิ**อิติ นิปาตเนน **อิม**สทฺทสฺ**สิ**กาเร, ตสฺสิมินา ทีเฆ จ กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ

อีทิโส ปุริโส, อีทิสา กญฺญา, อีทิสี วา, อีทิสํ จิตฺตํฯ ตถา ยมิว นํ ปสฺสติ, โย วิย ทิสฺสตีติ วา ยาทิโส, ยาทิสา, ยาทิสี, ยาทิสํฯ ตมิว นํ ปสฺสติ, โส วิย ทิสฺสตีติ วา ตาทิโส, ตาทิสา, ตาทิสี, ตาทิสํฯ มมิว นํ ปสฺสติ, อหํ วิย โส ทิสฺสตีติ วา มาทิโส, มาทิสา, มาทิสี, มาทิสํ, **ม**อิติ นิปาตเนน **อมฺห**สทฺทสฺส **ม**สทฺทาเทโสฯ กิมิว นํ ปสฺสติ, โก วิย ทิสฺสตีติ วา กีทิโส, กีทิสา, กีทิสี, กีทิสํฯ เอตมิว นํ ปสฺสติ, เอโส วิย ทิสฺสตีติ วา เอทิโส, เอตาทิโส วา, เอทิสา, เอทิสี, เอทิสํ, **เอ**อิติ นิปาตเนน **เอต**สทฺทสฺส **เอ**กาโรฯ สมานํ กตฺวา นํ ปสฺสติ, สมาโน วิย ทิสฺสตีติ สาทิโส, สทิโส, **ส**อิติ นิปาตเนน **สมาน**สฺส **สา**เทโส, ตทนฺตสฺส วา ทีโฆ, สาทิสา, สาทิสี, สทิสา, สทิสี, สาทิสํ, สทิสํฯ

ทการสฺส **ร**การาเทเส ปน อีริโส, ยาริโส, ตาริโส, มาริโส, กีริโส, เอริโส, สาริโส, สริโสฯ **กฺขา**เทเส อีทิกฺโข, ยาทิกฺโข, ตาทิกฺโข, มาทิกฺโข, กีทิกฺโข, เอทิกฺโข, สาทิกฺโข, สทิกฺโขฯ **ร**การาเทเส สาริกฺโข, สริกฺโข, อีการาเทเส อีที, ยาที, ตาที, มาที, กีที, เอที, สาทีฯ

จสเทฺทน **ตุมฺหา**ทิอุปปเทปิ ตุเมฺห วิย ทิสฺสตีติ ตุมฺหาทิโส, ตุมฺหาทิสี, ขนฺธา วิย ทิสฺสนฺตีติ ขนฺธาทิสา อิจฺจาทิฯ

ธร ธารเณ, อปาเยสฺวปตมาเน อธิคตมคฺคาทิเก สเตฺต ธาเรติ, ธรนฺติ เตนาติ วา, สลกฺขณํ ธาเรติ วา, ปจฺจเยหิ ธรียติ วาติ อเตฺถ –

๕๘๙. **ธราทีหิ รโมฺม**ฯ

ธรอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **รมฺม**ปฺปจฺจโย โหติฯ

โส จ –

> กมฺมคฺคหณโภ ภาว- กเมฺมสูเตฺถ เวทิโย;
> อกตฺตริปิ โหตีติ, การเก รมฺมปฺปจฺจโยฯ

ราทิโลโป, ธโมฺม, เอวํ กรียตีติ กมฺมํฯ **วร** วรเณ, วมฺมํฯ

สํส ปสํสเน **ป**ปุโพฺพ, ปิยอิจฺจุปปทํ, ปิยํ ปสํสิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ปิยํ ปสํสนสีโล, ปิยํ ปสํสนธโมฺม, ปิยํ ปสํสเน สาธุการีติ วา อเตฺถ –

๕๙๐. **ตสฺสีลาทีสุ ณีตฺวาวี จ**ฯ

สีลํ ปกติ, ตสฺสีล ตทฺธมฺม ตสฺสาธุการีสฺวเตฺถสุ คมฺยมาเนสุ สพฺพธาตูหิ **ณี ตุ อาวี**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ กตฺตริ **ณี**ปจฺจโย, สํโยคนฺตตฺตาน วุทฺธิฯ เสสํ เนยฺยํฯ

ปิยปสฺสี ราชาฯ อถ วา ปิยํ ปสฺสิ, ปสฺสติ, ปสฺสิสฺสติ วา สีเลน วา ธมฺเมน วา สาธุ วาติ ปิยปสฺสี, ปิยปสฺสินี, ปิยปสฺสิ กุลํฯ พฺรหฺมํ จริตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา พฺรหฺมํ จรติ สีเลน, ธมฺเมน, สาธุ วาติ พฺรหฺมจารี, พฺรหฺมจารินี, พฺรหฺมจาริฯ เอวํ สจฺจวาที, ธมฺมวาที, สีฆยายี, ปาปการี, มาลาการี อิจฺจาทิฯ

จสเทฺทน อตฺตมาเนปิ **ณี,** ปณฺฑิตํ อตฺตานํ มญฺญตีติ ปณฺฑิตมานี พาโล, พหุสฺสุตมานี อิจฺจาทิฯ

วตฺ วตฺตเน **ป**ปุโพฺพ, ปสยฺห ปวตฺติตุํ สีลํ ยสฺสาติ อเตฺถ อิมินา **ตุ**ปฺปจฺจโย, ปสยฺหปวตฺตาฯ อถ วา **วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, ปสยฺห ปวตฺติตุํ สีลมสฺสาติ ปสยฺหปวตฺตา, ปสยฺหปวตฺตาโร, ภุชาทิตฺตา ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ, เสสํ กตฺตุสมํฯ

ภยํ ปสฺสิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ภยํ ทสฺสนสีโล, ภยํ ทสฺสนธมฺโม, ภยํ ทสฺสเน สาธุการีติ วา ภยทสฺสาวี, ภยทสฺสาวินี, ภยทสฺสาวิ จิตฺตํฯ เอวํ อาทีนวทสฺสาวีฯ

‘‘ตสฺสีลาทีสู’’ติ อธิกาโรฯ

๕๙๑. สทฺท กุ ธ จ ล ม ณฺฑ ตฺถ รุจาทีหิ ยุฯ

สทฺท กุ ธ จ ล มณฺฑเตฺถหิ ธาตูหิ, **รุจา**ทีหิ จ **ยุ**ปฺปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวเตฺถสุฯ

ฆุส สเทฺท, โฆสิตุํ สีลํ อสฺสาติ วา โฆสนสีโลติ วา อโฆสยิ, โฆสยติ, โฆสยิสฺสติ สีเลน, ธมฺเมน, สาธุ วาติ อเตฺถ อิมินา **ยุ**ปฺปจฺจโย, ตสฺส ‘‘อนกา ยุณฺวูน’’นฺติ **อนา**เทโส, ‘‘อเณฺญสุ จา’’ติ วุทฺธิ, โส โฆสโน, สา โฆสนาฯ **ภาส** วิยตฺติยํ วาจายํ, ภาสิตุํ สีลมสฺสาติ วา ภาสนสีโล, ภาสนธมฺโม, ภาสเน สาธุการีติ วา ภาสโนฯ

กุธ โกเป, กุชฺฌิตุํ สีลมสฺสาติ วา กุชฺฌนสีโลติ วา โกธโน, โกธนา, โกธนํฯ

รุส โรเส, โรสิตุํ สีลมสฺสาติ วา โรสนสีโลติ วา โรสโนฯ

จล กมฺปเน, จลิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา จลติ สีเลนาติ วา จลโนฯ **กปิ**จลเน, กมฺปิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา อกมฺปิ, กมฺปติ, กมฺปิสฺสติ สีเลนาติ วา กมฺปโน, **อิ**การานุพนฺธิธาตุสรโต ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติ อาทินา, ‘‘นิคฺคหีตญฺจา’’ติ วา นิคฺคหีตาคโมฯ **ผทิ** กิญฺจิจลเน, ผนฺทิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ผนฺทติ สีเลนาติ วา ผนฺทโนฯ

มฑิ ภูสายํ, มณฺฑยิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา มณฺฑยติ สีเลนาติ วา มณฺฑโนฯ **ภูส** อลงฺกาเร, ภูสนสีโลติ วา อภูสยิ, ภูสยติ, ภูยยิสฺสติ สีเลนาติ วา ภูสโน, ภูสนา, ภูสนํฯ

รุจ ทิตฺติมฺหิ, อรุจฺจิ, รุจฺจติ, รุจฺจิสฺสติ สีเลนาติ วา โรจโนฯ **ชุต** ทิตฺติมฺหิ, อโชติ, โชตติ, โชติสฺสติ สีเลนาติ วา โชตโนฯ **วฑฺฒ** วฑฺฒเน, วฑฺฒิตุํ สีลมสฺสาติ วฑฺฒโน อิจฺจาทิฯ

๕๙๒. ปาราทิคมิมฺหา รูฯ

ปาราทิอุปปเทหิ ปรสฺมา **คมิ**อิเจฺจตสฺมา ธาตุมฺหา ปโร **รู**ปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวเตฺถสุ กตฺตริเยวฯ ปาโร อาทิ เยสํ เต ปาราทโย, ปาราทีหิ คมิ **ปาราทิคมิ**ฯ **รา**ทิโลโป, ภว

ปารํ คนฺตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา ภวปารํ คมนสีโล, ภวปารํ คมนธมฺโม, ภวปารํ คมเน สาธุการีติ วา ภวปารคู, ภวปารคุโนฯ อนฺตํ คมนสีโล อนฺตคูฯ เอวํ เวทคู, อทฺธคูฯ

‘‘รู’’ติ วตฺตเตฯ

๕๙๓. ภิกฺขาทิโต จฯ

ภิกฺขอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **รู**ปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวเตฺถสุฯ ***ภิกฺข*** ยาจเน, ภิกฺขิตุํ สีลํ ยสฺสาติ วา อภิกฺขิ, ภิกฺขติ, ภิกฺขิสฺสติ สีเลนาติ วา ภิกฺขนธมฺมติ วา ภิกฺขเน สาธุการีติ วา ภิกฺขุ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา รสฺสตฺตํฯ **อิกฺข** ทสฺสนเงฺกสุ, สํสาเร ภยํ อิกฺขตีติปิ ภิกฺขุ, วิชานิตุํ สีลํ ยสฺส, วิชานนสีโลติ วา วิญฺญู, สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญูฯ เอวํ มตฺตญฺญู, ธมฺมญฺญู, อตฺถญฺญู, กาลญฺญู, กตญฺญู อิจฺจาทโยฯ

๕๙๔. หนตฺยาทีนํ ณุโกฯ

หนตฺยาทีนํ ธาตูนมเนฺต **ณุก**ปฺปจฺจโย โหติ ตสฺสีลาทีสฺวเตฺถสุ กตฺตริ, อนฺตาเปกฺขายํ ฉฎฺฐี, **ณ**กาโร วุทฺธตฺโถฯ อาหนนสีโล อาฆาตุโก, ฆาตาเทโส, สรโลปาทิ, กรณสีโล การุโก สิปฺปีฯ ***ภี*** ภเย, ภายนสีโล ภีรุโก, **ร**การาคโมฯ **อว** รกฺขเณ, อาวุโก ปิตาฯ

๕๙๕. สํหนญฺญาย วา โร โฆฯ

สํปุพฺพาย **หน**อิเจฺจตาย ธาตุยา, อญฺญาย จ ธาตุยา ปโร **ร**ปฺปจฺจโย โหติ, **หน**สฺส **โฆ** จฯ **วา**คฺคหณํ สมฺปิณฺฑนตฺถํ, วิกปฺปนตฺถํ วา, เตน สงฺฆาโตติปิ สิทฺธํ โหติฯ

> หนเสฺสวายํ โฆ โหติ, อภิธานานุรูปโต;
> อสํปุพฺพา จ โร เตน, ปฎิโฆติปิ สิชฺฌติฯ

หน หึสาคตีสุ **สํ** ปุโพฺพ, สํหนติ สมคฺคํ กมฺมํ สมุปคจฺฉติ, สมฺมเทว กิเลสทรเถ หนตีติ วา สโงฺฆ, **รา**ทิโลโป , สมนฺตโต นครสฺส พาหิเย ขญฺญตีติ ปริขา, อิตฺถิยํ **อา**ปจฺจโย, อนฺตํ กโรตีติ อนฺตโก มจฺจุฯ

‘‘ภาวกเมฺมสู’’ติ วตฺตเตฯ

๕๙๖. นนฺทาทีหิ ยุฯ

นนฺทอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ ปโร **ยุ**ปฺปจฺจโย โหติ ภาวกเมฺมสุฯ ‘‘อนกา ยุณฺวูน’’นฺติ **ยุ**ปฺปจฺจยสฺส **อนา**เทโส, **นนฺท** สมิทฺธิมฺหิ, **นนฺท** นนฺทเน วาฯ **ภาเว** – นนฺทียเต นนฺทนํฯ **กเมฺม** – อนนฺทียิตฺถ, นนฺทียติ, นนฺทียิสฺสติ, นนฺทิตพฺพนฺติ วา นนฺทนํ วนํ, คยฺหติ, คหณียํ วา คหณํ, คณฺหนํ วา, จริตพฺพํ จรณํ, ภูยเต ภวนํ, หูยเต หวนํฯ รุนฺธิตพฺพํ รุนฺธนํ, โรธนํ วา, ภุญฺชิตพฺพํ ภุญฺชนํ, โภชนํ วาฯ พุชฺฌิตพฺพํ พุชฺฌนํ, โพธนํ วาฯ สูยติ, สุติ วา สวณํ, ปาปียตีติ ปาปุณนํ, ปาปนํ วา, ปาลียตีติ ปาลนํ อิจฺจาทิฯ

‘‘ยู’’ติ วตฺตเตฯ

๕๙๗. กตฺตุกรณปเทเสสุ จฯ

กตฺตุกรณปเทสอิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ จ สพฺพธาตูหิ **ยุ**ปฺปจฺจโย โหติฯ เอตฺถ จ **ปเทโส**ติ อธิกรณการกํ วุจฺจติฯ **กตฺตริ** ตาว – รชํ หรตีติ รโชหรณํ โตยํฯ อารมฺมณํ วิชานาตีติ วิญฺญาณํ, วิชานนํ วา, **อานนฺชา**เทสาฯ **ฌา** คนฺธปาทาเน, ฌายตีติ ฌานํ, **เฌ** จินฺตายํ, ฌายตีติ ฌานํ, ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา **อา**ตฺตํฯ

กรเณ – **กร** กรเณ, กโรติ เตนาติ กรณํ, ยถาสรูปํ สทฺทา พฺยากรียนฺติ เอเตนาติ พฺยากรณํฯ **ปูร** ปูรเณ, ปูรยติ เตนาติ ปูรณํฯ ทียติ อเนนาติ ทานํ, ปมียติ อเนนาติ ปมานํ, วุจฺจติ อเนนาติ วจนํ, ปนุทติ, ปนุชฺชเต อเนนาติ วา ปนูทโนฯ **สูท** ปคฺฆรเณ, สูทติ, สุชฺชเต อเนนาติ วา สูทโน, สุณาติ, สูยติ เอเตนาติ วา สวณํฯ **ลู** เฉทเน, ลุนาติ, ลูยติ อเนนาติ วา ลวนํ, ลวณํ, โลณํ วาฯ นยติ, นียติ เอเตนาติ วา นยนํฯ **ปู** ปวเน, ปุนาติ, ปูยเต อเนนาติ วา ปวโน, สเมติ, สมียติ วา ปาปํ อเนนาติ สมโณ, สมณํ วาฯ ตถา ภาเวติ, ภาวียติ เอกายาติ วา ภาวนาฯ เอวํ ปาจนํ, ปาจาปนํ อิจฺจาทิฯ

อธิกรเณ – **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิ, ติฏฺฐติ ตสฺมินฺติ ฐานํฯ เอวํ สยนํ, เสนํ วา, อาสนํ, อธิกรียติ เอตฺถาติ อธิกรณํฯ

จสเทฺทน **สมฺปทานาปาทาเน**สุปิ – สมฺมา ปกาเรน ททาติ อสฺสาติ สมฺปทานํ, อเปจฺจ เอตสฺมา อาททาตีติ อปาทานํฯ

๕๙๘. สญฺญายํ ทาธาโต อิฯ

สญฺญายํ คมฺยมานายํ **ทาธา**อิเจฺจเตหิ ธาตูหิ **อิ**ปฺปจฺจโย โหติ, ภาวกมฺมาทิอธิกาเร วายํ, สรโลปาทิฯ **ทา** ทาเน **อา**ปุโพฺพ, อาทียตีติอาทิฯ เอวํ อุปาทิฯ **ธา** ธารเณ , อุทกํ ทธาตีติ อุทธิ, **เตสุ วุทฺธิโลปา**ทินา สญฺญายํ **อุทก**สฺส **อุทา**เทโสฯ ชลํ ธียเต อสฺมินฺติ ชลธิ, วาลานิ ทธาติ ตสฺมินฺติ วาลธิ, สนฺธียติ, สนฺทธาตีติ วา สนฺธิ, นิธียตีติ นิธิฯ เอวํ วิธียติ, วิทธาติ, วิธานํ วา วิธิ, สมฺมา, สมํ วา จิตฺตํ อาทธาตีติ สมาธิฯ

๕๙๙. อิตฺถิยมติยโว วาฯ

อิตฺถิยํ อภิเธยฺยายํ สพฺพธาตูหิ **อ**การ**ติยุ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา ภาวกมฺมาทีสุฯ **อ**ปฺปจฺจเย ตาว **ชร** วโยหานิมฺหิ, ชีรติ, ชีรณนฺติ วา ชรา, ''อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย''ติ **อา**ปจฺจโย, ปฏิสมฺภิชฺชตีติ ปฏิสมฺภิทาฯ ปฏิปชฺชติ เอตายาติ ปฏิปทาฯ เอวํ สมฺปทา, อาปทาฯ อุปาทียตีติ อุปาทาฯ สญฺชานาตีติ สญฺญา, ปชานาตีติ ปญฺญาฯ อุเปกฺขตีติ อุเปกฺขาฯ จินฺตนํ จินฺตาฯ ปติฏฺฐานํ ปติฏฺฐาฯ **สิกฺข** วิโชฺชปาทาเน, สิกฺขนํ, สิกฺขียตีติ วา สิกฺขาฯ เอวํ ภิกฺขาฯ **เฌ** จินฺตายํ, ปรสมฺปตฺตึ อภิมุขํ ฌายตีติ อภิชฺฌา, หิเตสิตํ อุปฏฺฐเปตฺวา ฌายตีติ อุปชฺฌา, อุปชฺฌาโย, สมฺมา ฌายติ เอตฺถาติ สชฺฌาฯ

อิสุ อิจฺฉายํ, เอสนนฺติ อเตฺถ **อ**ปฺปจฺจโย, ''อิสุ ยมูนมโนฺต โจฺฉ วา''ติ **จฺฉา**เทโส, อิจฺฉาฯ **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน, ปุจฺฉนํ ปุจฺฉา, ติกิจฺฉนํ ติกิจฺฉา, ฆสิตุมิจฺฉา ชิฆจฺฉา, ติติกฺขา, พุภุกฺขา, ปาตุมิจฺฉา ปิปาสา, มณฺฑูกคติยา **วา**ธิการโต **วา**เทสาภาโวฯ พฺยาปิตุมิจฺฉา วิจฺฉา อิจฺจาทิฯ

ติปฺปจฺจเย สมฺภวนํ สมฺภูติฯ **วา**ธิการโต **ติ**ปฺปจฺจยมฺหิ น วุทฺธิ, สวณํ สุติ, นยนํ, นียติ **เอ**ตายาติ วา นีติฯ **มน** ญาเณ, มญฺญตีติ มติฯ

‘‘เต, โน, ติมฺหี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๖๐๐. คมขนหนรมาทีนมโนฺตฯ

คม ขน หน รมอิเจฺจวมาทีนํ **ม**การ**น**การนฺตานํ ธาตูนํ อโนฺต พฺยญฺชโน **โน** โหติ **ต**ปฺปจฺจเย, **ติ**มฺหิ จาติ ธาตฺวนฺตโลโปฯ คมนํ, คนฺตพฺพาติ วา คติ, อุปหนนํ อุปหติ, รมนฺติ ตาย, รมณํ วา รติฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, ตนนํ ตติฯ **ยมุ** อุปรเม, นิยมนํ นิยติฯ ‘‘รมโต, รมตี’’ติอาทีสุ ปน อการพฺยวหิตตฺตา น ธาตฺวนฺตโลโป, ภุญฺชนํ ภุตฺติ, ยุญฺชนํ ยุตฺติ, ‘‘ภุชาทีนมโนฺต โน ทฺวิ จา’’ติ ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจฯ สมาปชฺชนํ, สมาปชฺชเตติ วา สมาปตฺติ, สมฺปตฺติ, ‘‘คุปาทีนญฺจา’’ติ ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิฯ ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **หา**ทิโต **ติ**สฺส **นิ** โหติฯ หานิ, ชานิ อิจฺจาทิฯ

ยุปฺปจฺจเย **จิต** สเญฺจตเน, เจตยตีติ อเตฺถ **ยุ**ปฺปจฺจโย, **อนา**เทสวุทฺธี, **อา**ปจฺจโย, เจตนาฯ **วิท** อนุภวเน , เวทยตีติ เวทนาฯ **ทิสี** อุจฺจารเณ, เทสียตีติ เทสนา, ภาวียตีติ ภาวนา อิจฺจาทิฯ

‘‘อิตฺถิยํ, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๖๐๑. กรโต ริริยฯ

กรธาตุโต อิตฺถิยมนิตฺถิยํ วา อภิเธยฺยายํ **ริริย**ปฺปจฺจโย โหติ, **รา**ทิโลโปฯ กตฺตพฺพา กิริยาฯ กรณียํ กิริยํฯ

‘‘กตฺตรี’’ติ วตฺตเตฯ

๖๐๒. ชิโต อิน สพฺพตฺถฯ

ชิอิเจฺจตาย ธาตุยา ปโร **อิน**ปฺปจฺจโย โหติ สพฺพกาเล กตฺตริฯ **ชิ** ชเย, ปาปเก อกุสเล ธเมฺม อชินิ, ชินาติ, ชินิสฺสตีติ วา ชิโนฯ

‘‘อินา’’ติ วตฺตเตฯ

๖๐๓. สุปโต จฯ

สุปอิเจฺจตาย ธาตุยา จ ปโร **อิน**ปฺปจฺจโย โหติฯ **สุป** สเย, สุปติ, สุปนนฺติ วา สุปิโน, สุปินํฯ

สี สเย, ‘‘อีสํ’’อิติ อุปปทํ, อีสํ สียติ ภวตาติ อเตฺถ –

๖๐๔. อีสํทุสูหิ ขฯ

อีสํทุสุอิเจฺจเตหิ อุปปเทหิ ปเรหิ ธาตูหิ **ข**ปฺปจฺจโย โหติฯ

โส จ –

๖๐๕. ภาวกเมฺมสุ กิจฺจกฺตกฺขตฺถาฯ

ภาวกมฺมอิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ **กิจฺจกฺตกฺขตฺถ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺตีติ นิยมโต ภาวกเมฺมเสฺวว โหติฯ ''กฺวจิ ธาตู''ติ **กฺข**การานุพนฺธสฺส โลโป, วุทฺธิ, **อยา**เทสทฺวิตฺตานิ, อีสสฺสโย ภวตา, ทุเกฺขน สียติ ทุสฺสโย, สุเขน สียติ สุสฺสโยฯ

กเมฺม – อีสํ กรียตีติ อีสกฺกรํ กมฺมํ ภวตาฯ เอวํ ทุเกฺขน กรียตีติ ทุกฺกรํ หิตํ ภวตา, สุกรํ ปาปํ พาเลน, ทุเกฺขน ภรียตีติ ทุพฺภโร มหิโจฺฉฯ สุเขน ภรียตีติ สุภโร อปฺปิโจฺฉฯ ทุเกฺขน รกฺขิตพฺพนฺติ ทุรกฺขํ จิตฺตํฯ ทุเกฺขน ปสฺสิตโพฺพติ ทุทฺทโส ธโมฺมฯ สุเขน ปสฺสิตพฺพนฺติ สุทสฺสํ ปรวชฺชํฯ ทุเกฺขน อนุพุชฺฌิตโพฺพติ ทุรนุโพโธ ธโมฺมฯ สุเขน พุชฺฌิตพฺพนฺติ สุโพธมิจฺจาทิฯ

พุธ อวคมเน, สเพฺพ สงฺขตาสงฺขตสมฺมุติเภเท ธเมฺม อพุชฺฌิ, พุชฺฌติ, พุชฺฌิสฺสตีติ วา อเตฺถ –

''ต''อิติ วตฺตเตฯ

๖๐๖. พุธคมาทิเตฺถ กตฺตริฯ

พุธคมฺอิเจฺจคมาทีหิ ธาตูหิ ตทเตฺถ คมฺยมาเน กตฺตริ **ต**ปฺปจฺจโย โหติ สพฺพกาเลฯ

''ตสฺสา''ติ วตฺตเตฯ

๖๐๗. ธฒภเหหิ ธ ฒา จฯ

ธฒนฺต ***ภห***เนฺตหิ ธาตูหิ ปรสฺส ปจฺจย**ต**การสฺส ยถากฺกมํ **ธ**การ**ฒ**การาเทสา โหนฺตีติ **ธ*ภ***โต **ต**การสฺส **ธ**กาโร, ''หจตุตฺถาน''นฺติ เอตฺถ **ห**การคฺคหณโต **ห**การโตปิ กฺวจิ **ธ**ตฺตํ, อพฺยวธาเน จายํ, เตน ''รุนฺธติ, อาราธิโต, วฑฺฒิโต, ลภิตฺวา, คหิโต''ติอาทีสุ ปจฺจยา คมพฺยวหิตตฺตา **น** ภวติฯ

๖๐๘. หจตุตฺถานมนฺตานํ โท เธฯ

หการวคฺคจตุตฺถานํ ธาตฺวนฺตภูตานํ **ท**การาเทโส โหติ **ธ**กาเร ปเรฯ พุโทฺธ ภควาฯ สรณํ อคจฺฉิ, คจฺฉติ, คจฺฉิสฺสตีติ วา สรณงฺคโต อุปาสโก, ''คมขนหนรมาทีนมโนฺต''ติ ธาตฺวนฺตโลโปฯ เอวํ ชานาตีติ ญาโตฯ **อิ** คติมฺหิ, อุเปตีติ อุเปโตฯ **จินฺต** จินฺตายํ, จิเนฺตตีติ จิตฺตํ, ''คุปาทีนญฺจา''ติ ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิฯ **สนฺช** สเงฺค, รูปาทีสุ อสชฺชิ, สชฺชติ, สชฺชิสฺสตีติ วา สโตฺต, ''ภุชาทีนมโนฺต โน ทฺวิ จา''ติ ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจฯ

''สญฺญาย''มิติ วตฺตเตฯ

๖๐๙. ติกิจฺจาสิเฏฺฐฯ

สญฺญายมภิเธยฺยายํ อาสิเฏฺฐ คมฺยมาเน ธาตูหิ **ติ**ปฺปจฺจโย โหติ, **กิต**ปจฺจโย จฯ ชิโน เอนํ พุชฺฌตูติ ชินพุทฺธิ, **ธ**การ**ท**การาเทสา, ธนมสฺส ภวตูติ ธนภูติฯ

กิตปจฺจเย ภวตูติ ภูโต, ธมฺมํ เอนํ ททาตูติ ธมฺมทินฺโน, ‘‘ภิทาทิโต อินฺน อนฺน อีณา วา’’ติ **ต**ปฺปจฺจยสฺส **อินฺนา**เทโสฯ วฑฺฒตูติ วฑฺฒมาโน, ‘‘ภูวาทิโต อ’’อิติ **มานเนฺตสุ อ**ปฺปจฺจโย, นนฺทตูติ นนฺทโก, ชีวตูติ ชีวโก อิจฺจาทิฯ

๖๑๐. **อาคมา ตุโก**ฯ

อาปุพฺพา **คมิ**โต **ตุก**ปฺปจฺจโย โหติ, กิตกตฺตา กตฺตริฯ อาคจฺฉตีติ อาคนฺตุโกฯ

‘‘คมา’’ติ วตฺตเตฯ

๖๑๑. **ภเพฺพ อิก**ฯ

คมิโต **อิก**ปฺปจฺจโย โหติ ภพฺพเตฺถฯ คนฺตุํ ภโพฺพติ คมิโก ภิกฺขุฯ

เตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนโยฯ

อตีตปฺปจฺจยนฺตนย

๖๑๒. **อตีเต ต ตวนฺตุ ตาวี**ฯ

อตีเต กาเล สเพฺพหิ ธาตูหิ **ต ตวนฺตุ ตาวี** อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ เอเต เอว ปร สมญฺญาย **นิฎฺฐ**สญฺญกาปิ, เต จ **กิต**สญฺญตฺตา กตฺตริ ภวนฺติฯ อภวีติ ภูโต, ภูตา, ภูตํ, ‘‘อเญฺญสุ จา’’ติ เอตฺถานุวตฺติต**วา**คฺคหเณน **ต ตวนฺตุตาวี**สุ วุทฺธิ น โหติฯ **หุ** ทานา ทนหพฺยปฺปทาเนสุ, อหวีติ หุโต อคฺคิฯ

ตวนฺตุปฺปจฺจเย – ‘‘อา สิมฺหี’’ติ **อา**กาโร, อคฺคิํ หุตวา, หุตวโนฺต อิจฺจาทิ คุณวนฺตุสมํฯ **ตาวีมฺหิ** – อคฺคิํ หุตาวี, อคฺคิํ หุตาวิโน อิจฺจาทิ ทณฺฑีสมํฯ อิตฺถิยํ **อินี**ปจฺจโย – หุตาวินี, น ปุํสเก – รสฺสตฺตํ หุตาวิฯ

วส นิวาเส, วสฺสํ อวสีติ อเตฺถ **ต**ปฺปจฺจโย, **ส**การนฺตตฺตา ‘‘สาทิสนฺต’’อิจฺจาทินา **ฐา**เท เส สมฺปเตฺต –

‘‘ตสฺสา’’ติ อธิกาโร, ‘‘สาที’’ติ จฯ

๖๑๓. **วสโต อุตฺถ**ฯ

วสอิเจฺจตสฺมา ธาตุมฺหา ปรสฺส **ต**การสฺส สหาทิพฺยญฺชเนน **อุตฺถา**เทโส โหติ, สรโล ปาทิฯ วสฺสํ วุโตฺถ, วุตฺถา สา, ‘‘สรโลโป’’ติอาทิสุเตฺต **ตุ**คฺคหณโต ปุพฺพโลปาภาเว ‘‘อธิวตฺ ถา เทวตา, วตฺถพฺพ’’นฺติอาทีสุ ปรโลโปฯ

‘‘วสสฺสา’’ติ วิปริณาเมน วตฺตเตฯ

๖๑๔. **วสฺส วา วุ**ฯ

วสอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ว**การสฺส **ต**กาเร ปเร **อุ**กาโร โหติ, ตตฺถ **ว**การาคโม จ วา โหติฯ นิฎฺฐ**ต**กาเร เอวายํฯ อถ วา ‘‘วู’’ติ เอตฺถ **ว**กาโร สนฺธิโช, ตนฺตญฺญาเยน ทุติยเญฺจตฺถ **วาค**คหณมิจฺฉิตพฺพํ, เตน **อ**การสฺสปิ **อุ**กาโร สิโทฺธ ภวติ, อุสิโต พฺรหฺมจริยํ, วุสิโต, ตถา วุสิตวา, วุสิตาวี, **อิ**การาคเมน พฺยวหิตตฺตา อุตฺถาเทโส น ภวติฯ

ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ, โอทนํ อภุญฺชีติ อเตฺถ **ตตวนฺตุตาวี,** ‘‘ภุชาทีนมโนฺต โน ทฺวิ จา’’ติ ธาตฺวนฺตโลโป, **ต**การสฺส ทฺวิตฺตญฺจ, ภุโตฺต, ภุตฺตวา, ภุตฺตาวีฯ ตถา **รนฺช** ราเค, อรญฺชีติ รโตฺต, รตฺตา, รตฺตํฯ **ยุช** โยเค, อยุญฺชีติ ยุโตฺต, ยุตฺตา, ยุตฺตํฯ **วิจ** วิเวจเน **วิ**ปุโพฺพ, วิวิจฺจีติ วิวิโตฺต, วิวิตฺตา, วิวิตฺตํฯ **มุจ** โมจเน, อมุจฺจีติ พนฺธนา มุโตฺตฯ ตถา **ติ**ปฺปจฺจเยปิ อิมินา ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิ, อาสชฺชนํ อาสตฺติ, วิมุจฺจนํ, วิมุจฺจติ เอตายาติ วา วิมุตฺติฯ

กุธ โกเป, อกุชฺฌีติ อเตฺถ **ต**ปฺปจฺจโย, ตสฺส ‘‘ธฒภเหหิ ธฒา จา’’ติ **ธ**ตฺตํ, ‘‘หจตุตฺถานมนฺตานํ โทเธ’’ติ **ธ**การสฺส **ท**กาโร, กุโทฺธฯ **ยุธ** สมฺปหาเร, อยุชฺฌีติ ยุโทฺธ, ยุทฺธํฯ **สิธ** สํสิทฺธิมฺหิ, อสิชฺฌีติ สิโทฺธฯ **อา**ปุโพฺพ **รภ** ราภเสฺส, อารภีติ อารโทฺธ คนฺตุํฯ **นห** พนฺธเน **สํ**ปุโพฺพ, สนฺนยฺหีติ สนฺนโทฺธ, ‘‘ธฒภเหหิ ธฒา จา’’ติ **นหา**ทิโต **ต**การสฺส **ธ**กาโรฯ

วฑฺฒ วฑฺฒเน, อวฑฺฒีติ อเตฺถ **ต**ปฺปจฺจโย, **ต**สฺส ฒตฺตํ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ธาตฺวาการสฺสุตฺตํ, ฑโลโป จฯ

‘‘หจตุตฺถานมนฺตาน’’นฺติ วตฺตเตฯ

๖๑๕. โฑ ฒกาเรฯ

หจตุตฺถานํ ธาตฺวนฺตานํ ฑการาเทโส โหติ **ฒ**กาเร ปเรฯ วุโฑฺฒ, วุฑฺฒา, ‘‘โพ วสฺสา’’ติ พเตฺต พุโฑฺฒฯ **ติ**ปฺปจฺจเย – พุชฺฌนํ, พุชฺฌติ วา เอตายาติ พุทฺธิฯ เอวํ สิทฺธิ, วฑฺฒิฯ **ตพฺพ**ปฺปจฺจเย – โพทฺธพฺพมิจฺจาทิฯ

‘‘อโนฺต, โน’’ติ จ อธิกาโรฯ

๖๑๖. ตราทีหิ อิโณฺณฯ

ตรอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **อิณฺณา**เทโส โหติ, ธาตฺวโนฺต จ **โน** โหติ, สรโลปาทิฯ **ตร** ตรเณ, สํสารณฺณวํ อตรีติ ติโณฺณ ตาเรยฺยํฯ เอวํ อุตฺติโณฺณ, ติณฺณํ วาฯ **ปูร** ปูรเณ, สํปูรีติ สํปุโณฺณ, ‘‘สรโลโป’’ติอาทิสุเตฺต **ตุ**คฺคหณโต ปุพฺพโลปาภาเว **อุ**วณฺณโต ปรสฺส ‘‘วา ปโร อสรูปา’’ติ โลโป, สํโยเค รสฺสตฺตํฯ **ตุร** เวเค, อตุรีติ ตุณฺณํ , ตุริตํ วาฯ **ชร** วโยหานิมฺหิ, ปริชีรีติ ปริชิโณฺณฯ **กิร** วิกิรเณ, อากิรีติ อากิโณฺณ อิจฺจาทิฯ

๖๑๗. สุส ปจ สกโต กฺขกฺกา จฯ

สุส ปจ สกอิเจฺจเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **กฺขกฺกา**เทสา โหนฺติ, อโนฺต จ พฺยญฺชโน **โน** โหติฯ **จ**สเทฺทน **มุจา**ทิโต **กฺกา**เทโสฯ **สุส** โสสเน, อสุสฺสีติ สุโกฺข รุโกฺขฯ อปจฺจีติ ปกฺกํ ผลํฯ **สก** สามเตฺถ, อสกฺขีติ สโกฺก อสฺส, โอมุจฺจีติ โอมุกฺกา อุปาหนาฯ ‘‘ปจิตุํ, ปจิตพฺพ’’นฺติอาทีสุ ปน น ภวติ, อิกาเรน พฺยวหิตตฺตาฯ เอวํ สพฺพตฺถ พฺยวธาเน น ภวติฯ

สีหคติยา **ติ**คฺคหณมนุวตฺตเตฯ

๖๑๘. ปกฺกมาทีหิ โนฺต จฯ

ปกฺกมอิเจฺจวมาทีหิ **ม**การเนฺตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **นฺตา**เทโส โหติ, ธาตฺว โนฺต จ **โน** โหติฯ **จ**สเทฺทน **ติ**ปฺปจฺจยสฺส **นฺติ** จ โหติฯ **กมุ** ปทวิเกฺขเป, ปกฺกมีติ ปกฺกโนฺตฯ เอวํ สงฺกโนฺต, นิกฺขโนฺต, ‘‘โท ธสฺส จา’’ติ สุเตฺต **จ**คฺคหเณน **ก**สฺส **ข**ตฺตํฯ **ภมุ** อนวฏฺฐาเน, วิพฺภมีติ วิพฺภโนฺต, ภโนฺตฯ **ขมุ** สหเน, อกฺขมีติ ขโนฺตฯ **สมุ** อุปสเม, อสมีติ สโนฺตฯ **ทมุ** ทมเน, อทมีติ ทโนฺตฯ

ติมฺหิ – สงฺกมนํ สงฺกนฺติฯ เอวํ โอกฺกนฺติ, วิพฺภนฺติ, ขนฺติ, สนฺติ ทนฺติ อิจฺจาทิฯ

๖๑๙. ชนาทีนมา ติมฺหิ จฯ

ชนอิเจฺจวมาทีนํ ธาตูนมนฺตสฺส พฺยญฺชนสฺส **อา**ตฺตํ โหติ **ต**ปฺปจฺจเย, **ติ**มฺหิ จฯ โยควิภาเคน อญฺญตฺถาปิฯ **ชน** ชนเน, อชนีติ ชาโต, วิชายีติ ปุตฺตํ วิชาตา, ชนนํ ชาติฯ **ต**ปฺปจฺจเย สติปิ **ต**กาเร ปุน **ติ**คฺคหณกรณํ ปจฺจยนฺตรตกาเร **อา**ตฺตนิวตฺตนตฺถํ, ยถา – ชนฺตุฯ ‘‘ชนิตฺวา, ชนิตุ’’นฺติอาทีสุ ปน **อิ**กาเรน พฺยวหิตตฺตา น ภวติฯ

‘‘อา, ติมฺหิ, จา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๖๒๐. ฐาปานมิอี จฯ

ฐา ปาอิเจฺจเตสํ ธาตูนํ อนฺตสฺส **อา**การสฺส ยถากฺกมํ **อิ**การ**อี**การาเทสา โหนฺติ **ต**ปฺปจฺจเย, **ติ**มฺหิ จฯ **จ**สเทฺทน อญฺญตฺราปิ กฺวจิฯ **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิ, อฏฺฐาสีติ ฐิโต, อุปฏฺฐิโต ครุํ, ฐิตวา, อธิฏฺฐิตฺวา, ฐานํ ฐิติฯ **ปา** ปาเน, อปายีติ ปีตา, ยาคุํ ปีตวา, ปานํ ปีติ, ปีตฺวาฯ

๖๒๑. หเนฺตหิ โห หสฺส โล วา อทหนหานํฯ

หการเนฺตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส, **ติ**สฺส จ **ห**การาเทโส โหติ, **ห**สฺส จ ธาตฺวนฺตสฺส **ล**กาโร โหติ วา **ทหนเห** วเชฺชตฺวา, **ฒ**ตฺตาปวาโทยํฯ **รุห** ชนเน, อรุหีติ อารุโฬฺห รุกฺขํฯ **ลฬาน**มวิเสโส, อารุโลฺห วา, รุหนํ รุฬฺหีฯ **คาหุ** วิโลฬเน, อคาหีติ คาโฬฺห, อโชฺฌคาโฬฺห มหณฺณวํฯ **พห** วุทฺธิมฺหิ, อพหีติ พาโฬฺห, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ทีโฆฯ **มุห** เวจิเตฺต, อมุยฺหีติ มูโฬฺหฯ **คุห** สํวรเณ, อคุหีติ คูฬฺหํฯ **วห** ปาปุณเน , อุปวหีติ อุปวุโฬฺห, ‘‘วจ วส วหาทีนมุกาโร วสฺสา’’ติ โยควิภาเคน **อุ**ตฺตํฯ

อทหนหานนฺติ กิมตฺถํ? ทโฑฺฒ, สนฺนโทฺธฯ **วา**ติ กึ? ทุโทฺธ, สินิโทฺธฯ ‘‘คหิตํ, มหิต’’นฺติอาทีสุ ปน **อิ**การาคเมน พฺยวหิตตฺตา น ภวติฯ

ธาตุปฺปจฺจยนฺตโตปิ ‘‘อตีเต ต ตวนฺตุตาวี’’ติ **ต**ปฺปจฺจโย, อพุภุกฺขีติ พุภุกฺขิโตฯ เอวํ ชิฆจฺฉิโต, ปิปาสิโต อิจฺจาทิฯ

เอวํ กตฺตริ นิฏฺฐนโยฯ

‘‘อตีเต’’ติ วตฺตเตฯ

๖๒๒. ภาวกเมฺมสุ ตฯ

อตีเต กาเล คมฺยมาเน สพฺพธาตูหิ **ต**ปฺปจฺจโย โหติ **ภาวกมฺม**อิเจฺจเตสฺวเตฺถสุฯ

ภาเว ตาว –

เค สเทฺท, คายนํ, อคายิตฺถาติ วา อเตฺถ **ต**ปฺปจฺจโยฯ

๖๒๓. สพฺพตฺถ เค คีฯ

เคอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **คี**อาเทโส โหติ สพฺพตฺถ, **ต**ปฺปจฺจย**ติ**ปจฺจเยเสฺววายํฯ ตสฺส คีตํ, คายนํ, คายิตพฺพาติ วา คีติฯ

ภาเว – ตปฺปจฺจยนฺตา นปุํสกาฯ **กมฺมนิ** – ติลิงฺคาฯ

นต คตฺตวินาเม, นจฺจนํ, อนจฺจิตฺถาติ วา อเตฺถ **ต**ปฺปจฺจโยฯ

๖๒๔. ปจฺจยา ทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติฯ

เย อิธ สปฺปจฺจยา สทฺทา ปจฺจเยหิ น นิฏฺฐํ คตา, เต นิปาตนโต สิชฺฌนฺตีติ ธาตฺวเนฺตน สห **ตปฺป**จฺจยสฺส **จฺจ ฏฺฏา**เทสาฯ นจฺจํ, นฏฺฏํฯ **หส** หสเน, หสนํ หสิตํ, **อิ**การาคโมฯ คมนํ คตํฯ เอวํ ฐิตํ, สยิตํ, **วา**ธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา วุทฺธิฯ **รุท** อสฺสุวิโมจเน, อรุชฺฌิตฺถาติ โรทิตํ, รุณฺณํ วา อิจฺจาทิฯ

กมฺมนิ –

อภิภูยิตฺถาติ อภิภูโต โกโธ ภวตา, อภิภูตา, อภิภูตํฯ **ภาส** พฺยตฺติยํ วาจายํ, อภาสิตฺถ เตนาติ ภาสิโต ธโมฺม, ภาสิตา คาถา, ภาสิตํ สุตฺตํฯ **ทิสี** อุจฺจารเณ, จุราทิตฺตา **เณ**ฯ อเทสียิตฺถาติ เทสิโต ธโมฺม ภควตา, **อิ**การาคเม การิตสรโลโปฯ **ชิ** ชเย, อชียิตฺถาติ ชิโต มาโรฯ **นี** ปาปุณเน, อนียิํสูติ นีตา คามมชา, สุโต ตยา ธโมฺม, ญาโตฯ

สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ, อนุสาสียิตฺถาติ อเตฺถ **ต**ปฺปจฺจโยฯ

๖๒๕. สาสทิสโต ตสฺส ริโฏฺฐ จฯ

สาสทิสอิเจฺจเตหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **ริฏฺฐา**เทโส โหติ, **จ**สเทฺทน **ติ**สฺส **ริฏฺฐิ** จ, **ทิส**โต กิจฺจ**ต**การ**ตุํตฺวา**ทีนญฺจ **รฏฺฐ รฏฺฐุํ รฏฺฐา**เทสา จ โหนฺติ, **รา**ทิโลโป, อนุสิโฏฺฐ โส มยา, อนุสิฏฺฐา สา, อนุสิฏฺฐํฯ **ทิส** เปกฺขเณ, อทิสฺสิตฺถาติ ทิฏฺฐํ เม รูปํฯ

ติมฺหิ – อนุสาสนํ อนุสิฏฺฐิ, ทสฺสนํ ทิฏฺฐิฯ

กิจฺจาทีสุ – ทสฺสนียํ ทฏฺฐพฺพํ, ทเฏฺฐยฺยํ, ปสฺสิตุนฺติ ทฏฺฐุํ คจฺฉติ, ปสฺสิตฺวาติ เนกฺขมํ ทฏฺฐุํ, ทฏฺฐา, **อิ**การาคเมน อนฺตริกสฺส น ภวติ, ยถา – อนุสาสิตํ, อนุสาสิตพฺพํ, อนุสาสิตุํ, อนุสาสิตฺวา, ทสฺสิตํ อิจฺจาทิฯ

ตุส ปีติมฺหิ, อตุสฺสีติ อเตฺถ กตฺตริ **ต**ปฺปจฺจโยฯ

‘‘ตสฺสา’’ติ อธิกาโรฯ

๖๒๖. สาทิ, สนฺตปุจฺฉภนฺชหนฺสาทีหิ โฎฺฐฯ

อาทินา สห วตฺตตีติ **สาทิฯ ส**การเนฺตหิ, **ปุจฺฉ ภนฺชหนฺส**อิเจฺจวมาทีหิ จ ธาตูหิ ปรสฺส อนนฺตริกสฺส **ต**การสฺส สหาทิพฺยญฺชเนน ธาตฺวเนฺตน**ฎฺฐา**เทโส โหติฯ **หนฺส**สฺส สติปิ สนฺต เตฺต **ปุ**นคฺคหณํ กฺวจิ **ฎฺฐา**เทสสฺส อนิจฺจตาทีปนตฺถํ, เตน ‘‘วิทฺธโสฺต อุตฺรโสฺต’’ติอาทีสุ น โหติฯ ตุโฎฺฐ, สนฺตุสิโตฯ **ภส** ภสฺสเน, อภสฺสีติ ภโฎฺฐ, ภสฺสิโตฯ **นส** อทสฺสเน, นสฺสีติ นโฎฺฐฯ **ทํส** ทํสเน, อทํสียิตฺถาติ ทโฎฺฐ สเปฺปน, ฑํสิโต วา, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ท**สฺส **ฑ**ตฺตํฯ **ผุส** ผสฺสเน, อผุสียิตฺถาติ ผุโฎฺฐ โรเคน, ผุสฺสิโต วาฯ **อิสุ** อิจฺฉายํ, เอสียิตฺถาติ อิโฎฺฐ, อิจฺฉิโต, เอสิโตฯ **มส** อามสเน, อามสียิตฺถาติ อามโฐฯ **วส**เสจเน, อวสฺสีติ วุโฎฺฐ เทโว, ปวิสียิตฺถาติ ปวิโฎฺฐ, อุทฺทิสียิตฺถาติ อุทฺทิโฎฺฐฯ **ปุจฺฉ** ปุจฺฉเน, อปุจฺฉียิตฺถาติ ปุโฎฺฐ ปญฺหํ, ปุจฺฉิโตฯ **ภนฺช** อวมทฺทเน, อภญฺชียิตฺถาติ ภฎฺฐํ ธญฺญํฯ **หนฺส** ปีติมฺหิ, อหํสีติ หโฎฺฐ, ปหโฎฺฐ, ปหํสิโตฯ

อาทิสเทฺทน **ยช** เทวปูชาสงฺคติกรณทาเนสุ, อิชฺชิตฺถาติ อเตฺถ **ต**ปฺปจฺจโย, **ต**สฺส **ฎฺฐา** เทโสฯ

๖๒๗. ยชสฺส สรสฺสิ เฎฺฐฯ

ยชอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส สรสฺส **อิ**การาเทโส โหติ **เฎฺฐ** ปเรฯ ยิโฎฺฐ มยา ชิโนฯ **สช** วิสฺสเคฺค **สํ**ปุโพฺพ, สํสชฺชิตฺถาติ สํสโฎฺฐ เตน, วิสฺสโฎฺฐฯ **มช** สุทฺธิมฺหิ, อมชฺชีติ มโฎฺฐ อิจฺจา ทิฯ

กิจฺจ**ต**การาทีสุ ตุสฺสิตพฺพํ โตฎฺฐพฺพํ, ผุสิตพฺพํ โผฎฺฐพฺพํ, ปุจฺฉิตุํ ปุฎฺฐุํ, ยชิตุํ ยิฎฺฐุํ, อภิ หริตุํ อภิหฎฺฐุํ, โตสนํ ตุฎฺฐิ, เอสนํ เอฎฺฐิ, วสฺสนํ วุฎฺฐิ, วิสฺสชฺชนํ วิสฺสฎฺฐิ อิจฺจาทิฯ

‘‘ตสฺส, สาที’’ติ จ วตฺตเตฯ

๖๒๘. ภนฺชโต โคฺค จฯ

ภนฺชโต ธาตุมฺหา **ต**ปฺปจฺจยสฺส สหาทิพฺยญฺชเนน **โคฺค** อาเทโส โหติฯ ภโคฺค ราโค อเนนฯ **วส**นิวาเส, ปริวสียิตฺถาติ ปริวุโฎฺฐ ปริวาโส, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, **อุฎฺฐ อุ**อาเทสาฯ **วส** อจฺฉาทเน, นิวสียิตฺถาติ นิวตฺถํ วตฺถํ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **สต**การสํโยคสฺส **ตฺถ**ตฺตํ, เอวํ นิ วตฺถพฺพํฯ **สํส** ปสํสเน, ปสํสียิตฺถาติ ปสโตฺถ ปสํสิโต, ปสํสนํ ปสตฺถิฯ **พธ** พนฺธเน, อพชฺฌิตฺ ถาติ พโทฺธ รญฺญา, อลภียิตฺถาติ ลทฺธํ เม ธนํ, **ธ**ตฺต**ท**ตฺตานิฯ **รภ** ราภเสฺส, อารภียิตฺถาติ อารทฺธํ วีริยํฯ **ทห** ภสฺมีกรเณ , อทยฺหิตฺตาติ ทฑฺฒํ วนํ, อภุชฺชิตฺถาติ ภุโตฺต โอทโน, ภุชา ทิตฺตา ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจฯ **จช** หานิมฺหิ, ปริจฺจชียิตฺถาติ ปริจฺจตฺตํ ธนํ, อมุจฺจิตฺถาติ มุโตฺต สโรฯ

วจ วิยตฺติยํ วาจายํ, อวจียิตฺถาติ อเตฺถ **ต**ปฺปจฺจโยฯ

‘‘อโนฺต, โน, ทฺวิ, จา’’ติ จ อธิกาโรฯ

๖๒๙. วจ วา วุฯ

จตุปฺปทมิทํฯ **วจ**อิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ว**การสฺส **อุ**การาเทโส โหติ วา, ธาตฺวโนฺต จ **จ**กาโร โน โหติ, **ต**ปฺปจฺจยสฺส จ ทฺวิภาโว โหติฯ **วา**คฺคหณมวธารณตฺถํ, ธาตฺวาทิมฺหิ **ว**การาคโมฯ วุตฺตมิทํ ภควตา, อุตฺตํ วาฯ

๖๓๐. คุปาทีนญฺจฯ

คุปอิเจฺจวมาทีนํ ธาตูนมโนฺต จ พฺยญฺชโน โน โหติ, ปรสฺส **ต**การสฺส จ ทฺวิภาโว โหติฯ **คุป** โคปเน, สุโคปียิตฺถาติ สุคุตฺโต, สุโคปิโต, **อิ**กาเรน พฺยวหิตตฺตา น ธาตฺวนฺตโลโป, ‘‘อเณฺญสุ จา’’ติ สุเตฺต **วา**ธิการสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา นิฎฺฐ**ต**กาเรปิ กฺวจิ วุทฺธิฯ โคปนํ คุตฺติฯ

ลิป ลิมฺปเน, อลิมฺปียิตฺถาติ ลิโตฺต สุคเนฺธนฯ **ตป** สนฺตาเป, สนฺตปียิตฺถาติ สนฺตโตฺต เตเชนฯ **ทีป** ทิตฺติมฺหิ, อาทีปียิตฺถาติอาทิโตฺต อคฺคินา, รสฺสตฺตํ, ทีปนํ ทิตฺติฯ **อป** ปาปุณเน, ปาปียิตฺถาติ ปโตฺต คาโม, ปาปุณีติ ปโตฺต สุขํ, ปาปุณนํ ปตฺติ, ปตฺตพฺพํฯ **มท** อุมฺมาเท, ปมชฺชีติ ปมโตฺตฯ **สุป** สยเน, อสุปีติ สุโตฺต อิจฺจาทิฯ

จร จรเณ, อจรียิตฺถาติ จิโณฺณ ธโมฺม, **อิณฺณา**เทโส, จริโต วาฯ เอวํ ปุโณฺณ, ปูริโตฯ

นุท เขเป, ปนุชฺชิตฺถาติ ปณุโนฺน, **น**สฺส **ณ**ตฺตํ, ปนุทิโตฯ **ทา** ทาเน, อาทียิตฺถาติอาทิโนฺน, อโตฺต วา, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ทา**สทฺทสฺส **ต**กาโร, รสฺสตฺตํฯ

๖๓๑. *ภิทาทิโต* อินฺนอนฺนอีณา วาฯ

ภิทอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ ปรสฺส **ต**ปฺปจฺจยสฺส **อินฺน อนฺนอีณ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วา, อโนฺต จ โน โหติฯ ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท, สรโลปาทิฯ

ภิท วิทารเณ, อภิชฺชิตฺถาติ ภิโนฺน ฆโฎ ภวตา, ภิชฺชีติ วา ภิโนฺน เทวทโตฺตฯ **ฉิท** ทฺวิธากรเณ, อฉิชฺชิตฺถาติ ฉิโนฺน รุโกฺข, อจฺฉินฺนํ จีวรํ, อุจฺฉิชฺชีติ อุจฺฉิโนฺนฯ อทียิตฺถาภิ ทิโนฺน สุโงกฺฯ **สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสุ, นิสีทีติ นิสิโนฺนฯ **ขิท** อุตฺตาสเน, **ขิท** ทีนภาเว วา, อขิชฺชีติ ขิโนฺนฯ

อนฺนาเทเส **ฉท** อปวารเณ, อจฺฉาทียิตฺถาติ ฉโนฺน, ปฎิจฺฉนฺนํ เคหํ, ปสีทีติ ปสโนฺนฯ **ปท** คติมฺหิ, อุปฺปชฺชีติ อุปฺปโนฺน, ฌานํ สมาปโนฺนฯ **รุท** อสฺสุวิโมจเน, รุโณฺณ, ปรโลโปฯ

ขี ขเย **อีณา**เทโส, อขียีติ ขีโณ โทโส, ขีณา ชาติ, ขีณํ ธนํฯ **หา** จาเค, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติ อาทินา **หา**ทิโต **อีณา**เทเส **ณ**การสฺส **น**ตฺตํ, ปหียิตฺถาติ ปหีโน กิเลโส, ปริหายีติ ปริหีโนฯ **อาส** อุปเวสเน , อจฺฉีติ อาสีโนฯ **ลี** สิเลสเน, ลียีติ ลีโน, นิลีโนฯ **ชิ** ชเย, ชิยีติ ชีโน วิตฺตมนุโสจติ, ชิโต วาฯ **ที** ขเย, ทีโนฯ **ปี** ตปฺปเน, ปีโนฯ **ลู** เฉทเน, ลูยิตฺถาติ ลูโน อิจฺจาทิฯ

วมุ อุคฺคิรเณ, วมียิตฺถาติ วนฺตํ, วมิตํ, ‘‘ปกฺกมาทีหิ โนฺต’’ติ **นฺตา**เทโสฯ อคจฺฉียิตฺถาติ คโต คาโม ตยา, คามํ คโต วา, ‘‘คมขนหนรมาทีนมโนฺต’’ติ ธาตฺวนฺตโลโปฯ อขญฺญิตฺถาติ

ขโต กูโป, อุปหญฺญิตฺถาติ อุปหตํ จิตฺตํ, อรมีติ รโต, อภิรโตฯ **มน** ญาเณ, อมญฺญิตฺถาติ มโต, สมฺมโตฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, อตนิตฺถาติ ตตํ, วิตตํฯ **ยมุ** อุปรเม, นิยจฺฉีติ นิยโตฯ

‘‘โน, ตมฺหิ, ติมฺหี’’ติ จ วตฺตเตฯ

๖๓๒. รกาโร จฯ

รกาโร จ ธาตูนมนฺตภูโต โน โหติ **ต**ปฺปจฺจเย, **ติ**ปฺปจฺจเย จ ปเรฯ ปกรียิตฺถาติ ปกโต กโฏ ภวตา, กตา เม รกฺขา, กตํ เม ปุญฺญํฯ ‘‘โท ธสฺส จา’’ติ เอตฺถ **จ**สทฺเทน **โฏ** ตสฺส, ยถา – สุกฏํ, ทุกฺกฏํ, ปุเร อกรียิตฺถาติ ปุรกฺขโต, ‘‘ปุรสมุปปรีหิ กโรติสฺส ขขรา วา ตปฺปจฺจเยสุ จา’’ติ **ข**กาโร, ปจฺจเยหิ สงฺคมฺม กรียิตฺถาติ สงฺขโต, อภิสงฺขโต, อุปกรียิตฺถาติ อุปกฺขโต, อุปกฺขโฏ, ปริกรียิตฺถาติ ปริกฺขโตฯ

ติปฺปจฺจเย ปกรณ ปกติฯ **สร** คติจินฺตายํ, อสรีติ สโต, วิสรีติ วิสโฏ, สรณํ, สรติ เอตายาติ วา สติ, นีหรียิตฺถาติ นีหโฏฯ **ธร** ธารเณ, อุทฺธรียิตฺถาติ อุทฺธโฏ, อภรียิตฺถาติ ภโต, ภรณํ, ภรติ เอตายาติ วา ภติฯ

อิการาคมยุเตฺตสุ ‘‘คมิโต’’ติอาทีสุ ธาตฺวนฺตโลเป สมฺปเตฺต –

‘‘โลโป’’ติ วตฺตเตฯ

๖๓๓. นมกรานมนฺตานํ นิยุตฺตตมฺหิฯ

นการ **ม**การ **ก**การ **ร**การานํ ธาตฺวนฺตานํ โลโป น โหติ **อิ**การาคมยุเตฺต **ต**กาเร ปเรติ โลปาภาโวฯ อคจฺฉิ, คมียิตฺถาติ วา คมิโต, รมิตฺถาติ รมิโตฯ เอวํ วมิโต, นมิโตฯ **สกิ** สงฺกายํ, สงฺกิโต, สริโต, ภริโตฯ ตถา ขนิตพฺพํ, หนิตพฺพํ, คมิตพฺพํ, รมิตพฺพํ อิจฺจาทิฯ

นิธียิตฺถาติ นิหิโต, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ธิ**สฺส **หิ** **ต**ปฺปจฺจเยฯ เอวํ วิหิโตฯ

การิเต อภาวียิตฺถาติ อเตฺถ ‘‘ภาวกเมฺมสุ ต’’อิติ **ต**ปฺปจฺจโย, ‘‘ยถาคมมิกาโร’’ติ **อิ**การาคโม, สรโลปาทิ, ภาวิโต มโคฺค เตน, ภาวยิโต, อปาจียิตฺถาติ ปาจิโต โอทนํ ยญฺญทเตฺต เทวทเตฺตน, ปาจยิโต, ปาจาปิโต, ปาจาปยิโต, กมฺมํ การียิตฺถาติ การิโต, การยิโต, การาปิโต, การาปยิโต อิจฺจาทิฯ

‘‘ภาวกเมฺมสุ ต’’อิติ เอตฺถ ‘‘ต’’อิติ โยควิภาเคน **อจลน คติ โภชน**ตฺถาทีหิ อธิกรเณปิ **ต**ปฺปจฺจโย, ยถา – **อาส** อุปเวสเน, **อธิกรเณ** อจฺฉิํสุ เอตฺถ เตติ อิทํ เตสํ อาสิตํ ฐานํฯ **ภาเว** อิธ เตหิ อาสิตํฯ **กมฺมนิ** อยํ เตหิ อชฺฌาสิโต คาโมฯ **กตฺตริ** อิธ เต อาสิตาฯ ตถา อฏฺฐํสุ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ ฐิตํ ฐานํ, อิธ เตหิ ฐิตํ, อยํ เตหิ อธิฎฺฐิโต โอกาโส, อิธ เต ฐิตาฯ นิสีทิํสุ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ นิสินฺนํ ฐานํ, อยํ เตสํ นิสินฺนกาโล, เต อิธ นิสินฺนาฯ นิปชฺชิํสุ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ นิปนฺนํ ฐานํ, อิธ เต นิปนฺนาฯ

ยา คติปาปุณเนฯ อยาสุํ เต เอตฺถาติ อยํ เตสํ ยาโต มโคฺค, อิธ เตหิ ยาตํ, อยํ เตหิ ยาโต, มโคฺค, อิธ เต ยาตาฯ ตถา อิทํ เตสํ คตฏฺฐานํ, อยํ เตสํ คตกาโล, อิธ เตหิ คตํ, อยํ เตหิ คโต คาโม, อิธ เต คตาฯ

ภุญฺชึสุ เอตสฺมินฺติ อิทํ เตสํ ภุตฺตฏฺฐานํ, อยํ เตสํ ภุตฺตกาโล, อิธ เตหิ ภุตฺต โอทโน, อิธ เต ภุตฺตาฯ ปิวึสุ เต **เอ**ตฺถาติ อิทํ เตสํ ปีตํ ฐานํ, อิธ เตหิ ปีตา ยาคุ, อิธ เต ปีตาฯ ทิสฺสนฺติ เอตฺถาติ อิทํ เตสํ ทิฏฺฐฏฺฐานํ อิจฺจาทิฯ

‘‘กตฺตริ กิต’’ติ อิโต มณฺฑูกคติยา ‘‘กตฺตรี’’ติ วตฺตเตฯ

๖๓๔. กมฺมนิ ทุติยายํ โกฺตฯ

กมฺมตฺเถ ทุติยายํ วิภตฺติยํ วิชฺชมานายํ ธาตูหิ กตฺตริ **กฺต**ปฺปจฺจโย โหติฯ อิทเมว วจนํ ญาปกํ อภิหิเต กมฺมาทิมฺหิ ทุติยาทีนมภาวสฺสฯ ทานํ อทาสีติ อตฺเถ **กฺต**ปฺปจฺจโย, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ปจฺจย**ก**การสฺส โลโป, **ต**สฺส **อินฺนา**เทโส, ทานํ ทินฺโน เทวทตฺโตฯ **รกฺข** ปาลเน, สีลํ อรกฺขีติ สีลํ รกฺขิโต, ภตฺตํ อภุญฺชีติ ภตฺตํ ภุตฺโต, ครุํ อุปาสีติ ครุมุปาสิโต อิจฺจาทิฯ

๖๓๕. ภฺยาทีหิ มติพุธิปูชาทีหิ จ โกฺตฯ

ภีอิจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ, **มติ พุธิ ปูชา**ทีหิ จ **กฺต**ปฺปจฺจโย โหติฯ โส จ ‘‘ภาวกมฺเมสุ กิจฺจตฺตกฺขตฺถา’’ติ วุตฺตตฺตา ภาวกมฺเมสฺเวว ภวติฯ

ภี ภเย, อภายิตฺถาติ ภีตํ ภวตาฯ **สุป** สเย, อสุปียิตฺถาติ สุตฺตํ ภวตาฯ เอวํ สยิตํ ภวตาฯ **อส** โภชเน, อสิตํ ภวตา, ปจิโต โอทโน ภวตาฯ

อิธ **มตฺยา**ทโย อิจฺฉตฺถา, **พุธิ**อาทโย ญาณตฺถาฯ

มน ญาเณ **สํ**ปุพฺพ, ‘‘พุธคมาทิตฺเถ กตฺตรี’’ติ **ต**ปฺปจฺจเย สมฺปตฺต อิมินา กมฺมนิ **กฺต**ปฺปจฺจโย, ‘‘คม ขนา’’ติอาทินา ธาตฺวนฺตโลโป, รญฺญา สมฺมโตฯ **กปฺป** ตกฺกเน, สงฺกปฺปิโตฯ **ธร** ธารเณ, จุราทิตฺตา เณ, วุทฺธิ, อิการาคโม, สรโลปาทิ, อวธาริโตฯ

พุธ อวคมเน, อวพุชฺฌิตฺถาติ พุทฺโธ ภควา มเหสกฺเขหิ เทวมนุสฺเสหิฯ **อิ** อชฺฌยเน, อธียิตฺถาติ อธีโตฯ

อิ คติมฺหิ, อภิสมิโตฯ **วิท** ญาเณ, อเวทียิตฺถาติ วิทิโตฯ **ญา** อวโพธเน, อญฺญายิตฺถาติ ญาโตฯ **วิธ** เวธเน, ปฏิวิชฺฌิตฺถาติ ปฏิวิทฺโธ ธมฺโมฯ **ตกฺก** วิตกฺเก, ตกฺกิโตฯ

ปูชนตฺเถสุ –

ปูช ปูชายํ, อปูชียิตฺถาติ ปูชิโต ภควาฯ **จาย** สนฺตานปูชเนสุ **อป**ปุพฺพ, อปจายิโตฯ **มาน** ปูชายํ, มานิโตฯ **จิ** จเย, อปจิโตฯ **วนฺท** อภิวนฺทเน, วนฺทิโตฯ **กร** กรเณ, สกฺกโตฯ **สกฺการ** ปูชายํ, สกฺการิโต อิจฺจาทิฯ

หุโต หุตาวี หุตวา, วุโฏฺฐ วุสิต ชิณฺณโก;
ปกฺกํ ปกฺกนฺตโก ชาโต, ฐิโต รุโฬฺห พุภุกฺขิโตฯ

คีตํ นจฺจํ ชิโต ทิโฏฺฐ, ตุโฏฺฐ ยิโฏฺฐ จ ภคฺควา;
วุตฺตญฺจ คุตฺต อจฺฉิโนฺน, ปหีโน คมิโต คโตฯ

กโตภิสงฺขโต ภุตฺตํ, ฐานํ ครุมุปาสิโต;
ภีตญฺจ สมฺมโต พุโทฺธ, ปูชิโตตีตกาลิกาฯ

อตีตปฺปจฺจยนฺตนโยฯ

ตเวตุนาทิปฺปจฺจยนฺตนย

‘‘ปุญฺญานิ กาตุมิจฺฉิ, อิจฺฉติ, อิจฺฉิสฺสติ วา’’ติ วิคฺคเห –

๖๓๖. อิจฺฉเตฺถสุ สมาน กตฺตุ เกสุ ต เว ตุํ วาฯ

อิจฺฉา อโตฺถ เยสํ เต **อิจฺฉตฺถา,** เตสุ อิจฺฉเตฺถสุ ธาตูสุ สมานกตฺตุเกสุ สเนฺตสุ สพฺพธาตูหิ **ตเวตุํ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ วา, ‘‘ตเวตุํ วา’’ติ โยควิภาเคน ตทตฺถกฺริยายญฺจ, เต จ กิตกตฺตา กตฺตริ โหนฺติฯ

‘‘กโรติสฺส, วา’’ติ จ วตฺตเตฯ

๖๓๗. ตเวตุนาทีสุ กาฯ

ตเวตุนอิเจฺจวมาทีสุ ปจฺจเยสุ ปเรสุ กโรติสฺส ธาตุสฺส **กา**เทโส โหติ วา, **อาทิ**สเทฺทน **ตุํตฺวาน ตฺวา ตเพฺพ**สุ จฯ

‘‘ตทฺธิตสมาสกิตกา นามํวาตเวตุนาทีสุ จา’’ติ เอตฺถ ‘‘อตเว ตุนาทีสู’’ติ นามพฺยปเทสสฺส นิเสธนโต ตทนฺตานํ นิปาตตฺตํ สิทฺธํ ภวติ, ตโต นิปาตตฺตา **ตเวตุน**มนฺตโต ‘‘สพฺพาสมาวุโส’’ติอาทินา วิภตฺติโลโปฯ โส ปุญฺญานิ กาตเว อิจฺฉติ, กาตุมิจฺฉติฯ

กาเทสาภาเว ‘‘ตุํตุนตเพฺพสุ วา’’ติ **ร**การสฺส **ต**ตฺตํฯ กตฺตุํ กาเมตีติ กตฺตุกาโม, อภิสงฺขริตุมากงฺขติฯ ตถา สทฺธมฺมํ โสตเว, โสตุํ, สุณิตุํ วา ปเตฺถติฯ เอวํ อนุภวิตุํ, ปจิตุํ, คนฺตุํ, คมิตุํ, ขนฺตุํ, ขนิตุํ, หนฺตุํ, หนิตุํ, มนฺตุํ, มนิตุํ, หริตุํ, อนุสฺสริตุมิจฺฉติ, เอตฺถ **อิ**การยุตฺต**ต**มฺหิ ‘‘นมกราน’’มิจฺจาทินา ปฏิสิทฺธตฺตา น ธาตฺวนฺตโลโปฯ

ตถา **ตุ**ทพฺยเถน, ตุทิตุํ, ปวิสิตุํ, อุทฺทิสิภุํ, โหตุํ, สยิภุํ, เนตุํ, ชุโหตุํ, ปชหิตุํ, ปหาตุํ, ทาตุํฯ โรทฺธุํ, รุนฺธิตุํ, **ตุํตุนา**ทีสุปิ โยควิภาเคน กตฺตริ วิกรณปฺปจฺจยา, สรโลปาทิ จฯ โภตฺตุํ, ภุญฺชิตุํ, เฉตฺตุํ, ฉินฺทิตุํฯ สิพฺพิตุํ, โพทฺธุํ, พุชฺฌิตุํฯ ชายิตุํ, ชนิตุํฯ ปตฺตุํ, ปาปุณิตุํฯ เชตุํ, ชินิตุํ, เกตุํ, กิณิตุํ, วินิเจฺฉตุํ, วินิจฺฉินิตุํ, ญาตุํ, ชานิตุํ, คเหตุํ, คณฺหิตุํฯ โจเรตุํ, โจรยิตุํ, ปาเลตุํ, ปาลยิตุํฯ

การิเต ภาเวตุํ, ภาวยิตุํ, กาเรตุํ, การยิตุํ, การาเปตุํ, การาปยิตุมิจฺฉติ อิจฺจาทิฯ

‘‘ตเวตุํ วา’’ติ โยควิภาเคน กฺริยตฺถกฺริยายญฺจ คมฺมมานายํ **ตุํ**ปจฺจโยฯ ยถา – สุพุทฺธุํ วกฺขามิ, โภตฺตุํ วชติ, โภชนาย วชตีติ อโตฺถฯ เอวํ ทฎฺฐุํ คจฺฉติ, คนฺตุมารภติ, คนฺตุํ ปโยชยติ, ทเสฺสตุมาห อิจฺจาทิฯ

‘‘ตุ’’มิติ วตฺตเตฯ

๖๓๘. อรหสกฺกาทีสุ จฯ

อรหสกฺกภพฺพานุจฺฉวิกานุรูปอิเจฺจวมาทีสฺวเตฺถสุ ปยุชฺชมาเนสุ สพฺพธาตูหิ **ตุํ**ปจฺจโย โหติ, **จ**สเทฺทน **กาลสมยเวลา**ทีสุปิ ฯ **นินฺท** ครหายํ, โก ตํ นินฺทิตุมรหติ , ราชา อรหสิ ภวิตุํ, อรโห ภวํ วตฺตุํฯ สกฺกา เชตุํ ธเนน วา, สกฺกา ลทฺธุํ, กาตุํ สกฺขิสฺสติฯ ภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ, อภโพฺพ กาตุํฯ อนุจฺฉวิโก ภวํ ทานํ ปฏิคฺคเหตุํฯ อิทํ กาตุํ อนุรูปํฯ ทานํ ทาตุํ ยุตฺตํ, ทาตุํ วตฺตุญฺจ ลภติ, เอวํ วฏฺฏติ ภาสิตุํ, ฉินฺทิตุํ น จ กปฺปติ อิจฺจาทิฯ ตถา กาโล ภุญฺชิตุํ, สมโย ภุญฺชิตุํ, เวลา ภุญฺชิตุํฯ

‘‘ตุ’’มิติ วตฺตเตฯ

๖๓๙. ปตฺตวจเน อลมเตฺถสุ จฯ

อลมเตฺถสุ ปตฺตวจเน สติ สพฺพธาตูหิ **ตุํ**ปจฺจโย โหติ, อลํสทฺทสฺส อตฺถา **อลมตฺถา** ภูสนปริยตฺตินิวารณา, เตสุ อลมเตฺถสุฯ ปตฺตสฺส วจนํ **ปตฺตวจนํ,** อลเมว ทานานิ ทาตุํ, อลเมว ปุญฺญานิ กาตุํ, สมฺปตฺตเมว ปริยตฺตเมวาติ อโตฺถฯ

กตฺวา กมฺมํ อคจฺฉิ, คจฺฉติ, คจฺฉิสฺสตีติ วา อเตฺถ –

๖๔๐. ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานํ ตุน ตฺวาน ตฺวา วาฯ

ปุพฺพกาโลติ ปุพฺพกฺริยา, เอโก กตฺตา เยสํ เต **เอกกตฺตุกา,** เตสํ เอกกตฺตุกานํ สมานกตฺตุกานํ ธาตูนมนฺตเร ปุพฺพกาเล วตฺตมานธาตุมฺหา **ตุน ตฺวาน ตฺวา**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ วาฯ

วาสทฺทสฺส ววตฺถิตวิภาสตฺตา **ตุน**ปฺปจฺจโย กตฺถจิเยว ภวติฯ เต จ **กิต**สญฺญตฺตา, ‘‘เอกกตฺตุกาน’’นฺติ วุตฺตตฺตา จ กตฺตริเยว ภวนฺติฯ **ตุเน** ‘‘ตเวตุนาทีสุ กา’’ติ **กา**เทโส, นิปาตตฺตา สิโลโปฯ โส กาตุน กมฺมํ คจฺฉติ, อกาตุน ปุญฺญํ กิลมิสฺสนฺติ สตฺตาฯ

ตฺวานตฺวาสุ ‘‘รกาโร จา’’ติ ธาตฺวนฺตโลโป, กมฺมํ กตฺวาน ภทฺรกํ, ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา สคฺคํ คจฺฉติ, อภิสงฺขริตฺวา, กริตฺวาฯ ตถา สิพฺพิตฺวา, ชายิตฺวา, ชนิตฺวา, ธมฺมํ สุตฺวา, สุตฺวาน ธมฺมํ โมทติ, สุณิตฺวา, ปตฺวา, ปาปุณิตฺวาฯ กิณิตฺวา, เชตฺวา, ชินิตฺวา, ชิตฺวาฯ โจเรตฺวา, โจรยิตฺวา, ปูเชตฺวา, ปูชยิตฺวาฯ ตถา เมตฺตํ ภาเวตฺวา, ภาวยิตฺวา, วิหารํ กาเรตฺวา, การยิตฺวา, การาเปตฺวา, การาปยิตฺวา สคฺคํ คมิสฺสนฺติ อิจฺจาทิฯ

ปุพฺพกาเลติ กิมตฺถํ? ปฐติ, ปจติฯ **เอกกตฺตุกาน**นฺติ กึ? ภุเตฺต เทวทเตฺต ยญฺญทโตฺต วชติฯ

‘‘อปตฺวาน นทึ ปพฺพโต, อติกฺกมฺม ปพฺพตํ นที’’ติอาทีสุ ปน สพฺพตฺถ ‘‘ภวตี’’ติ สมฺพนฺธโต **เอ**กกตฺตุกตา, ปุพฺพกาลตา จ คมฺยเตฯ

‘‘วา’’ติ วตฺตเตฯ

๖๔๑. สเพฺพหิ ตุนาทีนํ โยฯ

สเพฺพหิ โสปสคฺคานุปสเคฺคหิ ธาตูหิ ปเรสํ **ตุนา**ทีนํ ปจฺจยานํ **ย**สทฺทาเทโส โหติ วาฯ **วนฺท** อภิวนฺทเน **อภิ**ปุโพฺพ, **ตฺวา**ปจฺจยสฺส **โย,** อิการาคโม จ, อภิวนฺทิย ภาสิสฺสํ, อภิวนฺทิตฺวา, วนฺทิย, วนฺทิตฺวาฯ ตถา อภิภุยฺย, ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิ, อภิภวิตฺวา, อภิโภตฺวาฯ

สิ เสวายํ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **อิ**การสฺส **อา**ตฺตํ, นิสฺสาย, นิสฺสิตฺวาฯ

ภช เสวายํ, ‘‘ตถา กตฺตริ จา’’ติ ปุพฺพรูปตฺตํ, วิภชฺช, วิภชิย, วิภชิตฺวาฯ

ทิส อติสชฺชเน, อุทฺทิสฺส, อุทฺทิสิย, อุทฺทิสิตฺวาฯ ปวิสฺส, ปวิสิย, ปวิสิตฺวาฯ

นี ปาปุณเน, อุปนีย, อุปเนตฺวาฯ อติเสยฺย, อติสยิตฺวาฯ โอหาย, โอหิตฺวา, ชหิตฺวา, หิตฺวาฯ อาทาย, อาทิยิตฺวา, ‘‘ทิวาทิโต โย’’ติ **ย**ปฺปจฺจโย, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ธาตฺวนฺต**สฺสิ**กาโร จ, ทตฺวา, ทตฺวานฯ ปิธาย, ปิทหิตฺวาฯ ภุญฺชิย, ภุญฺชิตฺวา, โภตฺวาฯ วิเจยฺย, วิจินิตฺวาฯ วิญฺญาย, วิชานิตฺวา, ญตฺวาฯ

‘‘ยถาคมํ, ตุนาทีสู’’ติ จ วตฺตเตฯ

๖๔๒. **ทธนฺตโต โย กฺวจิ**ฯ

ทการ**ธ**การเนฺตหิ ธาตูหิ ยถาคมํ **ย**การาคโม โหติ กฺวจิ **ตุนา**ทีสุ ปจฺจเยสุฯ **ย**วโต **ท**การสฺส **ช**กาโร, สมาปชฺชิตฺวา, อุปฺปชฺชิตฺวา, ภิชฺชิตฺวา, ฉิชฺชิตฺวา คโตฯ **พุธ** อวคมเน, ‘‘ตถา กตฺตริ จา’’ติ สขาตฺวนฺตสฺส **ย**การสฺส **จ**วโคฺค, พุชฺฌิย, พุชฺฌิตฺวาฯ วิรชฺฌิย, วิรชฺฌิตฺวาฯ รุนฺธิย, รุนฺธิตฺวาฯ

‘‘ตุนาทีน’’นฺติ อธิกาโร, ‘‘วา’’ติ จฯ

๖๔๓. **จนเนฺตหิ รจฺจํ**ฯ

จการ**น**การเนฺตหิ ธาตูหิ ปเรสํ **ตุนา**ทีนํ ปจฺจยานํ **รจฺจา**เทโส โหติ วา, ‘‘รจฺจ’’นฺติ โยควิภาเคน อญฺญสฺมาปิ, ววตฺถิตวิภาสโตฺถยํ **วา**สโทฺท, **รา**ทิโลโปฯ **วิจ** วิเวจเน **วิ**ปุโพฺพ, วิวิจฺจ, วิวิจฺจิตฺวา, ‘‘โย กฺวจี’’ติ โยควิภาเคน **ย**การาคโมฯ

ปว ปาเก, ปจฺจ, ปจฺจิย, ปจฺจิตฺวาฯ วิมุจฺจ, วิมุจฺจิตฺวาฯ

หน หึสาคตีสุ, อาหจฺจ, อุปหจฺจ, อาหนฺตฺวา, อุปหนฺตฺวาฯ

วาติ กึ? อวมญฺญ, อวมญฺญิตฺวา, มนฺตฺวา, **นฺย**สฺส**ญ**กาโรฯ

อิ คติมฺหิ, โยควิภาเคน **รจฺจา**เทโส, ปฏิจฺจ, อเวจฺจ, อุเปจฺจ อุเปตฺวาฯ **กร** กรเณ, สกฺกจฺจ, อธิกิจฺจ, **อิ**การาคโม, กริยฯ

ทิส เปกฺขเณ –

๖๔๔. **ทิสา สฺวานสฺวานฺตโลโป จ**ฯ

ทิสอิเจฺจตาย ธาตุยา ปเรสํ **ตุนา**ทีนํ ปจฺจยานํ **สฺวาน สฺวา**อิจฺจาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตสฺส โลโป จฯ ทิสฺวานสฺส เอตทโหสิ, จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาฯ

วาติ กึ? เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุํ, ทฏฺฐุฯ ปสฺสิย, ปสฺสิตุน, ปสฺสิตฺวาฯ

อนฺตคฺคหณํ **อนฺตโลป**คฺคหณญฺจานุวตฺตเตฯ

๖๔๕. **ม ห ท เภหิ มฺม ยฺห ชฺช พฺภ ทฺธา จ**ฯ

ม ห ท ภอิเจฺจวมนฺเตหิ ธาตูหิ ปเรสํ **ตุนา**ทีนํ ปจฺจยานํ ยถากฺกมํ **มฺม ยฺห ชฺช พฺภ ทฺธา**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ วา, ธาตฺวนฺตโลโป จฯ **ม**การนฺเตหิ ตาว อาคมฺม, อาคนฺตฺวาฯ **กมุ** ปทวิเกฺขเป, โอกฺกมฺม, โอกฺกมิตฺวา, นิกฺขมฺม, นิกฺขมิตฺวา, อภิรมฺม, อภิรมิตฺวาฯ

หการนฺเตหิ ปคฺคยฺห, ปคฺคณฺหิตฺวา, ปคฺคเหตฺวาฯ **มุห** เวจิเตฺต, สมฺมุยฺห, สมฺมุยฺหิตฺวา, **ย**การาคโม, อารุยฺห, อารุหิตฺวา, โอคยฺห, โอคเหตฺวาฯ

ทการนฺเตหิ อุปฺปชฺช, อุปฺปชฺชิตฺวา, ปมชฺช, ปมชฺชิตฺวา, อุปสมฺปชฺช, อุปสมฺปชฺชิตฺวาฯ **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ, อจฺฉิชฺช, ฉิชฺช, ฉิชฺชิตฺวา, ฉินฺทิย, ฉินฺทิตฺวา, เฉตฺวาฯ

ภการนฺเตหิ **รภ** ราภเสฺส, อารพฺภ กเถสิ, อารทฺธา, อารภิตฺวาฯ **ลภ** ลาเภ, อุปลพฺภ, อุปลทฺธา, สทฺธํ ปฏิลภิตฺวา ปุญฺญานิ กโรนฺติ อิจฺจาทิฯ

ตเวตุนาทิปฺปจฺจยนฺตนโยฯ

วตฺตมานกาลิกมานนฺตปฺปจฺจยนฺตนย

๖๔๖. **วตฺตมาเน มานนฺตา**ฯ

อารโทฺธ อปริสมโตฺต อโตฺถ **วตฺตมาโน,** ตสฺมึ วตฺตมาเน กาเล คมฺมมาเน สพฺพธาตูหิ **มานอนฺต**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ เต จ **กิต**สญฺญตฺตา ‘‘กตฺตริ กิต’’ติ กตฺตริ ภวนฺติฯ

อนฺตมานปฺปจฺจยานเญฺจตฺถ ‘‘ปรสมญฺญาปโยเค’’ติ ปรสมญฺญาวเสน ปรสฺสปทตฺตโน ปทสญฺญตฺตา **ตฺยา**ทีสุ วิย **อนฺตมาเน**สุ จ วิกรณปฺปจฺจยา ภวนฺติฯ

เตเนว **มาน**ปฺปจฺจโย ‘‘อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนี’’ติ ภาวกเมฺมสุปิ โหติ, ตสฺส จ ‘‘อตฺตโนปทานิ ปรสฺสปทตฺต’’นฺติ กฺวจิ **อนฺต**ปฺปจฺจยาเทโส จฯ

คมุ, สปฺป คติมฺหิ, คจฺฉตีติ อเตฺถ **อนฺต**ปฺปจฺจโย, ‘‘ภูวาทิโต อ’’อิติ **อ**ปฺปจฺจโย, ‘‘คมิสฺสโนฺต โจฺฉ วา สพฺพาสู’’ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จฺฉา**เทโส, สรโลปาทิ, นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติฯ คจฺฉนฺต สิ อิตีธ ‘‘วา’’ติ วตฺตมาเน ‘‘สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนํ นฺตสโทฺท อํ’’ อิติ **นฺต**สฺส **อ**มาเทโสฯ

วาสทฺทสฺส ววตฺถิภวิภาสตฺตา **เอ**กา**โร**การปรสฺส น ภวติ, สรโลปาทิ, โส ปุริโส คจฺฉํ, คจฺฉโนฺต คณฺหาติ, เสสํ คุณวนฺตุสมํฯ

อิตฺถิยํ ‘‘นทาทิโต วา อี’’ติ **อี**ปจฺจโย, ‘‘เสเสสุ นฺตุวา’’ติ **นฺตุ**พฺยปเทเส ‘‘วา’’ติ อธิกิจฺจ ‘‘นฺตุสฺส ตมีกาเร’’ติ **ต**กาเร สรโลปสิโลปา, สา กญฺญา คจฺฉตี, คจฺฉนฺตี อิจฺจาทิ อิตฺถิสมํฯ

นปุํสเก ปุเร วิย **นฺต**สฺส **อ**มาเทโส, ตํ จิตฺตํ คจฺฉํ, คจฺฉนฺตํ, คจฺฉนฺตานิ อิจฺจาทิ ปุลฺลิงฺค สมํฯ

ตถา คจฺฉตีติ อเตฺถ **มาน**ปฺปจฺจโย, **จฺฉา**เทสาทิ จ, โส คจฺฉมาโน คณฺหาติ, เต คจฺฉมา นา อิจฺจาทิ **ปุริส**สทฺทสมํฯ สา คจฺฉมานา, ตา คจฺฉมานาโย อิจฺจาทิ **กญฺญา**สทฺทสมํฯ ตํ คจฺฉมานํ, ตานิ คจฺฉมานานิ อิจฺจาทิ **จิตฺต**สทฺทสมํฯ

คจฺฉียตีติ อเตฺถ ‘‘อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนี’’ติ กมฺมนิ **มาน**ปฺปจฺจโย, ‘‘ภาวกเมฺมสุ โย’’ติ **ย**ปฺปจฺจโย, ‘‘อิวณฺณาคโม วา’’ติ **อิ**การาคโม, **จฺฉา**เทโส, โส เตน คจฺฉิยมาโน, สา คจฺฉิยมานา, ตํ คจฺฉิยมานํฯ

จฺฉาเทสาภาเว ‘‘ปุพฺพรูปญฺจา’’ติ **ย**การสฺส **ม**กาโร, ธโมฺม อธิคมฺมมาโน หิตาย ภวติ, อธิคมฺมมานา, อธิคมฺมมานํฯ

ตถา **มห** ปูชายํ, มหตีติ มหํ, มหโนฺต, มหตี, มหนฺตี, มหํ, มหนฺตํ, มหมาโน, มหมานา, ม หมานํฯ **กมฺมนิ** ‘‘ยมฺหิ ทาธามาฐาหาปา มห มถาทีนมี’’อิติ ธาตฺวนฺตสฺส **อ**การสฺส อีกาโร, ม หียมาโน, มหียมานา, มหียมานํฯ

เอวํ จรตีติ จรํ, จรตี, จรนฺตี, จรนฺตํ, จรมาโน, จริยมาโน, ปจตีติ ปจํ, ปจตี, ปจนฺตี, ป จนฺตํ, ปจมาโน, ปจฺจมาโน, ‘‘ตสฺส จวคฺค’’อิจฺจาทินา **จ**วคฺคตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจฯ

ภู สตฺตายํ, ภวตีติ อเตฺถ **อนฺต**ปฺปจฺจโย, **อ**ปฺปจฺจยวุทฺธิอวาเทสาทิ, โส ภวํ, ภวโนฺตฯ **อิตฺถิยํ** อีปจฺจโย, ‘‘ภวโต โภโต’’ติ **โภตา**เทโส, โภตี, โภตี, โภติโยฯ **นปุํสเก** ภวํ, ภวนฺตํ, ภ วนฺตานิ, อภิภวมาโนฯ **ภาเว** ภูยมานํฯ **กมฺมนิ** อภิภูยมาโนฯ

ชร วโยหานิมฺหิ, ‘‘ชร มราน’’นฺติอาทินา **ชีร ชียฺยา**เทสา, ชีรตีติ ชีรํ, ชีรนฺตี, ชีรนฺตํ, ชี รมาโน, ชีรียมาโน, ชียํ, ชียนฺตี, ชียนฺตํ, ชียมาโน, ชียฺยมาโนฯ

มร ปาณจาเค, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา เอกสฺส **ย**การสฺส โลโป, มรตีติ มียํ, มียนฺตี, มี ยนฺตํ, มียมาโน, มียฺยมาโน, มรํ, มรนฺตี, มรนฺตํ, มรมาโน, มรียมาโนฯ ลภํ, ลภนฺตี, ลภนฺตํ, ลภ มาโน, ลพฺภมาโนฯ วหํ, วหนฺตี, วหนฺตํ, วหมาโน, วุยฺหมาโนฯ ‘‘อิสุยมูนมโนฺต โจฺฉ วา’’ติ **จฺฉา**เทโส, อิจฺฉตีติ อิจฺฉํ, อิจฺฉนฺตี, อิจฺฉนฺตํ, อิจฺฉมาโน, อิจฺฉียมาโน, อิสฺสมาโนฯ

‘‘ทิสสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขา วา’’ติ **ปสฺส ทิสฺส ทกฺขา**เทสา, ปสฺสตีติ ปสฺสํ, ปสฺสนฺตี, ปสฺ สนฺตํ, ปสฺสมาโน, วิปสฺสียมาโน, ทิสฺสมาโน, ทิสฺสโนฺต, **มาน**สฺส **อนฺตา**เทโส, ทิสฺสํ, ทิสฺสนฺ ตี, ทิสฺสนฺตํ, ทกฺขํ, ทกฺขนฺตี, ทกฺขนฺตํ, ทกฺขมาโน ทกฺขิยมาโน อิจฺจาทิฯ

ตุท พฺยถเน, ตุทตีติ ตุทํ, ตุทนฺตี, ตุทนฺตํ, ตุทมาโน, ตุชฺชมาโนฯ ปวิสตีติ ปวิสํ, ปวิสนฺ ตี, ปวิสนฺตํ, ปวิสมาโน, ปวิสียมาโน อิจฺจาทิฯ

หู, ภู สตฺตายํ, **อ**ปฺปจฺจยโลโป, ปโหตีติ ปโหโนฺต, ปโหนฺตี, ปโหนฺตํ, ปหูยมานํ เตนฯ เสตีติ เสโนฺต, เสนฺตี, เสนฺตํ, เสมาโน, สยํ, สยนฺตี, สยนฺตํ, สยมาโน, สยาโน วา, **มาน**สฺส **อานา**เทโส, อติสียมาโนฯ

อส สพฺภาเว, ''สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จา''ติ **อ**การสฺส โลโป, อตฺถีติ สํ, สโนฺต, สตี, สนฺตี, สนฺตํ, สมาโน, สมานา, สมานํฯ

ฐา คตินิวตฺติมฺหิ, ''วา''ติ วตฺตมาเน ''ฐา ติโฎฺฐ''ติ **ติฎฺฐา**เทโส, ติฎฺฐํ, ติฎฺฐนฺตี, ติฎฺฐนฺตํ, ติฎฺฐมาโนฯ **ติฎฺฐา**ภาเว ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา **ฐา**โต **ห**การาคโม, รสฺสตฺตญฺจ, อุปฎฺฐหํ, อุปฎฺฐหนฺตี, อุปฎฺฐหนฺตํ, อุปฎฺฐหมาโนฯ ฐียมานํ เตน, อุปฎฺฐียมาโน, อุปฎฺฐหียมาโนฯ

ปา ปาเน, ''ปา ปิโพ''ติ **ปิพา**เทโส, ปิพตีติ ปิพํ, ปิพนฺตี, ปิพนฺตํ, ปิพมาโน, ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา **พ**การสฺส **ว**ตฺตํ, ปิวํ, ปิวนฺตี, ปิวนฺตํ, ปิวมาโน, ปียมาโน, ปียมานา, ปียมานํ อิจฺจาทิฯ

หุ ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ, **อ**ปฺปจฺจเย ปฺเร วิย ทฺวิภาวาทิ, ชุโหตีติ ชุหํ, ชุหนฺตี, ชุหนฺตํ, ชุหมาโน, หูยมาโนฯ เอวํ ชหํ, ชหนฺตี, ชหนฺตํ, ชหมาโน, ชหียมาโนฯ ททาตีติ ททํ, ททนฺตี, ททนฺตํ, ททมาโน, **ทฺวิตฺตา**ภาเว ทานํ เทโนฺต, เทนฺตี, เทนฺตํ, ทียมาโนฯ

รุธิ อาวรเณ, ''รุธาทิโต นิคฺคหีตปุพฺพญฺจา''ติ **อ**ปฺปจฺจยนิคฺคหีตาคมา, รุนฺธตีติ รุนฺธํ, รุนฺธนฺตี, รุนฺธนฺตํ, รุนฺธมาโน, รุชฺฌมาโนฯ ภุญฺชตีติ ภุญฺชํ, ภุญฺชนฺตี, ภุญฺชนฺตํ, ภุญฺชมาโน, ภุชฺชมาโน อิจฺจาทิฯ

ทิวุ กีฬายํ, ''ทิวาทิโต โย''ติ **ย**ปฺปจฺจโย, ''ตถา กตฺตริ จา''ติ ปุพฺพรูปตฺตํ, **พ**ตฺตญฺจ, ทิพฺพตีติ ทิพฺพํ, ทิพฺพนฺตี, ทิพฺพนฺตํ, ทิพฺพมาโนฯ เอวํ พุชฺฌตีติ พุชฺฌํ, พุชฺฌโนฺต, พุชฺฌมาโน, **จ**วคฺคาเทโสฯ **ชนี** ปาตุภาเว, ''ชนาทีนมา''ติ โยควิภาเคน **อา**ตฺตํ, ชายตีติ ชายํ, ชายมาโน, ชญฺญมาโนฯ

สุ สวเณ, ''สุวาทิโต''ติอาทินา **ณุ ณา อุณา** จ, สุณาตีติ สุณํ, สุณโนฺต, สุณมาโน, สูยมาโน, สุยฺยมาโนฯ ปาปุณาตีติ ปาปุณํ, ปาปุณมาโน, ปาปียมาโนฯ

''กิยาทิโต นา''ติ **นา,** รสฺสตฺตํ, กิณาตีติ กิณํ, กีณมาโน, กียมาโนฯ วินิจฺฉินาตีติ วินิจฺฉินํ, วินิจฺฉินมาโน, วินิจฺฉียมาโน, จินํ, จียมาโนฯ ชานาตีติ ชานํ, ชานมาโน, **ชา**เทโส, ญายมาโนฯ คณฺหาตีติ คณฺหํ, คณฺหมาโน, คยฺหมาโนฯ

กร กรเณ, กโรตีติ อเตฺถ ''วตฺตมาเน มานนฺตา''ติ **อนฺต**ปฺปจฺจโย, ''ตนาทิโต โอยิรา''ติ **โอ,** ''ตสฺส วา''ติ อธิกิจฺจ ''อุตฺตโมกาโร''ติ **อุ**ตฺตํ, ''กรสฺสาการโร จา''ติ **อ**การ**สฺสุ**การโรฯ ''ยวการา จา''ติ สเร **อุ**การสฺส **ว**ตฺตํ, ทฺวิตฺตํ, ''โพ วสฺสา''ติ **พ**การทฺวยญฺจ, ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา **ร**โลโป, โส กุพฺพํ, กุพฺพโนฺต, กุพฺพตี, กุพฺพนฺตี, กุพฺพนฺตํฯ **อุ**ตฺตาภาเว – กมฺมํ กโรโนฺต, กโรนฺตี, กโรนฺตํฯ **มาเน** – **อุ**ตฺตทฺวยํ, กุรุมาโน, กุรุมานา, กุรุมานํ, กุพฺพาโน วาฯ **กมฺมนิ** กยิรมาโน, กรียมาโน วา อิจฺจาทิฯ

จุร เถเยฺย, ‘‘จุราทิโต’’ติอาทินา **เณ ณยา,** โจเรตีติ โจเรโนฺต, โจเรนฺตี, โจเรนฺตํ, โจรยํ, โจรยตี, โจรยนฺตํ, โจรยมาโน, โจรียมาโนฯ ปาเลตีติ ปาเลโนฺต, ปาเลนฺตี, ปาเลนฺตํ, ปาลยํ, ปาลยนฺตี, ปาลยนฺตํ, ปาลยมาโน, ปาลียมาโน อิจฺจาทิฯ

การิเต ภาเวตีติ ภาเวโนฺต, ภาเวนฺตี, ภาเวนฺตํ, ภาวยํ, ภาวยนฺตี, ภาวยนฺตํ, ภาวยมาโน, ภาวียมาโนฯ กาเรตีติ กาโรโนฺต, กาเรนฺตี, กาเรนฺตํ, การยํ, การยนฺตี, การยนฺตํ, การยมาโน, การียมาโน, การาเปโนฺต, การาเปนฺตี, การาเปนฺตํ, การาปยํ, การาปยนฺตี, การาปยนฺตํ, การาปยมาโน, การาปียมาโน อิจฺจาทิฯ

วตฺตมานกาลิกมานนฺตปฺปจฺจยนฺตนโยฯ

อนาคตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนย

‘‘กาเล’’ติ อธิกาโรฯ

๖๔๗. *ภวิสฺสติ* คมาทีหิ ณี ฌิณฯ

ภวิสฺสติ กาเล คมฺมมาเน **คมา**ทีหิ ธาตูหิ **ณี ฌิณ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ **ณ**การา วุทฺธตฺถาฯ อายติ คมนํ สีลมสฺสาติ อเตฺถ **ณี,** วุทฺธิ**ณ**โลปาฯ คามี, คามิโน, อาคามี กาโลฯ **ฌิณ**ปจฺจเย – ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **ฌ**โลโป, คามํ คามิ, คามี, คามโยฯ

ภช เสวายํ, อายติ ภชิตุํ สีลมสฺสาติ ภาชี, ภาชิ, ‘‘น กคตฺตํ จชา’’ติ โยควิภาเคน นิเสธนโต ‘‘สจชานํ กคา ณานุพเนฺธ’’ติ **ค**ตฺตํ น ภวติฯ

สุ คติมฺหิ, การิเต วุทฺธิ**อาวา**เทสา จ, อายติ ปสฺสวิตุํ สีลมสฺสาติ ปสฺสาวี, ปสฺสาวิฯ อายติ ปฏฺฐานํ สีลมสฺสาติ ปฏฺฐายี, ปฏฺฐายิ, ‘‘อาการนฺตานมาโย’’ติ **อายา**เทโสฯ

‘‘ภวิสฺสตี’’ติ อธิกาโรฯ

๖๔๘. กิริยายํ ณฺวุตโวฯ

กิริยายํ กิริยตฺถายํ คมฺมมานายํ ธาตูหิ **ณฺวุตุ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ ภวิสฺสติ กาเลฯ **ณฺวุ**มฺหิ – **ณ**โลปวุทฺธิ**อกา**เทสา, กริสฺสํ วชตีติ การโก วชติฯ

ตุมฺหิ – ‘‘กรสฺส จ ตตฺตํ ตุสฺมิ’’นฺติ **ต**กาโร, เสสํ กตฺตุสมํ, กตฺตา วชติ, กตฺตุํ วชตีติ อโตฺถฯ เอวํ ปจิสฺสํ วชตีติ ปาจโก วชติ, ปจิตา วชติฯ ภุญฺชิสฺสํ วชตีติ ภุญฺชโก วชติ, โภตฺตา วชติ อิจฺจาทิฯ

๖๔๙. กมฺมนิ โณฯ

กมฺมสฺมึ อุปปเท ธาตูหิ **ณ**ปฺปจฺจโย โหติ ภวิสฺสติ กาเล **ณ**โลปวุทฺธีฯ นครํ กริสฺสตีติ นครกาโร วชติฯ **ลู** เฉทเน, สาลึ ลวิสฺสตีติ สาลิลาโว วชติฯ **วป** พีชสนฺตาเน, ธญฺญํ วปิสฺสตีติ ธญฺญวาโป วชติฯ โภคํ ททิสฺสตีติ โภคทาโย วชติ, สินฺธุํ ปิวิสฺสตีติ สินฺธุปาโย วชติ อิจฺจาทิฯ

“กมฺมนี”ติ วตฺตเตฯ

๖๕๐. เสเส สฺสํ นฺตุ มานานาฯ

กมฺมสฺมึ อุปปเท **เสเส** อปริสมตฺตเตฺถ ธาตูหิ **สฺสํนฺตุ มาน อาน**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ ภวิสฺสติ กาเล คมฺมมาเน, เต จ กิตกตฺตา กตฺตริ ภวนฺติฯ กมฺมํ กริสฺสตีติ อเตฺถ **สฺสํ**ปจฺจโย, **อิ**การาคโม, **สิ**โลโป, กมฺมํ กริสฺสํ วชติ, สาเปกฺขตฺตา น สมาโสฯ **นฺตุ**ปจฺจเย “ตนาทิโต โอยิรา”ติ **โอ,** “สิมฺหิ วา”ติ นฺตฺว’นฺตสฺส **อ**ตฺตํ, กมฺมํ กริสฺสตีติ กมฺมํ กโรนฺโต วชติ อิจฺจาทิ **คุณวนฺตุ**สมํฯ

อถ วา “ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณี ฆิณ”ติ เอตฺถ “ภวิสฺสตี”ติ วจนโต “สฺสนฺตุ”อิติ เอโกว ปจฺจโย ทฏฺฐโพฺพ, ตโต “สิมฺหิ วา”ติ **อ**ตฺตํ, “นฺตสฺเสฺส อ”มิติโยควิภาเคน **อ**มาเทโส, สิโลโป, กริสฺสํ กริสฺสโนฺต, กริสฺสนฺตา, กริสฺสนฺตํ, กริสฺสเนฺต, กริสฺสตา กริสฺสเนฺตน, กริสฺสเนฺตหิ, กริสฺสโต กริสฺสนฺตสฺส, กริสฺสตํ กริสฺสนฺตานํ, กริสฺสตา, กริสฺสเนฺตหิ, กริสฺสโต กริสฺสนฺตสฺส, กริสฺสตํ กริสฺสนฺตานํ, กริสฺสติ กริสฺสเนฺต, กริสฺสเนฺตสูติอาทิ **คุณวนฺตุ**สทิสํ เนยฺยํฯ

มานมฺหิ – **โอ**การ**รา**การานํ **อ**ตฺตํ, กมฺมํ กริสฺสตีติ กมฺมํ กุรุมาโน, กมฺมํ กราโน วชติฯ เอวํ โภชนํ ภุญฺชิสฺสํ วชติ, โภชนํ ภุญฺชโนฺต, ภุญฺชมาโน, ภุญฺชาโน วชติฯ

สพฺพตฺถ กตฺตริ **นฺตุมาเน**สุ สกสกวิกรณปฺปจฺจโย กาตโพฺพฯ

ขาทนํ ขาทิสฺสตีติ ขาทนํ ขาทิสฺสํ วชติ, ขาทนํ ขาทโนฺต, ขาทนํ ขาทมาโน, ขาทนํ ขาทาโน วชติฯ มคฺคํ จริสฺสตีติ มคฺคํ จริสฺสํ, มคฺคํ จรโนฺต, มคฺคํ จรมาโน, มคฺคํ จราโน วชติฯ **ภิกฺข** อายาจเน, ภิกฺขํ ภิกฺขิสฺสตีติ ภิกฺขํ ภิกฺขิสฺสํ จรติ, ภิกฺขํ ภิกฺขโนฺต, ภิกฺขํ ภิกฺขมาโน, ภิกฺขํ ภิกฺขาโน จรติ อิจฺจาทิฯ

อนาคตกาลิกปฺปจฺจยนฺตนโยฯ

อุณาทิปฺปจฺจยนฺตนย

อถ **อุณา**ทโย วุจฺจเนฺตฯ

“ธาตุยา”ติ อธิกาโรฯ

๖๕๑. กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโยฯ

อตีเต กาเล, วตฺตมาเน จ คมฺมมาเน ธาตูหิ ณุปฺปจฺจโย โหติฯ **อาทิ**สเทฺทน **ยุ กฺต มิ**อิจฺจาทโย จ โหนฺติฯ

กร กรเณ, อกาสิ, กโรตีติ วา อเตฺถ ณุปฺปจฺจโย, **ณ**โลโป, วุทฺธิ, การุ สิปฺปี, การู การโวฯ **วา** คติคนฺธเนสุ, อวายิ, วายตีติ วา วายุ, **อายา**เทโสฯ **สท** อสฺสาทเน, อสฺสาทียตีติ สาทุฯ **ราธ, สาธ** สํสิทฺธิมฺหิ, สาธียติ อเนน หิตนฺติ สาธุฯ **พนฺธ** พนฺธเน, อตฺตนิ ปรํ พนฺธตีติ พนฺธุฯ **จกฺข** วิยตฺติยํ วาจายํ, จกฺขตีติ จกฺขุฯ **อิ** คติมฺหิ, เอนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา เอเตนาติ อายุฯ **ทร** วิทารเณ, ทรียตีติ ทารุ กฏฺฐํฯ **สนฺ** ทาเนฯ สโนตีติ สานุ ปพฺพเตกเทโสฯ

ชนียตีติ ชานุ ชงฺฆาสนฺธิฯ จรียตีติ จารุ ทสฺสนีโยฯ **รห** จาเค, รหียตีติ ราหุ อสุรินฺทฯ **ตร** ตรเณ, ตาลุ, **โล ร**สฺสฯ

มราทีนํ ปเนตฺถ **ณุ**มฺหิ ''ฆฏาทีนํ วา''ติ เอตฺถ **วา**สทฺเทน น วุทฺธิ, มรุ, ตรุ, ตนุ, ธนุ, หนุ, มนุ, อสุ, วสุ, วฏุ, ครุ อิจฺจาทิฯ

จทิ หิลาทเน, **ยุ**ปฺปจฺจโย, ''นฺทาทีหิ ยุณฺวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จา''ติ **อนา**เทโส, นิคฺคหีตาคโม จ, จนฺทนํฯ ภวติ เอตฺถาติ ภุวนํ, ''ฌลานมิยุวาสเร วา''ติ **อุวา**เทโสฯ **กิร** วิเกฺขเป, กิรโณฯ วิจกฺขโณ, กมฺปนํ กโรตีติ กรุณา, **อ**การ**สฺสุ**ตฺตํฯ

กุตปฺปจฺจเย – **ก**โลโป, อภวิ, ภวตีติ วา ภูตํ ยกฺขาทิ, ภูตานิฯ วายตีติ วาโต, ตายตีติ ตาโตฯ **มิ**มฺหิ – ภวนฺติ เอตฺถาติ ภูมิ, เนตีติ เนมิ อิจฺจาทิฯ

๖๕๒. ขฺยาทีหิ มน ม จ โต วาฯ

ขี ภี สุ รุ หุ วา ธู หิ ลูปี อทอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **มน**ปจฺจโย โหติ, **ม**สฺส จ **โต** โหติ วาฯ

> อทธาตุปรเสฺสว, มการสฺส ตการตา;
> ตทญฺญโต น โหตายํ, ววตฺถิตวิภาสโตฯ

ขี ขเย, ขียนฺติ **เอ**ตฺถ อุปทฺทวุปสคฺคาทโยติ อเตฺถ **มน**ปจฺจโย, ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา **น**โลโป, ''อเณฺญสุ จา''ติ วุทฺธิ, เขโมฯ ตถา **ภี** ภเย, ภายนฺติ เอตสฺมาติ ภีโม, **วา**ธิการโต น วุทฺธิฯ **สุ** อภิสเว, สวตีติ โสโมฯ **รุ** คติมฺหิ, โรโมฯ **หุ** ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ, หูยตีติ โหโมฯ **วา** คติคนฺธเนสุ, วาโมฯ **ธู** กมฺปเน, ธุนาตีติ ธูโมฯ **หิ** คติมฺหิ, หิโนตีติ เหโมฯ **ลู** เฉทเน, ลูยตีติ โลโมฯ **ปี** ตปฺปเน, ปีณนํ เปโมฯ **อท** ภกฺขเณ, อทตีติ อเตฺถ **มน, ม**สฺส จ วา **ต**กาโร, ''โต ทสฺสา''ติ **ต**กาโร, อตฺตา, อาตุมา, ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา **อท**สฺส ทีโฆ, **อุ**การาคโม จฯ **ยา** ปาปเณ, ยาโมฯ

''วา''ติ วตฺตมาเน –

๖๕๓. สมาทิหิ ถมาฯ

สมทมทร รห ลป วส ยุ ทุ หิ สิ ทา สา ฐา ภส พหอุสุอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **ถ ม**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ วาฯ

สม อุปสเม, **กฺวจิ**คฺคหณาธิการา น ธาตฺวนฺตโลโป, กิเลเส สเมตีติ สมโถ สมาธิฯ เอวํ ทมนํ ทมโถฯ **ทร** ทาเห, ทรณํ ทรโถ ปริทาโหฯ **รห** อุปาทาเน, รหียตีติ รโถ, ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา **ห**โลโปฯ **สป** อโกฺกเส, สปนํ สปโถฯ **วส** นิวาเส, อาวสนฺติ เอตสฺมินฺติ อาวสโถฯ **ยุ** มิสฺสเน, ยูโถ, ทีโฆฯ **ทุ** คติวุทฺธิมฺหิ, ทวติ วฑฺฒตีติ ทุโมฯ หิโนตีติ หิโม อุสฺสาโวฯ **สิ** พนฺธเน, สียตีติ สีมา, ทีโฆฯ **ทา** อวขณฺฑเน, ทาโมฯ **สา** สามเตฺถ, สาโมฯ **ฐา** คตินิวตฺติมฺหิ, ถาโม, **ฐ**สฺส **ถ**ตฺตํฯ **ภส** ภสฺมีกรเณ, ภสฺมา, **พฺรหฺมา**ทิตฺตา ''สฺยา จา''ติ **อา**ตฺตํฯ **พห** วุทฺธิมฺหิ, พฺรหฺมา, นิปาตนโต **โพฺร พ**สฺสฯ **อุสุ** ทาเห, อุสฺมา อิจฺจาทิฯ

๖๕๔. มสฺสุสฺส สุสฺส จฺฉ ร เจฺฉราฯ

มสุอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **สุสฺส จฺฉรเจฺฉร**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติฯ **มสุ** มเจฺฉเร, **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **จฺฉรเจฺฉรา**เทสา, มจฺฉโร, มเจฺฉโรฯ

‘‘จฺฉร เจฺฉรา’’ติ วตฺตเตฯ

๖๕๕. **อาปุพฺพจรสฺส จ**ฯ

อาปุพฺพสฺส **จร**อิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **จฺฉรเจฺฉรา**เทสา โหนฺติ, **จ**สเทฺทน **จฺฉริยา**เทโส จฯ ภุโส จรณนฺติ อเตฺถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **จฺฉริยา**ทิอาเทโส, รสฺสตฺตญฺจฯ อจฺฉริยํ , อจฺฉรํ, อเจฺฉรํฯ อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติปิ อจฺฉริยํฯ

๖๕๖. **อล กล สเลหิ ลยา**ฯ

อล กล สล อิเจฺจเตหิ ธาตูหิ **ล ย**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ **อล** ปริสมตฺติมฺหิ, อลฺลํ, อลฺยํฯ **กล** สงฺขฺยาเน, กลฺลํ, กลฺยํฯ **สล, หุล, ปท** คติมฺหิ, สลฺลํ, สลฺยํฯ

‘‘กล สเลหี’’ติ วตฺตเตฯ

๖๕๗. **ยาณ ลาณา**ฯ

เตหิ **กล สล**อิเจฺจเตหิ ธาตูหิ **ยาณ ลาณ**ปฺปจฺจยา โหนฺติฯ กลฺยาณํ, ปฏิสลฺยาณํ, กลฺลาโณ, ปฏิสลฺลาโณฯ ยทา ปน **ลี** สิเลสเนติ ธาตุ, ตทา ‘‘ปฏิสลฺลยนํ, ปฏิสลฺลาณ’’นฺติ **ยุ**ปฺปจฺจเยน สิทฺธํ, อุปสคฺคนฺตสฺส นิคฺคหีตสฺส **ล**ตฺตํ, **รหา**ทิปรตฺตา **น**สฺส **ณ**ตฺตํ, **เอ**การสฺส ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา **อ**ตฺตญฺจฯ

๖๕๘. **มถิสฺส ถสฺส โล จ**ฯ

มถอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ถ**สฺส **ลา**เทโส โหติ, **จ**สเทฺทน **ล**ปฺปจฺจโย, **มถ** วิโลฬเน, มโลฺล, โส เอว มลฺลโก, ยถา หีนโกฯ

‘‘กิจฺจา’’ติ วตฺตเตฯ

๖๕๙. **อวสฺสกาธมิเณสุ ณี จ**ฯ

อวสฺสก อธมิณอิเจฺจเตสฺวเตฺถสุ, **ณี**ปจฺจโย โหติ, กิจฺจา จาติ **ณี**ปจฺจโย, **ณ**โลป วุทฺธิ**สิ**โลปา, อวสฺสํ เม กมฺมํ กาตุํ ยุโตฺตสีติ การีสิ เม กมฺมํ อวสฺสํ, การิโน เม กมฺมํ อวสฺสํ, หารีสิ เม ภารํ อวสฺสํฯ

อธมิเณ – สตํ เม อิณํ ทาตุํ ยุโตฺตสีติ ทายีสิ เม สตํ อิณํ, ธารีสิ เม สหสฺสํ อิณํ อิจฺจาทิ, **กิจฺจ**ปฺปจฺจยา ปน เหฏฺฐาเยว ทสฺสิตาฯ

๖๖๐. **วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปจฺจเนฺต**ฯ

อากติคโณยํฯ **วช**อิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ ปจฺจยาเทสโลปาคมนิเสธลิงฺคาทิวิธินา ยถาภิธานํ **ปพฺพชฺชา**ทโย สทฺทา นิปจฺจเนฺตฯ

วช คติมฺหิ **ป**ปุโพฺพ, ปฐมเมว วชิตพฺพนฺติ อเตฺถ “ภาวกเมฺมสู”ติ อธิกิจฺจ “โณฺยจา”ติ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, **ณ**โลปาทิฯ “ปวฺวชฺย”นฺติ รูเป สมฺปเตฺต อิมินา **ชฺฌ**สฺส **ชฺชา**เทโส, **ว**การทฺวยสฺส **พ**การทฺวยํ, วุทฺธินิเสโธ, อิตฺถิลิงฺคตฺตญฺจ นิปจฺจเนฺต, ปพฺพชฺชาฯ

ตถา **อิญฺช** กมฺปเน, อิญฺชนํ อิชฺชาฯ **ยช** เทวปูชายํ, ยชนํ อิชฺชา, “ยชสฺสาทิสฺสี”ติ **อิ**ตฺตํฯ **อญฺช** พฺยตฺติคตีสุ **สํ**ปุโพฺพ, สมญฺชนํ สมชฺชา, ญฺฌสฺส **ชฺชา**เทโสฯ **สท** วิสรณคตฺยาวสาเนสุ, นิสีทนํ นิสชฺชาฯ **วิท** ญาเณ, วิชานนํ, วิทตีติ วา วิชฺชาฯ **สช** วิสฺสเคฺค, วิสฺสชฺชนํ วิสฺสชฺชาฯ **ปท** คติมฺหิ, นิปชฺชนํ นิปชฺชาฯ

หน หิํสาคตีสุ, หนฺตพฺพนฺติ อเตฺถ **ณฺย**มฺหิ กเต “วโธ วา สพฺพตฺถา”ติ **หน**สฺส **วธา**เทโส, **ฌ**สฺสิมินา **ชฺฌา**เทโส จ, โส วโชฺฌ, สา วชฺฌาฯ **สี** สเย, สยนํ, สยนฺติ เอตฺถาติ วา เสยฺยา, วุทฺธิ, **ย**การสฺส ทฺวิตฺตญฺจ ฯ **ธา** ธารเณ **สํ**ปุโพฺพ, สมฺมา จิตฺตํ นิเธติ เอตาย, สยํ วา สทฺทหตีติ อเตฺถ “อิตฺถิยมติยโว วา”ติ **อ**ปฺปจฺจโย, “สนฺธา”ติ รูเป สมฺปเตฺต อิมินา **น**การสฺส **ท**กาโร, สทฺธาฯ **จร** จรเณ, จรณนฺติ อเตฺถ ณฺยปฺปจฺจเย, **อิ**การาคเม จ กเต อิมินา วุทฺธินิเสโธ, จริยาฯ

รุช โรเค, รุชนนฺติ อเตฺถ อิมินา ฉปฺปจฺจโย, “พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จา”ติ ธาตฺวนฺตสฺส **จ**กาโร, รุจฺฉา, รุชาติ **อ**ปฺปจฺจเยน สิทฺธํฯ ตถา **กุจ** สโงฺกจเน, **ฉ**ปฺปจฺจโย, โกจนํ กุจฺฉาฯ **ลภ** ลาเภ, **ฉ**มฺหิ **จา**เทโส, ลจฺฉาฯ **รท** วิเลขเน, รจฺฉาฯ **มุห** เวจิเตฺต, มุยฺหนํ มุจฺฉา, มุจฺฉนํ วา มุจฺฉาฯ **วส** นิวาเส, วจฺฉาฯ **กจ** ทิตฺติมฺหิ, กจฺฉาฯ **กถ** กถเน **สํ**ปุโพฺพ, สทฺธิํ กถนนฺติ อเตฺถ **ณฺย**ปฺปจฺจโย, อิมินา **ถฺย**สฺส **จฺฉา**เทโส, **สํ**สทฺทสฺส **สา**เทโส จ, สากจฺฉาฯ **ตุท** พฺยถเน, ตุจฺฉาฯ **ปท** คติมฺหิ, พฺยาปชฺชนนฺติ อเตฺถ **ณฺย**มฺหิ กเต “พฺยาปาทฺยา”ติ รูเป สมฺปเตฺต อิมินา นิปาตเนน **ทฺย**สฺส **ชฺชา**เทโส, รสฺสตฺตญฺจ, พฺยาปชฺชาฯ

มร ปาณจาเค, มรติ มรณนฺติ จ อเตฺถ อิมินา ตฺยตฺยุปฺปจฺจยา, ธาตฺวนฺตโลโปจ, ตโต “ยวต”มิจฺจาทินา **จ**กาโร, มโจฺจ, มจฺจุฯ **สต** สาตเจฺจ, อิมินา **ย**ปฺปจฺจโย, ตฺยสฺส **จ**กาโร, สจฺจํฯ ตถา **นต** คตฺตวินาเม, นจฺจํฯ **นิติ** นิเจฺจ, นิจฺจํฯ **มา** มาเน, มายาฯ **ชน** ชนเน, ชายา, **กน** ทิตฺติกนฺตีสุ, นฺยสฺส **ญ**ตฺตํ, ทฺวิตฺตญฺจ, กญฺญาฯ **ธน** ธเญฺญ, ธญฺญํฯ ปุนาตีติ ปุญฺญํ, **น**การาคโม อิจฺจาทิฯ

๖๖๑. เว ปุ สี ทวว มุ กุ ทา ภูหฺวาทีหิ ถุตฺติม ณิมา นิพฺพเตฺตฯ

เวปุสีทววมุอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ, **กุ ทา ภู**อาทิโต, **หฺวา**ทิโต จ ยถากฺกมํ **ถุตฺติมณิม**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ นิพฺพตฺตเตฺถฯ **เวปุ** กมฺปเน, **ถุ**ปฺปจฺจโย, “กฺวจิ ธาตู”ติอาทินา **อ**การาคโม, อถ วา “อถู”ติ วตฺตเพฺพ สรโลปํ กตฺวา “ถู”ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, เวเปน นิพฺพโตฺต เวปถุฯ **สี** สเย, สยเนน นิพฺพโตฺต สยถุฯ **ทว** ทวเน, ทเวน นิพฺพโตฺต ทวถุฯ **วมุ** อุคฺคิรเณ, วเมน นิพฺพโตฺต วมถุฯ

กุตฺติ กรณํ, เตน นิพฺพตฺตํ กุตฺติมํ, **“กุ”**อิติ นิปาตนโต **กร**สฺส **กุ**ตฺตํฯ **ทา** ทาเน, ทาติ ทานํ, เตน นิพฺพตฺตํ ทตฺติมํ, รสฺสตฺตํฯ ภูติ ภวนํ, เตน นิพฺพตฺตํ โภตฺติมํฯ อวหุติ อวหนํ, เตน นิพฺพตฺตํ โอหาวิมํ, **ณ**โลปวุทฺธิ**อาวา**เทสาฯ

๖๖๒. อโกฺกเส นมฺหานิฯ

อโกฺกเส คมฺมมาเน **นมฺหิ** นิปาเต อุปปเท สติ ธาตุโต **อานิ**ปฺปจฺจโย โหติฯ น คมิต โพฺพ เต ชมฺม เทโสติ อเตฺถ **อานิ**ปฺปจฺจโย, กิตกตฺตา นามมิว กตฺวา **สิ**มฺหิ กเต น คมานีติ อ เตฺถ กมฺมธารยสมาโส, **น**สฺส **อ**ตฺตํ, ปุน สมาสตฺตา นามมิว กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, อคมานิ เต ชมฺม เทโสฯ น กตฺตพฺพํ เต ชมฺม กมฺมนฺติ อกรานิ เต ชมฺม กมฺมํฯ

นมฺหีติ กึ? วิปตฺติ เตฯ **อโกฺกเส**ติ กึ? อคติ เตฯ

๖๖๓. **สุนสฺสุนโสฺสณวานุวานุนุนขุณานา** ฯ

สุนอิเจฺจตสฺส ปาฏิปทิกสฺส สมฺพนฺธิโน **อุน**สทฺทสฺส **โอณ วาน อุวาน อุน อุนข อุณ อา อาน**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติฯ **สุนสฺสุน**สฺส **โอณา**ทิอาเทเส, ปรนยเน จ กเต **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, โสโณ, โสณา, สุวาโน, สุวานา, สุวาโน, สุวานา, สุโน, สุนา, สุนโข, สุนขา, สุโณ, สุณา, สา สาโน, สานา อิจฺจาทิฯ

๖๖๔. **ตรุณสฺส สุสุ จ**ฯ

ตรุณอิเจฺจตสฺส สทฺทสฺส **สุสุ**อิจฺจาเทโส โหติฯ **จ**สโทฺท อนิยมโตฺถ, สุสุ, ตรุโณ วาฯ

๖๖๕. **ยุวสฺสุวสฺสุวุวานุนูนา**ฯ

ยุวอิเจฺจตสฺส ปาฏิปทิกสฺส **อุว**สทฺทสฺส **อุวอุวานอุนอูน**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติฯ ยุวา ติฎฺฐติ, ยุวาโน ติฎฺฐติ, ยุโน ติฎฺฐติ, ยูโน ติฎฺฐติฯ

๖๖๖. **ฉทาทีหิ ตตฺรณ**ฯ

ฉทอิจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **ตตฺรณ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ **ฉท** อปวารเณ, ''กฺวจิ ธาตู''ติ อาทินา ธาตฺวนฺตสฺส **ต**กาโรฯ อาตปํ ฉาเทตีติ ฉตฺตํ, ฉตฺรํ, พฺยญฺชนตฺตเย สรูปานเมกสฺส โล โปฯ

จินฺต จินฺตายํ, จิเนฺตตีติ จิตฺตํ, **น**การสฺส สํโยคาทิตฺตา นิคฺคหีตํ, ตสฺส ''พฺยญฺชเน จา''ติ โลโป, จิตฺรํ, ''ฆฎาทีนํ วา''ติ น วุทฺธิฯ

สุ อภิสเว, ''ปรเทฺวภาโว ฐาเน''ติ **ต**สฺส ทฺวิตฺตํ, อเตฺถ อภิสเวตีติ สุตฺตํ, สุตฺรํฯ

สูท ปคฺฆรเณ, อเตฺถ สูเทตีติ สุตฺตํ, รสฺสตฺตํ, ภุชาทิตฺตา **ท**โลโป, ทฺวิตฺตญฺจฯ **สุ** สวเน, สุณาตีติ โสตํ, โสตฺรํ, วุทฺธิฯ

นิ ปาปเณ, เนตีติ เนตฺตํ, เนตฺรํฯ **วิท** มงฺคเลฺล, **โต ท**สฺส, ปวิตฺตํ, ปวิตฺรํฯ **ปู** ปวเน, ปุนาตีติ ปวิตฺตํ, ปวิตฺรํ, **อิ**การาคโม, วุทฺธิ**อวา**เทสา จฯ

ปต คติมฺหิ, ปตตีติ ปตฺตํ, ปตฺรํ, ปตโต ตายตีติ ปโตฺต, ปโตฺรฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, ตญฺญตีติ ตนฺตํ, ตนฺตฺรํฯ **ยต** ยตเน, ยตฺตํ, ยตฺรํฯ **ยา** ปาปเณ, ยาปนา ยตฺราฯ **ยมุ** อุปรเม, ยนฺตํ, ยนฺตฺรํฯ **อท** ภกฺขเณ, อทตีติ อตฺตํ, **อ**ตฺรํฯ **ยุช** โยเค, ยุชฺชตีติ โยตฺตํ, โยตฺรํ, ภุชาทิตฺตา ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิฯ

วตุ วตฺตเน, วตฺตํ, วตฺรํฯ **มิท** สิเนหเน, มิชฺชตีติ มิตฺตํ, มิตฺรํฯ **มา** ปริมาเณ, มตฺตา ปริมาณํ, ทฺวิตฺตรสฺสตฺตานิฯ เอวํ ปุนาตีติ ปุโตฺต, ปุโตฺรฯ **กล** สงฺขฺยาเน, กลตฺตํ, กลตฺรํ ภริยาฯ **วร** สํวรเณ, วรตฺตํ, วรตฺรํ จมฺมมยโยตฺตํฯ **เวปุ** กมฺปเน, เวปตีติ เวตฺตํ, เวตฺรํฯ

คุป สํวรเณ, โคตฺตํ, โคตฺรํ, ''คุปาทีนญฺจา''ติ ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตญฺจ, คตฺตํ วา, ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา **อุ**การสฺส **อ**กาโรฯ **ทา** อวขณฺฑเน, ทาตฺตํ, ทาตฺรํฯ **หุ** หวเน, อคฺคิหุตฺตํฯ **วห** ปาปเณ, วหิตฺตํ, วหิตฺรํฯ **จร** จรเณ, จริตฺตํ, จริตฺรํฯ **มุจ** โมจเน, มุตฺตํ ปสฺสาโวฯ **ภาส** ทิตฺติมฺหิ, ภสฺตรา อิจฺจาทิฯ

๖๖๗. วทาทีหิ ณิโตฺต คเณฯ

วท จร วรอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **ณิตฺต**ปฺปจฺจโย โหติ คเณ คมฺมมาเนฯ **วท** วิยตฺติยํ วาจายํ, วทิตานํ คโณ วาทิตฺตํฯ **จร** จรเณ, จริตานํ คโณ จาริตฺตํฯ **วร** วรเณ, วริตานํ คโณ วาริตฺตํฯ อถ วา จรนฺติ ตสฺมึ ปริปูรการิตายาติ จาริตฺตํฯ วาริตํ ตายนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา วาริตฺตํฯ

๖๖๘. มิทาทีหิ ตฺติติโยฯ

มิท ปท รนฺช ตนุ ธาอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ ยถาภิธานํ **ตฺติ ติ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ มิชฺชติ สินิยฺหตีติ เมตฺติ, ธาตฺวนฺตโลโปฯ ปชฺชตีติ ปตฺติฯ **รนฺช** ราเค, รนฺชติ เอตฺถาติ รตฺติฯ วิตฺถารียตีติ ตนฺติฯ ธาเรตีติ ธาติฯ **ปา** รกฺขเณ, ปาติฯ **วส** นิวาเส, วสติฯ

๖๖๙. อุสุรนฺชทํสานํ ทํสสฺส ทโฑฺฒ ฒ ฐา จฯ

อุสุ รนฺช ทํสอิเจฺจเตสํ ธาตูนํ อนฺตเร **ทํส**สฺส **ทฑฺฒา**เทโส โหติ, เสเสหิ ธาตูหิ **ฒ ฐ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ **อุสุ** ทาเห, **รนฺช** ราเค, **ฒ ฐ**ปฺปจฺจยา, ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา ธาตฺวนฺตโลโป, ทฺวิตฺตํ, อุโฑฺฒ, รฎฺฐํฯ **ทํส** ทํสเน, **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **กฺวิ**โลโป, **ทํส**สฺส **ทฑฺฒา**เทโส จ, ทฑฺฒํฯ

๖๗๐. สูวุสานมูวุสานมโต โถ จฯ

สู วุ อสอิเจฺจเตสํ ธาตูนํ **อู อุ อสานํ อต**อิจฺจาเทโส โหติ, อเนฺต **ถ**ปฺปจฺจโย จฯ

สู หึสายํ, สตฺถํฯ **วุ** สํวรเณ, วตฺถํฯ **อส** ภุวิ, อโตฺถฯ ยทา ปน **สสุ** หึสายํ, **วส** อจฺฉาทเน, **อร** คติมฺหีติ จ ธาตุ, ตทา ''สมาทีหิ ถ มา''ติ **ถ**ปฺปจฺจโย, ''กฺวจิ ธาตู''ติอาทินา ธาตฺวนฺตโลโป, ''วเคฺค โฆสา''ติอาทินา ทฺวิตฺตํ, สสตีติ สตฺถํ, วสียตีติ วตฺถํ, อรียตีติ อโตฺถฯ

๖๗๑. รนฺชุทาทีหิ ธทิทฺทกิรา กฺวจิ ช ท โลโป จฯ

รนฺช อุทิอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **ธ ท อิทฺท ก อิร**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติ กฺวจิ, ธาตฺวนฺตานํ **ชทานํ** โลโป จ โหติฯ

รนฺช ราเค, **ธ**ปฺปจฺจโย, ชโลโป จ, รนฺธํฯ **อุทิ** ปสวนเกฺลทเนสุ **สํ**ปุโพฺพ, **ท**ปฺปจฺจโย, สมุโทฺท, อุโทฺทฯ **ขุท** ปิปาสายํ, ขุโทฺทฯ **ฉิทิ** ทฺวิธากรเณ, ฉิโทฺทฯ **รุทิ** หึสายํ, รุโทฺท, ลุ

โทฺท, **โล ร**สฺสฯ **ภทิ** กลฺยาเณ, ภโทฺทฯ **นิทิ** กุจฺฉายํ, นิทฺทาฯ **มุท** หาเส, มุทฺทาฯ **ทล** ทุคฺคติมฺหิ, **อิทฺท**ปฺปจฺจโย, ทลิโทฺทฯ

สุส โสสเน, **สุจ** โสเก วา, **ก**ปฺปจฺจโย, ธาตฺวนฺตสฺส **ก**กาโร, สุกฺกํฯ **วจ** วิยตฺติยํ วาจายํ, **วก** อาทาเน วา, วกฺกํฯ **สก** สตฺติมฺหิ, สโกฺกฯ **อุสุ** ทาเห, อุกฺกาฯ

วช คติมฺหิ, **อิร**ปฺปจฺจโย, อปฺปฏิหตํ วชตีติ วชิรํฯ **มท** อุมฺมาเท, มทิราฯ เอวํ มนฺทิรํ, รุธิรํ, รุหิรํ, รุจิรํฯ **พธ** พนฺธเน, พธิโร, พธิรา, พธิรํ, ติมิโร, ติมิรํ, สิโรฯ **สร** หึสายํ, สริรํฯ ‘‘กลิลํ, สลิล’’นฺติอาทีสุ **โล ร**สฺสฯ กุฏิโล, โกกิโล อิจฺจาทโยฯ

๖๗๒. ปฏิโต หิสฺส เหรณ หีรณฯ

ปฏิโต ปรสฺส **หิ**อิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **เหรณ หีรณ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติฯ **หิ** คติมฺหิ **ปฏิ**ปุพฺพ, ปฏิปเกฺข มทฺทิตฺวา คจฺฉตีติ อเตฺถ ‘‘กฺวิ จา’’ติ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, **กฺวิ**โลโป, อิมินา **เหรณ หีรณ**อาเทสา, **ณ**โลโป, ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา ปฏิสทฺทาทิสฺส วุทฺธิ, ปาฏิเหรํ, ปาฏิหีรํ, ยทา ปน **หร** หรเณติ ธาตุ, ตทา ปฏิปเกฺข หรตีติ ‘‘ปาฏิหาริย’’มิติ **เณฺย**นปิ สิทฺธํฯ

๖๗๓. กฑฺยาทีหิ โกฯ

กฑิอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **ก**ปฺปจฺจโย โหติฯ

กฑิ เฉทเน, **ก**ปฺปจฺจเย กเต ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา, ‘‘นิคฺคหีตญฺจา’’ติ วา **อิ**การานุพนฺธสฺส ธาตุสฺส นิคฺคหีตาคโม, **ก**โลโป จ, นิคฺคหีตสฺส วคฺคนฺตตฺตํ, กโณฺฑ อุสุ, ปริมาณญฺจฯ เอวํ **ฆฏิ** ฆฏฺฏเน, ฆโณฺฏ, ฆณฺฏา วาฯ **วฏิ** อาวตฺตเน, **วฏิ** ธารณพนฺธนสงฺฆาเตสุ วา, วโณฺฏฯ **กรฑิ** ภาชนเตฺถ, กรโณฺฑฯ **มฑิ** มณฺฑนเตฺถ, มโณฺฑฯ **สฑิ** คุมฺพเตฺถ, สโณฺฑฯ **ภฑิ** ภณฺฑเตฺถ, ภณฺฑํฯ **ปฑิ** ลิงฺคเวกลฺลเตฺถ, ปโณฺฑ, โส เอว ปณฺฑโกฯ **ทฑิ** อาณายํ, ทโณฺฑฯ **รฑิ** หึ สายํ, รโณฺฑฯ **ตฑิ** จลนเตฺถ, วิตโณฺฑฯ **จฑิ** จณฺฑเตฺถ, จโณฺฑฯ **คฑิ** สนฺนิจฺจเย, คโณฺฑฯ **อฑิ** อณฺฑเตฺถ, อโณฺฑฯ **ลฑิ** ชิคุจฺฉายํ, ลณฺฑํฯ **เมฑิ** กุฏิลเตฺถ, เมโณฺฑ, เมณฺฑโก วาฯ **เอรฑิ** หึสายํ, เอรโณฺฑฯ **ขฑิ** เฉทนเตฺถ, ขโณฺฑฯ **มทิ** หาเส, มโนฺทฯ **อิทิ** ปรมิสฺสริเย, อิโนฺทฯ **จทิ** อิจฺฉากนฺตีสุ, จโนฺทฯ **ขุร** เฉทเน, ขุโร อิจฺจาทิฯ

‘‘โก’’ติ วตฺตเตฯ

๖๗๔. ขาทามคมานํ ขนฺธนฺธคนฺธาฯ

ขาท อม คมุอิเจฺจเตสํ ธาตูนํ **ขนฺธ อนฺธ คนฺธ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ, **ก**ปฺปจฺจโย จ โหติฯ **ขาท** ภกฺขเน, ชาติชรามรณาทีหิ สํสารทุเกฺขหิ ขชฺชตีติ ขโนฺธฯ **อม** โรเค, อโนฺธฯ **คมุ, สปฺป** คติมฺหิ, คโนฺธฯ **กฺวจิ**คฺคหเณน **ก**โลปาภาเว ขนฺธโก, อนฺธโก, คนฺธโกฯ อถ วา ราสเฏฺฐน ขโนฺธฯ **คนฺธ** สูจเน, อตฺตโน นิสฺสยสฺส คนฺธนโต สูจนโต คโนฺธฯ

๖๗๕. ปฏาทีหฺยลํฯ

ปฏอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ, ปาฏิปทิเกหิ จ **อล**ปฺปจฺจโย โหติฯ **อฏ, ปฏ** คติมฺหิ, ปเฏ อลํ สมตฺถนฺติ อเตฺถ อิมินา **อล**ปฺปจฺจโย, ‘‘สิ’’นฺติ **อ**มาเทโส, ปฏลํ, ปฏลานิฯ ตถา **กล** กลเล,

กลลํฯ **กุส** เฉทนภูต ทาน สญฺจเยสุ, กุสลํ, ยทา ปน **สล ลู ลา**อิติ ธาตุ, ตทา กุจฺฉิตานํ สลนโต, กุสานํ ลวนโต, กุโส วิย ลวนโต วา กุเสน ลาตพฺพตฺตา กุสลนฺติ **อ**ปฺปจฺจเยน **ก**ปฺปจฺจเยน วา รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

กท มเท, กทลํฯ **ภคนฺท** เสจเน, ภคนฺทลํฯ **เมข** กฏิวิจิเตฺต, เมขลํ, เมขลา วาฯ **วกฺก** รุกฺขตเจ, วกฺกลํฯ **ตกฺก** รุกฺขสิเลเส, ตกฺกลํฯ **ปลฺล** นินฺนฏฺฐาเน, ปลฺลลํฯ **สทฺท** หริเต, สทฺทลํ, ปรโลโปฯ **มูล** ปติฏฺฐายํ, มุลาลํ, รสฺสตฺตํฯ **พิล** นิสฺสเย, พิลาลํฯ **วิท** สตฺตายํ, วิทาลํฯ **จฑิ** จณฺฑิเกฺก, จณฺฑาโล, ทีฆตฺตํฯ **วา** คติคนฺธเนสุ, วาลํฯ **วส** อจฺฉาทเน, วสโลฯ **ปจิ** วิตฺถาเร, ปจโล, ปญฺจาโล , ปญฺจนฺนํ ราชูนํ อลนฺติปิ ปญฺจาโลฯ **มจ** โจเร, มจโลฯ **มุส** เถเยฺย, มุสโลฯ

โคตฺถุ วํเส, โคตฺถุโลฯ **ปุถุ** วิตฺถาเร, ปุถุโลฯ **พหุ** สงฺขฺยาเน, พหุลํ, ปรโลโปฯ ยทา ปน **ลา** อาทาเน อิติ ธาตุ, ตทา โคตฺถุํ ลาตีติ โคตฺถุโลฯ เอวํ ปุถุโล, พหุลํฯ

มงฺค มงฺคเลฺย, มงฺคลํฯ **พห** วุทฺธิมฺหิ, พหลํฯ **กมฺพ** สญฺจลเน, กมฺพลํฯ **สพิ** มณฺฑเล, สมฺพลํ, นิคฺคหีตาคโม, สพโล วาฯ **อคฺค** คติโกฏิเลฺล, อคฺคลํฯ **มฑิ** ภูสายํ, มณฺฑลํฯ **กุฑิ** ทาเห, กุณฺฑลํ อิจฺจาทิฯ

๖๗๖. ปุถสฺส ปุถุปถาโม วาฯ

ปุถอิเจฺจตสฺส ธาตุสฺส **ปุถุ ปถ**อิเจฺจเต อาเทสา โหนฺติ, **อม**ปฺปจฺจโย จ โหติ วา, กฺวจโตฺถยํ **วา**สโทฺทฯ **ปุถ** วิตฺถาเร, ปตฺถฏาติ อเตฺถ **กฺวิ**ปฺปจฺจโย, อิมินา **ปุถ**สฺส **ปุถุปถา**เทสา, **กฺวิ**โลโปฯ **อิตฺถิยํ อี**ปจฺจโย, **“โอ** สเร จา’’ติ สุเตฺต **จ**สเทฺทน **อวา**เทโส, ปุถวี, ปถวี, ปธวี, **ถ**สฺส **ว**ตฺตํ, **อม**ปฺปจฺจเย **ปถา**เทโส, ปถโมฯ

๖๗๗. สสฺวาทีหิ ตุทโวฯ

สสุอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **ตุ ทุ**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ **สสุ** หึสาคตีสุ, **ตุ**ปฺปจฺจโย, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ธาตฺวนฺตสฺส **ต**กาโร, สตฺตุฯ **ชน** ชนเน, ชตฺตุฯ **ทท** ทาเน, ททฺทุ กุฏฺฐวิเสโสฯ **อท** ภกฺขเณ, อทฺทุฯ **มท**อุมฺมาเท, มทฺทุ อิจฺจาทิฯ

๖๗๘. ณาทีหิ อีวโรฯ

จิปาธาอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **อีวร**ปฺปจฺจโย โหติฯ จิ จเย, จียตีติ จีวรํฯ **ปา** ปาเน, ปาตีติ ปีวโร ปีโนฯ **ธา** ธารเณ, ธีวโร เกวโฏฺฏฯ

๖๗๙. มุนาทีหิ จิฯ

มุนาทีหิ ธาตูหิ **อิ**ปฺปจฺจโย โหติ, **จ**สเทฺทน ปาฏิปทิเกหิ จฯ **มุน** ญาเณ, มุนาตีติ มุนิ, **วา**ธิการา น วุทฺธิฯ **ยต** ยตเน, ยตตีติ ยติฯ **อคฺค** คติโกฏิเลฺล, อคฺคิฯ **ปต** คติมฺหิ, ปติฯ **สุจ** โสจกมฺมนิ, สุจิฯ **รุจ** ทิตฺติมฺหิ, รุจิฯ **อิส** ปริเยสเน, สีลาทิคุเณ เอสตีติ อิสิฯ **กุ** สเทฺท, กวิ, วุทฺธิ, **อวา**เทโส จฯ **รุ** สเทฺท, รวิ, ทธิ, กุฎิฯ **อสุ** เขปเน, อสิฯ **ราช** ทิตฺติมฺหิ, ราชิฯ **คปุ, สปฺปค**ติมฺหิ, สปฺปิฯ **อจฺจ** ปูชายํ, อจฺจิฯ **ชุต** ทิตฺติมฺหิ, โชติ, นนฺทิ, ทีปิ, กิมิ, **อ**การสฺส **อิ**ตฺตํฯ **ตมุ**

กงฺขายํ, ติมิฯ **พุธ** โพธเน, พุชฺฌตีติ โพธิฯ **กส** วิเลขเน, กสิฯ **กปิ** จลเน, กปิ, กลิ, พลิ, มสิ, ธนิ, หริ, อริ, คิริ อิจฺจาทโยฯ

ปาฏิปทิกโต ปน มหาลิ, ภทฺทาลิ, มณิ, อรณิ, ตรณิ, ธรณิ, สรณิ, ธมณิ, อวนิ, อสนิ, วสนิ อิจฺจาทิฯ

๖๘๐. **วิทาทีหฺยูโร**ฯ

วิทอิจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **อูร**ปฺปจฺจโย โหติฯ **วิท** ลาเภ, วนฺทิตุํ อลํ อนาสนฺนตฺตาติ อเตฺถ **อูร**ปฺปจฺจโยฯ วิทูโร, วิชฺชูโร วา, วิทูเร ชาโต เวทูโร มณิฯ **วล, วลฺล** สาธารณพนฺธเนสุ, วลฺลูโรฯ **มส** อามสเน, มสูโรฯ **สิท** สิงฺคาเร, สินฺทูโร, นิคฺคหีตาคโมฯ **ทุ คติ**มฺหิ, ทูโรฯ **กุ** สเทฺท, กูโรฯ **กปฺ** หิํสาตกฺกลคเนฺธสุ, กปฺปูโร, ทฺวิตฺตํฯ **มย** คติมฺหิ, มยูโร, มหิยํ รวตีติ วา มยูโรติฯ

> ‘‘วณฺณาคโม วณฺณวิปริยโย จ,
> เทฺว จาปเร วณฺณวิการนาสา;
> ธาตุสฺส จตฺถาติสเยน โยโค,
> ตทุจฺจเต ปญฺจวิธํ นิรุตฺต’’นฺติ –

วุตฺตนิรุตฺติลกฺขณานุสาเรน ‘‘เตสุ วุทฺธี’’ติอาทินา, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา จ รูปสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

อุทิ ปสวนเกฺลทเนสุ, อุนฺทิตุมลํ สมโตฺถติ อุนฺทูโรฯ **ขชฺช** ภกฺขเณ, ขาทิตุํ อลนฺติ ขชฺชูโรฯ **กุร** อโกฺกเส, อโกฺกสิตุมลนฺติ กุรูโรฯ **สุ** หิํสายํ, สูโรฯ

๖๘๑. **หนาทีหิ ณุนุตโว**ฯ

หนอิจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ **ณุ นุ ตุ**อิจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ **ณุ**ปฺปจฺจเย **หน** หิํสาคตีสุ, หนตีติ หณุฯ **ชน** ชนเน, ชายตีติ ชาณุ, ธาตฺวนฺตโลโป, ทีโฆฯ **ภา** ทิตฺติมฺหิ, ภาตีติ ภาณุฯ **ริ** สนฺตาเน, รยตีติ เรณุ รโชฯ **ขนุ** อวทารเณ, ขนฺติ, ขญฺญตีติ วา ขาณุฯ **อม** คตฺยาทีสุ, อมตีติ อณุ, ธาตฺวนฺตโลโปฯ

นุปฺปจฺจเย – **เว** ตนฺตสนฺตาเน, วายตีติ เวนุ, เวณุ วาฯ **เธ** ปาเน, ธายติ วจฺฉํ ปาเยตีติ เธนุ, ภาตีติ ภานุฯ

ตุปฺปจฺจเย – **ธา** ธารเณ, กฺริยํ, ลกฺขณํ วา ธาเรตีติ ธาตุฯ **สิ** พนฺธเน, สียติ พนฺธียตีติ เสตุฯ **กี** ธนวิโยเค, **กิ** อุนฺนติมฺหิ, อุทฺธํ คจฺฉตีติ เกตุฯ **หิ** คติมฺหิ, หิโนตีติ เหตุฯ **ชน** ชนเน, ชายตีติ ชนฺตุฯ **ตนุ** วิตฺถาเร, ตโนตีติ ตนฺตุฯ **วส** นิวาเส, วสติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ วตฺถุ, ‘‘กฺวจิ ธาตู’’ติอาทินา ส**ต**การสํโยคสฺส **ตฺถา**เทโสฯ

๖๘๒. **กุฐาทีหิโฐ**ฯ

กุฐาทีหิ ธาตูหิ **ฐ**ปฺปจฺจโย โหติฯ **กุฏ** เฉทเน, กุฏฺติ ฉินฺทตีติ กุโฏฺฐ พฺยาธิฯ **กุส** เฉทน ปูรณคเนฺธสุ, กุสตีติ โกโฏฺฐ อุทรํ, ธาตฺวนฺตโลปทฺวิตฺตานิฯ **กฏฺ**มทฺทเน, กฏฺติ มทฺทตีติ กฏฺฐํฯ **กณ** นิมีลเน, กโณฺฐฯ

๖๘๓. มนุปูรสุณาทีหิ อุสฺสนุสิสาฯ

มนุ ปูร สุณอิเจฺจวมาทีหิ ธาตูหิ, ปาฏิปทิเกหิ จ **อุสฺสนุสอิส**อิเจฺจเต ปจฺจยา โหนฺติฯ

มนุ โพธเน, อุสฺส นุสา, มนเต ชานาตีติ มนุโสฺส, มานุโส วา, ธาตฺวนฺตสฺส **อา**ตฺตํฯ

ปูร ทานปูรเณสุ, ปูรตีติ ปุริโส, รสฺสตฺตํ, โปโส, **ร**กา**ริ**การานํ โลโป, วุทฺธิ จ, ปุเร อุเจฺจ ฐาเน เสตีติ ปุริโสฯ

สุณ หิํสากุลสนฺธาเนสุ, สุณติ กุลํ สนฺทหตีติ สุณิสาฯ **กุ** กุจฺฉิเต, กวียตีติ กรีสํ มลํ, **กุ**สฺส **กร**ตฺตํ, ทีโฆ จฯ **สุ** หิํสายํ, อนฺธการวิธมเนน สตฺตานํ ภยํ หิํสตีติ สูริโย, **ร**การาคโม, **ส**การสฺส **ย**ตฺตญฺจฯ **มห** ปูชายํ, มหตีติ มหิโส, มหิยํ เสตีติปิ มหิโสฯ **สิ** พนฺธเน, สียติ พนฺธียตีติ สีสํ อิจฺจาทิฯ

๖๘๔. อกฺขเรหิ การฯ

อกฺขเรหิ อกฺขรวาจเกหิ วเณฺณหิ **การ**ปฺปจฺจโย โหติฯ **ตทฺธิตา**ทิสุเตฺต **จ**คฺคหเณน นามพฺยปเทเส **สฺยา**ทฺยุปฺปตฺติ, อกาโร, อการํ, อกาเรน อิจฺจาทิ, อากาโร, โอกาโร, กกาโร, ยกาโร, หกาโร, ฬกาโรฯ เอวการาทีสุ ปน กรียติ อุจฺจารียตีติ กาโร สโทฺท, เอว จ โส กาโร จาติ เอวกาโรฯ เอวํ ธิกาโร, หุํกาโร, สาธุกาโรฯ

อิกาโร ธาตุนิเทฺทเส, วิกรณนฺธิโตติ จ;
ภวเนฺตตฺถ คมิสฺสาทิ, หนตฺยาทีติ ญาปกาฯ

อุณาทิปฺปจฺจยนฺตนโยฯ

ตพฺพาที ณาทโย นิฏฺฐา, ตเว ตุนาทโย ตถา;
มานนฺตาทิ อุณาทีติ, ฉทฺธา กิตกสงฺคโหฯ

อิติ ปทรูปสิทฺธิยํ กิพฺพิธานกโณฺฑ

สตฺตโมฯ

นิคมน

สนฺธิ นามํ การกญฺจ, สมาโส ตทฺธิตํ ตถา;
อาขฺยาตํ กิตกํ กณฺฑา, สตฺติเม **รูปสิทฺธิยํ**ฯ

เตธา สนฺธิํ จตุทฺธา ปทมปิ จตุธา ปญฺจธา นามิกญฺจ,
พฺยาสา ฉกฺการกํ ฉสฺสมสนมปิ ฉเพฺภทโต ตทฺธิตญฺจ;
อาขฺยาตํ อฏฺฐธา ฉพฺพิธมปิ กิตกํ ปจฺจยานํ ปเภทา,
ทีเปนฺตี รูปสิทฺธี จิรมิธ ชนตาพุทฺธิวุฑฺฒิํ กโรตุฯ

วิขฺยาตา**นนฺทเถร**วฺหยวรคุรุนํ ตมฺพปณฺณิทฺธชานํ,
สิโสฺส **ทีปงฺกรา**ขฺยทฺทมิฬวสุมตี ทีปลทฺธปฺปกาโส;

พาลาทิจฺจาทิวาสทฺวิตยมธิวสํ สาสนํ โชตยี โย,
โสยํ **พุทฺธปฺปิย**โวฺห ยติ อิมมฺชุกํ **รูปสิทฺธึ อ**กาสิฯ

อิติ ปทรูปสิทฺธิปกรณํ นิฏฺฐิตํฯ